

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний вищий навчальний заклад
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»

ПСИХОЛОГІЯ та ПЕДАГОГІКА

ЗБІРНИК МІНІ-КЕЙСІВ

За загальною редакцією
Л. А. Колесніченко

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

УДК 159.9
ББК 88я7
П 86

Авторський колектив

**Л. А. КОЛЕСНІЧЕНКО, М. І. РАДЧЕНКО, В. В. СГАДОВА,
І. О. ХОРЄВ, Л. Л. БОРИСЕНКО, В. В. ІВАНЧЕНКО,
А. В. ТІМАКОВА, Д. Г. ЛАВРИНЕНКО, О. В. ЛОВКА**

Рецензенти

Е. В. Лузік, д-р пед. наук, проф.
(Національний авіаційний університет)

Е. О. Помиткін, канд. психол. наук
(Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України)

Г. Артюшин, канд. пед. наук, доц.
(Національна академія Служби безпеки України)

Редакційна колегія юридичного факультету

Голова редакційної колегії В. Ф. Опришко, д-р юрид. наук, проф.

Відповідальний секретар О. Ю. Нечипоренко, канд. екон. наук доц.

Члени редакційної колегії: Ф. П. Шульженко, канд. філос. наук, доц.; Г. О. Федоренко, канд. юрид. наук, доц.; О. Г. Яновська, канд. юрид. наук, доц.

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
Лист № 1/11-3563 від 29.04.10

**Психологія та педагогіка. Зб. міні-кейсів / [Л. А. Колес-
П 86 ніченко, М. І. Радченко, В. В. Сгадова та ін.] ; за заг. ред.
Л. А. Колесніченко. — К. : КНЕУ, 2010. — 362, [6] с.
ISBN 978-966-483-261-5**

Збірник міні-кейсів розроблений відповідно до програми дисципліни «Психологія та педагогіка». У посібнику представлено різноманітні завдання і практичні ситуації. Збірник слугуватиме інформаційно-методичним джерелом опанування змісту відповідної навчальної дисципліни і вироблення вмінь та навичок його використання у різноманітних аспектах життя, підґрунтям розвитку компетентності студента через забезпечення вирішення завдань різного рівня складності — від репродуктивного до творчого.

Буде корисним у процесі психолого-педагогічної підготовки студентів ВНЗ різних спеціальностей, а також для всіх тих, хто цікавиться психолого-педагогічними аспектами життєдіяльності людини.

УДК 159.9
ББК 88я7

*Розповсюджувати та тиражувати
без офіційного дозволу КНЕУ забороняється*

ISBN 978-966-483-261-5

© Л. А. Колесніченко, М. І. Радченко,
В. В. Сгадова та ін., 2010
© КНЕУ, 2010

Переяслова

У зв'язку з реалізацією основних напрямів реформування вищої освіти сьогодні постає проблема необхідності психолого-педагогічних знань і вмінь для доцільної поведінки та успішної професійної діяльності майбутніх фахівців.

Даний посібник може стати джерелом таких знань і вмінь, що допоможуть вирішувати проблеми, які виникають у процесі становлення особистості, її розвитку, взаємодії з оточуючими людьми, у процесі навчання та самоосвіти.

Навчальний посібник підготовлений колективом кафедри педагогіки та психології КНЕУ і зорієнтований на покращення фундаментальної підготовки студентів економічного вузу та загальнопрофесійної підготовки.

Збірник задач і практичних ситуацій підготовлений відповідно до програми дисципліни «Психологія та педагогіка». Автори розробили та підібрали задачі та ситуації згідно з сучасними тенденціями психологічної та педагогічної науки, з нагальними потребами сьогодення.

Збірник слугуватиме інформаційно-методичним джерелом опанування змісту відповідної навчальної дисципліни і вироблення вмінь і навичок його використання у різноманітних аспектах життєдіяльності особи; з іншого боку, підґрунтям розвитку компетентності студента через забезпечення вирішення задач різного рівня складності — від репродуктивного до творчого.

Задачі та ситуації подані у кількості, достатній для забезпечення вибору їхнього виконання залежно від наявних інтересів студентів. Такий підхід водночас слугує забезпеченню уніфікації та варіативності змісту навчальної дисципліни.

Задачі і ситуації сприятимуть тому, щоб студенти вміли встановлювати психологічні причини дій і вчинків; визначати умови розвитку особистості, зв'язок між психічними явищами та їхніми поведінковими проявами, взаємозв'язок між різними психічними явищами; давати психологічне пояснення кожного конкретного педагогічного випадку; робити самостійний психологічний аналіз різноманітних педагогічних ситуацій. Зміст задач і практичних ситуацій спрямований на розвиток здатності студентів аналізувати, вміння узагальнювати і систематизувати, порівнювати поняття,

обґрунтовувати власну думку. Все це сприяє розвитку компетентності майбутніх фахівців.

У створенні збірника брали участь: Л. Л. Борисенко (теми 10, 11), В. В. Іванченко (теми 4, 12), Л. А. Колесніченко (теми 7, 9), Д. Г. Лавриненко (теми 4, 6), О. В. Ловка (тема 6), М. І. Радченко (теми 5, 8), В. В. Сгадова (тема 13), І. О. Хорєв (теми 2, 14), А. В. Тімакова (теми 1, 3). Електронну версію проекту здійснювала Ю. О. Матвієнко.

У ході підготовки даного доробку авторами були використані такі збірники задач і практикуми:

1. *Волков Б. С., Волкова Н. В.* Задачи и упражнения по детской психологии: Учеб. пособие для пед. ин-тов. — М.: Просвещение, 1991. — 144 с.

2. *Вульфов Б. З.* Словарь педагогических ситуаций: Учимся воспитанию. — М.: Педагогическое общество России, 2001. — 192 с.

3. *Занюк С. С.* Психологія мотивації: Навч. посіб. — К.: Либідь, 2002. — 304 с.

4. *Климов Е. А.* Основы психологии. Практикум: Учебное пособие для вузов. — М.: ЮНИТИ, 1999. — 175 с.

5. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк. — Вид. 3-є, перероб. і доп. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 432 с.

6. Практикум по педагогике: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / З. И. Васильева. — М.: Просвещение, 1988. — 144 с.

7. *Реан А. А., Бордовская Н. В., Розум С. И.* Психология и педагогика. — СПб.: Питер, 2006. — 432 с.

8. *Сапогова Е. Е.* Задачи по общей психологии: Учебное пособие для вузов. — М.: Аспект Пресс, 2001. — 447 с.

9. Сборник задач по общей психологии: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Под ред. проф. В. С. Мерлина. — М.: Просвещение, 1974. — 207 с.

ТЕМА

1

ПСИХОЛОГІЯ ЯК НАУКА

ОСНОВНІ ЗМІСТОВІ ПИТАННЯ

1. Психологія як наука, її предмет та завдання.
2. Напрями та школи психології.
3. Галузі сучасної психологічної науки.
4. Методи дослідження у психології.

ПРИКЛАД РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ЗАВДАНЬ

1.1. Першим методом психології, як відомо, була інтроспекція — спроба прямого проникнення людини в своє психічне життя. У подальшому на зміну самоспостереженню прийшли опосередковані методи пізнання — спостереження та експеримент. Самоспостереження нині відіграє другорядну роль і використовується як допоміжний метод психологічного дослідження.

▲ *Поясніть, чому так сталося? Укажіть, чому психіка людини не може вивчатись безпосередньо?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посібник / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 19—25.
2. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 62—86.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 53—61.
4. Общая психология: Ученик для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 56—65.

Розв'язування

Відповідаючи на поставлені запитання, слід пригадати історію становлення психології як науки. Наприкінці XIX ст. психологія виділяється у самостійну науку. У зв'язку з цим виникає і перший метод психологічного дослідження — інтроспекція, тобто спостереження людиною за

внутрішнім планом власного психічного життя. Спеціально підготовлені спостерігачі, навчені давати аналітичну інтерпретацію, аналізували зміни, які відбувались у їхньому свідомому досвіді.

На той час це був єдиний метод, що дозволяв вивчати психіку, оскільки вважали, що свідомість людини пізнається принципово інакше, ніж увесь зовнішній світ, а саме, шляхом внутрішнього споглядання, об'єктом якого є образи, думки, переживання тощо.

Однак інтроспекція мала низку суттєвих недоліків, основним з яких є суб'єктивність. До того ж застосування даного методу передбачало спеціальну підготовку і було взагалі неможливим для певних груп людей, наприклад, маленьких дітей, людей з вадами розумового розвитку або психічно хворих. Обмеженість самоспостереження полягає і в неможливості дослідження певних психічних явищ, наприклад, станів сну або афекту.

З огляду на зазначене, а також у зв'язку з подальшим розвитком наукової психології, розширенням її предмета і потребою у більш об'єктивних даних починають застосовувати такі наукові методи дослідження, як спостереження та експеримент.

Спостереження — це метод дослідження предметів та явищ оточуючої дійсності, який полягає в їх навмисному та цілеспрямованому сприйманні.

Експеримент — це метод пізнання психічної реальності, при якому психічні явища вивчають у спеціально створених або контрольованих дослідником умовах.

Це опосередковані методи дослідження (спостереження передбачає суб'єкта спостереження, експеримент — дослідника і можливість застосування спеціальних приладів), і тому більш об'єктивні.

Застосування об'єктивних методів утвердило психологію як самостійну науку, тому і дотепер спостереження та експеримент залишаються основними методами дослідження у психології.

Самоспостереження нині виступає допоміжним методом дослідження у цій науці. Використовуючи самоспостереження, слід враховувати межі його застосування й обов'язково перевіряти здобуті цим методом результати даними інших наукових методів і практикою.

1.2. Історія психології засвідчує поступальний характер становлення цієї науки, який полягає у переході від міфологічного до філософського і далі до — до наукового етапу. На першому етапі психіка виступала предметом колективних уявлень людини; на другому — психологічних теорій, створених у рамках певних філософських систем; на третьому — психологічних досліджень.

Такий перехід був досить тривалим, адже як самостійна наука психологія утвердилась лише наприкінці XIX ст.

▲ *Поясніть, у чому причина історичного поступу психології та чому так пізно психологія виокремилась у самостійну науку?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 6—10.

2. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 12—30.

3. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 5—16.

1.3. Вивчаючи історію психології, можна побачити, що приблизно за однієї і тієї історичної доби в різних частинах світу формуються різні уявлення про психіку. Психологія у Давніх Китаї, Індії чи Греції має істотні відмінності. Китайцями психіка традиційно розглядалась як успадкована від попередніх поколінь форма поведінки, індійцями — як переживання труднощів життя, греками — визначається в межах протиставлення матеріального та ідеального.

▲ *Укажіть, про що свідчить це явище? Поясніть, як воно характеризує природу психологічного пізнання? Як можна пояснити різне тлумачення поняття психіки?*

Література

1. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 12 — 30.

2. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 5—16.

1.4. Розвиток наук, мистецтв, різних галузей виробництва відбувається по спіралі.

Морепоплавці давнини, користуючись плотами, які майже не можна було потопити, здатні були подолати тисячі кілометрів у відкритому океані. Як показали дослідження Тура Хеєрдала, завдяки цьому був можливий міжконтинентальний зв'язок.

Однак плоти мали один суттєвий недолік: залежність від океанської течії.

Під час історично прогресивного переходу до морських суден звичайного типу цей недолік було подолано. Хоча й було втрачено можливість плавання на далекі відстані. Лише у XV ст. було відновлено плавання до берегів Америки.

Наведіть власні історичні аналоги з розвитком і становленням психології як науки. Пригадайте приклад відмови від певних цінностей, можливостей, пов'язаних з історією психології як науки? Укажіть, чи є процес зміни предмета психології історично прогресивним і чому?

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колеснічен-ко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 6—10.
2. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 12 — 30.
3. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 5—16.

1.5. Один французький учений висловив провідну думку своєї теорії в афористичній формі: «Чи сміється дитина, дивлячись на іграшку, чи посміхається Гарібальді, коли зазнає переслідувань за надмірну любов до батьківщини, чи тремтить дівчина, вперше думаючи про кохання, чи пізнає Ньютон світові закони і записує їх на папері — всюди завершальним фактом є м'язовий рух».

▲ *Визначте, про яку теорію йдеться? Розкрийте її місце в історії психології.*

Література

1. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 15—30.
2. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 16—20.

1.6. Цінність наукової теорії великою мірою визначається тим, що стало вихідною одиницею її аналізу. В економічній теорії К. Маркса, наприклад, такою одиницею була категорія товару, в еволюційній теорії Ч. Дарвіна — біологічного виду, в екології —

категорія біоценозу тощо. Щодо психології, то впродовж її історії як одиниці аналізу психіки пропонувались відчуття, уявлення, ідеї, реакції, рефлексії, поведінка, мотиви тощо.

▲ *Поясніть, чому так сталося? Висловіть власну думку щодо того, яка категорія психології може бути такою «одиницею» у психології. Відповідь обґрунтуйте.*

Література

1. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 12—30.

2. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 5—20.

1.7. Психологія — це не наука, а сама життєва практика! Подивіться на таксистів, офіціантів, ворожок, жебраків — чим не психологи? Увійти у довіру, вчасно зорієнтуватись у ваших словах і стані, примусити відверто говорити, повірити, довіритися, вгадати ваш настрій, соціальне становище, особливості характеру, а потім скористатись усім цим — тут і кваліфікованим психологам є чому повчитись!

▲ *Проаналізуйте наведене вище висловлювання. Чи є воно правильним, на вашу думку? Наведіть принаймні п'ять аргументів «за» і «проти».*

Література

1. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 12—15.

2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко — К.: КНЕУ, 2007. — С. 6—10.

1.8. 1. Психологія — наука, що займається вивченням переживань і психічних станів, які встановлюються позачуттєво, інтроспективно.

2. Психологія вивчає процеси активного відображення людиною і тваринами об'єктивної реальності у формі відчуттів, сприймання, понять, почуттів та інших явищ психіки.

3. Психологія — наука про закономірності, механізми і факти психічного життя людини і тварин.

4. Психологія — галузь біологічної науки, що займається функціонуванням нервових процесів мозку.

5. Психологія — наука про феноменальні (безтілесні) сутності, які утворюють зміст окремого «я» (свідомість індивіда).

▲ *Прокоментуйте наведені думки про психологію. Виберіть найбільш правильні і повні. Відповідь обґрунтуйте.*

Література

1. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 12—30.

2. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 16—20.

1.9. Мислення, емоційне переживання, пам'ять, поведінка, низька адаптація до темряви, болі у шлунку, безсоння, галюцинація, творчість, любов до читання, дихання, емпатія, зубний біль, здібності, навчання, ідеали, безстрашність, голод, ілюзія, сон, некоммунікбельність, смерть, відчай, рефлексія, працьовитість, самотність, нетерпіння, моральність, багатодітність, релігійність, бідність, образа, щастя, спілкування, войовничість.

▲ *Укажіть, що з наведеного переліку належить до психологічних фактів, що до психічних явищ, а що не є ані тим, ані іншим? Відповідь обґрунтуйте.*

Література

1. Немов Р. С. Психология: Учебник для студентов высш. пед. учеб. Заведений: В 3 кн. Кн. 1. Общие основы психологии. — 2-е изд. — М.: Просвещение: ВЛАДОС, 1995. — С. 5—22.

2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 6—10.

1.10. У зарубіжній психології найбільш поширені два напрями, що по-різному пояснюють поведінку людини. Згідно з першим, поведінкою людини керують біологічні інстинкти: потяг до задоволення та інстинкт самозбереження. Представники другого напрямку вважають, що у поведінці людини немає нічого вродженого і будь-який прояв поведінки — це продукт зовнішньої стимуляції. Людина — це пасивний механізм, її реакції на впливи зовнішнім чином не залежать від її психіки.

▲ *Вкажіть, як називаються ці напрями психології? Поясніть, у чому обмеженість такого розуміння психіки людини представниками цих напрямів.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колеснічен-ко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 10—19.
2. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрип-ченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 19—24.

1.11. Біхевіоризм висунув на перший план категорію мотивації, вивчаючи рушійні сили людської поведінки, гештальтпсихологи — категорію образного мислення, а в центр уваги психоаналізу поставлена категорія дії, аналіз несвідомих дій людини.

▲ *Визначте і виправіть помилки у наведеному фрагменті. Відповідь обґрунтуйте.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колеснічен-ко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 10—19.
2. Загальна психологія: (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрип-ченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 19—24.

1.12. Один із напрямів психології започаткував учений, який стверджував: «Цілком зрозуміло, що необхідний якийсь компроміс: або психологія має змінити свою точку зору таким чином, щоб охопити факти поведінки незалежно від того, чи стосуються вони проблем свідомості, чи ні; або вивчення поведінки повинно стати окремою і незалежною наукою. Психологи ... будуть змушені використовувати людину як свого досліджуваного і застосовувати при цьому методи дослідження, які точно відповідають новим методам, що застосовуються в роботі з тваринами».

▲ *Укажіть, як називається цей напрям психології? Яке місце він посідає у психології?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колеснічен-ко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 10—19.
2. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрип-ченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 19—24.

1.13. «Довірте мені десяток здорових нормальних дітей і дайте можливість виховувати їх так, як я вважаю за потрібне; гарантую, що, вибравши кожного з них навмання, я зроблю його тим, ким задумаю: лікарем, юристом, художником, комерсантом і навіть жебраком або злодієм, незалежно від його даних, здібностей, покликання або раси його предків».

▲ *Прокоментуйте наведений уривок тексту. З чим ви погоджуєтесь, і з чим ні? Які, на ваш погляд, практичні наслідки такої теоретичної орієнтації? Як називається цей напрям у психології?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С.10—19.

2. Загальна психологія: (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 19—24.

1.14. Безмірно стародавній психічний початок утворює основу нашого розуму точно так, як і будова нашого тіла походить від загальної анатомічної структури ссавців. Досвідчений погляд анатома або біолога знаходить багато слідів цієї первісної структури в наших тілах.

Досвідчений дослідник розуму може побачити аналогії між образами сну сучасної людини і продуктами примітивної свідомості, її «колективними образами» і міфологічними мотивами.

▲ *Прокоментуйте даний уривок тексту. Про що йдеться? Представнику якого напрямку психології може належати дане висловлювання? Відповідь обґрунтуйте.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 10—19.

2. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 19—24.

1.15. З позицій біхевіоризму предметом психології є поведінка. На думку О. М. Леонтьєва, предметом психологічного аналізу є діяльність. Але діяльність у певному значенні можна назвати різновидом людської поведінки.

▲ *Проаналізуйте, чи виходить з цього, що О. М. Леонтьєв — прихильник біхевіоризму? Відповідь обґрунтуйте.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 10—19.

2. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 19—24.

1.16. «Я знаю, ти прийшов сюди за певною визначеністю, ... у прагненні до чогось бути причетним; у пошуках того, на що можна було б спертися. ... Мені ж хочеться зробити тебе більш захищеним, невизначеним, тому що саме таким є життя, саме такий Бог. Коли є велика невизначеність і небезпека, єдиний спосіб відгукнутись на це — усвідомленість. ... Усвідомленість — це ключ до того, щоб знаходити власний напрям і залишатись врівноваженим і вільним у кожному з аспектів нашого життя».

▲ *Укажіть, представником якого напрямку психології є автор наведеного висловлювання? Охарактеризуйте даний напрям психології.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 10—19.

1.17. Представник одного з напрямів психології писав: «Є зв'язки, за яких те, що відбувається в цілому, не виводиться з елементів, що існують начебто у виглядів окремих шматків, які зв'язуються разом, і навпаки, те, що виявляється в окремій частині цього цілого, визначається внутрішнім структурним законом усього цього цілого... Я — частка в полі. Я — не попереду, як вчать із давніх часів, принципово. Я — серед інших, за своєю суттю. Я належу до надзвичайних і найрідкісніших предметів, які існують, предметів, які, як здається, володарюють над закономірностями цілого. Я є часткою в цьому полі».

▲ *Укажіть, представником якого напрямку психології є автор наведеного висловлювання? Охарактеризуйте даний напрям та його місце у психології?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 10—19.

2. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 19—24.

1.18. За спостереженням одного з психологів, «у ... психології існують три великі напрями досліджень. Вони схожі на три океанські течії... подібно до уламків, які можна знайти на поверхні, певні слова і вирази пов'язані з кожним з наших напрямів, хоча і не визначають їх. З першим напрямом пов'язані такі поняття, як «біхевіоризм», «об'єктивний», «експериментальний», «безособовий», «лабораторія». До другої течії належать терміни «фрейдистський», «неофрейдистський», «психоаналітичний», «психологія несвідомого», «інстинктивний», «его-психологія», «ід-психологія», «динамічна психологія». Поняття «феноменологічний», «екзистенціальний», «Я-теорія», «самоактуалізація», «психологія внутрішнього досвіду» пов'язані з третім напрямом».

▲ *Укажіть, як називається третій з описаних напрямів психології? Чим він відрізняється від двох попередніх?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колеснічен-ко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 10—19.
2. Загальна психологія: (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 19—24.

1.19. Формуючись у діяльності, психіка, свідомість у діяль-ності, у поведінці і виявляється. Діяльність і свідомість — не два врізнобіч спрямовані аспекти. Вони утворюють органічне ціле — не тотожність, але єдність.

▲ *Визначте, представнику якого напрямку психології може належати дане висловлювання? Хто з психологів дотримувався таких поглядів?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колеснічен-ко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 10—19.
2. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 19—24.

1.20. ... Психологи не прагнуть з вже взятого поверху підійма-тися вище, а кожного разу починають знову з землі, роблячи штурм будівлі лише з різних сторін.

▲ *Вище наведено вислів психолога Б. М. Теплова. Чи згодні ви з ним? Уявіть, що ви берете інтерв'ю у засновників найзначні-ших психологічних напрямів (З. Фрейда, Дж. Уотсона, М. Верт-*

геймера, К. Роджерса). Чи справедливе для них це твердження? Як би вони розповіли про психологію?

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колеснічен-ко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 10—19.
2. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 19—24.

1.21. 1. Арістотель був одним із перших філософів, який дав визначення психології як науки про душу.

2. Уявлення Платона про душу носить характер механістично-го матеріалізму.

3. Декарт був одним із перших, хто розглянув, як душа впли-ває на тілесні відправлення.

4. Елементарна доктрина Вундта мала на меті виявити функції свідомості.

5. На думку біхевіористів, тільки поведінка, що підлягає спо-стереженню, може бути об'єктивно описана.

6. Гештальтпсихологи вважають, що наше сприймання світу складається з елементів, які мозок навчається організовувати.

7. Когнітивна психологія стверджує, що емоційні процеси орга-нізовують роботу пам'яті, уяви та інших пізнавальних процесів.

8. Теорія Фрейда розглядає нормальний психічний розвиток як своєчасне проходження відповідних стадій психосексуального розвитку.

9. Гуманістична концепція розвитку особистості виходить скоріше, з песимістичного уявлення про природу людини.

11. Усі сучасні психологічні теорії підкреслюють важливість вроджених чинників у психічному розвитку людини.

12. Вітчизняна психологічна школа наслідує кращі традиції ро-сійської філософської і педагогічної думки минулого.

13. З сучасного визначення психології слід виключити аналіз поведінки на користь аналізу психічних процесів і станів та прак-тичного використання отриманих даних.

▲ Прочитайте наведені твердження. Знайдіть серед них пра-вильні і неправильні. виправте помилки там, де вони є.

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колеснічен-ко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 6—25.

2. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 12—71.

3. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 5—65.

4. Немов Р. С. Психология: Учеб. для студентов. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. Кн. 1. Общие основы психологии. — 2-е изд. — М.: Просвещение: ВЛАДОС, 1995. — С. 5—22.

5. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 5—86.

1.22. 1. Під час вивчення психічних явищ завжди слід встановлювати матеріальні причини їх виникнення.

2. Чужа душа — сутінки.

3. Навколо душі немає таємниць, яких не видавала б поведінка.

4. Єдине джерело пізнання психічних процесів — це самоспостереження.

5. Про свідомість людини судять не по тому, що вона про себе говорить або думає, а по тому, що і як вона робить.

6. Психічна діяльність завжди отримує своє об'єктивне виявлення в тих або інших діях, рухах, мовних реакціях, у змінах роботи внутрішніх органів тощо.

▲ *Прокоментуйте наведені висловлювання. З якими з них можна погодитись, а з якими ні? Відповідь обґрунтуйте.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко — К.: КНЕУ, 2007. — С. 6—25.

2. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 12—71.

3. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 5—65.

4. Немов Р. С. Психология: Учеб. для студентов. высш. пед. учеб. заведений / В 3 кн. Кн. 1. Общие основы психологии. — 2-е изд. — М.: Просвещение: ВЛАДОС, 1995. — С. 5—22.

5. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 5—86.

1.23. Науковий етап історії психології характеризується співіснуванням значної кількості напрямів психології. Фактично вона

перебуває в стані «багатьох психологій», кожна з яких являє собою окрему галузь знань зі своєю проблематикою, методами дослідження, власною психологічною практикою.

▲ *Укажіть, про що свідчить велике розгалуження психологічної науки? Чи буде колись «єдина психологія»?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 19—24.

2. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 15—17.

1.24. «Усіляка хороша психологія починається з ... “Дитячої психології”». Так, І. Я. Гальперін неодноразово говорив на своїх лекціях. І дійсно, якщо ми розглянемо найбільш фундаментальні психологічні концепції ХХ ст., то помітимо, що в кожній з них проблематиці розвитку дитячого мислення, емоцій, мотивів, самосвідомості та ін. відводиться не просто значне за обсягом місце, вони є центральним вузлом усіх теоретичних побудов та експериментальних досліджень.

▲ *Укажіть, чому так відбувається? Поясніть, чому дитяча психологія як галузь психологічної науки має таке велике значення? Які загальнопсихологічні закономірності були виведені на емпіричному матеріалі дитячої психології? Як можна збагатити власні ідеї, якщо почати їх розробку з ранніх етапів онтогенетичного розвитку психіки?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 19—24.

2. Загальна психологія: (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 15—17.

1.25. У психології відомий так званий *хоторнський ефект*, виявлений під час вивчення впливу освітлення в цехах електро-механічного заводу м. Хоторна (США) на продуктивність складальних робіт. Після того як попередні спроби встановити якусь закономірність закінчилися невдачею, було обладнано спеціальну кімнату, в яку помістили групу з п'яти працівниць. На подив учених, продуктивність праці увесь час зростала, причому незалежно від змін, що вносились (зміна освітлення, періодичність

праці і відпочинку, тривалість робочого дня тощо). Подальше вивчення цього явища зумовило появу нової галузі психологічної науки.

▲ *Укажіть, про яку галузь психології йдеться у завданні? Охарактеризуйте її основні особливості.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колеснічен-ко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 19—24.

2. Загальна психологія: (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипчен-ко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 15—17.

1.26. Питання про критерії виділення педагогічної психології як особливої дисципліни фактично піднімає більш загальне питання про критерії класифікації різних галузей психологічного знання. Інтуїтивно зрозуміло, що педагогічна психологія лежить на стику низки психологічних дисциплін.

Порівнюємо педагогічну психологію з віковою, яка має справу з процесами розвитку. Одним із завдань педагогічної психології є виявлення змісту стадій розвитку (наприклад, становлення особистості, розвитку інтелекту або волі) і умов переходу від однієї стадії до іншої. Педагогічна психологія досліджує закономірності засвоєння суспільно вироблених способів дій і знань на тій або іншій стадії розвитку, що використовуються в них. Вона також встановлює зв'язок процесів навчання з процесами розвитку, тобто з'ясовує, за яких умов перші забезпечують можливість останніх. Це дає підстави вважати педагогічну психологію частиною вікової психології, адже специфіка кожного віку визначає характер виявів законів засвоєння досвіду у людини (тому і навчання повинне будуватися по-різному). За такої позиції навчання розглядається як форма, а розвиток — як зміст, який у ній реалізується.

Закономірності розвитку людини найтісніше пов'язані із засвоєнням нею широкого соціального досвіду, процесами соціалізації, становленням у навчанні індивідуального «я» суб'єкта, придбанням ним активного творчого початку, що зближує педагогічну психологію з психологією особистості.

Можливість використання різноманітних навчальних систем для забезпечення особистісного зростання, корекції несприятливих варіантів розвитку окремих психічних процесів або осіб у цілому робить спільними завдання цих галузей і педагогічної психології. Необхідність враховувати індивідуальні особливості лю-

дини у ході залучення її до навчання робить актуальними для педагогічної психології матеріали психології індивідуальних відмінностей, а факти взаємовпливу вчителя і учня як суб'єктів спілкування в малій групі вимагають розгляду питань педагогічної психології через спектр соціальної психології.

Разом з тим основним об'єктом педагогічної психології є діяльність з привласнення соціального досвіду, і це ставить її в один ряд з психологією праці, що вивчає різні види людської діяльності. Більш того, це дає формальне право вважати педагогічну психологію частиною психології праці. За такого міждисциплінарного характеру що ж врешті-решт вивчає педагогічна психологія? (За Т. В. Габай).

▲ *Проаналізуйте наведений текст, дайте відповідь на поставлене в ньому питання. Сформулюйте поняття педагогічної психології як прикладної галузі. Як ви вважаєте, результатом яких дій є таке широке визначення предмета педагогічної психології?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко — К.: КНЕУ, 2007. — С. 19—24.
2. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 15—17.

1.27. 1. Людину розташовують в ізолюванні кабіні. У спеціальному шоломі закріплюються прилади, за допомогою яких досліджуються біоструми мозку під впливом різних подразників чи за різного стану організму. Досліджуваний перед проведенням експерименту одержує відповідну інструкцію. Усі показники фіксуються точною апаратурою.

2. На підставі дитячих малюнків психолог встановлює особливості сприйняття дітьми предметів; ретельно аналізує письмові роботи школярів і, зіставляючи дані з результатами інших експериментів, робить висновки про особливості індивідуального стилю діяльності школярів.

▲ *Визначте методи дослідження, які використовуються, за наведеним вище описами.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 19—25.

2. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Д. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 62—86.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 53—61.

4. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 56—65.

1.28. У психології, особливо у тій, що розвивалася до революції 1917 р., тривалий час панувала думка, що психічна діяльність пізнається лише через самоспостереження. Професор Петербурзького університету О. І. Введенський писав: «Душевні явища усвідомлюються або сприймаються тільки тією особою, яка їх переживає»; «...чуже душевне життя ми не можемо сприймати; воно назавжди залишиться за межами можливого досвіду».

▲ *Встановіть, у чому полягає помилка такого методу пізнання?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 19—25.

2. Загальна психологія: (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 62—86.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 53—61.

4. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 56—65.

1.29. Індивіда вивчають у звичному повсякденному житті. Дослідник може активно втручатися у ситуацію, здійснюючи планомірне маніпулювання одним або кількома факторами та реєстрацію супутніх змін у поведінці досліджуваного об'єкта.

▲ *Вкажіть, про який метод психологічного дослідження йдеться у прикладі? Визначте основні його переваги та недоліки.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 19—25.

2. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 62—86.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 53—61.

4. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 56—65.

1.30. 1. Психічне явище вивчається в точно врахованих умовах, що дозволяє слідкувати за перебігом явища, робити досить точні виміри, відтворювати його при повторенні цих умов.

2. Сутність методу — збір та узагальнення даних, одержаних з різних видів діяльності обстежуваної особи. Кожна досліджувана риса особистості за рівнем прояву може оцінюватись за умовним балом. Метод застосовується для вивчення індивідуально-психологічних якостей, зокрема здібностей.

3. На підставі попередньо сформульованих критеріїв, продиктованих реальними обставинами, обстежуваного запитують, наприклад, про те, кого б він взяв собі за помічника під час виконання важливого доручення, до кого звернувся б за допомогою у навчанні тощо. Потім на основі підрахунку голосів виявляють, хто дістав найбільшу кількість, хто — середню, хто — найменшу.

4. Індивіда систематично вивчають у звичному повсякденному житті. Дослідник не втручається у природний перебіг подій. Приклад цього методу — ведення щоденника матір'ю. Протягом багатьох років вона записує всі зміни у психічному житті дитини. Ці дані є вихідним матеріалом для психологічних висновків, узагальнень, які слід перевіряти іншими методами.

5. Короткочасне психологічне випробування з метою з'ясувати, наскільки психологічні якості обстежуваного відповідають встановленим психологічним нормам і стандартам. Застосовується в основному для визначення професійної придатності до тієї чи іншої професії.

▲ *Визначте і методи психологічного дослідження, про які йдеться у прикладах.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 19—25.

2. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 62—86.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 53—61.

4. Общая психология Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 56—65.

1.31. А. Дослідник не втручається у перебіг психічних процесів.

Б. Дослідник сам створює умови для виникнення психічних явищ, що його цікавлять.

В. Вивчається психіка людина в процесі її повсякденної діяльності, дослідник не втручається у перебіг подій.

Г. Здобуваються дані про психіку, що не залежать від суб'єктивних рис дослідника (наприклад, його ставлення, оцінки тощо).

Е. Вивчаються об'єктивні причини та умови, від яких залежить певне явище.

▲ *Виберіть серед перелічених вище положень ті, які містять:*

1) *вимоги, характерні лише для природного експерименту;*

2) *вимоги, характерні лише для лабораторного експерименту;*

3) *вимоги, характерні лише для неекспериментальних методів.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 19—25.

2. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 62—86.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 53—61.

4. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 56—65.

1.32. 1. Даний метод широко застосовується в психології особистості. Експертами можуть виступати особи, добре обізнані щодо обстежуваних. Головна особливість методу полягає в тому, що його використовують не у вигляді опису кількісних проявів властивостей, а у вигляді кількісних оцінок їх прояву, а також вираженості тих або інших елементів поведінки. Результати даного методу фіксують вираженість приватних елементів поведінки, зрозумілих і однозначних. Узагальнення зафіксованих результатів здійснює професійний психолог.

3. Спеціалізовані методи психологічного дослідження, за допомогою яких можна одержати кількісну або якісну характеристику явища, що вивчається. Від інших методів дослідження ці методи відрізняються тим, що припускають стандартизовану вивірену процедуру збору й обробки даних, а також їх інтерпретацію.

4. За зразком почерку встановлюють деякі індивідуальні особливості досліджуваного: здібності, соціальна належність, спрямованість інтересів, риси характеру.

5. Для вивчення емоційного стану випробуваному показують «страшні» картинки і реєструють зміни в опорі шкіри електричному струму, що виникає при цьому.

▲ *Визначте, про які методи психологічного дослідження йдеться у цих фрагментах?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 19—25.

2. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 62—86.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 53—61.

4. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 56—65.

1.33. Психіка людини — не замкнений у собі світ. Наші думки, відчуття, мрії і прагнення виявляються у справах і вчинках. А вони доступні об'єктивному зовнішньому спостереженню. Їх можна записувати, знімати на плівку тощо, значить, до вивчення психіки людини можна застосувати спостереження — могутній метод природознавства. І його широко використовують, але...

Скажіть, чи однаково ви поведетесь наодинці з собою і коли знаєте, що вас вивчають, спостерігають за вами?

▲ *Проаналізуйте даний текст і дайте відповідь на поставлене в ньому запитання. Поясніть, чому між думкою і дією не завжди існує однозначна відповідність? У чому цінність методу спостереження і його недоліки?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 19—25.

2. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 62—86.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 53—61.

4. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 56—65.

1.34. 1. Душевні явища реальні, і їх реальні величини можуть бути визначені з такою ж точністю, як і фізичні.

2. Недостатньо обґрунтовані і перевірені психологічні тести можуть стати причиною серйозних помилок, які здатні заподіяти значну шкоду в педагогічній практиці, у профвідборі, у ході діагностики дефектів і тимчасових затримок психічного розвитку.

3. Дослідник створює умови, в яких психологічний факт може виразно виявитися, може бути змінений у напрямі, бажаному для нього, може бути неодноразово повторений для всебічного розгляду.

▲ *Прокоментуйте, про що йдеться у наведених цитатах. У чому плюси і мінуси експериментального методу?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 19—25.

2. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 62—86.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 53—61.

4. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 56—65.

1.35. Завдання спостереження — точно і детально описувати переживання, психічні стани і поведінку. Воно повинне обмежуватися неупередженою реєстрацією фактів поведінки, не намагаючись проникати в їх причини. Спостереження виконує тільки допоміжні функції, дозволяючи накопичити емпіричний матеріал, і практично не використовується як самостійний метод. Немає таких ситуацій, де можна б було використовувати спостереження як єдиний об'єктивний метод.

▲ *Виправіть помилки у наведеному тексті. Відповідь обґрунтуйте.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 19—25.
2. Загальна психологія: (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 62—86.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 53—61.
4. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 56—65.

1.36. 1. Інтроекція — основний метод психології.

2. Психічні процеси, стани і властивості — якісні особливості свідомості і поведінки, які не піддаються кількісній обробці.

3. Становлення психології як науки було пов'язано із застосуванням загальнонаукових методів дослідження.

5. Термін «спостереження» використовується в психології у трьох різних значеннях: як діяльність, як метод і як методика.

6. Головне у методиці спостереження — записувати свої враження про те, що відбувалося.

7. Специфіка методу спостереження у психології пов'язана з особливостями спостерігача (вибірковість сприйняття, становлення, проекція «Я» на спостережувану поведінку).

8. Важливою ознакою експерименту є постановка мети, що конкретизує гіпотезу дослідження.

9. Головним недоліком експерименту є те, що дослідник не може за бажанням викликати якийсь психічний процес або властивість.

▲ *Визначте, які з перерахованих тверджень правильні, які неправильні? Відповідь обґрунтуйте.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 19—25.
2. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 62—86.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 53—61.

4. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 56—65.

ПЕДАГОГІКА ЯК НАУКА

ОСНОВНІ ЗМІСТОВІ ПИТАННЯ

1. Поняття педагогіки, її виникнення та розвиток.
2. Предмет, завдання та категорії педагогіки.
3. Структура педагогічної науки.
4. Зв'язки педагогіки з іншими науками.
5. Методи наукових досліджень у педагогіці.

ПРИКЛАД РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ЗАВДАНЬ

2.1. Двоє студентів економічного університету, спільно вивчаючи тему «Вступ до психолого-педагогічної підготовки. Психологія та педагогіка як наука», звернули увагу на те, що в епоху Відродження (XIV—XVI ст.), коли відбувався розпад феодалізму і почався розвиток буржуазного суспільства, з'явилась низка яскравих мислителів, педагогів-гуманістів (Вітторіно де Фельтре [1378—1446], Еразм Роттердамський [1466—1536], Франсуа Рабле [1494—1553], Мішель Монтень [1533—1592] та ін). Один із студентів наполягав на тому, що завдяки ним педагогіка ще до початку XVI ст. виокремилась з філософії в особливу науку. Другий зі студентів вважав, що педагогіка продовжувала залишатись частиною філософії до початку XVII ст. Він наголошував на тому, що виокремлення педагогічного знання з філософії й оформлення його в наукову систему, перш за все, пов'язано з ім'ям Яна Амоса Коменського (1592—1670) — чеського педагога-гуманіста.

▲ *Проаналізуйте, хто зі студентів був правий? Чи можна вважати, що виокремлення педагогічного знання з філософії й оформлення його в наукову систему відбулося лише на початку XVII ст. і пов'язано з ім'ям Яна Амоса Коменського? Чи можна стверджувати, що Ян Коменський є засновником нової прогресивної педагогічної системи?*

Розв'язування

На зазначеному етапі свого розвитку педагогіка формувалася як наука. Ян Амос Коменський уперше створив ґрунтовне вчення про сутність, основні принципи і методи навчання, — класно-урочну систему. У «Великій

дидактиці» (1654) учений визначив сутність і завдання освіти. Коменський виступав за енциклопедичність, посиленість і доцільність змісту освіти, єдність і наступність шкіл усіх типів, пропонував концентричний спосіб розміщення навчального матеріалу. У своїх творах він висвітлив такі основні принципи навчання, як наочність, свідомість, ґрунтовність, послідовність і систематичність, посиленість та емоційність, дотримання яких, на його думку, зробить навчання легким, змістовним і короткотривалим.

Ян Коменський створив нові підручники замість застарілих середньовічних і вважав, що вони мають бути окремими для кожної категорії учнів, відповідати їх віку, доступними для розуміння, написані гарною мовою, без зайвого навчального матеріалу.

Видатний педагог багато уваги приділяв моральному вихованню та дисципліні, був переконаний, що освіта повинна сприяти формуванню головних моральних якостей гуманної людини: мудрості, помірності, мужності й справедливості. До основних засобів морального виховання він відносив приклади порядного життя батьків, учителів, товаришів, педагогічні вправи, звички, дотримання дисципліни. Головним засобом виховання Коменський вважав авторитет учителя. Найбільш негативними якостями учня він вважав богохульство, вперту неслухняність і свідому непокору вчителю, пихатість, недоброзичливість, відмову допомогти товаришеві у навчанні.

Ян Коменський започаткував й обґрунтував науку про вчителя — дидакологию. Він наголошував на тому, що досягнення мети у навчанні й вихованні учнів залежить передусім від учителя. Педагог повинен любити свою справу і бути її ентузіастом, працьовитим і сповненим життя, діяльним і чуйним, любити учнів, ставитися до них по-батьківськи, бути високоосвіченою людиною і завжди прагнути до збагачення своїх знань і досвіду, добре володіти методикою викладання.

Вища освіта у системі Яна Коменського була представлена академією. На його думку, викладач академії повинен бути не тільки високоосвіченою людиною, а й мудрою і прагнути до всебічного розвитку. Його основне завдання має полягати в прилюдному обговорюванні, обмірковуванні навчального матеріалу зі студентами.

Отже, основа особистісно-розвиваючої стратегії навчання була закладена вже в дидактиці Коменського — у принципах доцільності і природовідповідності у навчанні.

Ян Амос Коменський створив нову прогресивну педагогічну систему. Термін *«педагогічна система»* введений Н. В. Кузьмі-

ною. У сучасному розумінні означає функціональну структуру, діяльність якої підпорядкована певній меті.

Розрізняють великі (система вищої освіти, система загальної середньої освіти тощо), середні (окремі заклади освіти) та малі (клас, група, курс) педагогічні системи.

Аналіз педагогічної спадщини Яна Коменського, яка справила значний вплив на розвиток теорії і практики світової педагогіки у XVII—XIX ст., дозволяє нам стверджувати, що ним було створено цілісне (системне) педагогічне вчення, яке характеризується єдністю цілей, організаційних принципів, змісту, форм і методів навчання.

Виокремлення педагогічного знання з філософії й оформлення його в наукову систему пов'язують також із тим, що у 1623 р. англійський філософ Френсіс Бекон у трактаті «Про гідність і примноження наук», даючи класифікацію існуючих на той час наук, виділив в окрему галузь наукових знань і педагогіку під назвою «Керівництво читанням».

Література

1. *Левківський М. В.* Історія педагогіки: Навч. посіб. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 43—45.
2. *Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченка* — К.: КНЕУ, 2007. — С. 29.
3. *Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За заг. ред. В. А. Козакова.* — К.: КНЕУ, 2007. — С. 539—540.

2.2. В одній з навчальних груп педагогічного університету проходив семінар з педагогіки. Розглядалась проблема виникнення та розвитку педагогіки як науки. Студент, який робив доповідь, казав про те, що «...назва педагогіки як науки походить від грецьких слів «пайдос» — дитя і «аго» — веду. У дослівному перекладі, — продовжував він, — *paidagogos* означає «дівоводій». У Стародавній Греції педагогом називали раба, який брав за руку дитину свого господаря і супроводжував її до школи. Поступово слово «педагогіка» стало вживатися у більш загальному смислі як мистецтво супроводу людини протягом усього життя, виховувати, навчати, давати освіту. З часом концентрація знань з виховання і навчання сприяла виникненню *окремої науки* про виховання і навчання дітей.

При обговоренні доповіді викладач запитав студентів: «А чи можна, власне кажучи, вважати сучасну педагогіку наукою?». В

аудиторії спочатку запанувала тиша, а потім розгорнулась дискусія, у ході якої правильну відповідь було знайдено.

▲ *Обґрунтуйте свою думку про те, чи можна вважати сучасну педагогіку наукою, якщо відомо, що будь-яка наука, поперше, повинна мати чітко визначений, уособлений та зафіксований власний предмет, по-друге, для його вивчення використовуються об'єктивні методи дослідження, а по-третє, зафіксовані об'єктивні зв'язки (закони і закономірності) між факторами, процесами, які становлять предмет вивчення, дозволяють передбачити (прогнозувати) майбутній розвиток процесів, що вивчаються, робити необхідні розрахунки?*

Література

1. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк та А. В. Іванченка. — К.: ІСДО, 1996. — С. 12—25.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченка. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 309—312; 320.
3. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За заг. ред. В. А. Козакова. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 539—549.

2.3. Читаючи лекцію з педагогіки, викладач зазначив, що з середини ХХ століття людство зрозуміло: кваліфікованого педагогічного керівництва потребують не лише діти, а й дорослі. У зв'язку з цим у деяких країнах замість терміна «педагогіка» вживають терміни «андрогіка» (гр. andros — чоловік і ago — вести) й «андропогіка» (гр. antropos — людина і ago — вести). Отже, педагогіка розширила свої межі й охопила виховання людини у цілому.

Потім викладач звернувся до аудиторії із запитанням, чи буде правильним, з огляду на це, твердження, що сучасна педагогіка — наука про виховання людини?

▲ *Спробуйте у ролі студента, який уважно слухав викладача, відповісти на задане запитання. Як у такому випадку необхідно трактувати і розуміти поняття «виховання»?*

Література

1. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк та А. В. Іванченка. — К.: ІСДО, 1996. — С. 12—25.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченка. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 26—309; 309—312; 320.

3. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За заг. ред. В. А. Козакова. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 539—549.

2.4. Колискою європейських систем виховання була давньогрецька філософія. Праці видатних грецьких мислителів Демокріта (460—370 до н. е.), Сократа (469—399 до н. е.), Платона (427—347 до н. е.), Арістотеля (384—322 до н. е.) містять багато думок з питань формування особистості.

Педагогічна думка розвивалась у працях філософів і ораторів наступних поколінь. Наприклад, римська теоретична педагогіка представлена насамперед у ґрунтовному творі Марка Фабія Квінтіліана (42—118) «Виховання оратора», яку вивчали в усіх риторичних школах. Педагогіка розглядалась у тісному зв'язку з риторикою. У творі вперше викладено цілісну систему дидактичних рекомендацій. Особлива увага в роботі приділяється правильному вихованню в перші роки життя дитини.

Про все це говорилося на семінарі з педагогіки у вищому навчальному закладі. Разом з тим було наголошено, що у середні віки педагогічна теорія втратила прогресивну спрямованість античних часів.

▲ *Поясніть як учасник семінару, чи можна вважати, що у середні віки педагогічна думка не виробила взагалі нічого позитивного? Чому у середньовіччі педагогічна теорія втратила прогресивну спрямованість античних часів? Що було характерним для середньовічної педагогіки?*

Література

1. *Кравець В.* Історія класичної та зарубіжної педагогіки та шкільництва: Навч. посіб. — Тернопіль, 1996. — С. 80—121.

2. *Левківський М. В.* Історія педагогіки: Навч. посіб. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 6 — 35.

3. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За заг. ред. В. А. Козакова. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 727.

2.5. Від часів Київської Русі і до нашого часу дійшли настановні твори з виховання: збірник законів «Руська правда» Ярослава Мудрого і «Правда» Ярославичів (його синів), «Повчання» Володимира Мономаха, «Житіє Євдокії Полоцької», «Повчання дітям» ченця Ксенофонта, низка уривків з часописів і листів, у яких описано народні традиції виховання у сім'ях, ставлення батьків до нащадків тощо. У процесі культурно-освітнього зростання укра-

їнської нації суттєву роль відіграли братські школи XVI—XVII ст. у Луцьку, Львові, згодом і у Києві.

▲ *Проаналізуйте, чи можна вважати, що в Україні відбувалися ті самі процеси зародження педагогіки в надрах філософії, що і в Європі? Поясніть свою точку зору.*

Література

1. *Левківський М. В.* Історія педагогіки: Навч. посіб. — К.: Центр навчальної літератури, 2006.— С. 117—131.

2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко — К.: КНЕУ, 2007. — С. 26—27.

2.6. Наприкінці XIV ст. в Україні, більша частина якої входила до складу Великого князівства Литовського, продовжували діяти монастирські й церковно-приходські школи, традиції яких було закладено ще у період Київської Русі. Викладання у цих православних школах, які забезпечували основи грамотності, велося церковнослов'янською мовою. Разом з тим ще з середини XIV ст. помітною стає кількість українців, які навчалися в європейських університетах. Так, наприклад, у Болонському університеті, найстаршому в Європі, одержав освіту майбутній учений європейського масштабу, український гуманіст Юрій Дрогобич Котермак (бл. 1450—1494), який став першим українським доктором медицини (1482) і який також здобув ступінь доктора філософії. Близько 1483 р. у Сорбонні одержали високі звання докторів богослов'я і філософії кияни Бенедикт Сервінус та Іван Тинкевич. Багато українців навчались у Падуанському та Краківському університетах тощо.

▲ *Проаналізуйте, що змушувало у ті часи українців їхати до Європи і вступати у вищі навчальні заклади?*

Література

1. *Алексюк А. М.* Педагогіка вищої освіти України: Підручник. — К.: Либідь, 1998.— С. 12—15.

2. *Левківський М. В.* Історія педагогіки: Навч. посіб. — К.: Центр навчальної літератури, 2006.— С. 149—152.

3. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 26—32.

2.7. На семінарі з історії педагогіки йшлося про виникнення і розвиток вищих навчальних закладів у Європі та Україні. Викладач у вступному слові зазначив, що кожне нове покоління людей

продовжувало розвивати і вдосконалювати досвід попередніх. У період середньовіччя Європа перейшла на досить високий рівень загальної освіти. Трохи пізніше деякі школи почали спеціалізуватися в окремих напрямках і підняли науку на рівень вищої (для свого часу) школи. Із спеціальних освітніх закладів розвинулись школи всебічного знання — університети. Зростанню науки великою мірою сприяли наукові товариства й академії, які ставали осередками і в яких концентрувалися наукові праці учених.

Далі викладач наголосив, що у другій половині XVI — XVII ст. вища освіта почала розвиватися особливо активно і в Україні: першими національними закладами вищого типу, в яких відбувалося становлення викладачів, збагачувався досвід у галузі теорії і практики загальної педагогіки та педагогіки вищої школи стали Острозька школа-академія (відкрив на власні кошти у 1576 р. князь К. Острозький [1526—1608] — український магнат, київський воєвода, політичний діяч, активний захисник православ'я, покровитель багатьох учених з інших країн. Острозька академія діяла до 1636 р.) і Києво-Могилянська академія (У 1631 р. митрополит Київський Петро Могила заснував Лаврську школу, а з 1 вересня 1632 р. у результаті злиття Київської братської та Лаврської шкіл було створено Київську колегію. Києво-Могилянська академія проіснувала до 1817 р.).

У ході обговорення питання частина студентів висловила сумнів щодо вищого статусу Острозької школи-академії та Києво-Могилянської академії. Інша частина студентів намагалася цей статусу обстояти.

▲ *Проаналізуйте, хто зі студентів був правий і чому? Наведіть свої аргументи.*

Література

1. *Алексюк А. М.* Педагогіка вищої освіти України: Підручник. — К.: Либідь, 1998. — С. 12—15.
2. *Левківський М. В.* Історія педагогіки: Навч. посіб. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С.149—152.
3. *Хорєв І. О.* Педагогічні дослідження професійної діяльності та розвитку особистості викладача вищої школи: історичний аспект // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди»: Наук.-теор. зб. — Переяслав-Хмельницький, 2007. — С. 406—411.

2.8. Наукова творчість видатного українського педагога К. Д. Ушинського (1824—1870) всесвітньо відома. Він зробив значний внесок у розвиток наукової педагогіки. Основною ідеєю

його праць «Педагогічна антропологія», «Про камеральну освіту», «Три елементи школи» та навчальних книг для дітей початкових класів була народність, яку він розумів як своєрідність кожного народу, обумовлену історичним розвитком, соціальними умовами життя, географічними особливостями.

Найголовнішими рисами народності педагог вважав любов до батьківщини, рідну мову, віру в могутні сили народу. Основною метою виховання, за К. Д. Ушинським, повинна бути підготовка всебічно розвиненої людини, а наріжним каменем теорії виховання — вчення про трудове виховання: у трудовій діяльності розвивається і формується людина.

К. Д. Ушинський вважав, що навчання має здійснюватись з урахуванням вікових і психічних особливостей розвитку дитини, організовуватись на основі принципів посильності та послідовності, наступності і систематичності, наочності та емоційності. Він наголошував, що методика навчання має сприяти розвитку й активізації пізнавальної діяльності учнів, їхнього мислення і мовлення в процесі навчання. Учений визначив основні шляхи і засоби розвиваючого навчання, був поборником класно-урочної системи.

▲ *Проаналізуйте, чи можна вважати К. Д. Ушинського автором логічної й оригінальної педагогічної системи, що охоплювала основні проблеми виховання і навчання? Назвіть основні елементи цієї системи.*

Література

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. — К.: Либідь, 1997. — С. 342.
2. Левківський М. В. Історія педагогіки: Навч. посіб. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 214—224.
3. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 30—31.

2.9. Свою увагу на питаннях освіти і виховання у другій половині XIX — на початку XX ст. в Україні зосереджували майже всі прогресивні діячі культури та мистецтва, літератури й науки. Так, Т. Г. Шевченко (1814—1861) обстоював право українського народу на рідну школу, яка, на його думку, мала бути доступною для всіх дітей, у якій би вони мали можливість здобути міцні й глибокі знання, всебічно розвиватись. Школа мала б задовольняти потреби свого народу і діяти на основі народності. Народність Шевченко розумів як засіб патріотичного виховання молоді, при-

щеплення їй глибокого почуття любові до рідного краю, до свого народу.

Боротьбу Т. Г. Шевченка за національну систему освіти і виховання в Україні підтримали видатні українські просвітителі М. І. Костомаров, П. О. Куліш, М. П. Драгоманов, Б. Д. Грінченко та ін., творчість яких є основою української педагогіки.

▲ *Проаналізуйте, чому Т. Г. Шевченко та інші видатні вітчизняні просвітителі покладали велику надію на народну школу як засіб поліпшення життя народу, його пробудження й усвідомлення свого стану?*

Література

1. *Алексюк А. М.* Педагогіка вищої освіти України: Підручник. — К.: Либідь, 1998.— С. 106—109.

2. *Левківський М. В.* Історія педагогіки: Навч. посіб. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 205—211.

2.10. І. Я.Франко (1856—1916), спадщина якого становить понад 100 наукових і публіцистичних праць і художніх творів, які присвячено темам виховання дітей і молоді, обстоював українську національну школу демократичного характеру й гуманістичного спрямування, необхідність створення для неї підручників високого наукового рівня й педагогічного звучання.

Мету національного виховання української молоді І. Франко вбачав у всебічній її підготовці до здійснення найвищого ідеалу нації — досягнення власної державності, до чинної творчої участі в розбудові рідної духовної й матеріальної культури, а через неї й до участі у загальнолюдській культурі.

▲ *Проаналізуйте, чому І. Я. Франко у своїх працях приділяв таку велику увагу питанню про лінгво-педагогічну сутність і значення дитячої мови та першим в історії української педагогіки порушив це питання?*

Література

1. *Гончаренко С.* Український педагогічний словник. — К.: Либідь, 1997. — С. 349.

2. *Левківський М. В.* Історія педагогіки: Навч. посіб. — К.: Центр навчальної літератури, 2006.— С. 256—268.

2.11. С. Ф. Русова (1856—1940) свою невтомну педагогічну, наукову та громадську діяльність спрямовувала на розробку концепції національної освіти й виховання. Українська національна

школа, на її думку, має мету українськими засобами виховати розумну працювиту дитину, не відірвану від свого рідного народу і пов'язану з ним пошаною до усього свого. Педагогічні погляди вона виклала у фундаментальних працях з педагогіки: «Дошкільне виховання», «Теорія і практика дошкільного виховання», «Дидактика», «Сучасні течії в новій педагогіці», «Роль жінки в дошкільному вихованні», «Моральні завдання сучасної школи», «Єдина діяльна (трудова) школа», «Нова школа» та ін. На думку С. Русової, моральним вихованням має бути пройняте усе навчання, усе життя людини.

▲ *Проаналізуйте, чому С. Ф. Русова розглядає навчально-виховний процес у школі як систему, вважаючи, наприклад, що виховувати одні моральні якості в дитини неможливо окремо від інших і що головним завданням педагога є розвиток самостійності дитини? Чому провідним методом виховання С. Русова вважала гідний для наслідування приклад дорослих і всіх тих, з ким спілкується дитина?*

Література

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. — К.: Либідь, 1997. — С. 292.

2. Левківський М. В. Історія педагогіки: Навч. посіб. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 265—266.

2.12. Г. Г. Ващенко (1878—1967) — один з творців української освітньо-виховної системи. Він посідає особливе місце в українській педагогіці як автор досліджень, які у такому обсязі і з таких позицій ще до нього не розроблялися. Професор А. Погрібний вважає, що головна заслуга Г. Ващенка полягає у створенні національної педагогіки, яка відповідає ментальності, історичній місії, потребам державного будівництва українського народу. Ця точка зору повністю збігається із думкою зарубіжних дослідників життя і творчості Г. Ващенка.

▲ *Аргументуйте правильність наведеної точки зору. Чому професор Г. Г. Ващенко до системи національного виховання включив родинне виховання як органічну її підсистему?*

Література

1. Ващенко Г. Виховний ідеал: Підручник для педагогів, виховників, молоді та батьків. — Полтава, 1994. — С. 190.

2. Ващенко Г. Загальні методи навчання. — К., 1997. — 411 с.

3. Коваль О. (Брюссель, Бельгія) Григорій Ващенко — творець української виховно-освітньої системи // Рідна школа. — 1993. — № 3. — С. 3—4.

4. Погрібний А. Освіта в Україні: час демократизації, час реформ // Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. — К., 1997. — С. 13.

2.13. Всесвітньо відомий вітчизняний педагог А. С. Макаренко створив наукову методику виховної роботи з дитячим колективом, поєднуючи навчання з продуктивною працею, запропонував методику трудового виховання дітей у сім'ї, самовиховання і самоосвіти, професійної майстерності вчителя, здійснення загального навчання та керівництва школою. А. С. Макаренко педагогічну концепцію виклав у творах «Марш 30-го року» (1932), «Педагогічна поема» (1932—1935), «Книга для батьків» (1937), «Пропори на баштах» (1938).

▲ *Праналізуйте, які з багатьох його порад, влучних спостережень зберігають своє значення і при осмисленні сучасних шляхів розвитку педагогічної думки та реформуванні школи в Україні.*

Література

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. — К.: Либідь, 1997. — С. 199.

2. Левківський М. В. Історія педагогіки: Навч. посіб. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 272—287.

2.14. В. О. Сухомлинський (1918—1970) — директор Павлишської середньої школи Кіровоградської області у 1947—1970 рр. — досліджував проблеми теорії й методики виховання дітей у школі й родині, всебічного розвитку особистості учня, педагогічної майстерності. Його праці й донині не втратили своєї актуальності («Сто порад учителю», «Як виховати справжню людину», «Народження громадянина», «Серце віддаю дітям», «Батьківська педагогіка» та ін.).

Сутністю педагогічної системи В. О. Сухомлинського є ідеї гуманізму, людяності та доброчинності, виховання у кожного учня самоповаги.

▲ *Праналізуйте, як педагогічні ідеї В. О. Сухомлинського співвідносяться з ідеями гуманістичної психології (К. Роджерс, Г. Олпорт, А. Маслоу).*

Література

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. — К.: Либідь, 1997.— С. 323.
2. Левківський М. В. Історія педагогіки: Навчальний посібник. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 302—304.
3. Психологія та педагогіка — Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 27—28.

2.15. Вперше термін «народна педагогіка» ввів О. В. Духнович у 1858 р. у підручнику «Народна педагогіка в пользу училищ и учителей сельских». Нині народна педагогіка як складова частина і невичерпне джерело загальної педагогіки являє собою сукупність ідей, прислів'їв, приказок, у яких відображається досвід народу, його домінуючі погляди на мету, завдання, засоби, методи та результати виховання і навчання.

▲ *Визначте зв'язок «народної педагогіки» з загальною педагогікою.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 26—27.
2. Левківський М. В. Історія педагогіки: Навч. посіб. — К.: Центр навчальної літератури, 2006.— С. 117—131.

2.16. У сучасній педагогічній науці існує низка підходів до її визначення. Наприклад, М. М. Фіцула визначає педагогіку як сукупність теоретичних і прикладних наук, що вивчають процеси виховання, навчання і розвитку особистості людини. С. У. Гончаренко вважає, що педагогіка — це наука про навчання і виховання молоді. І. П. Підласий дає, за його словами, «найкоротше, загальне і разом з тим відносно точне визначення сучасної педагогіки — це наука про виховання людини. Поняття «виховання» тут використовується у найширшому сенсі, включаючи освіту, навчання, розвиток».

▲ *Порівняйте ці визначення. Яке з них більш повно відображає суттєві ознаки педагогіки як науки? На чому ґрунтується ваша думка?*

Література

1. Педагогічний пошук / Упоряд. І. А. Баженова / Пер. з рос. — К.: Радянська школа, 1988. — 496 с.
2. Фіцула М. М. Педагогіка. — Тернопіль: Навчальна книга. — Тернопіль: Богдан, 1997. — С. 6.

3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. — К.: Либідь, 1997. — С. 250.

4. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс: Учебник для студ. пед. вузов: В 2 кн. — М.: Владос, 1999. — Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения. — С. 10.

5. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 30—31.

2.17. Аналіз навчальних посібників свідчить про те, що в багатьох з них по-різному трактується об'єкт і предмет педагогіки.

Так, деякі автори вважають, що об'єктом педагогічної практики є реальна взаємодія учасників педагогічного процесу, а предметом — закономірності цієї взаємодії, прийоми, способи методи та засоби взаємодії, зумовлені його цілями, завданнями та змістом.

Інші вважають об'єктом педагогіки людину, а предметом — освіту, тобто процес і результат засвоєння людиною досвіду поколінь у вигляді системи знань, умінь, навичок, формування на їхній основі світогляду моральних та інших якостей особистості, розвиток її творчих сил і здібностей.

Треті визначають об'єктом педагогіки реальну педагогічну дійсність — усі явища цілеспрямованого формування особистості, а предметом — закономірні зв'язки та відношення, які існують у цій дійсності.

▲ *Порівняйте наведені підходи. Який з них, на вашу думку, більш повно відображає об'єкт і предмет педагогіки? На чому ґрунтується ваша думка?*

Література

1. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк та А. В. Іванченка. — К.: ІСДО, 1996. — С. 12—25.

2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 30—31.

3. Подласый И. П. Педагогика: Учебник для студ. пед. вузов. — М.: Просвещение, 1996. — С. 7—10.

2.18. Основу педагогічної теорії становлять базові категорії — найширші, провідні поняття педагогіки. Такими категоріями у педагогіці є *виховання, навчання й освіта*. Також педагогіка оперує такими загальнонауковими поняттями, як *розвиток і формування*.

Виховання — це цілеспрямований і організований процес формування і розвитку особистості. У педагогіці поняття «виховання» вживається у широкому і вузькому соціальному смислі, а також у широкому і вузькому педагогічному значенні.

У широкому соціальному смислі виховання — це передача соціального досвіду, що накопичено людством, від старших поколінь молодшим, цілеспрямований, організований і планомірний вплив вихователів, певного організованого соціального середовища (наприклад, навчально-виховних установ) на вихованця з метою формування його особистості.

У вузькому значенні виховання розглядають як процес, що відбувається у певному навчально-виховному закладі або в сім'ї з метою формування відповідних суспільних цінностей і моральних орієнтирів, наукових переконань, знань, умінь і навичок, гідної поведінки, життєвих настанов і перспектив.

Виховання у вузькому смислі трактується з різних позицій:

- як процес, що спрямований на розв'язання конкретних виховних завдань;

- як вплив, дія, що викликає внутрішній відгук суб'єкта виховання;

- як діяльність — цілеспрямована, різноманітна;

- як керівництво розвитком особистості тощо.

▲ *Зробіть висновок щодо виховання у вузькому смислі як процесу управління, керівництва і взаємодії, що формує і розвиває особистість.*

Література

1. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк та А. В. Іванченка. — К.: ІСДО, 1996. — С. 73—79.

2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 309—320.

3. Подласый И. П. Педагогика: Учебник для студ. пед. вузов. — М.: Просвещение, 1996. — С. 143—161.

2.19. У психолого-педагогічній літературі існують різні, взаємодоповнювальні підходи до визначення дидактичної категорії «навчання».

Так, М. Д. Ярмаченко розглядає навчання як категорію, вужчу, за дефініцію «освіта». На його думку, навчання — це педагогічний процес, у ході якого учні під керівництвом вчителів, вихователів, викладачів оволодівають знаннями, уміннями й навичками. М. Ярмаченко вважає цей процес двостороннім, таким, що охоп-

лює діяльність вчителя (викладання) і діяльність учня чи студента (навчання).

С. У. Гончаренко визначає навчання як цілеспрямований процес передачі і засвоєння знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини. Він також вважає цей процес двостороннім: діяльність учня — учіння і діяльність вчителя — викладання.

І. П. Підласий наголошує на таких ознаках навчання, як двосторонній характер, спільна діяльність учителів і учнів, керівництво з боку учителя, спеціальна планомірна організація й управління, цілісність і єдність; відповідність закономірностям вікового розвитку учнів, управління розвитком і вихованням учнів, мінімальні затрати часу, сил, засобів. І. П. Підласий вважає, що сутність навчання не зводиться до передачі готових знань чи, навпаки, самостійного подолання труднощів й особистісних відкриттів. На його думку, важливо розумно поєднувати педагогічне управління з особистою ініціативою і самостійністю, активністю школярів.

▲ *Визначте спільне та відмінне у наведених підходах. У чому, на вашу думку, полягає сутність категорії навчання?*

Література

1. Ярмаченко М. Д. Основні педагогічні категорії // Педагогіка і психологія. — 1998. — № 4. — С. 5—6.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. — К.: Либідь, 1997. — С. 223.
3. Подласый И. П. Педагогика: Новый курс: Учебник для студ. пед. вузов: В 2-х кн. — М.: ВЛАДОС, 1999. — Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения. — С. 293.

2.20. В історії розвитку педагогічної науки виділяють три основні етапи її становлення:

— перший етап тривав до першої половини XVII ст. і характеризувався накопиченням емпіричного матеріалу;

— другий етап тривав до початку XX ст. Це етап створення теоретичних концепцій виховання й освіти, узагальнення і систематизації педагогічних знань;

— третій етап характеризується розвитком експериментальної педагогіки, удосконаленням категоріального апарату науки та створенням науково обґрунтованих систем організації виховного процесу, появою нових галузей педагогічної науки.

▲ *Порівняйте наведені основні етапи розвитку і становлення педагогіки. У чому, на вашу думку, полягає логіка розвитку педагогіки як науки?*

Література

1. Левківський М. В. Історія педагогіки: Навч. посіб. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 376 с.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко — К.: КНЕУ, 2007. — С. 28—29.
3. Подласый И. П. Педагогика: Учебник для студ. пед. вузов. — М.: Просвещение, 1996. — С. 10—20.

2.21. Відомий український педагог І. А. Зязюн зазначає, що під освітою слід розуміти процес входження людини в життя суспільства, у цілісний світ живої і неживої природи.

▲ *Прокоментуйте думку І. А. Зязюна. Якою, на вашу думку, має бути кінцева мета освіти?*

Література

1. Зязюн І. А. Концептуальні засади теорії освіти в Україні // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2000. — № 1. — С. 13.
2. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк та А. В. Іванченка. — К.: ІСДО, 1996. — С. 12—25.
3. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 30—31.
4. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За заг. ред. В. А. Козакова. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 554—555.

2.22. У педагогічній літературі існують різні взаємодоповнюючі визначення процесу розвитку. Наприклад, С. У. Гончаренко вважає його процесом формування особистості як соціальної якості в результаті соціалізації і виховання людини. За Г. С. Костюком, розвиток не обмежується тільки кількісними змінами, а містить і якісні. Кількісні зміни, на його думку, зумовлюють виникнення нових якостей, які утворюються в ході самого розвитку.

▲ *Проаналізуйте наведені визначення. Чи можна стверджувати, що розвиток — це процес і результат кількісних та якісних змін в організмі людини? Сформулюйте власне визначення процесу розвитку, обґрунтуйте його.*

Література

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. — К., 1997. — С. 289.
2. Костюк Г. С. Вікова психологія. — К., 1976. — С. 28.
3. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк та А. В. Іванченка. — К.: ІСДО, 1996. — С. 73—90.
4. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За заг. ред. В. А. Козакова. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 554—555.
5. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 216—242.

2.23. До основних педагогічних категорій також відносять самовиховання, самоосвіту та саморозвиток.

Самовиховання — це цілеспрямована робота людини щодо духовного, розумового, морального, волевого, естетичного тощо розвитку, вдосконалення і усунення негативних рис характеру.

Самоосвіта — це освіта, яка набувається у процесі самостійної роботи того, хто навчається без проходження систематичного курсу навчання у стаціонарних навчальних закладах. Разом з тим, вона є також складовою навчання у стаціонарних закладах освіти.

Саморозвиток — це самостійна робота людини над формуванням і розвитком у собі духовних, розумових, фізичних та інших якостей і нахилів.

▲ *Укажіть, чи згодні ви з такими формулюваннями? Наскільки повними і правильними вони є? Як би ви самі визначили ці категорії? Свої формулювання обґрунтуйте.*

Література

1. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк та А. В. Іванченка. — К.: ІСДО, 1996. — С. 59—72.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 373—376.

2.24. Сьогодні педагогіка являє собою розгалужену систему педагогічних наук:

- *історія педагогіки* як галузь педагогічної науки вивчає стан і розвиток педагогічної теорії та практики на різних етапах розвитку суспільства, досліджує виховання як суспільне явище, узагальнює позитивний педагогічний досвід попередніх епох та виявляє його закономірності;

• *загальна педагогіка* як базова наукова дисципліна складається з основ педагогіки, теорії освіти і навчання (дидактика), теорії виховання та теорії управління навчально-виховним закладом (школознавство). Вона вивчає загальні закономірності виховання людини, розробляє теоретико-методологічні та методичні засади навчально-виховного процесу у різноманітних освітньо-виховних установах;

• *галузеві педагогіки* — це дочірні, але самостійні науки, які базуються на структурі та принципах загальної педагогіки, проте мають свій предмет, методи дослідження, понятійно-категорійний апарат. Умовно галузеві педагогіки поділяються на загальні та функціональні.

▲ *Проаналізуйте закономірності процесу виникнення нових галузей педагогічної науки. Які галузеві педагогіки ви віднесли б до загальних, а які до функціональних?*

Література

1. Галузинський В. М., Євтух М. Б. Педагогіка: теорія та історія. — К.: Вища школа, 1995. — С. 14.
2. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк та А. В. Іванченка. — К.: ІСДО, 1996. — С. 12—25.
3. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 32—33.

2.25. Велике значення для розвитку сучасної педагогіки мають її зв'язки з іншими науками: філософією, психологією, соціологією, математикою, етнографією, антропологією, фізіологією людини, генетикою тощо.

Так, наприклад, *філософські науки* допомагають педагогіці визначити сутність і мету виховання, врахувати дію об'єктивних загальних закономірностей розвитку суспільства, оперативно інформують про зміни, які відбуваються в науці і суспільстві, сприяють коригуванню напрямів виховання тощо.

▲ *Проаналізуйте, що запозичує й інтерпретує педагогіка відповідно до предмета свого дослідження з психології? Що дає педагогіці зміцнення й удосконалення зв'язків з психологією?*

Література

1. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк та А. В. Іванченка. — К.: ІСДО, 1996. — С. 12—25.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 34—36.

2.26. Сьогодні формується й активно розвивається нова галузь філософської науки — філософія освіти, розвиток якої обумовлено, передусім, еволюцією основних філософських концепцій про роль людини у світі. Згідно з сучасними філософськими концепціями, *людина* стає центром наукової картини світу.

▲ *Проаналізуйте у цьому контексті проблему гуманізації освіти, «олюднення викладання». На які запитання намагається відповісти сьогодні філософія сучасної освіти в Україні?*

Література

1. Зязюн І. А. Сучасна освіта у контексті гуманістичної філософії // Діалог культур: Україна у світовому контексті. Філософія освіти: Зб. наук. праць / Ред. кол.: І. А. Зязюн (голов. ред.), С. О. Черепанова (упоряд. і відп. ред.), Н. Г. Ничкало, В. Г. Скотний та ін. — Львів: Світ, 1999. — Вип. 4. — С. 8—9.

2. Сухомлинська О. В. Цінності у вихованні дітей та молоді: стан розроблення проблеми // Педагогіка і психологія. — 1997. — № 1. — С. 106.

3. Гессен С. И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию. — М.: ВЛАДОС, 1995. — С. 268.

2.27. На сучасному етапі розвитку педагогіки її основними конкретними завданнями є:

- подальше обґрунтування сучасної гуманістичної парадигми педагогічної теорії та практики, законів і закономірностей педагогічного процесу, що має забезпечувати всебічний гармонійний особистісний розвиток людини;

- вивчення і всебічне осмислення тих глибинних залежностей, які існують між формуванням, розвитком і вихованням особистості громадянина, прогнозування розвитку педагогічної теорії та практики;

- визначення мети, завдань, змісту і прогнозованих результатів виховання і навчання людини в сучасному суспільстві, обґрунтування відповідної сучасної, ефективної та водночас гуманної педагогічної технології;

- вивчення і узагальнення практики та передового досвіду педагогічної діяльності, впровадження результатів і рекомендацій педагогічних досліджень.

▲ *Проаналізуйте наведені конкретні завдання педагогіки, узагальніть та інтегруйте їх. Яку роль у цьому завданні ви б відвели вивченню й обґрунтуванню законів і закономірностей формування та розвитку особистості людини?*

Література

1. Зязюн І. А. Концептуальні засади теорії освіти в Україні // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2000. — № 1. — С. 13.
2. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк та А. В. Іванченка. — К.: ІСДО, 1996. — С. 12—25.
3. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 31.

2.28. Термін «мета» означає образ певного передбачуваного результату, на досягнення якого спрямовані або будуть спрямовані дії. Мета завжди спрямована на майбутнє.

Мета виховання — це прогнозований, передбачуваний результат формування, розвитку і самоудосконалення особистості, те, до чого прагне виховання. К. Д. Ушинський у праці «Людина як предмет виховання» наголошував саме на важливості й прогнозованості визначення мети та завдань виховання: «Ми маємо цілковите право спитати вихователя, якої мети він добиватиметься у своїй діяльності, і вимагати на це запитання ясної й категоричної відповіді».

А. С. Макаренко зазначав, що під цілями виховання він розуміє програму людської особи, проблему людського характеру і наголошував на тому, що педагоги «повинні мати таку програму людської особи, до якої повинні прагнути».

Основними ознаками мети виховання є її *об'єктивність і прогнозованість*, що має визначати спосіб і характер діяльності вихователя. Саме мета виховання і засоби її досягнення відрізняють одну *виховну систему* від іншої, тому мета є визначальною характеристикою будь-якої виховної системи.

▲ *Визначіть мету виховання у сучасній педагогіці на даному конкретному етапі розвитку українського суспільства.*

Література

1. Зязюн І. А. Сучасна освіта у контексті гуманістичної філософії // Діалог культур: Україна у світовому контексті. Філософія освіти: Зб. наук. праць / Ред. кол.: І. А. Зязюн (голов. ред.), С. О. Черепанова (упоряд. і відп. ред.), Н. Г. Ничкало, В. Г. Скотний та ін. — Львів: Світ, 1999. — Вип. 4. — С. 8—9.
2. Макаренко А. С. Проблеми шкільного радянського виховання. Твори: У 7 т. — К.: Радянська школа, 1954. — Т. 5. — С. 105.

3. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк та А. В. Іванченка. — К.: ІСДО, 1996. — С. 189—201.

4. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 345—352.

5. *Сухомлинська О. В.* Цінності у вихованні дітей та молоді: стан розроблення проблеми // Педагогіка і психологія. — 1997. — № 1. — С. 106.

6. *Ушинський К. Д.* Людина як предмет виховання. Вибр. пед. твори: У 2-х т. — К., 1983. — Т. 1. — С. 196.

2.29. Ідея формування всебічно та гармонійно розвиненої особистості є провідною у педагогіці. Ця ідея виникла ще в античній філософії. Так, Платон наголошував на вихованні розуму, волі і почуттів, а Арістотель звертав увагу на виховання високої інтелектуальної і моральної чистоти, мужності й витривалості, поміркованості й справедливості.

Педагоги-гуманісти епохи Відродження Франсуа Рабле та Мішель Монтень збагатили ідею виховання ідеєю культу мистецтва, музики та літератури. Педагогічні погляди Ж.-Ж. Руссо проникнуті гуманізмом і демократизмом, ідеєю формування в людини загальнолюдських цінностей.

Соціалісти-утопісти Томас Мор та Томазо Кампанелла обґрунтували ідею про включення до процесу всебічного і гармонійного розвитку особистості поєднання виховання та праці. Р. Оуен наголошував на поєднанні моральних, інтелектуальних і фізичних сил людини.

Й. Герbart обґрунтовував ідею гармонійного розвитку людини, її здібностей. Вищий ідеал виховання, за Герbartом, — підготовка доброчесної людини. К. Д. Ушинський у вихованні на перше місце завжди ставив виховання моральне.

Такі приклади можна продовжувати. Однак сьогодні у нашому суспільстві з порядку денного проблема мети та ідеалу виховання не може бути знятою. Так, наприклад, Г. Ващенко вважав, що ідеал не може бути незмінним і має постійно вдосконалюватися. Він наголошував, що «розв'язуючи питання про цілі виховання сучасної української молоді, ми мусимо рахуватися не лише з нашими традиціями, а й з тими завданнями, що ставить перед нами сучасне і майбутнє...». Тому Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»), визначаючи головну мету національного виховання, використовує усі попередні позитивні надбання педагогіки та враховує сучасні потреби українського суспільства.

Слово «*ідеал*» (франц. *ideal*; пізньолат. *idealis* — ідеальний) — взірець досконалості будь-чого у будь-якій сфері, що виробляється мисленням людини у відповідних суспільних умовах.

Моральний ідеал — поняття моральної свідомості, моральні вимоги до людини у вигляді образів морально досконалої особистості, уявлення про людину, яка втілює найбільш високі моральні якості. На відміну від моральних норм, які визначають поведінку людей у повсякденних життєвих ситуаціях, ідеал вказує на кінцеву мету морального виховання і самовиховання людини, дає їй вищий взірець, до якого вона має прагнути.

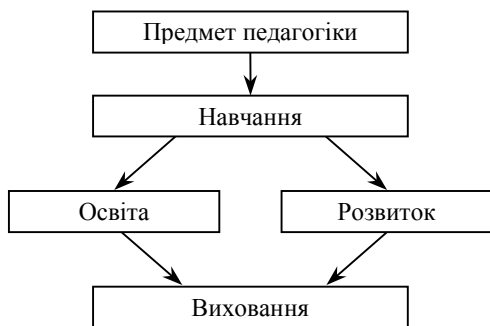
▲ *Проаналізуйте, у чому, на вашу думку, полягає ідеал виховання у сучасному українському суспільстві?*

Література

1. Ващенко Г. Виховний ідеал: Підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків. — Полтава, 1994. — С. 162.
2. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). — К.: Райдуга, 1994. — С. 15.
3. Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. — К.: Голов. ред. укр. рад. енциклопедії, 1977. — С. 268.
4. Словарь по этике / Под ред. И. С. Кона. — 5-е изд. — М.: Политиздат, 1983. — С. 99.
5. Ушинский К. Д. Человек как предмет познания: Собр. соч. — М., 1948. — Т. 2. — С. 557.

2.30. Проаналізуйте подану схему.

▲ *Знайдіть помилки у цій схемі. Запропонуйте правильну відповідь та обґрунтуйте її.*

Література

1. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк та А. В. Іванченка. — К.: ІСДО, 1996. — С. 26—41.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 26—32; 309—372.

2.31. Відповідаючи на семінарі на запитання викладача про вимоги до вибору методів педагогічного дослідження, студент зазначив, що поняття *«науковий метод»* означає спосіб і систему прийомів, які застосовуються для досягнення мети і завдань дослідження, пізнання або вивчення педагогічної реальності. Методи завжди узгоджуються з предметом і метою дослідження. Тому треба обґрунтувати їх вибір як певної системи, визначити методику наукового пошуку. Термін *«методика»* означає логічну систему засобів та умов, певний алгоритм досягнення потрібного результату. Методика об'єднує стратегію дослідження, його окремі кроки, програму і конкретні завдання.

Вимоги до вибору методів педагогічного дослідження студент визначив такі:

- 1) можливість якісного та кількісного аналізу експериментальних даних;
- 2) добування результатів не одним, а кількома методами, які доповнюють і коригують один одного (підвищується надійність дослідження).

▲ *Проаналізуйте, наскільки правильно у відповіді визначено поняття «науковий метод» і «методика»? Чи всі вимоги до вибору методів педагогічного дослідження визначив студент?*

Література

1. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк та А. В. Іванченка — К.: ІСДО, 1996. — С. 26—41.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 36—41.
3. *Хорєв І. О.* Методологія та методи педагогічних досліджень: Навч.-метод. посіб. — К.: ВГІ НАОУ, 2000. — С. 20, 24—28.

2.32. На запитання викладача щодо класифікації методів педагогічних досліджень студент відповів, що у науковій літературі

вирізняють методи теоретичного і експериментально-емпіричного рівнів. До першої групи студент відніс методи теоретичного аналізу і синтезу, абстрагування та ідеалізації, моделювання, індукції і дедукції; до другої — методи спостереження, опитування, тестування, рейтингу, педагогічного експерименту. «Само-стійне значення у пошуковій роботі, — зазначив опитуваний, — має вивчення літературних джерел і педагогічного досвіду».

Тоді викладач поставив додаткове запитання: «До якої групи методів слід віднести метод уявного експерименту?». І далі він пояснив, що сутність уявного експерименту полягає в створенні ідеального об'єкта поза просторових, структурних і часових меж реального експерименту на основі теоретичних і емпіричних знань. Після формування уявної моделі експерименту дослідник прогнозує та аналізує можливі експериментальні результати, імітує ситуації, які могли б мати місце в реальному експерименті. Ідеальний об'єкт зіставляється з педагогічною дійсністю. Це дає можливість глибше проникнути у сутність досліджуваного педагогічного явища, ефективно спланувати дослідну роботу, виявити та осмислити найважливіші для дослідження зв'язки об'єкта.

▲ *Проаналізуйте наведену студентом класифікацію методів педагогічних досліджень. До якої групи методів ви віднесли б метод уявного експерименту?*

Література

1. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк та А. В. Іванченка. — К.: ІСДО, 1996. — С. 26—41.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 36—41.
3. Хорєв І. О. Методологія та методи педагогічних досліджень: Навч.-метод. посіб. — К.: ВГІ НАОУ, 2000. — С. 29—31.

2.33. До методів педагогічних досліджень слід відносити метод аналізу змісту педагогічної документації та результатів діяльності. Серед таких документів слід виділити, насамперед, так звані офіційні документи. Вони охоплюють державні постанови з освітніх питань, накази міністра освіти та науки України, архівні матеріали, газетно-журнальну періодику тощо. Така інформація може бути необхідною для обґрунтування та констатації багатьох педагогічних проблем.

Також до таких документів відносяться документи, які були підготовлені як без участі дослідника (протоколи засідання педагогічних рад, матеріали конференцій, зборів, екзаменаційні відомості тощо), так і документи, що були підготовлені за його дорученням (творчі роботи учнів, фіксація поглядів викладачів на ту чи ту педагогічну проблему тощо). Основна вимога до зазначених груп документів — їхня надійність та достовірність. У цьому важливо переконатись.

▲ *Визначте, до якої групи методів педагогічної науки належить метод аналізу змісту педагогічної документації та результатів діяльності. Вкажіть його переваги і недоліки.*

Література

1. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк та А. В. Іванченка. — К.: ІСДО, 1996. — С. 26—41.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 36—41.
3. *Хорєв І. О.* Методологія та методи педагогічних досліджень: Навч.-метод. посібник. — К.: ВГІ НАОУ, 2000. — С. 37—38.

2.34. На відповідь студента про те, що педагогічне спостереження як метод наукового пізнання відрізняється цілеспрямованою, послідовною фіксацією отриманих результатів і ґрунтується на безпосередньому та опосередкованому адекватному сприйманні педагогічних явищ, викладач запитав: «А яким чином можна компенсувати певний суб'єктивізм інтерпретації одержаної інформації у даному випадку?».

Студент відповів, що певний суб'єктивізм інтерпретації здобутої інформації компенсується проведенням кількох спостережень із зіставленням добутих даних; порівнянням результатів спостереження з думками педагогів, які практично займаються досліджуванним питанням; використанням обміну думками для обговорення результатів спостереження.

▲ *Проаналізуйте правильність відповіді студента за умови, що програма спостереження згідно з певною пошуковою ідеєю має чітко визначену мету й охоплює план роботи, засоби і техніку відбору потрібних даних, критерії їхньої оцінки? Чи потрібно порівнювати результати методу самоспостереження, який у педагогіці виділяють окремо, з дослідними матеріалами, добутими іншими науковими методами?*

Література

1. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк та А. В. Іванченка. — К.: ІСДО, 1996. — С. 26—41.
 2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 36—41.
 3. *Хорєв І. О.* Методологія та методи педагогічних досліджень: Навч.-метод. посіб. — К.: ВГІ НАОУ, 2000. — С. 39—40.
-

ПСИХІКА ТА ЇЇ РОЗВИТОК

ОСНОВНІ ЗМІСТОВІ ПИТАННЯ

1. Поняття про психіку та її функції.
2. Розвиток психіки й поведінки живих істот.
3. Анатомо-фізіологічні основи психічного.
4. Психічне здоров'я.

ПРИКЛАД РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ЗАВДАНЬ

3.1. За умовами експерименту, голодного собаку закривають у клітці. На деякій відстані від клітки кладуть шматок м'яса, який обв'язується мотузкою. Вільний кінець мотузки лежить біля лап собаки. Собаці достатньо лише схопити кінець мотузки зубами, щоб притягнути до себе м'ясо. Однак тварина, як свідчить експеримент, не здатна спонтанно встановити зв'язок між цими двома елементами. Собака годинами буде скаржити, так і не розв'язавши задачу.

Однак якщо у клітку посадити шимпанзе, а до мотузки прив'язати банан, то не пройде і хвилини, як мавпа заволодіє бананом, підтягнувши його за мотузку.

▲ *Поясніть результати експерименту? Чому тварини поведуться саме так?*

Розв'язування

Відповідаючи на поставлені запитання, слід розглянути закономірності розвитку психіки у філогенезі. Це дасть змогу співвіднести з ними описану в задачі поведінку тварин і у такий спосіб дійти розв'язку.

Розвиток психіки — стадіальний процес. За О. М. Леонтьєвим, є стадія елементарної сенсорної психіки, стадія перецептивної психіки та стадія інтелекту. На першій стадії розвитку психіки твариною відображаються лише окремі ознаки предметів та явищ навколишнього середовища, на другій — предмети в сукупності їх властивостей, на третій — відображається ситуація в цілому та взаємозв'язки між предметами.

Описана в умовах задачі поведінка собаки відповідає стадії перцептивної психіки. Це стадія сприймання (перцепції). Оскільки сприймання — це відображення предметів об'єктивного світу в цілому, в сукупності їх властивостей, собака сприймає м'ясо як окремий предмет і орієнтується у предметній ситуації в цілому, відповідним чином на це реагуючи.

Проте перебування на стадії перцептивної психіки не дозволяє тварині безпосередньо встановити (відобразити) зв'язок між мотузкою і м'ясом і у такий спосіб отримати бажану їжу і розв'язати задачу. Зазначимо, що якщо раніше собаку привчали у схожий спосіб добувати їжу, тобто сформували певні навички, то тварина легко дістане м'ясо. Однак без такого досвіду собака спонтанно не спроможний вирішити подібну ситуацію.

Поведінка шимпанзе свідчить про її перебування на стадії інтелекту. Вищі ссавці, головним чином мавпи, завдяки високому рівню розвитку головного мозку виявляють здатність встановлювати зв'язки між різними елементами наочної ситуації і знаходити правильне рішення шляхом умовиводів без опори на попередній досвід розв'язання подібних ситуацій і пробних дій. Тому мавпі легко вдається встановити зв'язок між бананом і мотузкою та спрямувати свої дії на засіб досягнення мети, тобто на мотузку.

Таким чином, описані у задачі поведінка собаки і мавпи та їх можливості щодо розв'язання поставленого перед ними завдання пояснюються різним рівнем розвитку психіки цих тварин.

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 42—53.
2. Загальна психологія: (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 87—103.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 30—43.

3.2. ▲ *Визначте, які положення, з наведених нижче, характеризують психічне відображення, а які — дзеркальне відображення? Відповідь обґрунтуйте.*

1. Активно впливає на середовище.
2. Відображає явища тільки в момент його безпосереднього впливу.
3. Дає приблизно правильну копію предметів та явищ дійсності.

4. Є фотографією навколишньої дійсності.
5. Сигналізує про життєво важливе для організму.

Література

1. Общая психология: Ученик для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 66—68.
2. Загальна психологія: (курс лекцій) Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Долинська Л. та ін., К., 1997. — С. 87—93.

3.3. У корі мозку нейрохірург бачить не яскраві думки, подібні духовному вогню, а всього лише сіру речовину ... У тілі ми бачимо анатомічні структури і фізіологічні процеси. Психічне ж втрачається при цьому, подібно до того, як, відволікаючись від значення слова, ми втрачаємо і саме слово, опиняючись перед «голим» фізичним звуком і фізіологічним процесом його вимовляння.

▲ *Визначте, про яку властивість психічного йдеться у задачі?*

Література

1. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 16—25.

3.4. Письменник О. Беляєв створив у своїй уяві голову професора Доуеля, наділену здатністю відчувати, мислити, пригадувати, тобто властивістю продукувати психіку. Цей фантастичний образ має під собою реальні підстави, оскільки голову (точніше, мозок) вважають органом психіки, а психіку — функцією мозку.

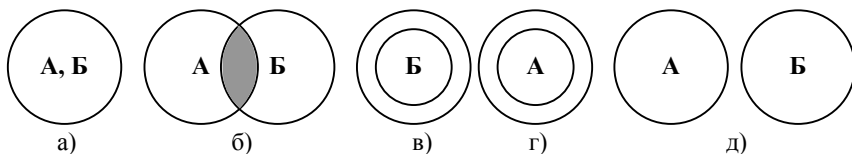
▲ *Поясніть, чи могла би насправді функціонувати голова професора Доуеля? Чи буде така голова мислити?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 42—53.
2. Загальна психологія: (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 87—93.
3. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 16—25.

3.5. ▲ *З'ясуйте, у якому зі співвідношень перебувають пари понять:*

1. А. відображення — Б. подразливість;
2. А. рефлекс — Б. інстинкт;
3. А. чутливість — Б. подразливість;
4. А. чутливість — Б. психіка;
5. А. психіка — Б. відображення;
6. А. свідомість — Б. відображення;
7. А. психіка — Б. свідомість;
8. А. відображення — Б. інформація;
9. А. суб'єктивна реальність — Б. об'єктивна реальність;
10. А. психіка — Б. зовнішній світ;
11. А. соціальна форма відображення — Б. свідомість;
12. А. психіка — Б. психічні стани?

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 42—53.
2. Загальна психологія: (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. Скрипченко О., Долинська Л. та ін. — К., 1997. — С. 87—93.

3.6. Якщо біологічний організм потрапляє у середовище з несприятливими фізичними параметрами, наприклад, дуже високою чи низькою температурою, то він, перегріваючись чи переохолоджуючись, намагається відійти у безпечне місце. І навпаки, потрапляючи у середовище з оптимальними характеристиками, він залишається там і шукає таке місце, яке б сприяло кращому перебігу обмінних процесів.

▲ *Визначте, про які форми регуляції поведінки йдеться. Якою характерною рисою визначається даний рівень еволюції живого?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 42—53.

2. Загальна психологія: (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 87—96.

3.7. ▲ *Визначте, про які форми відображення йдеться. За якими ознаками це можна встановити?*

1. Метелики завжди летять на світло, і це часто для них буває згубним. Вони гинуть масами від запаленої свічки чи б'ються об електричну лампочку, не в змозі відірватись від неї.

2. У молодих овець під час першого відгону на випас зовсім немає багатьох реакцій, властивих дорослим тваринам: натуральні слинні умовні рефлексі на рух у напрямі до випасу, на вигляд і запах зеленого корму, на інших овець на пасовиську, на звуки отари, що йде на випас. Ці реакції з'являються через два-чотири тижні.

3. Якщо капнути у воду соляної кислоти, амеба моментально починає віддалятися від місця з підвищеною концентрацією цієї речовини.

4. У рекламі корму для тварин часто бачимо, як кішка, почувши шум від струшування пачки із сухим кормом, швиденько біжить до своєї миски і готова для годування.

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 42—53.

2. Загальна психологія: (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 87—96.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 30—43.

3.8. ▲ *Визначте, про які форми поведінки йдеться. За якими ознаками це можна встановити?*

1. У дитини вже в перші дві години від народження можна спостерігати характерні смоктальні рухи, якщо доторкнутись соскою до її губів.

2. У Сингапурі є спеціальний мавпячий розплідник, де готують мавп-«ботаників». Ці тварини досить легко запам'ятовують близько 25 слів, якими користуються люди, віддаючи накази чотириногим помічникам, що стрибають на гіллі на висоті п'ятиповерхового будинку. Мавпи обламують і приносять людям окремі листки і квітки, які дістати іншим способом буває неможливо. Та-

ких мавп учені використовують для складання гербаріїв у тропіках.

3. Дике гусеня, яке щойно вилупилось з яйця, відразу ж біжить за матір'ю. Будь-який об'єкт, який рухається, може спричинити таку саму реакцію у гусеняти. Якщо людина пересувається і розмовляє в присутності такого маленького гусеняти, воно починає йти за людиною, як зазвичай іде за матір'ю.

4. На висоті чотирьох метрів у вольєрі висить гроно винограду. Мавпа на прізвисько Рафаель виходить у вольєр, у різних місцях якого розкидані ящики. Єдиний спосіб дістатися до винограду — спорудити башту з ящиків. Послідовно ставлячи ящики один на один точно за величиною від більшого до меншого, мавпа заволодіває приманкою.

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 42—53.
2. Загальна психологія: (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 87—96.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 30—43.

3.9. Олені, тікаючи від шуму, що його зчиняють загоничі, бігли у бік мисливців і загинули. З часом олені змінили напрямок руху: вони починали бігти на шум, прориваючись таким чином через лінію загоничів і рятуючись.

▲ *Укажіть, на якій стадії розвитку психіки перебувають ці тварини? Яка форма поведінки виявляється у наведеному прикладі? Поясніть, у якому співвідношенні перебувають інстинкти й індивідуальний досвід тварин?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 42—53.
2. Загальна психологія: (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 87—96.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 30—43.

3.10. Дятли — мешканці середньої смуги нашої країни — добувають їжу, добуваючи кору дерев. Коли цих птахів перевезли до Каліфорнії, вони припинили ці роботи і добували їжу в інший спосіб. Через кілька років дятлове потомство перевезли назад до середньої смуги нашої країни, і дятли знову почали добувати їжу добуванням.

▲ *Укажіть, на якій стадії розвитку психіки перебувають ці птахи? Яка форма поведінки виявляється у наведеному прикладі?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 42—53.

2. Загальна психологія: (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Долинська Л. та ін. — К., 1997. — С. 87—96.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; за ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — с. 30—43.

3.11. Песці, на шляху яких клали принаду, особливим пристроєм з'єднану з націленою на них рушницею, хапали їжу і відразу ж гинули. Проте з часом песці почали проривати у снігу хід і брати принаду знизу, не потрапляючи під кулю.

▲ *Укажіть, на якій стадії розвитку психіки перебувають ці тварини? Яка форма поведінки виявляється у наведеному прикладі? Поясніть, у якому співвідношенні перебувають інстинкти й індивідуальний досвід тварин?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 42—53.

2. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 87—96.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 30—43.

3.12. «У бінокль ... я побачив одного разу, як до тюленя (а вони дуже чутливі) по-плазунські підкрадається білий ведмідь. Він повз обережно й однією лапою прикривав свій чорний ніс, щоб той не виділявся на фоні білого снігу. Нарешті ведмідь опинився зовсім поруч, а його жертва так нічого і не помітила. Вед-

мідь стрибнув. Але ...мабуть, це був молодий звір. Він не розрахував стрибок і приблизно на півметра перемахнув через тюленя. Озираючись — тюленя вже не було. І щоб ви думали зробив ведмідь? Він повернувся і двічі стрибнув на лунку, поки не відпрацював достатньої точності стрибка... Звір знав, що якщо не відпрацює стрибок, залишиться голодним».

▲ *Проаналізуйте та поясніть дану ситуацію. Визначте, у якому співвідношенні перебувають інстинкти й індивідуальний досвід тварин?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 42—53.
2. Загальна психологія: (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 87—96.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 30—43.

3.13. ▲ Назвіть форми поведінки, про які йдеться у кожному з наведених прикладів. Визначте їхню сутність. Розмістіть ці приклади за рівнем психічного розвитку й обґрунтуйте це.

1. Личинка березового слоника розрізає березовий листок на ідеальні геометричні фігури, що є близькими до оптимальної математично розрахованої структури, щоб пізніше згорнути його у трубочку і використати для лялькування.

2. Відомо, що собака, який перебігає вулицю, не прямує під машину, яка рухається, а робить петлю, ураховуючи рух машини і навіть її швидкість.

3. Комар відкладає яйця на поверхню води і ніколи не відкладає їх на суші, де вони неминуче висохнуть.

4. Бджола заповнює порожні стільники медом і, відклавши потрібну кількість меду, запечатує їх. Однак якщо в умовах спеціального досліду зрізати стільники з одного боку, і мед, який бджола кладе у стільник, витікає з іншого боку, комаха продовжує запечатувати порожній стільник через певний період часу.

5. Молоді бобри вирости окремо від батьків і перейняти їхні звички не могли. Коли бобри вирости, їм поклали до клітки будівельний матеріал. Вони негайно збудували греблі за всіма правилами, хоча ніколи не бачили не тільки греблі, а й річки.

6. Дельфіни надзвичайно швидко навчаються. Їм, щоб засвоїти новий сигнал, достатньо лише кілька раз показати потрібну дію.

Так, дельфіни навчалися ловити їжу на льоту, акуратно брати її з тарілочки, хапати з рук і навіть з рота дресирувальника, який був на висоті майже п'яти метрів від поверхні води. Дельфіни дозволяли запрягти себе і возили плотик з людиною. Вони охоче грали у баскетбол і з великою точністю з шестиметрової відстані закидали м'яч у корзину, підняту над водою майже на висоту людського росту. Дельфіни навчилися дзвонити, смикаючи за шнурок під час стрибка, і навіть витягали носовички з кишень глядачів.

7. У заповіднику Асканія-Нова спостерігали за поведінкою пташенят страуса. Одне з них пробило отвір у шкарлупі і виглядало з яйця, друге щойно звільнилося від шкарлупи і зіп'ялося на ніжки. Як тільки поблизу почувся шум, перше страусення завмирало в своїй шкарлупі, а друге — припадало до землі і переставало ворухитися.

8. Описано такий факт, коли під час Першої світової війни птахи змінили перелітні шляхи, що проходили через охоплені тривалою позиційною війною рівнини Північної Франції.

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 42—53.
2. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 87—96.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 30—43.

3.14. Як відомо, дзьобання у курчати — це інстинктивний механізм. Але спочатку курча дзьобає і зерна, і дрібні камінці, і інші предмети. Лише з часом воно навчається розрізняти зерна і клювати лише їх.

▲ *Поясніть на цьому прикладі взаємозв'язок інстинкту і навички.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 42—53.
2. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 87—96.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 30—43.

3.15. Відомо, що протягом історії розвитку людини структура її організму, включаючи і головний мозок, залишилася практично незмінною, тоді як у світі тварин кожний новий рівень розвитку психіки і форм поведінки супроводжувався змінами організму, розвитком нервової системи.

▲ *Поясніть, чому, як ви гадаєте, так сталося? У чому полягають принципи відмінності розвитку психіки тварин і людини?*

Література

1. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. Скрипченко О., Долинська Л. та ін. — К., 1997. — С. 102—107.

2. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; за ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 43—49.

3.16. Якщо порівнювати між собою максимальні об'єми черепа людиноподібних мавп і черепа первісної людини, то виявиться, що мозок останньої більше мозку найрозвиненіших видів мавп майже вдвічі (600 і 1400 см²). Очевидніші відмінності спостерігаються у масі мозку — майже вчетверо (1400 і 350 г). До того ж мозок людини значно складніший за будовою.

▲ *Укажіть, чи можна величину та будову мозку вважати ознакою людини? Які висновки випливають з цих порівнянь?*

Література

1. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 102—107.

2. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 43—49.

3.17. ▲ *Поясніть, як ви вважаєте, у чому можна визнати правоту Ч. Дарвіна, а в чому його думки потребують уточнення. Відповідь обґрунтуйте.*

«У розумових здібностях між людиною і вищими ссавцями не існує корінної відмінності ... Якою б великою не була розумова різниця між людиною і вищими тваринами, вона тільки кількісна, а не якісна».

Література

1. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Долинська Л. та ін. — К., 1997. — С. 102—107.

3.18. На відміну від тварин у людини, крім першої, є ще й друга сигнальна система. До неї належить все, що пов'язано з мовленнєвою діяльністю й абстрактним мисленням, яке протікає на основі мови. «Слово, — казав І. П. Павлов, — склало другу, спеціально нашу, сигнальну систему дійсності, будучи сигналом сигналів. Воно такий самий реальний умовний подразник, як і всі інші, але разом із тим і такий багатоохоплюючий, як ніякі інші, і в цьому він ані кількісно, ані якісно не може бути порівняний з умовними подразниками тварин».

▲ *Поясніть, чому І. П. Павлов назвав слово «сигналом сигналів»? У чому полягає відмінність слова і зв'язків, що утворюються на його основі, від безпосередніх подразників?*

Література

1. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 16—20.
2. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 43—49.

3.19. Стрибок (від відчуття до думки) І. П. Павлов побачив у появі в людини другої сигнальної системи дійсності.

▲ *Поясніть сутність другої сигнальної системи і покажіть її відмінність від першої сигнальної системи. Чому її поява була корінним стрибком у розвитку людини?*

Література

1. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 16—20.
2. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 43—49.

3.20. Психіка людини суттєво відрізняється від психіки тварин тим, що людина створює світ постійних предметів, а тварина перебуває у світі випадкових речей. Якщо дати мавпі окуляри, молоток або будь-який інший предмет, яким користується людина, то вона буде маніпулювати ними як речами. Навіть якщо мавпа, наслідуючи людину, навчиться одягати окуляри, то це не буде предметною дією. Те саме слід зазначити і з приводу наступного

спостереження американського зоопсихолога Р. Іеркса. Одна з піддослідних мавп самостійно (або наслідуючи столяра, який працював неподалік лабораторії, — це питання залишилось нез'ясованим) навчилась забивати молотком цвяхи у підлогу та стіни.

▲ *Поясніть, чому маніпуляції мавп не можна назвати предметними діями? Чим дії тварин відрізняються від дій людини?*

Література

1. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 102—107.

3.21. Датський психолог Байтендайк поставив перед тваринами — кішкою, собакою та мавпою — кілька баночок. Під першою з баночок лежала приманка, яку тварина через спроби і помилки легко знаходила. У другому досліді приманку клали під другу баночку, у третьому — під третю, у четвертому досліді — під четверту баночку і т. д. Проведено було велику кількість дослідів, однак реакцію на *наступну* баночку у тварин виробити так і не вдалося. Кожного разу тварина бігла до тієї баночки, де знаходилась приманка попереднього разу.

Схожий експеримент було проведено з дітьми психологом О. Р. Лурією. З'ясувалось, що навіть маленькі діти, які опанували елементарне мовлення, після двох-трьох спроб легко справлялися з цим завданням.

▲ *Проаналізуйте наведену ситуацію та поясніть різницю у розв'язанні даного завдання дитиною і твариною? Чому у тварин так і не вдалося сформувати потрібну реакцію?*

Література

1. Загальна психологія: (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська Л. та ін. — К., 1997. — С. 102—107.

3.22. На Галапагоських островах в'юрок обстежує дерево, бачить дірочку з черв'яком, відлітає, знаходить десь кактус, зриває голку, бере її у дзьоб, летить до дерева і починає голкою витягати черв'яка. Що він «думав», коли летів туди, що він «думав», коли летів назад?

▲ *Поясніть, чи можлива така поведінка без заздалегідь поставленої мети? У чому відмінність людського цілепокладання від біологічних цілей птахів та інших тварин?*

Література

1. Загальна психологія: (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Долинська Л. та ін. — К., 1997. — С. 102—107.

3.23. Відомо, що мурашки розводять цілі стада попелиці. Мурашки дуже люблять особливі виділення у попелиць і буквально доять їх, облизуючи черевце, на якому виступають ці виділення. Тому вже восени мурашки збирають попелиць та їхні яйця, зносять їх у мурашник, до особливих приміщень, де підтримують умови, необхідні для життя і дозрівання яєць попелиці. Навесні спеціальні мурашки — «пастухи», щодня виносять попелиць на повітря і кладуть на листочки. Поки тепло, мурашки пильнують маленьких попелиць, коли ж настає вечір і холодніше, вони зносять їх назад до мурашника. Коли нарешті настають теплі дні і попелиці підрастають, їх випускають на рослину. У мурашник їх вже не зносять, але за ними цілодобово пильно наглядають, захищають від ворогів, ховають від негод, забезпечують їжею, переносять з рослини на рослину. Більше того, мурашки будують для попелиць спеціальні укриття — «загони». Спеціального навчання щодо поведінки і догляду за попелицями у мурашок не спостерігалось.

▲ *Назвіть форму поведінки, про яку йдеться у прикладі. Визначте її сутність Чи можна назвати описану поведінку мурашок працею? Відповідь обґрунтуйте.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 42—53.

2. Загальна психологія: (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 87—96.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 30—43.

3.24. ▲ *Вкажіть, у чому схожість та відмінність «мови» тварин і мови людини в кожному наведеному випадку? Чим відрізняються засоби спілкування в описаних випадках?*

А. Ученим вдалося розшифрувати 14 із 20 сигналів, якими обмінюються мурашки. Було виявлено сигнали на такий зразок: «увага», «увага, чужий запах», «тривога», «будь пильний», «від-

чепись», «хто ти?», «який це запах?», «в їжу не годиться», «бережись», «дай поїсти», «у бій».

Так, наприклад, дія за сигналом «дай поїсти» така: прохач розкриває щелепи, повертає голову на 90 %, наближаючи її до голови ситого мурашки, одночасно погладжуючи її вусиками. У відповідь сита мурашка відриває їжу. Якщо вона цього не робить, іде підсилене прохання. Голодна мурашка повертає голову на 180° і підставляє її під щелепи донора. Це вже сигнал «дуже прошу поїсти».

Б. Ведмідь, як правило, має ділянку, яку вважає своєю і куди заборонено заходити іншим ведмедям. Обходячи цю ділянку, ведмідь треться об дерева, і запах, який він залишає, служить для інших сигналом про те, що ділянка вже має господаря.

В. На магнітофон записали різні крики граків. Потім, коли грачина згряя сіла на полі, програли запис. В одному випадку згряя летіла на джерело звуку й активно шукала поживу, в другому — негайно злітала в повітря і в паніці кидалася врозтіч.

Г. Відомо, що в собаки помахування хвостом виражає радість, а піджятий хвіст, вишкірені зуби — лютя.

Д. Англійський учений Тінберген встановив близько дев'ятнадцяти різних значень «міміки» слона. Наприклад, висунуті вперед вуха означають, що слон збуджений. Піднята при цьому голова — ознака ворожості, а якщо піднято ще й хвіст — тварина розлючена. Загнутий назовні хобот означає агресивність, а загнутий всередину — страх.

Література

1. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 97—102.

2. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 83—86.

3.25. Поруч із великою кліткою, де сидить мавпа, кладуть принаду на такій відстані, що мавпа не може її дістати лапою. У першому експерименті для досягнення бажаного мавпа мала використати обхідний шлях через двері, що були розташовані на задній стінці клітки. У другому експерименті принаду клали ще далі від клітки, проте недалеко від тварини клали дві палиці: коротку та довшу. Коротка палиця була на такій відстані, що мавпа могла її дістати, і довша — трохи далі... Нарешті у третьому ва-

ріанті експерименту приманка підвищується так, щоб мавпа безпосередньо не могла її дістати. Однак на цій же площадці розкидаються ящики. Спочатку мавпа безрезультатно намагалась безпосередньо дістати приманку, тягнучись до неї або стрибаючи, потім мавпа нерухомо сиділа і лише розглядала ситуацію, після цього або одразу ж йшла до дверей і «обхідним шляхом» діставала приманку або підтягувала одну палицю, діставала нею другу, більш довгу, і вже цією палицею хапала приманку. В останній ситуації нарешті підтаскувала ящики, ставила їх один на один, залізала на них, дістаючи приманку.

▲ *Визначте, у чому полягають якісні відмінності «інтелектуальної» поведінки тварин від людської свідомості?*

Література

1. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 102—107.

2. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 78—83.

3.26. «Авжеж, тварина знає. Однак, безумовно, вона не знає про своє знання — інакше вона б давно помножила винахідливість і розвинула б систему внутрішніх побудов, яка не уникла б наших спостережень. Отож перед твариною закрита одна царина реальності, у якій розвиваємося ми, але куди вона не може вступити. Нас розділяє рів або поріг, нездоланий для неї...»

▲ *Поясніть, у чому схожість і докорінна відмінність психіки вищих тварин та свідомості людини.*

Література

1. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 102—107.

2. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 78—83.

3.27. Спостереження за психічним розвитком дітей свідчать про те, що дитина усвідомлює сутність предмета, лише називаючи його; коло усвідомлюваного зростає разом з оволодінням нею мовою. При цьому обмеження можливості спілкування дитини з дорослими неминуче призводить до затримки у розвитку її сві-

домості. Якщо з якихось причин дитина виростає не серед людей, а серед тварин (такі випадки траплялися), то такої здатності, як свідомість вона взагалі немає.

▲ *Поясніть, про що свідчить це спостереження? Які закономірності формування психіки людини вона висвітлює? Розкрийте роль мовлення у розвитку свідомості.*

Література

1. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 102—107.

2. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 30—43.

3. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 29—31, 89—95.

3.28. У романі У. Голдінга «Володар мух» описано ситуацію, коли внаслідок авіаційної катастрофи врятувалися лише діти. І хоча вони потрапили на острів, де збереглись усі досягнення цивілізації, проте не змогли їх освоїти і невдовзі деградували до варварства.

▲ *Поясніть, про що свідчить описана ситуація? Які закономірності формування психіки людини вона висвітлює?*

Література

1. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 102—107.

2. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 30—43.

3. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 29—31, 89—95.

3.29. За даними досліджень, мислення нашого сучасника і людини далекого минулого, представника Сходу і Заходу, розвиненої і нерозвиненої цивілізації, мешканця мегаполісу і віддаленого села має певні відмінності. Кожен буде по-різному сприймати і пояснювати події, до яких причетний.

▲ *Укажіть чинники, що зумовлюють такі відмінності? Як ці дані характеризують психіку людини?*

Література

1. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 102—107.
2. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 30—43.
3. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов; Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 29—31, 89—95.

3.30. Дослідження в галузі наукової творчості виявили схожість мислення вчених, які живуть в одну історичну епоху. Вони можуть не знати про існування один одного, проте їх об'єднує приблизно однакове уявлення про світ, яке сформувалося під впливом досягнень науки на певний момент розвитку людства. Вони використовують схожі теорії, що описують той чи інший аспект реальності. Тому навіть, не усвідомлюючи цього, вчені пропонують близькі варіанти розв'язання проблем, що постають перед ними.

▲ *Поясніть цей феномен? Як ці дані характеризують психіку людини?*

Література

1. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 102—107.
2. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 30—43.
3. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 29—31, 89—95.

3.31. Говорячи про різницю між людиною і твариною, Ф. Енгельс писав: «Орел бачить значно далше за людину, але людське око помічає в речах значно більше, ніж око орла. Собака має тонший нюх, ніж людина, проте вона не розрізняє і сотої частки тих запахів, які для людини є певними ознаками різних речей. А відчуття дотику, яким мавпа ледь наділена в самій грубій, зародковій, формі, сформувалося лише разом із розвитком самої людської руки, завдяки праці».

▲ Поясніть цей феномен? Як ці дані характеризують психіку людини? Чим пояснюється вказана перевага органів відчуття людини?

Література

1. Загальна психологія (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 102—107.
2. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 30—43.
3. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1977. — С. 86—89.

3.32. ▲ У стовпчику зліва перераховані відділи головного мозку. Знайдіть опис функції кожного з них у правому стовпчику і поставте на вільному місці відповідну букву.

1. Великий мозок _____	а) підтримує рівновагу тіла і координацію рухів;
2. Мозочок _____	б) здійснює зв'язок між півкулями мозку;
3. Стовбур мозку _____	в) верхня частина мозку, яка займає 85 % обсягу і відповідає за процес мислення;
4. Мозолисте тіло _____	г) відповідає за логічне мислення і мову;
5. Права півкуля _____	д) відповідає за образне мислення й уяву;
6. Ліва півкуля _____	е) регулює серцебиття і дихання.

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 53—67.
2. Немов Р. С. Психология: Учеб. для студентов. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. Кн. 1. Общие основы психологии. — 2-е изд. — М.: Просвещение: Владос, 1995. — С. 25—63.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 43—49.

3.33. Якщо в око ввести препарат атропін, то зіниця перестає звужуватися під дією світла.

▲ *Визначте, яка ланка зорового аналізатора гальмується при цьому?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колеснічен-ко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 53—67.

2. *Немов Р. С.* Психология: Учеб. для студентов. высш. пед. учеб. Заведений: В 3 кн. Кн. 1. Общие основы психологии. — 2-е изд. — М.: Просвещение: ВЛАДОС, 1995. — С. 25—63.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 43—49.

3.34. Хворі з масивним ушкодженнями певних ділянок головного мозку адекватно сприймають і впізнають прості зображення, літери і цифри, читаючи окремі слова і навіть фрази. Проте предмети, показані у незвичних умовах, вони оцінюють неправильно: перевернутий капелюх часто сприймають як тарілку, кашкет — як годинник, краватку — як птаха, теплохід — як голуба з розкритим дзьобом, склянку на блюдці — як пам'ятник тощо. Такі хворі також нездатні виділити на шаховій дошці фігуру «білий хрест з чорною серединою».

▲ *Поясніть, порушення якого блоку мозку має місце в цьому випадку? Які функції він виконує?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колеснічен-ко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 53—67.

2. *Немов Р. С.* Психология: Учеб. для студентов. высш. пед. учеб. Заведений: В 3 кн. Кн. 1. Общие основы психологии. — 2-е изд. — М.: Просвещение: ВЛАДОС, 1995. — С. 25—63.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 43—49.

3.35. Після того як на операції було видалено одну з ділянок кори мозку, хворий впізнавав лікарів і медсестер, але різко змінив ставлення до них: став агресивним, часом неконтрольованим,

імпульсивно виконував безглузді дії (співав), часом ставав млявим, інертним. Пропоновані завдання виконував уповільнено, зі значними паузами. У завданнях на переказ виявив повну неспроможність самостійно розвинути сюжет.

▲ *Визначте виходячи з наведеного опису, яка ділянка кори мозку була видалена під час операції.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 53—67.

2. Немов Р. С. Психология: Учеб. для студентов. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. Кн. 1. Общие основы психологии. — 2-е изд. — М.: Просвещение: ВЛАДОС, 1995. — С. 25—63.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 43—49.

3.36. Якщо у глухонімої людини уражена ліва півкуля мозку, вона продовжує користуватися мовою жестів, де кожен із них передає окреме слово. Проте при цьому втрачає здатність застосовувати пальцеву абетку у випадку, коли кожен знак відповідає літері письмового мовлення. Таке явище виявляється в японців з ушкодженням тієї ж півкулі. У них порушується складова абетка (хірагана і катакана), що позначає озвучені слова, проте вони продовжують користуватись ієрогліфікою — словесним письмом, де кожне значення передається за допомогою особливого символу.

▲ *Визначте, наслідком ушкодження якої ділянки мозку є описані у завданні випадки?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 53—67.

2. Немов Р. С. Психология: Учеб. для студентов. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. Кн. 1. Общие основы психологии. — 2-е изд. — М.: Просвещение: ВЛАДОС, 1995. — С. 25—63.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 43—49.

3.37. За правилами поведінки, учні у школі повинні працювати доти, доки вчитель скаже: «Урок закінчено. Можна йти відпочивати», — навіть якщо дзвінок продзвенів раніше. Проте часто дзвінок наприкінці уроку відразу спричинює у школярів рухове збудження і вони припиняють роботу, намагаючись вийти із класу.

▲ *Укажіть, який нервово-фізіологічний механізм лежить в основі описаного психічного явища?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 53—67.

2. Немов Р. С. Психология: Учеб. для студентов. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. Кн. 1. Общие основы психологии. — 2-е изд. — М.: Просвещение: ВЛАДОС, 1995. — С. 25—63.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 43—49.

3.38. Погляди на шульту умовно ділять на три групи.

Першу становлять негативні характеристики ліворуких. Так, ще у 1892 р. італійський психіатр і криміналіст Ч. Ломброзо вважав, що ліворуким притаманна висока схильність до злочинів. У 1911 р. лікар Е. Шрієр описав шульту як зникаючу частину популяції. На його думку, ознаки виродження зустрічаються у лівшів удвічі частіше, ніж у правшів, а рівень досягнень у соціальному житті набагато нижчий. Пізніше виникають твердження, що діти-лівші «більш нервові», «нижчі на зріст», «відстають у розвитку», а також у них частіше виникають порушення мовлення (включаючи заїкання), косоокість, «заяча губа», епілесія, психічні захворювання, розумова відсталість тощо. Серед ліворуких більший відсоток страждають на алкоголізм, наркоманію. Лівшу описують як тривожного, порівняно з правшою, непрактичного, сором'язливого, невпевненого, емоційно нестійкого, схильного до почуття провини.

Згідно з другим поглядом, шульти не відрізняються від правшів за психічними можливостями.

Третя точка зору пов'язана з твердженням, що лівші мають переваги перед правшами. Представники цієї групи доводять, що лівші «більш здібні» і виявляють більш високу схильність до навчання. Вони становлять 20 % усіх талановитих людей у спорті, науці, архітектурі тощо.

▲ Проаналізуйте наведений вище текст і визначте, якої точки зору на ліворукість ви готові триматись і чому?

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 53—67.

2. Немов Р. С. Психология: Учеб. для студентов. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. Кн. 1. Общие основы психологии. — 2-е изд. — М.: Просвещение: ВЛАДОС, 1995. — С. 25—63.

3.39. ▲ Побудуйте з наведених понять ряд так, щоб попереднє поняття було родовим (більш загальним) стосовно наступних. Відповідь обґрунтуйте.

Свідомість, відображення, психіка, подразливість, біологічне відображення, чутливість.

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 42—53.

2. Загальна психологія: (курс лекцій): Навч. посіб. / За ред. О. Скрипченко, Л. Долинська та ін. — К., 1997. — С. 87—96.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 4-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2003. — С. 30—43.

3.40. Осмислюючи зміст психологічної служби, ми відчули потребу у введенні до наукового психологічного лексикону нового терміна — «психологічне здоров'я».

Якщо термін «психічне здоров'я» стосується перш за все окремих психічних процесів і механізмів, то термін «психологічне здоров'я» належить до особистості загалом, знаходиться у тісному зв'язку з вищими виявами людського духу і дозволяє виділити власне психологічний аспект проблеми психічного здоров'я на відміну від медичного, соціологічного, філософського та інших аспектів.

Психологічне здоров'я робить особистість самодостатньою. Не ми ззовні визначаємо їй рамки, норми, орієнтири, не ми її оцінюємо звичним чином: ця особистість — розвинена, ця — не дуже, ця — на середньому рівні. Ми озброюємо дитину (точніше, повинні озброювати) — відповідно до її віку — засобами само-

розуміння, самоприйняття і саморозвитку в контексті взаємодії з оточенням і в умовах культурних, соціальних, економічних і екологічних реальностей навколишнього світу (За І. В. Дубровіною).

▲ *Проаналізуйте наведений фрагмент. Визначте схожість і відмінність понять «психологічне здоров'я» і «психічне здоров'я».*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 64—67.

2. *Козаков В. А.* Психологія діяльності та навчальний менеджмент. Ч. 1. — К., 1999. — С. 61—68.

3.41. У пацієнта, який потрапив у складну життєву ситуацію, з'являються спазми під час ковтання («він не може це проковтнути»). Інший пацієнт за аналогічних умов страждає на напади астми («він не може дихати атмосферою цього дому»). У третьому випадку у пацієнта паралізує ноги («він не може ходити»). Четвертий, якого нудить під час їжі, «не може перетравити» якийсь неприємний факт.

▲ *Укажіть, як називається описаний тип захворювань. Назвіть можливі причини виникнення таких порушень здоров'я людини, розкрийте взаємозв'язок і взаємовплив психіки людини та її фізичного і психічного здоров'я.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 64—67.

2. *Козаков В. А.* Психологія діяльності та навчальний менеджмент. Ч. 1. — К., 1999. — С. 61—68.

3.42. Експериментально було доведено, що психічні розлади на психічному рівні можуть спричинювати ускладнення фізичного характеру, наприклад, стрес може викликати появу виразки шлунка. Тому такі захворювання і називають психосоматичними розладами. Однак кожен із нас дає власну специфічну реакцію на стрес і деякі люди, очевидно, більше за інших схильні до стресової реакції на труднощі життя у фізичному аспекті.

▲ *Укажіть імовірні психологічні особливості людей, схильних до психосоматичних розладів.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 64—67.
 2. *Козаков В. А.* Психологія діяльності та навчальний менеджмент. Ч. 1. — К., 1999. — С. 61—68.
-

ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ

ОСНОВНІ ЗМІСТОВІ ПИТАННЯ

1. Класифікація психічних процесів людини.
2. Відчуття та сприймання: класифікація, фізіологічні основи, індивідуальні властивості, ілюзії.
3. Пам'ять: класифікація, фізіологічні основи, процеси механізми запам'ятовування.
4. Увага: класифікація, зовнішні ознаки, індивідуальні властивості.
5. Уява: класифікація, індивідуальні властивості.
6. Мислення: класифікація, розумові операції, характеристики.
7. Мовлення: класифікація, основні відмінності між мовою та мовленням, індивідуальні особливості.
8. Емоції та почуття: класифікація, фізіологічні основи, основні відмінності між емоціями і почуттями, управління емоційним станом.
9. Воля: класифікація, фізіологічні основи, етапи вольової діяльності, вольові якості особистості.

ПРИКЛАД РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ЗАВДАНЬ

4.1. Існують різні підходи до класифікації відчуттів. Відомий англійський фізіолог і психофізіолог Шеррінгтон Чарльз Скотт (1857—1952) запропонував свою систематичну класифікацію відчуттів. Розглядаючи найбільш великі і суттєві групи відчуттів, він розділив їх на три основні типи: **екстероцептивні, інтероцептивні і пропріоцептивні**.

Перші, на його думку, доносять до людини інформацію із зовнішнього світу й є основною групою відчуттів, що пов'язують людину із зовнішнім середовищем. Уся група екстероцептивних відчуттів умовно поділена на дві групи: *контактні* і *дискантні*.

Контактні відчуття викликаються безпосередньо впливом об'єктів на органи відчуттів, прикладами цього є смак і дотик.

Дистантні відчуття відображають якості об'єктів, які перебувають на певній відстані від органів відчуттів. До таких відчуттів належать слух і зір.

Отже, вони забезпечують одержання сигналів із зовнішнього світу і створюють основу для нашої свідомої поведінки.

Другі сигналізують про стан внутрішніх процесів організму, виникають завдяки рецепторам, які знаходяться на стінках шлунка і кишківника, серця і кровоносної системи й інших внутрішніх органів. Рецептори, що сприймають інформацію про стан внутрішніх органів, м'язів тощо, називаються внутрішніми рецепторами. Інтероцептивні відчуття належать до найменш усвідомлених і найбільш дифузних форм відчуттів і завжди зберігають свою близькість до емоційних станів. Пізніше цю групу відчуттів називали ще органічними.

Отже, вони об'єднували сигнали, що надходили до нас із внутрішнього середовища організму.

▲ *Поясніть, які сигнали у класифікації відчуттів Ч. Шеррінгтона передають пропріоцептивні відчуття, що вони включають?*

Якщо вас зацікавила постать ученого, спробуйте дізнатися, які ще здобутки у психологічній науці належать відомому психологу?

Розв'язування

Відповідаючи на поставлене запитання, слід нагадати, що у сучасній психологічній науці існують різні підходи до класифікації відчуттів.

В основу систематичної класифікації відчуттів Ч. Шеррінгтона покладено класифікацію рецепторів на екстероцептори, пропріорецептори й інтерцептори.

Пропріоцептивні відчуття передають сигнали про положення тіла у просторі і становлять аферентну основу рухів людини, відіграючи вирішальну роль у їх регуляції. Дана група відчуттів включає відчуття рівноваги, або статичне відчуття, а також рухові, або кінестетичні, відчуття.

Отже, як вважав Чарльз Скотт, пропріоцептивні відчуття передають інформацію про положення тіла і опорно-рухового апарату у просторі, забезпечують регуляцію наших рухів.

Великий англійський психофізіолог зробив вагомий внесок у розвиток психологічних знань.

Після закінчення у 1885 р. Кембриджського університету Ч. Шеррінгтон працював у таких відомих закладах, як Лондонський, Ліверпульський, Оксфордський, Единбурзький. Від 1914 до 1917 рр. він — професор-дослідник з фізіології у Королівському інституті

Великобританії, наукові доробки зроблені тут принесли Шеррінгтону світове визнання: він став лауреатом Нобелівської премії.

Всесвітню відомість Ч. Шеррінгтон дістав завдяки своїм експериментальним дослідженням, які проводив виходячи із уявлень про нервову систему як про цілісну систему.

Він був одним із перших, хто експериментально перевіряв теорію Джеймса—Ланге і довів, що відокремлення вісцеральної нервової системи від центральної нервової системи не замінює загальної поведінки тварини у відповідь на емоціогенний вплив.

Ч. Шеррінгтону також належить як класифікація рецепторів, так і експериментальний доказ можливості походження дискантних рецепторів із контактних, що витримало перевірку часом.

Література

1. *Лурия А. Р.* Лекции по общей психологии. — СПб.: Питер, 2006. — 320 с. — Р. 2. — Гл. 5. — С. 93—128.

2. *Маклаков А. Г.* Общая психология: Учебник для вузов. — СПб.: Питер, 2006. — 583 с. — Ч. II, Гл. 7. — С. 164—200. — (Серия «Учебник нового века»).

3. *Максименко С. Д.* Загальна психологія: Навч. посіб. — Вид. 2-е, перер. та доп. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 272 с. — Ч. IV. — Р. 10. — С. 142—151.

4. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.: За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — 408 с. — С. 74—75.

5. *Семенова А. В., Гурін Р. С., Осипова Т. Ю.* Основи психології і педагогіки: Навч. посіб. — К.: Знання, 2006. — 319 с. — Р. 3. — С. 60—64.

4.2. Костянтин Б. сидить обличчям до викладача. Він спокійний, погляд спрямований у вікно, а точніше у двір. Костянтин у жодний спосіб не порушує дисципліни, але за ходом заняття не стежить. Один зі студентів помилився біля дошки, усі сміються. Костянтин залишається так само спокійним, так само пильно дивиться у вікно. Викладач переводить погляд туди ж. Він бачить на стадіоні хлопців, які грають у футбол. Вони гаряче сперечаються, доводячи щось одному з воротарів. Костянтин теж обурений, він поривається щось крикнути. Викладач ставить Костянтину запитання. У відповідь студент здивовано мовчить.

▲ *Укажіть, за якими зовнішніми ознаками можна судити про неувважність студента під час заняття?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко — К.: КНЕУ, 2008. — С. 85—89.
2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 208—210, 305—307.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 246—268.
4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 109—117.

4.3. Два студента, сидячи за партами, успішно виконували практичне завдання з математики. У цей же час за викладацьким столом третій студент виконував ту саму роботу, але дуже часто помилявся. Викладач по черзі пропонував двом студентам, які сиділи за партою, виправляти помилки працюючого за столом. При цьому перший студент швидко підходив і відразу виправляв недоліки в роботі товариша. Другий же студент не міг відразу відірватися від своєї роботи, а, підійшовши до стола, дивився на роботу порожнім поглядом. Коли ж викладач звертався до нього з одним або кількома запитаннями, студент швидко й успішно виправляв помилки товариша.

▲ *Визначте, які властивості уваги проявляються у першого і другого студентів. Обґрунтуйте свою відповідь.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко — К.: КНЕУ, 2008. — С. 85—89.
2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 208—210, 305—307.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005 — С. 246—268.
4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 109—117.

4.4. Що ж таке увага? Для того щоб відповісти на це запитання, уявіть собі школяра, який виконує домашнє завдання з математики. Він повністю зосереджений на вирішенні завдання, обмірковує його умови, переходить від одного розрахунку до іншого.

Характеризуючи кожний із цих епізодів, ми можемо сказати, що дитина уважна до того, що вона робить, та звертає увагу на ті предмети, які вона виділяє з-поміж інших. Усі ці випадки свідчать про те, що психічна діяльність дитини на щось спрямована або на чомусь зосереджена. Ця спрямованість і зосередженість психічної діяльності на чомусь визначеному і називається увагою.

▲ *Укажіть, чи можна назвати увагу психічним феноменом? Яку роль, на вашу думку, відіграє увага у психічній діяльності людини? Спробуйте виділити змістовність основних характеристик уваги (спрямованості і зосередженості).*

Література

1. Маклаков А. Г. Общая психология: Учебник для вузов. — СПб.: Питер, 2006. — 583 с.— Ч. II. — Гл. — 14, С. 354—357. — (Серия «Учебник нового века»).

2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.: За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — 408 с. — С. 70—71.

3. Семенова А. В., Гурін Р. С., Осипова Т. Ю. Основы психологии і педагогіки: Навч. посіб. — К.: Знання, 2006. — 319 с. — Р. 3. — С. 57—59.

4.5. У психології існує думка, що залежно від змісту діяльності увага спрямовується або на зовнішні, безпосередньо дані предмети, явища та рухи власного тіла, які є об'єктом відчуттів і сприймань, або на внутрішню, психічну, діяльність. У цьому зв'язку виокремлюють зовнішню (сенсорну) і рухову (моторну) увагу та внутрішню (інтелектуальну) увагу. Розподіл уваги на зовнішню та внутрішню умовний, але ці форми вияву уваги мають певні особливості, на які треба зважати в організації й керуванні навчальною, трудовою та спортивною діяльністю людини.

Внутрішня, або інтелектуальна, увага спрямовується на аналіз діяльності психічних процесів (сприймання, пам'ять, уяву, мислення) та психічних органів і переживань, яскраво виявляє себе, наприклад, у розв'язанні завдань подумки, у пригадуванні, міркуванні. Художник М. Богданов-Бельський вдало зобразив вияви внутрішньої уваги учнів на картині «Усна лічба», а художник В. Перов виразно передав переживання мисливців у картині «Мисливці на спочинку».

Здатність зосереджуватися на внутрішній (психічній) діяльності має велике практичне значення. Таке зосередження пов'язано

зі здатністю уявляти предмети і процес дії, подумки аналізувати їх. Самосвідомість неможлива без зосередження на внутрішніх (суб'єктивних) станах та індивідуальних особливостях психічної діяльності особистості.

▲ *Охарактеризуйте на наведених вище прикладах зовнішню увагу. У чому вона виявляється?*

Література

1. Максименко С. Д. Загальна психологія: Навч. посіб. — Вид. 2-е, перер. та доп. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 272 с. — Ч. III. — Р. 9. — С. 130—133.
2. Психологический лексикон: Энциклопедический словарь / Ред.-сост. Л. А. Карпенко; Под общ. ред. А. В. Петровского; Общая психология: Словарь / Ред. А. В. Петровский. — М. — СПб.: ПЕР СЭ, 2005. — 251 с. — Р. 3. — С. 102.
3. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О.М.Котикова та ін.: За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — 408 с. — С. 71—72.

4.6. Учень музичної школи одного ранку чув цікаву радіопередачу для школярів. Раптом він згадав, що до сьогоднішнього уроку музики він повинен розібрати задану п'єсу. Продовжуючи слухати радіо, він сів за піаніно й став неголосно розбирати п'єсу. Коли радіопередача була закінчена, хлопчик закрив піаніно, виключив радіо і вирушив до музичної школи. Там його похвалили за добре розібрану п'єсу, а по дорозі додому він докладно розповідав друзям зміст прослуханої радіопередачі.

▲ *Укажіть, яка властивість уваги виявляється в описаному епізоді? За якими ознаками це можна встановити?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 85—89.
2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 208—210, 305—307.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 246—268.
4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 109—117.

4.7. На відкритому занятті з біології молодий викладач, пояснюючи новий матеріал, демонстрував численні ілюстрації перелітних птахів. Це викликало пожвавлення в аудиторії. Однак під час закріплення нового матеріалу виявилось, що деяка частина студентів поверхово засвоїли матеріал: вони легко могли розповісти про спосіб життя того чи іншого птаха, але були зовсім безпомічні в поясненні інших фактів. Начебто їх не було в аудиторії. Для підтримки уваги студентів у ході аналізу були запропоновані такі прийоми:

- 1) варто було б зробити студентам зауваження;
- 2) після кожного пояснення доцільно було закривати чи знімати наочний матеріал;
- 3) потрібно було дочекатися повної тиші в аудиторії, перш ніж починати пояснення;
- 4) після кожного пояснення слід робити невелику паузу.

▲ *Проаналізуйте, які прийоми організації уваги на уроці є педагогічно найбільш доцільними?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 85—89.
2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 208—210, 305—307.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 246—268.
4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 109—117.

4.8. *Існують такі умови виникнення і підтримки уваги:*

- а) постановка запитань і вирішення невеликих завдань протягом певного відрізка часу;
- б) особливості подразників, що впливають: їх новизна, абсолютна й відносна сила, контраст між ними, зміна в подразниках;
- в) усвідомлення поточних результатів діяльності у формі внутрішнього словесного звіту;
- г) найкращий розпорядок діяльності, створення звичних умов для роботи;
- д) використання певних потреб, із задоволенням яких пов'язаний навчальний матеріал;

- е) використання певних настановлень і психічних станів;
- ж) постановка істотно значимих цілей і завдань діяльності.

▲ *Укажіть, які з них необхідні для виникнення і підтримки довільної, а які — мимовільної уваги? Обґрунтуйте свою відповідь.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колеснічен-ко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 85—89.
2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Ро-менця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 208—210, 305—307.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гон-чарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 246—268.
4. *Степанов О. М., Фіцула М. М.* Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 109—117.

4.9. А. Дівчинка чотирьох років знайшла календар. Показуючи на число 3, вона говорить: «Зіна тут написано». Потім у числах 13 і 23 знову знаходить цифру «3» і повторює: «І тут Зіна. І тут теж».

Б. У дитячому садку дітям пред'являють кілька пробірок однакової форми з розчинами різних кольорів. Потім показують розчин синього кольору і просять знайти такий самий.

В. У дитячому садку проводиться гра «Лото». На картках зображено десять предметів. Діти повинні відшукати на картці показане зображення певного предмета.

Г. У дитячому садку проводиться заняття. Дітям дають десять брязкалець однакового вигляду з різним звуком. Дитина вислуховує звук однієї із брязкалець і повинна знайти таку саму за звуком.

Д. Учитель пропонує учням першого класу порівняти дві величини: 5 і 3. Учень відповідає: «5 не дорівнює 3. 5 більше 3 на 2. 3 менше 5 на 2».

Е. Учні зосереджено виконують контрольну роботу. Зненацька за вікном пролунали дуже голосні й різкі сигнали автомобіля. Багато хто перестав писати.

▲ *Оберіть з наведених прикладів ті, у яких описуються прояви відчуттів. Дайте обґрунтування своєї відповіді.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 89—91.

2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 208—210, 305—307.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 185—191.

4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 117—125.

4.10. 1. Ушкоджено сітківку ока.

2. Перерізано зоровий нерв.

3. У потиличних частинах великих півкуль головного мозку відбулося відмирання нервових клітин.

▲ *Визначте та опишіть, що відбудеться з відчуттям у кожному з наведених випадків.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 89—91.

2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 208—210, 305—307.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 185—191.

4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 117—125.

4.11. 1. Неприємний запах, відчутний тривалий час, раптом зникає.

2. Після занурення руки в холодну воду подразник, нагрітий до 30 °С, сприймається як теплий, хоча його температура нижче нормальної шкірної температури руки.

3. Під впливом деяких запахів спостерігається підвищення слухової чутливості.

4. Орієнтування сліпих у навколишньому середовищі спирається переважно на дотикові, нюхові, рухові й вібраційні відчуття.

▲ *Визначте, яка закономірність відчуттів як психічного процесу виявляється у кожному прикладі? Обґрунтуйте свою відповідь.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 89—91.

2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 208—210, 305—307.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 185—191.

4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 117—125.

4.12. 1. Людина не побачила яскравого спалаху світла, а лише відчула біль в очах.

2. Людина не чує, як муха повзе по столу.

3. При посиленні освітлення в залі, звуки, що лунали зі сцени, стали здаватись глядачам голоснішими.

4. Сліпі люди можуть відрізнити шелест листа берези від шелесту листя клену.

▲ *Укажіть, яка закономірність відчуттів проявляється у кожному прикладі? Поясніть свою відповідь.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 89—91.

2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 208—210, 305—307.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 185—191.

4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 117—125.

4.13. *Уважно прочитайте приклади з життя О. І. Скороходової.*

А. Ми, сліпоглухі, не лише помічаємо непорядок у своєму одязі, а й непорядок в одязі тих, хто нас оточує. Наприклад, я пам'ятаю такий випадок: я читала з А. І. Коли я зробила рух вільною рукою, то випадково доторкнулася до спідниці А. І. Мені здалося, що спідниця одягнена навиворіт. Я «подивилась» краще, і дійсно, спідниця А. І. була навиворіт.

— У вас спідниця одягнена навиворіт.

— Ні.

— А от подивіться, — шви згори.

А. І. подивилася.

— Так, дійсно.

— Як ви її так одягли?

— Я встаю рано, у кімнаті темно, і я нічого не бачу.

— А хіба ви не відчуваєте на дотик?

— Ні, вона однакова з обох боків.

— Ні, не однакова. Ви подивіться краще, хіба нижня сторона схожа на лицьову?

Б. Одного разу я ходила до парку з А. В. і В. В. Усю дорогу я почувала, що з боку А. В. пахне свіжими яблуками. Я довго не зважувалась запитати у А. В.: чому від неї пахне яблуками. Нарешті, коли ми вже входили в парк, я не витримала: «Як добре пахне яблуками!». А. В. відповіла: «Де ж ти їх чуєш? Їх і близько немає, це пахне сухим листям», — говорить В. В., але я впевнено відповіла: «Я добре знаю запах яблук і сухого листя».

Коли ми сіли на ослін, А. В. раптом згадала, що в неї в сумочці лежать яблука. «Я про них і забула», — сказала вона.

В. Я відчую запах і роси прохолоду, легенький шелест листя пальцями ловлю...

▲ *Визначте, про який вид відчуттів йдеться у кожному прикладі? Обґрунтуйте пояснення того факту, що у О. І. Скороходової ці види відчуттів розвинені краще, ніж у інших людей.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 89—91.

2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 208—210, 305—307.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 185—191.

4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 117—125.

4.14. Адаптація, або пристосування, — це зміна чутливості органів чуття під дією подразника.

Існує три види цього явища:

1. Адаптація як повне зникнення відчуття в процесі тривалої дії подразника.

2. Адаптація як притуплення відчуття під дією сильного подразника.

3. Адаптація як підвищення чутливості під впливом дії слабого подразнювача.

Герой Дж. Мак Брайда з детективного твору Міккі Спіллейна «Довгі дні очікування» потрапив у непросту ситуацію.

Оточений з відусюди злочинцями на міській околиці, у смолянній темряві, він чекає своєї участі. Спасіння немає.

...І раптом приходить осяяння. Він просить у злодіїв запалити сигарету. У момент, коли він її запалював, очі його були щільно заплюшені. Згаслий сірник став сигналом для їх розплющення.

На кілька секунд Джон стає єдиним, хто продовжував бачити в темряві. Це допомогло йому моментально стрибнути, утікати від переслідувачів і врятувати своє життя.

▲ *Поміркуйте, про який вид адаптації йдеться у цьому творі? Наведіть кілька власних прикладів до кожного із перерахованих видів адаптації.*

Література

1. Максименко С. Д. Загальна психологія: Навч. посіб. — Вид. 2-е, перер. та доп. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 272 с. — Ч. IV. — Р. 10. — С. 148—151.

2. Семенова А. В., Гурін Р. С., Осипова Т. Ю. Основи психології і педагогіки: Навч. посіб. — К.: Знання, 2006. — 319 с., Р. 3. — С. 63.

3. Спиллейн М. Долгие дни ожидания: Роман / Пер. с англ. А. А. Трофимовой, Т. С. Шехановой. — М.: Скифы, 1992. — 272 с. — Гл. 6. — С. 103—104.

4.15. У сприйманні простору важливу роль відіграють акомодация — зміна опуклості кришталика відповідно до віддаленості предмета та конвергенція — спрямування очей на предмет сприймання. Ці фізичні зміни в органі зору пов'язані зі сприйманням віддалі та обсягу предмета.

Сприймання руху — це відображення зміни положення предметів у просторі.

▲ *Укажіть, від чого залежить сприймання руху? Проаналізуйте, як буде сприйматись рух літака на тлі безхмарного неба?*

Література

1. Козаков В. А. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Підручник. У 2-х ч. — Ч. I. Психологія суб'єкта діяльності. — К.: КНЕУ, 2000. — 243 с. — Р. 5. — С. 109—110.

2. Максименко С. Д. Загальна психологія: Навч. посіб. — Вид. 2-е, перер. та доп. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 272 с. — Ч. IV. — Р. 10. — С. 155—159.

3. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — 408 с. — С. 75—78.

4.16. Сприймання, як відомо, включає усвідомлення предметів, що ґрунтується на залученні кожного разу нових вражень до системи уже існуючих знань. Сприймання залежить від настрою, очікувань, життєвого досвіду людини тощо.

Уявімо собі таку картину. Далеко за другу годину ночі. Стук у двері. Ви неохоче прокидаєтесь. Знову стук. «Хто там?» — «Хазяїн...» — «Ну, що треба?» — «Хазяїн, килимок потрібен?» — «Та не потрібен мені ваш килимок, не заважайте спати!». Тиша. Минає ніч. Господар квартири прокинувся вранці і побачив, що нічні гості вкрали килимок під вхідними дверима. «Негідники, — каже він сусіду. — Спитали, чи хочу я купити його, а самі вкрали».

▲ *Оцініть ситуацію, що сталася між візитами і господарем квартири на основі їхнього сприймання. Доведіть на цьому прикладі, що сприймання — це складний психічний процес.*

Література

1. Козаков В. А. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Підручник. У 2-х ч. — Ч. I. Психологія суб'єкта діяльності. — К.: КНЕУ, 2000. — 243 с. — Р. 5. — С. 109—110.

2. Максименко С. Д. Загальна психологія: Навч. посіб. — Вид. 2-е, перер. та доп. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 272 с. — Ч. IV, Р. 10. — С. 156—162.

3. Семенова А. В., Гурін Р. С., Осипова Т. Ю. Основи психології і педагогіки: Навч. посіб. — К.: Знання, 2006. — 319 с. — Р. 3. — С. 64—66.

4.17. Фахівці стверджують, що необхідно розрізняти сприймання, адекватне реальності та ілюзії. Вирішальне значення для перевірки і корекції перцептивного образу (лат. *perceptio* — сприймання) має включеність сприймання до процесів практичної діяльності, спілкування і наукового дослідження.

Виникнення перших гіпотез про природу сприймання сягає часів античності. У цілому давні теорії сприймання відповідали положенням традиційної асоціативної психології. Вирішальний крок до подолання асоціанізму у трактовці сприймання був зроблений, з одного боку, завдяки розвитку І. Сеченовим (1829—1905) рефлексорної концепції психіки, а з другого — завдяки працям представників гештальтпсихології, що довели обумовленість найбільш важливих феноменів сприймання незмінними відношеннями між компонентами перцептивного образу.

▲ *Укажіть, як вивчення рефлекторної будови сприймання вплинуло на створення її теоретичних моделей? Яким процесам тут відводилася найзначніша роль? Наведіть приклади, що підтверджують ваші висновки.*

Література

1. Логвиненко А. Д. Психология восприятия: Учеб.-метод. пособие для студентов факультетов психологи государственных университетов. — М.: МГУ, 1987.

2. Лурия А. Р. Ощущения и восприятие. — М.: МГУ, 1975.

3. Маклаков А. Г. Общая психология: Учебник для вузов. — СПб.: Питер, 2006. — 583 с. — Ч. II. — Гл. 8. — С. 202—207. — (Серия «Учебник нового века»).

4. Психологический лексикон: Энциклопедический словарь: В 6-ти т. / Ред.-сост. Л. А. Карпенко; Под общ. ред. А. В. Петровского; Т. Общая психология: Словарь / Ред. А. В. Петровский. — М. — СПб.: ПЕР СЭ, 2005. — 251 с. — Р. 3. — С. 105—106.

4.18. В енциклопедичному словнику «Психологічний лексикон» «уявлення» визначено як образ предметів, сцен і подій, що виникають завдяки пригадуванню або ж продуктивній уяві. На відміну від сприймання уявлення можуть мати узагальнений характер.

▲ *Подумайте і визначте, що ще різнить сприймання й уявлення?*

Чому опора на уявлення добре знайомих сцен і місць слугує одним із найбільш ефективних мнемонічних засобів?

Література

1. Маклаков А. Г. Общая психология: Учебник для вузов. — СПб.: Питер, 2006. — 583 с. — Ч. II. — Гл. 9, — С. 234—242. — (Серия «Учебник нового века»),

2. Психологический лексикон: Энциклопедический словарь: В 6-ти т. / Ред.-сост. Л. А. Карпенко; Под общ. ред. А. В. Петровского. Т. Общая психология: Словарь / Ред. А. В. Петровский. — М. — СПб.: ПЕР СЭ, 2005. — 251 с. — Р. 3. — С. 170.

4.19. А. Необхідною умовою досягнення високих спортивних результатів є наявність у спортсмена добре розвинених певних особливостей, або «відчуттів»: відчуття м'яча у футболістів, води у плавців, планки в стрибунів у висоту тощо.

Б. Князь Андрій милувався тим дубом, який шукав. Старий дуб, увесь змінений, розкинувшись шатром соковитої темної зе-

лені, мерехтів, ледве колихаючись у променях вечірнього сонця... Крізь столітню тверду кору пробилися без сучків соковите, молоде листя, і повірити не можна було, що цей старець народив їх.

В. Французькі спелеологи одержали дані, які свідчать про те, що при тривалому перебуванні під землею у повній самотності губиться уявлення про час. Так, А. С. на 132-й день свого перебування в печері був здивований, коли йому повідомили про швидке закінчення експерименту: за його підрахунками, було лише 6 лютого, а не 2 квітня, як йому повідомили.

Г. У 2 класі вчитель, показавши дітям ріпу, редьку і редис, запитав, як відрізняються ці овочі за кольором, формою. Потім учитель поклав на парти серветки зі шматочками овочів. Діти їх скуштували.

Учитель: Олено, тобі сподобалася ріпа?

Учениця: Вона смачна.

Учитель: А редька?

Учениця: Гірка.

Учитель проходить по рядах, дає хлопцям нюхати цибулю, усі нюхають, сміються та морщать.

Д. Ванько перевів око на темне вікно, у якому миготіло відбиття його свічки, і жваво уявив собі свого діда Макара Андрійовича, нічного сторожа у панів Царьових. Це маленький, худенький, але незвичайно в'юнкий і рухливий старий, років шістдесят п'яти, із завжди усміхненим обличчям і п'яними очима...

▲ *Укажіть, у яких прикладах йдеться про сприймання? За якими ознаками ви це встановили?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 91—95.
2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 305—307.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005 — С. 185—215.
4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 125—135.

4.20. 1. Викладач демонструє техніку виконання вправи, а студенти спостерігають за ним.

2. Футболіст веде м'яча і виконує удар по воротах без зорового контролю за м'ячем.

3. Спринтер, виходячи на старт, уявив, як він зробить ривок зі старту і пройде дистанцію до фінішу.

4. Студенти виконують завдання біля дошки, а викладач надає рекомендації й оцінює правильність виконання.

5. Спортсмен вибігає зі старту після пострілу зі стартового пістолета.

Укажіть, у яких прикладах йдеться про сприймання? За якими ознаками ви це встановили?

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 91—95.

2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 305—307.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005 — С. 185—215.

4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 125—135.

4.21. А. Незнайома жінка, що перебуває серед чоловіків, зовні не дуже відмінних один від одного, буде сприйнята яскравіше, ніж тоді, коли буде перебувати серед групи жінок.

Б. Слухаючи музику, ми сприймаємо не окремі звуки, а мелодію. Вона залишається тією самою, якщо її виконує симфонічний або струнний оркестр чи лише один рояль.

В. Якщо предмет сприймання на деякій відстані прибрати від сприймаючого, то відображення предмета на сітківці зменшиться як у довжину, так і в ширину, тобто зменшиться його площа, а тим часом у сприйнятті образ зберігає в певних межах приблизно ту ж постійну, властиву предметові величину.

Г. Гете зазначав, що темний предмет здається менше світлого, якщо обидва мають однакову величину. При одночасному сприйнятті білого кола на чорному фоні і чорного кола того ж діаметра на білому фоні останній здається приблизно на $\frac{1}{5}$ менше першого. Вони видаватимуться рівними, якщо чорне коло зробити більшим.

Д. Рекламні щити на вулицях спеціально роблять більш барвистими й яскравими.

▲ *Визначте, які властивості сприймання виявляються в даних прикладах? Обґрунтуйте відповідь.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 91—95.
2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 305—307.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005 — С. 185—215.
4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 125—135.

4.22. Учні 3-го класу повинні описати картину «Не взяли на риболовлю». Назва картини учням не повідомляється.

Відповіді були такими: «Тут батько і син пішли на риболовлю. Через двері виглянула дівчинка. А отут хлопчик тримає відро. Курка ходить».

Після того як повідомили назву картини, відповіді стали іншими: «Батько зі старшим хлопчиком пішов ловити рибу. А молодшого не взяли, бо він маленький. Молодший брат, напевно, накопав дитячою лопаточкою хробаків і хотів, щоб його взяли. А коли не взяли, засмутився. А дівчинка над ним сміється. І курка почала клювати його черв'яків».

▲ *Проаналізуйте, чим відрізняється перший опис від другого? Обґрунтуйте, чому діти дали такий опис? Які психолого-педагогічні висновки із цього випливають?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 91—95.
2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 305—307.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005 — С. 185—215.
4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 125—135.

4.23. Експериментатор показує дитині картинку і говорить: «Подивись гарненько, усе запам'ятай, потім мені докладно роз-

повіси». Після розглядання картинка прибирається, і дитині пропонують ряд запитань, спрямованих на з'ясування повноти і точності сприйняття (Хто намальований на картинці? Скільки чоловік? Як вони були одягнені? Де це відбувається? тощо).

В іншому випадку, демонструючи дитині картинку, дослідник не лише вимагає уважно подивитися й усе запам'ятати, а й заздалегідь орієнтує сприймання дитини попередніми запитаннями (Подивись, скількох людей тут намальовано. Як вони вдягнені? Де це відбувається? тощо). Потім, як і у першому випадку, картинка прибирається, і дитині пропонують ряд запитань для з'ясування повноти й точності сприйняття.

▲ *Визначте, у якому випадку відповіді дитини будуть змістовнішими? Обґрунтуйте свою відповідь. Зазначте, як вплинуть запитання дорослого на повноту й глибину сприймання дитини.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 91—95.
2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 305—307.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005 — С. 185—215.
4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 125—135.

4.24. Відомі випадки, коли сліпонароджені після вдалої операції починали бачити. Відразу ж після хірургічного втручання їм пропонували лише за допомогою зору визначити, який предмет є кубом, а який — кулею.

▲ *Поясніть, чи зможуть вони це зробити? Дайте обґрунтування своєї відповіді.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 91—95.
2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 305—307.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 185—215.
4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 125—135.

4.25. А. Учневі поставили запитання: «У якому році був надрукований роман І. С. Тургенєва «Напередодні»?» Після роздумів він дав таку відповідь: «З приводу роману «Напередодні» свого часу розгорілися гарячі суперечки в редакції журналу «Сучасник». Більше того, стаття Бражка «Коли ж прийде справжній день?» стала приводом до розколу в редакції часопису. Коли ж це було? Це був рік великого політичного накалу, коли надто гостро проходила і літературна боротьба, рік напередодні реформи 1861 року. Отже, роман «Напередодні» був надрукований у 1860 р.»

Б. Відомий мнемоніст Д. П. мав виняткову пам'ять. Одного разу йому запропонували штучну, нічого не значущу математичну формулу. Д. П. уважно дивився на таблицю з формулою, кілька разів підносив її до очей, опускав і йшов із заплученими очима, потім повертав таблицю, робив паузу, внутрішнім зором переглядаючи те, що запам'ятовував.

В. Іноді на метушливій вулиці можна спостерігати таку сцену: один перехожий уважно глянувши на іншого, радісно кидається йому на зустріч:

— Ви?! Це ви?!

— Вибачте, мені здається, що я вас не знаю. А де ми з вами зустрічалися?

— А пам'ятаєте, у такого-то року, у такому-то місті?

— А..! Так це Ви...

Г. Студент викладає матеріал з психології, заданий тиждень тому, і відтворює 75 % змісту підручника. Через місяць з того самого питання він відтворює лише 45 % інформації.

Д. На іспиті з вищої математики студент П. тривалий час не міг відтворити необхідну формулу. Варто було викладачеві показати юнаку лише частину формули, як П. безпомилково визначив: «Це формула Остроградського—Гріна».

▲ *Визначте та поясніть, які процеси пам'яті проявляються в описаних діях?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 95—98.

2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 226—228, 293—294, 305—307.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 217—244.

4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 125—135.

4.26. Одна група випробуваних зачувала рухи звичайним способом (дивилась і відтворювала). Друга група словесно позначала і записувала кожен комплекс вправ, перш ніж його відтворити. Третя група перед відтворенням повинна була придумати схожий за структурою рух.

▲ *Визначте, у якій із груп випробуваних запам'ятовування було найбільш ефективним і чому?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 95—98.

2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 226—228, 293—294, 305—307.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005 — С. 217—244.

4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 136—147.

4.27. 1. Увесь обсяг матеріалу ніколи не запам'ятовується в цілому.

2. Інформація запам'ятовується лише за умови, якщо у запам'ятовувальному пристрої відбулись якісь зміни під впливом вхідної інформації.

3. Процеси сприймання, зберігання й обробки інформації здійснюються за допомогою електрохімічних змін у білкових з'єднаннях.

4. Увесь обсяг матеріалу може бути запам'ятований загалом.

5. Сигнали інформації є зовнішніми, випадковими стосовно запам'ятовувального пристрою.

6. Процеси сприймання, зберігання й обробки інформації здійснюються за допомогою процесів в електронних пристроях.

7. Процеси сприймання, зберігання й обробки інформації мають вибірковий характер.

8. Запам'ятовує нестандартизовану інформацію.

9. Запам'ятовує строго стандартизовану інформацію.

▲ *Оберіть, які з них відповідають особливостям людської пам'яті, а які особливостям пам'яті машин?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 95—98.
2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 226—228, 293—294, 305—307.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005 — С. 217—244.
4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 136—147.

4.28. А. Студент, розповідаючи біографію О. Суворова, пропустив важливий епізод з життя великого полководця. Тоді викладач сказав хлопцеві лише одне слово: «Альпи», — і той відразу легко розповів про це.

Б. Д. П., який володів феноменальною пам'яттю, у багатолюдній аудиторії прочитали довгий ряд слів і попросили відтворити їх. Із цим Д. П. упорався, як завжди, бездоганно. Потім йому запропонували назвати з усього списку одне тільки коротке слово, що позначає інфекційне захворювання. Усі присутні, люди із звичайною пам'яттю, миттєво згадали це слово («тиф»), а Д. П. треба було майже дві хвилини, щоб виконати завдання. Виявляється, протягом цього часу він перебирав один по одному всі заучені слова.

▲ *Визначте, який вид запам'ятовування мав місце у цих ситуаціях? За якими ознаками ви це встановили?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 95—98.
2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 226—228, 293—294, 305—307.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005 — С. 217—244.
4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 136—147.

4.29. Одна група учнів 5-го класу заучувала вірш, безупинно повторюючи його до повного дослівного відтворення. Інша група

учнів заучувала цей вірш, розподіливши повторення: щодня вірш прочитувався двічі, аж до повного завчання.

▲ *Визначте, які види повторення використовувалися в кожній групі школярів? Якій групі потрібна була менша кількість повторень для безпомилкового відтворення? Обґрунтуйте свою відповідь.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колеснічен-ко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 95—98.
2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 226—228, 293—294, 305—307.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005 — С. 217—244.
4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 136—147.

4.30. Заучуючи текст, випробувані повинні були запам'ятати три дати, що закінчуються числами 91, 41 і 21. Один випробуваний кілька разів повторив про себе ці дати, намагаючись якнайкраще запам'ятати їх. Інший випробуваний 91 пов'язав із роком проголошення незалежності України (1991), 41 — з роком початку Великої Вітчизняної війни (1941), а 21 — із власним віком.

▲ *Визначте, хто з випробуваних запам'ятає дати на більш тривалий термін? Обґрунтуйте свою відповідь.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колеснічен-ко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 95—98.
2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 226—228, 293—294, 305—307.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005 — С. 217—244.
4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 136—147.

4.31. Одній групі учнів пропонували запам'ятати зміст тексту, чотири рази підряд прочитавши його, іншій — два рази по черзі

і два рази відтворити. Виявилось, що повнота і міцність запам'ятовування у групах неоднакові. Через годину в одній із груп матеріал був утриманий пам'яттю на 75 %, в іншій — на 52 %, через десять днів — відповідно на 72 і 25 %.

▲ *Визначте, до якої групи випробуваних належать числові дані експериментів, що характеризують більш повне й більш міцне запам'ятовування? Які психолого-педагогічні висновки можна зробити з даного експерименту?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 95—98.
2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 226—228, 293—294, 305—307.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005 — С. 217—244.
4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 136—147.

4.32. Двоє учнів 7-го класу почали зачувати оповідання.

— Ой, яке велике! Тут сидіти й сидіти, — сказав один із них.

— Зовсім вже не таке й велике, швидко зробимо, — відповів інший.

▲ *Визначте, який з учнів краще запам'ятає оповідання, якщо врахувати, що здатність запам'ятовування у них однакова. Якої умови успішного запам'ятовування буде дотримуватись один із хлопців?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 95—98.
2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 226—228, 293—294, 305—307.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005 — С. 217—244.
4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 136—147.

4.33. Досліджувався процес запам'ятовування в учнів 11-го класу. В одному випадку текст просто читався три рази підряд;

в іншому — випробуваних знайомили із планом, відповідно до якого був складений текст, і читали текст один раз; у третьому випадку потрібно було після разового читання тексту скласти план до нього. У всіх випадках перед учнями не ставили завдання запам'ятати текст. Виявилось, що в кожному випадку ефективність запам'ятовування була різною.

▲ *Визначте, у якому випадку запам'ятовування було більш ефективним, а у якому — найменш ефективним? Обґрунтуйте свою відповідь.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 95—98.
2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 226—228, 293—294, 305—307.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005 — С. 217—244.
4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 136—147.

4.34. А. Два мандрівники були захоплені припливом на скелі у морі. Вони врятувались, а після передали свої враження. Один запам'ятав те, як і куди пішов, де стрибнув, куди наступив. Інший нічого такого не пам'ятав. Зате міг згадати, що переживав: спочатку захоплення, потім тривогу, надію, врешті — паніку.

Б. Один із дослідників Північної Америки розповідав, що коли він показав індіанцям журнал з ілюстраціями, вони стали обводити ножами контури малюнків, що сподобалися. На запитання: «Навіщо?» — відповіли: «Щоб запам'ятати».

▲ *Визначте, які види пам'яті були задіяні у кожному випадку? Поясніть свою відповідь.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 95—98.
2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 226—228, 293—294, 305—307.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005 — С. 217—244.

4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 136—147.

4.35. А. Підійшовши до автобусної зупинки не в годину «пік» і помітивши на ній незвичайно багато людей, ви здогадуєтесь: давно не було автобуса.

Б. Прийшовши одного разу додому і помітивши, що син-дошкільник незвично тихий і мовчазний, мати мимоволі думає: занедужав або набешкетував.

▲ *Визначте, які особливості мислення як одного з пізнавальних процесів виявляються у цих прикладах?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 98—103.

2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 226—228, 293—294, 305—307.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005 — С. 270—313.

4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 147—163.

4.36. 1. П'ятеро учнів виконують стійку на лопатках. Учитель дає завдання класу: вибрати найкраще виконання вправи.

2. Учитель пояснює і демонструє техніку виконання опорного стрибка через гімнастичного козла способом «зігнувши ноги». Клас виконує завдання: а) визначити, з яких елементів складається стрибок; б) описати техніку виконання стрибка.

3. Іде вивчення елементів баскетболу. Учитель дає завдання класу: визначити, на що потрібно звертати увагу під час виконання кидка в кільце однією рукою від плеча.

4. Іде вивчення акробатики у 3-му класі. Учитель дає завдання: визначити загальні елементи в перекиді вперед, перекиді назад і стійці на лопатках.

5. Учитель у 1-му класі показує картинки, на яких зображені баскетбольний м'яч, гімнастичні кільця, тенісна ракетка, бруси, ядро, поперечина, скакалка, кеглі. Далі вчитель просить дітей розділити всі предмети на дві групи.

▲ *Визначте, які операції мислення будуть виконувати учні в цих ситуаціях? Поясніть свою відповідь.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колеснічен-ко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 98—103.
2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Ро-менця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 226—228, 293—294, 305—307.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гон-чарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005 — С. 270—313.
4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 147—163.

4.37. Андрій дуже допитлива і тямуща дитина. Йому все ціка-во. Коли мама попросила допомогти накрити на стіл, Андрій став ставити тарілки, називаючи членів родини. Збираючи мозаїку, хлопчик легко змінює задум, приміряючи нові деталі, але якщо мама сказала, що потрібно вибрати тільки одну яку-небудь де-таль, Андрій вчинить так, як сказала мама.

▲ *Визначте, який вид мислення переважає у даної дитини і які якості розуму простежуються в даному описі? Поясніть свою відповідь.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колеснічен-ко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 98—103.
2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Ро-менця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 226—228, 293—294, 305—307.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гон-чарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005 — С. 270—313.
4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 147—163.

4.38. Дмитро любить важкі завдання, особливо такі, які вирі-шити можна кількома способами. Він дуже уважно читає умову завдання, прагнучи пов'язати із вивченим матеріалом. Він лю-бить посперечатися із викладачем, обстоюючи свою правоту. Із завданнями, особливо з вищої математики, справляється в групі першим. В інших сферах знань теж демонструє високі резуль-тати.

▲ *Визначте, який вид мислення переважає у даного студента і які якості розуму простежуються в даному описі? Поясніть свою відповідь.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 98—103.
2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 226—228, 293—294, 305—307.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005 — С. 270—313.
4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 147—163.

4.39. Сучасних психологів і фізіологів цікавить питання про те, що є основою різних видів мислення, і в першу чергу словесно-логічного (чи понятійного) і наочно-образного.

Багато даних було отримано під час дослідження пацієнтів з пошкодженням мозком. Ці дослідження свідчили, що всі порушення зорового сприймання у пацієнта, як правило, супроводжуються аналогічними порушеннями зорових образів. Особливо вражаючим прикладом служать пацієнти з ураженням тім'яної долі правої півкулі, у яких розвивається зорове ігнорування лівої сторони поля зору. Хоча і не доведено, що ці пацієнти ігнорують усе, що знаходиться у лівій частині їх зорового поля.

Пацієнт-чоловік може, наприклад, не поголити лівий бік обличчя. Італійський нейропсихолог Е. Л. Бізьяк прохав своїх пацієнтів із зоровим ігноруванням уявити площу в їх рідному місці у Мілані, як вона виглядає, якщо стояти обличчям до церкви. Більшість об'єктів, що називалися пацієнтами, знаходилися праворуч від них, і лише нечисленні — ліворуч. Коли їх просили уявити собі те саме з протилежного боку площі, так начебто вони стояли перед церквою і дивилися на площу, пацієнти ігнорували об'єкти, які вони раніше називали (тепер ці об'єкти знаходилися у лівій частині зорового поля).

▲ *Проаналізуйте, про що свідчили отримані результати нейропсихологів під час дослідження пацієнтів із пошкодженням мозком? Що, на вашу думку, становить фізіологічну основу мислення? Спробуйте довести, що наочно-образне мислення опосередковується тими ж структурами мозку, що і сприймання.*

Література

1. Краткий психологический словарь / Сост. Л. А. Карпенко; Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. — М.: Политиздат, 1985. — С. 191—194.
2. Маклаков А. Г. Общая психология: Учебник для вузов. — СПб.: Питер, 2006. — 583 с. — Ч. II. — Гл. 12. — С. 301—302. — (Серия «Учебник нового века»).
3. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 82—85.

4.40. Відомо, що при досягненні дитиною шкільного віку відмічається прогресуюче зростання її розумових здібностей. Коло понять, набутих дитиною в процесі навчання в школі, постійно розширюється і містить у собі більш нові знання із різноманітних дисциплін. При цьому здійснюється перехід від конкретних до більш абстрактних понять, і зміст цих понять збагачується: школяр пізнає різноманітність властивостей і ознак предметів, явищ, а також їх зв'язки між собою; дізнається, які ознаки є суттєвими, а які — ні. Від простіших, поверхневих зв'язків предметів і явищ учень переходить до складніших, глибших і різносторонніх.

У процесі формування понять відбувається розвиток мисленнєвих операцій.

Слід зазначити, що із закінченням навчання у школі у людини зберігається можливість розвитку мислення. Але динаміка цього розвитку та її спрямованість залежать тільки від людини.

▲ *Подумайте і скажіть, які чинники зумовлюють прогресуюче зростання мисленнєвих можливостей дитини у шкільному віці? Розвитку яких мисленнєвих операцій у школяра сприяє школа у процесі формування понять?*

Література

1. Маклаков А. Г. Общая психология: Учебник для вузов. — СПб.: Питер, 2006. — 583 с. — Ч. II. — Гл. 12. — С. 325—327. — (Серия «Учебник нового века»).
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 83—84.
3. Семенова А. В., Гурін Р. С., Осипова Т. Ю. Основи психології і педагогіки: Навч. посіб. — К.: Знання, 2006. — Р. 3. — С. 72—74.

4.41. Науковцями доведено, що об'єктом розумової діяльності людини є пізнавальні завдання, які мають різне змістове підґрунтя і зумовлюють різне співвідношення предметно-дійових, перцептивно-образних і поняттєвих компонентів у їх розв'язуванні. Залежно від цього розрізняють три основні види мислення: наочно-дійове, наочно-образне та словесно-логічне, або абстрактне.

Наочно-образне мислення характеризується тим, що змістом розумового завдання є образний матеріал, маніпулюючи яким людина аналізує, порівнює чи узагальнює істотні аспекти у предметах та явищах. Великі можливості цього різновиду мислення виявляються, зокрема, в образотворчому мистецтві. Ілюстрацією цієї тези є різні напрями абстракціонізму та модернізму, де змістове навантаження образів передається в адекватно сконструйованих митцем символах.

Наочно-образне мислення розвивається в діяльності, характер якої потребує оперування образами різного рівня узагальненості, схематичного зображення предметів та їх символічного позначення (наприклад, під час розв'язанні конструкторсько-технічних завдань тощо).

Словесно-логічне, або абстрактне, мислення здійснюється у словесній формі за допомогою понять, які мають безпосереднє чуттєве підґрунтя, властиве процесом сприйманням та уявленням. Більшість понять, якими виражають економічні, суспільно-історичні, наукові категорії, є продуктами великої абстрагуючої діяльності мислення. Саме цей вид мислення дає можливість встановлювати загальні закономірності природи та суспільства, на рівні найвищих узагальнень розв'язувати розумові завдання, будувати наукові теорії та гіпотези.

▲ *Охарактеризуйте змістовність наочно-дійового мислення на основі означеного вище матеріалу. Де, на вашу думку, виявляють себе найхарактерніше здібності цього різновиду мислення? Людям яких професій наочно-дійове мислення притаманне найбільше?*

Література

1. Максименко С. Д. Загальна психологія: Навч. посіб. — Вид. 2-е, перер. та доп. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 272 с. — Ч. IV. — Р. 12. — С. 178—179.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 84—85.

3. Семенова А. В., Гурін Р. С., Осипова Т. Ю. Основи психології і педагогіки: Навч. посіб. — К.: Знання, 2006. — Р. 3. — С. 72.

4.42. Прийнято вважати, що уява — результат процесу праці: специфічно людської діяльності завдяки потребі перетворення предметів реального світу. Наприклад, маючи перед очима знаряддя праці, які за своїми характеристиками були не досконалими, людина могла уявити собі інше знаряддя, яке б відповідало її уявленню про те, що потрібно зробити для виконання тієї чи іншої трудової операції.

▲ *Проаналізуйте, як змінилась у ході історичного розвитку людини її уява? У чому сенс уяви? Чому цей процес завжди протікає у нероздільному зв'язку з двома іншими психічними процесами — пам'яттю і мисленням?*

Література

1. Маклаков А. Г. Общая психология: Учебник для вузов. — СПб.: Питер, 2006. — 583 с. — Ч. II. — Гл. 11. — С. 283—285. — (Серия «Учебник нового века»).

2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 86—87.

3. Семенова А. В., Гурін Р. С., Осипова Т. Ю. Основи психології і педагогіки: Навч. посіб. — К.: Знання, 2006. — Р. 3. С. 74.

4.43. Найбільш уживаними прийомами створення образів уяви є аглютинація, гіперболізація, загострення, схематизація, типізація, аналогія.

Аглютинація, або поєднання різних якостей, властивостей, частин, несполучних у реальному житті, використовується в технічній творчості (на його основі створені аеросани, гідролітак, танк-амфібія).

Гіперболізація — перебільшення. Це може бути як збільшення або зменшення розмірів, так і зміна кількості частин предмета.

Загострення — це підкреслення яких-небудь ознак у м'якій формі або з особливим акцентуванням уваги на виділенні недоліків.

Схематизація — виокремлення рис подібності і зняття розбіжностей.

▲ *Дайте визначення таким прийомам створення образів уяви, як схематизація і типізація. Наведіть приклади, у яких подібні прийоми широко використовуються.*

Література

1. Максименко С. Д. Загальна психологія: Навч. посіб. — Вид. 2-е, перер. та доп. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — Ч. IV. — Р. 13. — С. 189—191.

2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 87.

4.44. Різновиди уяви — репродуктивна (мимовільна, довільна), творча (довільна) та мрія.

Мимовільною є така уява, коли створення нових образів не спрямовується спеціальною метою уявити певні предмети чи події. Мимовільне виникнення уяви тісно пов'язано з почуттями людини. Здійснення довільної уяви у процесі пізнання зумовлене потребою свідомої регуляції побудови образу відповідно до завдання та характеру виконуваної діяльності.

Особливим видом уяви є мрія. Мрія — це процес створення людиною образів бажаного майбутнього. Улюбленим заняттям учнів на уроці географії були «мандрівки» по карті. Учителю вказував будь-яке місце на мапі, а учні повинні були змалювати флору, фауну, рельєф, вигляд міст, житла, мешканців указаної місцевості.

▲ *Укажіть, розвитку якого виду уяви сприяє такий методичний прийом?*

Література

1. Маклаков А. Г. Общая психология: Учебник для вузов. — СПб.: Питер, 2006. — 583 с. — Ч. II. — Гл. 11. — С. 286—290. — (Серия «Учебник нового века»).

2. Максименко С. Д. Загальна психологія: Навч. посіб. — Вид. 2-е, перер. та доп. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — Ч. IV. — Р. 13. — С. 191—195.

3. Сборник задач по общей психологии: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Под ред. проф. В. С. Мерлина. — М.: Просвещение, 1974. — С. 130.

4.45. Багатьом відомі поради, які давав Леонардо да Вінчі молодим художникам: «Якщо ти бажаєш примусити природно виглядати вигадану тварину, — нехай це буде, скажімо, змія, — то візьми для її голови голову вівчарки або лягавого собаки, приєднай до неї котячі очі, вуха сови, ніс борзої, брови лева, скроні старого півня і шию водяної черепахи».

▲ Подумайте і вкажіть, який прийом створення образу запропонував Леонардо да Вінчі? Як ви гадаєте, де ще, крім мистецтва, використовується ця найпростіша форма синтезу у процесі уяви?

Література

1. Маклаков А. Г. Общая психология: Учебник для вузов. — СПб.: Питер, 2006. — 583 с. — Ч. II. — Гл. 11. — С. 290—292. — (Серия «Учебник нового века»).

2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — 408 с. — С. 87.

4.46. Творчість пов'язана з усіма психічними процесами, у тому числі й з уявою. Тривалий час домінувала думка про неможливість поєднання алгоритмізації і навчання творчому процесу. Але час змінив цю точку зору. На перше місце вийшла гіпотеза про те, що здібність до творчості можна розвивати. Так, англійський учений Г. Уоллес здійснив спробу дослідити творчий процес. У результаті йому вдалося виділити чотири стадії процесу творчості:

1) підготовка (зародження ідеї);

2) визрівання (концентрація «стягування» знань, добування відсутніх відомостей);

3) осяяння (інтуїтивне хапання результату, що був у стадії пошуку);

4) перевірка.

▲ Розкрийте роль уяви у вирішенні творчих завдань. Проведіть пошукову роботу в отриманні інформації про психологічну діяльність англійського вченого Г. Уоллеса. До якої психологічної школи він належав?

Література

1. Маклаков А. Г. Общая психология: Учебник для вузов. — СПб.: Питер, 2006. — 583 с. — Ч. II. — Гл. 11. — С. 294—296. — (Серия «Учебник нового века»).

2. Страхов И. В. Психология творчества: Лекция для студентов пед. ин-тов. — Саратов: Знание, 1968.

3. Якобсон П. М. Психология художественного творчества. — М.: Знание, 1971.

4.47. А. ...Починалося запалення легенів... Яші ставало гірше, дуже хотілося пити, але він ніяк не міг ні покликати кого-небудь, ні здійснитись з ліжка.

Раптом він переконався, що перебуває усередині металевої кулі, фантастичного міжпланетного корабля, того самого, на якому подорожував Кейвер із Землі на Місяць. Куля чомусь оберталась, і Яшу з великою силою притискало до її гладкої розпеченої поверхні. Крім того, всі предмети розпливалися у хвилях рожевого туману, що застеляв очі... У ньому замиготіли більші райдужні кола. Потім кола зблякли, туман зник, і Яша з подивом помітив, що перебуває серед кам'яних гір. Це була дивна місцевість — без усіляких ознак рослинності і води. Вона не була схожою на ті місця Уралу, які знав Яша, хоча все це він десь уже бачив. От тільки де? І отут він зрозумів, що перебуває на... Місяці! У чорному небі горіли незвичайно великі зірки. Вони не мерехтіли і були так само яскраві, як і сонце, що висіло над гострими гребенями скель... (Б. Фрадкін «Дорога до зірок»).

Б. ...Зненацька згадалися Ромашову недавня сцена на плацу, грубі лементи полкового командира, почуття пережитої образи... І в ньому негайно ж, наче в хлопчику ... закипіли мстиві, фантастичні, п'янкі мрії...

...І Ромашов разюче жваво побачив себе офіцером Генерального штабу, який подає величезні надії...

...От почалися маневри. Великий двосторонній бій. Полковник Шульгович не розуміє диспозиції, плутається, вганяє в паніку людей і сам метушиться, — йому вже робив два рази зауваження через ординарця командир корпусу. «Ну, капітане, виручайте, — звертається він до Ромашова. — По старій дружбі. Пам'ятаєте, як ми з вами сварилися?». Але Ромашов, бездоганно віддаючи честь і подавшись на сидлі, відповідає зі спокійно зарозумілим виглядом: «Винуватий, пане полковнику.... Це ваш обов'язок розпоряджатися пересуваннями полку. Моя справа — приймати накази і виконувати їх...» А вже від командира корпусу летить третій ординарець із новою доганою.

Блискучий офіцер Генерального штабу Ромашов іде усе вище й вище по шляху службової кар'єри... (А. І. Купрін «Дуель»).

В. ...Ще в дитинстві в мене з'явилася пристрасть до географічних карт. Я міг сидіти над ними по кілька годин, як над захоплюючою книгою.

Я вивчав течії невідомих річок, примхливі морські узбережжя, проникав у глибини тайги, де маленькими кружечками були відзначені безіменні факторії, повторював, як вірші, звучні назви — Югорська куля і Гібриди, Гвадарама й Інвернес, Онега й Кордильєри.

Поступово всі ці місця оживали в моїй уяві з такою ясністю, що, здається, я міг написати вигадані шляхові щоденники по різних материках і країнах (К. Паустовський «Золота троянда»).

Г. Першого ж випробування макета локатора виявили небезпеку перекручувань. На екрані тремтіли, зникаючи й знову з'являючись, кілька зелених імпульсів, заважаючи визначити місце ушкодження. Невидимі електричні бурі порушували правдиву картину...

...Андрій наказав розібрати всю установку...

Відмовляючись від досягнутого, Андрій нічого не міг більше запропонувати. Він знав одне — обраний ним шлях неправильний. Досить було подивитися на схему: вона була складною, потворною і, отже, чомусь порочною...

У роботі вченого наступають періоди, коли уява висихає, і немає ніяких способів розбудити її. Іноді це триває годинами, іноді — роками. Усвідомлення того, що вирішення близько — досить одного зусилля, однієї щасливої думки, щоб знайти його, — гнітить ще більш болісно.

Залишатися в лабораторії він не міг, тут все йому нагадувало про його безсилля. Він вийшов...

... — Почекайте, будь ласка, — благаючи попросив Андрій. Він відламав стружку. Гострі крайки впилися в шкіру. Андрій потягнув стружку за кінці, вони стискувалися й розтискалися, пружинячи, вони нагадували йому броню кабелю. Він розтягував стружку, поки вона не зламалася; тоді він нагнувся й підняв цілу купу колючих стружок. Обличчя Андрія злегка сполотніло. Технолог дивився на нього з інтересом.

...Відкриття завжди настає раптово... За якісь секунди мозок Андрія представив стружку у вигляді спеціальної обмотки, що от таким же способом можна розтягувати, змінюючи характеристики. Якщо підключити таку котушку, то перекручування компенсуються; він подумки прикинув по формулах, як усе зміниться, — і все стало разюче простим й ясним.

Відразу, не випускаючи з рук стружки, він прийнявся збуджено пояснювати технологів... (Д. О. Грaнін «Шукачі»).

▲ *Визначте, який вид уяви проявляється у кожному з наведених уривків? Поясніть свою відповідь.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 103—106.

2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 305—307.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 315—326.

4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 163—170.

4.48. На уроці літератури в середній школі широко застосовуються такі види роботи: переказ прочитаного, творчий переказ, постановка питань до прочитаного тексту; письмові завдання: підбір з тексту підпису до картинки, опис дійової особи літературного твору, написання невеликого твору про героїв, які особливо сподобалися.

▲ *Охарактеризуйте й проаналізуйте ті методичні прийоми, які найбільше сприяють розвитку уяви.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 103—106.

2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 305—307.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 315—326.

4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 163—170.

4.49. Мова і мовлення — важливі умови продуктивної психічної діяльності особистості. Мова — це система знаків, що слугує засобом людського спілкування, свідомості особистості, передачі від покоління до покоління і збереження інформації. Історичною основою виникнення мови слугує праця, спільна діяльність людей.

Мовлення виокремлюється як процес використання людиною мови для спілкування.

Разом з тим мовлення не може існувати і не існує поза будь-якої мови, як і жива мова, що може існувати тільки за умови активного її використання людьми. Мова розвивається і вдосконалюється у процесі мовного спілкування. Отже, мовлення і є формою актуального існування кожної мови.

Залежно від віку, характеру діяльності, середовища мовлення людини набуває певних особливостей (образність, яскравість, ви-

разність, переконаність та ін.), незважаючи на те, що люди спілкуються однією мовою.

Кожній людині властиві індивідуальний стиль мовлення, відмінність в артикуляції звуків, інтонуванні, логічній виразності.

▲ *Укажіть, у чому полягає особливість мовлення як процесу? Чи можна, на вашу думку, розглядати мовлення як мовну діяльність? Обумовте свою відповідь.*

Література

1. Баєв Б. Ф. Психологія внутрішнього мовлення. — К.: Вища школа, 1966. С.
2. Максименко С. Д. Загальна психологія: Навч. посіб. — Вид. 2-е, перер. та доп. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — Ч. III. — Р. 7. — С. 99—101.
3. Психологический лексикон: Энциклопедический словарь: В 6-ти т. / Ред.-сост. Л. А. Карпенко; Под общ. ред. А. В. Петровского. Т. Общая психология: Словарь / Ред. А. В. Петровский. — М. — СПб.: ПЕР СЭ, 2005. — Р. 4. — С. 224.

4.50. У сучасної науки є всі підстави вважати, що першим засобом спілкування було комплексне кінетичне мовлення. Припускають, що ця форма мовлення пов'язана з первісним образним мовленням і існувала вже у людей другої міжльодовикової епохи, тобто приблизно близько півмільйона років тому. Під комплексним кінетичним мовленням розуміють найпростішу систему передачі інформації з допомогою рухів тіла. Ця форма спілкування дуже близька до мови спілкування тварин.

▲ *Уважно прочитайте і скажіть, що могла виявляти первісна людина з допомогою подібного мовлення? Обґрунтуйте, з чим був пов'язаний подальший етап у розвитку мови? Які наслідки прогнозовано вимальовуються у життєдіяльності людини в ході перебігу цього етапу?*

Література

1. Маклаков А. Г. Общая психология: Учебник для вузов. — СПб.: Питер, 2006. — 583 с. — Ч. II. — Гл. 13. — С. 354—357. — (Серия «Учебник нового века»).
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 89—90.

4.51. Нижче наведено відмінності мови і мовлення:

- а) найбільш досконала, притаманна людині діяльність спілкування для передачі думок, вияву волі, почуттів;
- б) історично усталені норми засобів спілкування;
- в) спосіб засвоєння, збереження і передачі культурного досвіду людства;
- г) індивідуальні особливості вимови, стилю, словникового запасу;
- д) використання звуків, літер, морфем, слів, речень для задоволення потреби спілкування.

▲ *Спробуйте визначити, які особливості в більшій мірі характеризують мову, а які — мовлення? Обґрунтуйте вашу відповідь.*

Література

1. Маклаков А. Г. Общая психология: Учебник для вузов. — СПб.: Питер, 2006. — 583 с. — Ч. II. — Гл. 13. — С. 333—336. — (Серия «Учебник нового века»).
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — 408 с. — С. 88—90.
3. Сборник задач по общей психологии: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Под ред. проф. В. С. Мерлина. — М.: Просвещение, 1974. — Т. 8. — С. 62.

4.52. Виділяють такі види мовлення:

- 1) за формою подання інформації: усне (звукове); письмове (знакове чи символічне);
- 2) за доступністю для сприймання іншої людини: зовнішнє — промовляння вголос; внутрішнє — промовляння подумки, про себе;
- 3) за змістом і способом виникнення: ситуативне — невід’ємно пов’язане із ситуацією, в якій воно відбувається, актуальними подіями і відповідними відчуттями, часто незв’язане, хаотичне; контекстне — зв’язне, часто попередньо продумане й адекватно оформлене, незалежно від безпосередньої ситуації, містить певний предмет (контекст);
- 4) за кількістю активних учасників: монологічне — у розмові активно бере участь тільки одна людина, інші — слухають, сприймають її промову; діалогічне — у розмові активно беруть участь понад два учасники, що по черзі промовляють і сприймають певні повідомлення.

Нижче пропонується перелік особливостей різних видів мовлення:

а) мовлення, у якому відсутні немовні комунікативні засоби — жести, міміка, зображення;

б) мовлення, зміст якого зрозумілий завдяки конкретній умові спілкування;

в) граматичні зв'язки висловлені найбільш повно;

г) переважно невимушене мовлення;

д) мовлення, що найбільш підпорядковується вольовому контролю;

є) попередньо сплановане і програмоване мовлення;

ж) граматично беззв'язна форма мовлення;

з) мовлення, в якому широко використовуються немовні засоби — жести, міміка;

і) мовлення, в якому такі висловлювання значною мірою зумовлені попередніми висловлюваннями співрозмовників;

к) фрагментарне, уривчасте, граматично беззв'язне мовлення;

л) мовлення, за яким виникає необхідність одну і ту саму думку висловити в різних послідовних фразах;

м) мовлення, за яким випадають або послаблюються окремі висловлювальні рухи.

▲ *Згрупуйте ці особливості за видами мовлення. Обґрунтуйте свою відповідь.*

Література

1. *Леонтьев А. Н.* Речь // Психология / Под ред. проф. К. Н. Корнилова, проф. А. А. Смирнова, проф. Б. М. Теплова. — Изд. 3-е, перераб. и доп. — М.: Учпедгиз, 1948.

2. *Максименко С. Д.* Загальна психологія: Навч. посіб. — Вид. 2-е, перер. та доп. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — Ч. III. — Р. 7. — С. 104—108.

3. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 89—90.

4. Сборник задач по общей психологии: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Под ред. проф. В. С. Мерлина. — М.: Просвещение, 1974. — Т. 8. — С. 67.

4.53. Існує два види мовлення: внутрішнє і зовнішнє. Зовнішнє мовлення пов'язано з процесом спілкування, обміном інформацією. Внутрішнє передусім пов'язано із забезпеченням процесу мислення. Це дуже складне з психологічної точки зору явище, яке обумовлює взаємозв'язок мовлення і мислення.

▲ *Укажіть, у чому ви вбачаєте тісний взаємозв'язок мовлення і мислення? Наведіть приклади.*

Література

1. Маклаков А. Г. Общая психология: Учебник для вузов. — СПб.: Питер, 2006. — 583 с. — Ч. II. — Гл. 13. — С. 347—348. — (Серия «Учебник нового века»).

2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 89—90.

4.54. Основними функціями мовлення є висловлювання, вплив, повідомлення, визначення.

Функція висловлювання виявляється в тому, що з допомогою мовлення людина висловлює своє ставлення до відповідного предмета, явища і до себе, яке має відповідне емоційне забарвлення.

Функція повідомлення виявляється в обміні думками й інформацією між людьми з допомогою слів. Ця функція забезпечує здійснення контактів між людьми. У процесі цих контактів ми організовуємо не тільки обмін інформацією, а й нашу взаємодію. Можна припустити, що саме ця функція в історичному плані була основним першоджерелом розвитку мовлення людини.

Функція визначення виявляється у здатності надавати назви предметам і явищам. Завдяки означеній функції ми можемо мислити абстраговано з допомогою абстрактних понять, а також вести обмін інформацією з іншими людьми.

▲ *Охарактеризуйте функцію впливу на основі згаданої вище інформації. У чому виявляється її змістовність?*

Література

1. Маклаков А. Г. Общая психология: Учебник для вузов. — СПб.: Питер, 2006. — 583 с. — Ч. II. — Гл. 13. — С. 347—348. — (Серия «Учебник нового века»).

2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 89—90.

4.55. Вольові дії можуть бути поділені на два види за складністю: прості і складні.

Кожна вольова дія триває певний час і проходить кілька етапів. Якщо прості вольові дії звичайно складаються лише з двох етапів.

пів — постановки мети й її виконання, то у складній вольовій дії, звичайно, представлені три ланки — постановка мети, планування і виконання. Формулювання мети включає усвідомлення наявних потреб, прояву і боротьбу мотивів, і, нарешті, оформлення конкретної цілі діяльності. На етапі планування визначаються засоби для досягнення мети та послідовність необхідних дій.

▲ *Укажіть, що здійснюється на етапі практичної реалізації? Які заходи повинна вживати людина на усіх трьох етапах для реалізації мети?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 93—94.

2. *Чартишвили Ш. Н.* Проблема воли в психологии // Вопросы психологии. — 1967. — № 4.

4.56. А. Людині страшенно хочеться пити. Вона підходить до водойми, готова зачерпнути води і випити її. Але їй говорять: «У цій водоймі виявлено холерну паличку, майте це на увазі». Людина виливає воду і йде далі.

Б. Під час повітряного бою льотчик дістав смертельне поранення. У якийсь час він зрозумів, що якщо випустить із рук штурвал літака, загинуть усі, хто там перебуває. І от льотчик продовжує керувати літаком, благополучно саджає його й відразу безсило падає на підлогу кабіни. З літака його виносять уже мертвим.

В. У дуже жаркий день підліток В. працював на пришкольній ділянці. Хлопці покликали його купатися. Хоча В. виглядав дуже втомленим і виснаженим, він відмовився, пояснивши, що вирішив доводити будь-яку справу до кінця.

▲ *Укажіть, яка функція волі проявляється у кожній ситуації? Дайте обґрунтування своєї відповіді.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 112—114.

2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 305—307.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 361—372.

4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 184—192.

4.57. Тренер розповідав про такий прийом тренування баскетболістів. Гравцям дається завдання пробігти 1500 м по стадіону, передаючи м'яч у парах. Закінчуючи дистанцію, гравці настроюються на відпочинок, але в цей час звучить команда тренера: «Ще одне коло! (400 м)».

▲ *Визначте, який психічний процес удосконалюється в цій ситуації? Які конкретно якості виховуються у такий спосіб?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 112—114.

2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 305—307.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005 — С. 361—372.

4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 184—192.

4.58. А. Була контрольна робота з алгебри. Дав собі слово: що буде, то буде, а повинен вирішувати сам, ні в кого дивитись не буду. Розв'язання останнього приклада довго не давалось. От внутрішній голос і говорить: «Слово дав, а двійку одержиш». Стали брати сумніви... А інший голос повторює: «Володіти собою треба й у важкі хвилини робити все самому, бо ніколи нічого не вийде». Проти першого голосу аргументи навів... і допомогло. Разом із дзвінком здав роботу вчителю.

Б. Заплутався у контрольній по алгебрі. Сиджу, папір псує, рву на дрібні частини, усе з голови вилетіло. Бачу: Оля списує роботу начисто, а в чернетці весь хід розв'язання як на долоні. Сам не знаю, що мене штовхнуло, але подивився я, як завдання вирішується, і став робити свої за прикладом.

▲ *Визначте, наявністю або відсутністю, якої якості волі пояснюються особливості поведінки на контрольному уроці кожного з учнів.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 112—114.

2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 305—307.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 361—372.

4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 184—192.

4.59. Я.-А. Коменський говорив: «Школа без дисципліни, що млин без води».

▲ *Визначте, яку вольову якість учнів так високо оцінював Ян Коменський?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 112—114.

2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 305—307.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 361—372.

4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 184—192.

4.60. А. Діставши у свої ворота гол, гравців важко було впізнати — куди поділися їхній запал й одержимість.

Б. Під час здачі вступного екзамену з математики сильний учень, відмінник, не може впоратись із простеньким завданням. Говорить, що в нього якийсь дивний стан: усе забув.

В. Учень 7-го класу розповідає, що коли він дуже засмучений, то завжди всім починає говорити брутальності. Злість так захоплює його, що він хоче її вилити на інших. Через це виникають сварки, бійки та інші непорозуміння. Пізніше він жаліє про те, що трапилось, і кається.

Г. Сумлінний й старанний учениці вчитель поставив запитання. У цей час до класу увійшов директор школи. Дівчинка розгубилась і відразу замовкла. На додаткові запитання відповідала сплутано. Склалося враження, що вона не знає уроку. Після того як директор вийшов із класу, дівчинка жваво й упевнено відповіла по всьому матеріалу, що безуспішно намагалась відтворити раніше.

Д. Під час навчання стрибкам з парашутом деякі новачки не знаходять у собі сил покинути борт літака. Інших тільки повтор-

ним наказом вдається змусити зробити крок за борт літака. Страх і хвилювання не залишають їх і тоді, коли шовковий купол парашута розкривається над ними, вони гублять здатність сприймати те, що відбувається, і не можуть зробити жодної розумної дії. Іноді такий стан не переборюється і доводиться залишити думки про стрибки.

Е. Графиня Ростова після одержання звістки про загибель сина Петра «лежала на кріслі, ніяково випинаючись, і билася головою об стіну...

— Наталю! — кричала вона, відштовхуючи від себе тих, хто її оточував. — Це неправда! Убили! Ха-ха-ха-ха!.. Неправда!» (Л. М. Толстой «Війна і мир»).

Ж. За умов невіршеного завдання у випробуваного підвищилася рухова активність. Протягом усього експерименту він настигував, наспівував, постукував по столі пальцями, тер руки й обличчя. Рухи, колись обережні і точні, стали сильними і розгойданими. Випробуваний став незвичайно балакучий: до звукового сигналу на помилку віднісся різко негативно. Про складнощі говорив уголос. Робота переривалася залпами озвучених подихів, а наприкінці досліду з'явилася задуха. Але свідомий контроль не був порушений. Випробуваний використав логічні викладення у ході визначення допущених помилок.

▲ *Визначите, до якої категорії емоційних явищ належать переживання, описані в кожному випадку? За якими ознаками це можна встановити?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 109—112.
2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 198—206, 305—307.
3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005 — С. 342—361.
4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 172—183.

4.61. А. Спортсмен Ю. перед стартом на відповідальних змаганнях спочатку бігав узад вперед, потирив долоні, голосно сміявся, але потім раптом якось знітився, замовк — впав у стан стартової апатії.

Б. Славко всерйоз захопився футболом. Цілими днями він пропадав на стадіоні. Удома тільки й було розмов: про голи, паси, великих футболістів.

В. Грати з Сашком було одне задоволення — просто казка. Він ніколи не докоряв партнерові за невдало посланий м'яч. Будь-який пас у бік Олега завжди доходив мети.

Г. Не зумівши організувати учнів на урок, учитель вийшов із класу, ляснувши дверима.

Д. Забивши довгоочікуваний гол, гравці команди влаштували купу малу, а потім з подвоєною енергією провели залишок зустрічі, що було компенсовано ще одним голом.

▲ *Визначите, до якої категорії емоційних явищ належать переживання, описані в кожному випадку? За якими ознаками це можна встановити?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 109—112.

2. Основи психології: Підручник / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — Вид. 6-те, стереотип. — К.: Либідь, 2006. — С. 198—206, 305—307.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005 — С. 342—361.

4. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — С. 172—183.

ПСИХІЧНІ СТАНИ

ОСНОВНІ ЗМІСТОВІ ПИТАННЯ

1. Стани та їх класифікація.
2. Характеристика психічних станів.
3. Сон.
4. Настрій.
5. Стрес.
6. Афект.
7. Фрустрація.
8. Працездатність.
9. Стомлення.
10. Феноменологічні стани.
11. Методи регуляції та саморегуляції психічних станів.

ПРИКЛАД РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ЗАВДАНЬ

5.1. 1. Епізод ув'язнення до комірки Ніколенькі Іртенєва:

«Я должен был быть страшен в эту минуту, потому что St. Jerome, избегая моего взгляда, быстро подошел ко мне и схватил за руку; но только что я почувствовал прикосновение его руки, мне сделалось так дурно, что я, не помня себя от злобы, вырвал руку и изо всех моих детских сил ударил его.

— Что с тобой делается? — сказал, подходя ко мне, Володя, с ужасом и удивлением видевший мой поступок.

— Оставь меня! — закричал я на него сквозь слезы. — Никто вы не любите меня, не понимаете, как я несчастлив! Все вы гадки, отвратительны, — прибавил я с каким-то исступлением, обращаясь ко всему обществу».

2. Кінець описаного вище епізоду (стан Ніколенькі Іртенєва):

«Несмотря на то что я ощущал сильнейшую боль в ухе, я не плакал, а испытывал приятное моральное чувство. Только что папа выпустил мое ухо, я схватил его руку и со слезами принялся покрывать ее поцелуями.

— Бей меня еще, — говорил я сквозь слезы, — крепче, больнее, я негодный, я гадкий, я несчастный человек!».

3. Визнання головного героя трилогії Л. М. Толстого «Дитинство. Отроцтво. Юність»:

«Я был стыдлив от природы, но стыдливость моя еще увеличивалась убеждением в моей уродливости...

Я был слишком самолюбив, чтобы привыкнуть к своему положению, утешался, как лисица, уверяя себя, что виноград еще зелен, то есть старался презирать все удовольствия, доставляемые приятной наружностью, которыми на моих глазах пользовался Володя и которым я от души завидовал, и напрягал все силы своего ума и воображения, чтобы находить наслаждение в гордом одиночестве» (Толстой Л. Н. «Отрочество»).

▲ *Укажіть, який психічний стан об'єднує всі описані вище випадки? Які зміни поведінки особистості викликає цей стан? Як він відображається на міжособистісних стосунках? До чого (до формування яких рис) може привести часте повторення такого стану? Які профілактичні способи зняття несприятливих для особи наслідків цього стану ви могли б запропонувати?*

Розв'язування

У всіх описаних вище випадках виявляється стан фрустрації. Вона виникає у тих випадках, коли людина на шляху до досягнення мети стикається з перешкодами, бар'єрами, які є реально непереборними або сприймаються як такі.

Поява стану фрустрації призводить до змін поведінки особистості. Це може бути агресія, що іноді набуває форми прямого нападу, а іноді виражається в погрозах, грубості, ворожості не тільки стосовно тих обставин або осіб, які винні у створенні бар'єру, а й стосовно тих, що всіх оточують, на яких у цьому випадку «зривається зло».

Ця форма фрустрації (зміщена агресія) спостерігається в першому епізоді. Володя, намагаючись заспокоїти фрустрованого Ніколеньку, сам став об'єктом його агресії. Таким чином, ми можемо спостерігати, як фрустрація псує міжособистісні стосунки.

Іноді фрустрація вирішується через прояв агресії, спрямованої проти самого себе: у другому епізоді Ніколенька Іртеньєв переживає фрустрацію саме у цій формі.

Нарешті, фрустрація може призвести до того, що особа заміщує діяльність, яка опинилась заблокованою непереборним (або уявно непереборним) бар'єром, іншою, яка виявляється для неї більш доступною, перспективною (або уявною). Саме таку форму фрустрації ми спостерігаємо в третьому епізоді.

Стан фрустрації, що часто повторюється, може закріпити в особистості деякі характерні риси: млявість, байдужість, безініціативність — у одних; агресивність, заздрисність, озлобленість — у інших.

Розумне перемикання діяльності, що виявилась заблокованою з яких-небудь причин у підлітка або дитини, в інші, прийнятні для нього канали, усунення бар'єрів, якщо це можливо, або шляхом рішучого втручання в обставини його життя і якихось об'єктивних змін їх, або шляхом роз'яснення ілюзорності його уявлень про непереборні бар'єри, а головне, створення перспективи для особи — все це необхідний вияв педагогічного такту вихователя. Тільки у такий спосіб можуть бути зняті різні обтяжливі для особистості фрустрації.

Література

1. Толстой Л. Н. Отрочество: Собр. соч. в 20-ти т. — Т. 1. — М.: Политиздат, 1960. — С. 168—169; С. 145.
2. Общая психология: Учебник для студентов пед. ин-тов / Под ред. проф. А. В. Петровского. — Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1976. — С. 120—121.
3. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 108—111.

5.2. Дівчина одержала листа від своєї подруги, який її неприємно вразив. Вона навіть трішки поплакала, а потім сама себе довго заспокоювала. Дівчина розуміє, що повинна написати подрузі відповідь. Однак чомусь при цьому ніяк не може взятись за справу: постійно її відкладає, забуває про це.

▲ *Поясніть, чому дівчина ніяк не могла взятись за справу? Чим зумовлена її поведінка? Які емоційні явища можна розрізнити на прикладі цієї ситуації? За якими ознаками?*

Література

1. Семиченко В. А. Психічні стани. — К.: Магістр-S, 1998. — С. 4.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 101.

5.3. Одного ранку усе навколо здається людині пофарбованим у рожеві тони, вона почуває себе бадьорою, щасливою, активною, їй хочеться діяти, прогнози на день найсприятливіші. А буквально наступного дня можна прокидається вщент розбитою, похмурою, із найпесимістичнішими припущеннями. «Встав з лівої ноги», — жартують з цього приводу в народі.

▲ *Укажіть причини виникнення такого стану. Як він називається?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 102—103.
2. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: В 2 т. — Т. II. — М.: Педагогика, 1989. — С. 167—178.

5.4. У навчальному процесі вищого закладу освіти труднощі, пов'язані з розподілом аудиторного фонду, ущільненим розкладом, не дозволяють досить повно враховувати динаміку цього психологічного стану. Це призводить до суттєвих ускладнень в опануванні студентами навчальною інформацією. Так, не дуже ефективно вона засвоюється як на перших, так і на четвертій-п'ятій парах. Аналогічні явища відбуваються і протягом робочого тижня. У перший і останній дні тижня продуктивність праці і студентів, і викладачів знижується. Це відмічається і під час семестру, і в цілому протягом навчального року.

▲ *Укажіть, особливості якого психологічного стану не повною мірою враховуються в навчальному процесі? Яким циклічним змінам він піддається?*

Література

1. Семиченко В. А. Психічні стани. — К.: Магістр-S, 1998. — С. 7.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 111—113.
3. Психолого-педагогічні аспекти реалізації сучасних методів навчання у вищій школі: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 392—394.

5.5. Поява почуття власного слабосилля, відчуття зниження власних сил.

- Виникнення розладів уваги.
- Розлади сенсорних процесів.
- Зниження здатності до свідомої підтримки необхідного рівня активності при сприйнятті подій, що відбуваються.
- Зміна характеру здійснення рухових функцій.
- Порушення пам'яті.
- Зниження рівня продуктивності мислення.
- Дезорганізація мислення.
- Зміна мотивації діяльності.
- Накопичення негативних емоцій.
- Послаблення здатності до вольових зусиль.
- Поява і підсилення сонливості.

▲ *Укажіть, психологічними ознаками якого стану є вказані вище особливості? Назвіть його і дайте визначення.*

Література

1. Семиченко В. А. Психічні стани. — К.: Магістр-S, 1998. — С. 9.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 112.
3. Психолого-педагогічні аспекти реалізації сучасних методів навчання у вищій школі: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 392—394.

5.6. Дитина, що грає цілий день у комп'ютерні ігри, може при цьому не відчувати появи цього стану, хоча його психіка в цілому перенавантажується. У той же час студент, почавши підготовку з важкого чи нецікавого для нього предмета, уже через нетривалий проміжок відчуває дискомфорт, хоча перенавантаження організму не відбувається.

▲ *Визначте, який психологічний стан об'єднує ці два випадки? Назвіть та охарактеризуйте його різновиди.*

Література

1. Семиченко В. А. Психічні стани. — К.: Магістр-S, 1998. — С. 9.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 112.

5.7. Фізіологічною основою цього стану є гальмуюча дія одноманітних подразників, що повторюються. Він негативно впливає на працездатність і переживається як неприємне відчуття. Знижує психічну напруженість, супроводжується напівсонним станом, зниженням психічної активності.

Історично склалось, що це явище привертало найбільшу увагу психологів. Цьому сприяло розповсюдження конвеєрної праці з одноманітністю робочих операцій, бідністю вражень і освітою, наявністю «психологічного вакууму» в свідомості тих, хто працює на конвеєрі.

У навчальній діяльності виникненню цього стану сприяють такі обставини, як необхідність зберігати нерухомість, відсутність багатьох звичних подразників, крім голосу лектора, недостатність кисню у повітрі та ін.

▲ *Назвіть та охарактеризуйте даний психічний стан.*

Література

1. Семиченко В. А. Психічні стани. — К.: Магістр-S, 1998. — С. 11.

5.8. Психологи радять у складних життєвих ситуаціях згадувати слова вислову-молитви: «Боже, дай мені терпіння перенести

те, що я не можу змінити, мужності — змінити те, що я в силах змінити, і мудрості — відрізнити перше від другого».

▲ *Поясніть, про які техніки саморегуляції психічних станів йдеться в цьому вислові-молитві? Назвіть та охарактеризуйте їх.*

Література

1. Семиченко В. А. Психічні стани. — К.: Магістр-S, 1998. — С. 196—204.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 118—121.
3. Гремлінг С., Ауэрбах С. Практикум по управленію стрессом. — СПб.: Питер, 2007. — С. 14—44.

5.9. У діяльності педагога кожен контакт з аудиторією вимагає певного стану, оскільки кожен виховний вплив на учнів повинен ґрунтуватись на творчому, нестандартному підході. Вчитель у школі нерідко йде до класу викладати ту саму тему в той самий день у п'ятий раз. Однак справжній вчитель має поводитися так, щоб в учнів залишився після уроку спогад про його емоційну, творчу роботу. Педагог у вузі може викладати навчальну інформацію рівним, безпристрасним голосом. А може зануритися у виклад так, щоб у студентів виникла впевненість — ось тут, на їхніх очах, з ними разом здійснюється таїнство наукового відкриття, народжується нове знання.

▲ *Визначте, про який психічний стан йдеться в цьому описі? Є він обов'язковим чи бажаним для справжнього педагога? Чи може він виникати штучно, на замовлення? Обґрунтуйте свою відповідь.*

Література

1. Семиченко В. А. Психічні стани. — К.: Магістр-S, 1998. — С. 1.
2. Загальна психологія: Підруч. для студентів вищ. навч. закладів / За заг. ред. акад. С. Д. Максименка. — К.: Форум, 2000. — С. 533—543.

5.10. Під час виходу корабля на місячну орбіту пульс в американського астронавта Бормана становив 130 ударів на хвилину, у момент посадки на Місяць частота пульсу в іншого астронавта — Армстронга — досягла 156, а при несправності енергосистеми пульс в астронавта Ервіна сягнув 180 ударів на хвилину.

Можна було б припустити, що це безпосередня реакція на небезпеку. Однак під час спуску радянського місяцехода з посадкової площадки частота пульсу в наземних спостерігачів, керуючих

його пересуванням, також істотно підвищилась (до 135 ударів на хвилину), хоча, природно, ніякої небезпеки конкретно для них у даний момент не було.

В особливо відповідальних умовах частота серцевих скорочень у представників такої мирної професії, як перекладачі-синхроністи, може сягати 160 ударів на хвилину. Частішання пульсу у фінансових контролерів знаходиться у прямій залежності від рівня відповідальності за вчинені дії — при лічбі банкнот більшого достоїнства вона звичайно вище.

Під час посадки літака у несприятливих умовах частота пульсу підвищується тільки у того пілота, який приймає рішення про посадку, хоча інші члени екіпажа усвідомлюють небезпеку у такому самому ступені, як і він. Якщо вимірювати під час гри футбольної команди пульс у тренера, що спостерігає за грою, то виявиться, що в момент початку гри його серцебиття підвищується на 42 удари, а під час гри — на 63. Частота пульсу у тренера завжди перевищує частоту пульсу будь-якого гравця на полі.

Аналогічні зміни спостерігаються й у студентів. Частота пульсу в тих, хто чекає в аудиторії своєї черги скласти іспит, може підвищуватися в 2—2,5 рази, набагато перевищуючи норму. Примітно, однак, що ці зміни спостерігалися тільки в тих, для кого було важливо одержати високу оцінку. Ті ж, хто свідомо налаштовувався на будь-який результат, були спокійні.

▲ *Який психічний стан викликає описані вище фізіологічні зміни? Назвіть та охарактеризуйте його особливості.*

Література

1. Семиченко В. А. Психічні стани. — К.: Магістр-S, 1998. — С. 13—15.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 103—105.

5.11. Деякі види професійної діяльності, що характеризуються постійними нервовими навантаженнями, викликають так звані професійні захворювання. Так, виявлено, що тривалість життя психотерапевтів на 10 років менше середньостатистичної — адже вони в процесі роботи змушені пропускати через себе чужий біль, страждання.

Хворобливі зміни серця в хірургів зустрічаються в чотири рази частіше, ніж у робочих ливарних цехів. Половина хірургів США вмирає від інфаркту міокарда або інших серцево-судинних захворювань у віці до 50 років. Секундна розгубленість диспет-

чера аеропорту загрожує обернутися катастрофою, тому вони працюють в обстановці постійного напруження, а отже, 35 % серед них хворіють на виразкові захворювання.

▲ *Укажіть, наслідками дії якого психічного стану є описані вище захворювання? Охарактеризуйте його.*

Література

1. Семиченко В. А. Психічні стани. — К.: Магістр-S, 1998. — С. 16.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 103—106.

5.12. Згідно з відомим ефективним народним рецептом, якщо починаєш втрачати контроль над собою, порахуй до десяти.

▲ *Поясніть сутність цього «рецепту». Особливості якого психічного стану він враховує? Обґрунтуйте свою думку.*

Література

1. Семиченко В. А. Психічні стани. — К.: Магістр-S, 1998. — С. 22—26.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 106—108.

5.13. Деспотичний батько жадає від дочки, щоб вона вчилася тільки на п'ятірки, а вчителька, що не знала обставин сімейного життя учениці, за незначну помилку виставила їй «виховну» двійку. Дівчинка стала плакати, кричати, її стан супроводжувався різко вираженими руховими виявами.

▲ *Під впливом якого психічного стану опинилась дівчинка? Який механізм розгортання цього стану діє в цьому випадку?*

Література

1. Семиченко В. А. Психічні стани. — К.: Магістр-S, 1998. — С. 24.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 106—108.

5.14. Через підлогу клітки, у якій перебував пацюк, пропускається струм, досить неприємний для тварини. У клітці двоє дверцят. Права замкнена, а ліва просто прикрита. Експериментатор пускає струм — і тварина кидається до закритих дверей. Знову і знову повторюється ситуація, і пацюк намагається вибратися через праві двері, незважаючи на те, що вихід знаходиться буквально

но в кількох сантиметрах. Точно так само б'ється об скло бджола, що залетіла до кімнати, хоча поруч — відкрита квартира.

▲ *Укажіть, який стан об'єднує всі ці випадки? Охарактеризуйте його.*

Література

1. Семиченко В. А. Психічні стани. — К.: Магістр-S, 1998. — С. 18—19.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 108—111.

5.15. Цей експеримент проводився з дітьми дошкільного віку. Діти цілий день грали у кімнаті з різними іграшками. Маленька деталь — іграшки були некомплектними: столик без стільців, слухавка — без телефонного апарата і т. д. Однак гра йшла весело, жваво, діти заміняли відсутні деталі уявою, обмінювалися іграшками, із задоволенням спілкувалися.

Коли ж діти прийшли на наступний день, то виявилось, що в кімнаті відбулися деякі зміни. Були відкриті двері в іншу кімнату, напередодні замкнені. Ввійти в неї було не можна, тому що її перегороджувала дротяна сітка, але діти чітко бачили предмети, що так знаходились. А були там і точно такі іграшки, як і ті, котрими гралися діти, але більш нові, яскраві, цілком укомплектовані та інші, ще цікавіші іграшки.

Поведінка дітей різко змінилась. Група розпалась. Малята ніби замкнулись у собі, не тільки втратили взаємний інтерес, але навіть стали відчувати один до одного ворожість, немов би втратили здатність грати — як разом, так і самостійно. Деякі діти стали поводитись до іграшок у кімнаті агресивно — кидати їх, ламати, руйнувати. Одна дитина, не звертаючи ні на кого уваги, лягла на підлогу і демонстративно дивилася в стелю. Інша, підійшовши до сітки, стала її смикати. Третя безглуздо, без якої-небудь мети й інтересу, перекидала з місця на місце старі іграшки.

▲ *Проаналізуйте ситуацію та визначте стан, в якому перебували діти. Поясніть його особливості. Про які міжособистісні стосунки свідчить цей відомий експеримент, проведений соціальним психологом Куртом Левіним на початку 1940-х років?*

Література

1. Семиченко В. А. Психічні стани. — К.: Магістр-S, 1998. — С. 21.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 108—111.

5.16. Закінчивши огляд, лікар говорить пацієнту, що його справи непогані, але раптом згадує, що відразу після обходу йому потрібно йти на нараду, а у відділенні нагромадилася купа невідкладних справ. Переживаючи через непередбачену втрату часу, лікар зважує, що можна відкласти на завтра, при цьому підгортає губи і качає головою у відповідь на свої думки. Хворий, що стежить із тривогою за мімікою лікаря, сприймає це на власну адресу, як відображення значного погіршення у здоров'ї. Виникають тяжкі переживання: «Мені стало набагато гірше, але лікар мені про це не говорить, тому що шкодує, а тепер я за виразом його обличчя бачу, наскільки серйозний мій стан» і т. д.

▲ *Визначте, про який психічний стан йдеться в цьому випадку? Охарактеризуйте його.*

Література

1. Семиченко В. А. Психічні стани. — К.: Магістр-S, 1998. — С. 26.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 114—115.

5.17. Честолюбний батько хоче зробити зі свого сина видатного музиканта. Він не тільки забороняє йому займатися улюбленими справами (малювати, ліпити), але навіть позбавляє його відпочинку, не дозволяє гуляти на вулиці, спілкуватися з іншими дітьми. Увесь свій час дитина проводить у грі на скрипці, яку ненавидить усією душею. Крім того, батько за найменші помилки нещадно його лає і карає.

І раптом виявляється, що в хлопчика паралізована права рука. Він не може нею рухати, утримувати предмети. Батько підозрює, що син симулює хворобу, обвинувачує його в обмані. Однак страждання дитини зовсім щирі. Починається ходіння по хірургам, які здивовані — органічних і функціональних змін немає, але дитина як і раніше не може володіти рукою. У даному випадку міг би допомогти невропатолог, що підказав би, що йдеться про істеричний параліч — дитина неусвідомлено вдається до такої форми захисту, намагаючись позбутися ненависних занять.

▲ *Визначте, про який психічний стан йдеться у цьому випадку? Охарактеризуйте його.*

Література

1. Семиченко В. А. Психічні стани. — К.: Магістр-S, 1998. — С. 29—30.
2. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: В 2 т. — Т. II. — М.: Педагогика, 1989. — С. 167—178.

5.18. Психофізіологи проводили такий експеримент. Дослідуючи мозок шурів, було виявлено ділянки мозку, в яких поряд розташовані так звані зони раю і пекла. Стимуляція зони «пекла» викликає величезне страждання, раю — задоволення.

До цих ділянок підключали електроди за такою схемою, що шури могли самі посилали у свій мозок електричні сигнали. Тварини настільки сильно прагнули до «електричного задоволення», що по 20—25 годин, до повного виснаження, збуджували зони раю, не відчуваючи жодних інших потреб.

Аналогічні зони знайшли і в інших вищих тварин, а також у людини. За нормальних умов функціонування ділянки «раю» і «пекла» пов'язані оберненим зв'язком. Надмірне задоволення (стимулювання ділянки «раю») збуджує розташовану близько зону незадоволення («пекла»), не дозволяючи організму виходити за дозволені для організму межі. Так, наприклад, насичуючись, ми перестаємо їсти, втрачаємо смакові відчуття. Під час паління і вживання алкоголю нервова система настільки перевантажується, зона «раю» настільки активізується, що дія «пекла» тимчасово гальмується. Маятник у системі «пекло» — «рай» порушується: виникає різке задоволення у процесі вживання і різке незадоволення в процесі припинення вживання згубних речовин.

▲ *Поясніть, використовуючи результати цього експерименту, чому так важко (і, до речі, небезпечно) одразу ж припинити палити чи пити. Як слід вирішувати цю проблему (ваші пропозиції)?*

Література

1. Семиченко В. А. Психічні стани. — К.: Магістр-S, 1998. — С. 37.
2. Козаков В. А. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Підручник / У 2-х ч. Ч. 1. Психологія суб'єкта діяльності. — К.: КНЕУ, 1999. — С. 61—67.

5.19. Цікаво, що люди, які впадають у цей стан, також поведуться по-різному. Одним можна нав'язати будь-яку дію, і вони будуть слухняно виконувати чужу волю. Інші ж виконують якісь завдання — однак тільки до певної межі. Наприклад, жінці, що знаходилась у цьому стані, пропонується взяти зі столу ніж, підійти до партнера і вдарити його. Випробувана виконує всі необхідні дії, замахується — і рука замирає в повітрі. Знову і знову її підводять до кінцевої межі, але безрезультатно. Змусити її завдати удару неможливо.

Іншому випробуваному навіюється, що він повинен підійти до чужого пальто і дістати з кишені гаманець. І знову повторюється

те саме — людина, до цього цілком слухняна волі експериментатора, не може виконати останній наказ.

▲ *Визначте, про який психічний стан йдеться в цих випадках? Охарактеризуйте його.*

Література

1. Семиченко В. А. Психічні стани. — К.: Магістр-S, 1998. — С. 34—36.

2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 113—114.

5.20. Якщо хворому замість ліків дати нейтральний препарат, але так, щоб він не здогадався про підміну, то результат нерідко буде таким самим, як і від потрібних ліків. Наприклад, хворий після операції одержав уже значну дозу болезаспокійливих препаратів — тому може виникнути звикання організму до них. Тоді замість знеболювального засобу вводиться простий розчин глюкози — і біль дійсно вщухає. Таким чином, сам факт прийому ліків спричиняє психотерапевтичну дію.

▲ *Визначте та охарактеризуйте цей ефект.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 114.

5.21. В інноваційному вищому навчальному закладі заняття з психології проводяться в спеціально обладнаних приміщеннях з комфортною організацією робочих місць, з мультимедійним екраном, із «зеленою зоною» і фонтаном. Під час занять вмикається м'яке, розсіяне освітлення, звучить тиха приємна музика, використовуються спеціальні формули розслаблення.

▲ *Визначте, чи стає за таких умов навчання більш ефективним? Якщо так, то за рахунок знаходження яких психологічних резервів особистості це відбувається? Які спеціальні умови створюються для цього? Як називається галузь педагогіки, що базується на прийомах введення учнів у певний стан з подальшим викладом навчальної інформації?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 114—115.

5.22. Розповідають, що один музикант, звільнений з духового оркестру, вирішив помститися своїм колишнім товаришам і вибрав для цього дивний спосіб. Він дочекався, коли оркестр повинен був грати на якомусь святі урочистий марш, підійшов до музикантів і почав... їсти лимон. Один вигляд цього і те, як людина їсть лимон, викликали у оркестрантів таке сильне виділення слини, що вони не змогли грати!

Паризький лікар Матьє провів цікавий експеримент. Він повідомив своїх хворих, що скоро дістане з Німеччини новий засіб, який швидко і надійно лікує туберкульоз. У ті часи від цієї хвороби ще не існувало жодних медикаментів. Ці слова сильно вплинули на хворих. Ніхто і не здогадався, що це всього на всього вигадка лікаря. Але навіювання лікаря виявилось таким дієвим, що ті, кому він давав такі «ліки», стали краще себе почувати, а дехто навіть видужав.

▲ *Укажіть, яким психічним явищем пояснюються ці випадки? Дайте йому визначення.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 115.

5.23. У фанатично віруючих людей часто на шкірі з'являються ушкодження саме в тих місцях, де були рани Ісуса Христа при розп'ятті.

▲ *Поясніть, дія якого психічного явища спостерігається в даному випадку? Охарактеризуйте його.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 115.

5.24. Абат де Мон Морен молився у церкві св. Людовіка. Стоячи навколішки, він відчув непереборну потребу змінити місце. Він намагався противитися цьому недоречному і дивному бажанню, але не зміг. Піднявся з колін і перейшов на інше місце. В ту саму хвилину зі стелі зірвався камінь і впав на те місце, де абат тільки-но був.

Молода жінка поверталась додому на автобусі. Літній теплий вечір. Вона сидить біля вікна. Раптово виникає неусвідомлена тривога, стурбованість, хоч ніщо не свідчить про небезпеку. Однак емоція настільки сильна, вимоглива, що вона пересідає на інше

місце. На наступній зупинці це місце зайняла дівчина, що підійшла до автобусу з хлопцем. І майже відразу ж сталася аварія: розтрощене скло, і дівчину з травмою обличчя забирає «швидка».

▲ *Укажіть, який психічний стан об'єднує ці випадки? Як можна його пояснити?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 116.

5.25. Цікавий випадок стався з відомим філософом Шопенгауером. Глибоко замислившись, він став машинально відповідати на запитання своєї господарки, яка запитувала його про номери лото, які вона брала в руку. Дама не змогла стримати подиву, і, виведений її криком із замислення, Шопенгауер, який до того не помилювався, неправильно назвав четверту цифру.

▲ *Укажіть, про яке явище йдеться, як можна пояснити його дію?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 117.

5.26. А. Вчитель математики не раз звертав увагу на те, що деякі учні важко засвоюють матеріал безпосередньо після уроків фізкультури і значно краще, якщо урокам математики передувала інша навчальна діяльність.

Б. Читаючи листа, дівчина і плакала, і сміялась.

В. Прочитавши неприємного листа, дівчина ніяк не могла себе примусити на нього відповісти.

Д. Розглядаючи картину Врубеля «Демон і Тамара», людина мимоволі згадує образи з поезії М. Ю. Лермонтова.

Е. Петро К., прийшовши з школи додому, відразу ж вирішив вивчити вірш з літератури. Проте як він не намагався, останній чотиривірш він не міг правильно запам'ятати. Після невеликого відпочинку хлопчик швидко вивчив останній уривок і розповів увесь вірш виразно і безпомилково.

▲ *Визначте, до якої групи психічних явищ — психічних процесів або психічних станів — належить кожне явище, описане вище.*

Література

1. Семиченко В. А. Психічні стани. — К.: Магістр-S, 1998. — С. 3—37.

2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 101—118.

5.27. Відомий випадок, коли у 1897 р. у США підсудний, обвинувачений у вбивстві, був введений в особливий психічний стан, у результаті якого знімається індивідуальний контроль, і присягався в своїй невинності. Але докази були проти нього. На щастя, присяжні не увійшли у цей стан. Вони зрозуміли, що і в цьому стані людина може брехати. В результаті вони віддали перевагу свідкам і засудили вбивцю.

▲ *Визначте, у якому стані він перебував? Охарактеризуйте його.*

Література

1. Семиченко В. А. Психічні стани. — К.: Магістр-S, 1998. — С. 34—36.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 113—114.
3. Джонсон Д. Психология: Пер. с англ. А. М. Птицына. — М.: Астрель, 2004. — С. 110.

5.28. «Я просто не хочу нікого бачити. Я весь час вибачаюся перед своїми друзями. Я знаю, що зачіпаю їх відчуття, але я не хочу виглядати перед ними невдахою і більше не можу прикидатись, що все гаразд».

«Я не можу пригадати, коли останній раз сміялась. У мене стільки причин бути вдячною, так чому я не можу просто вирватися з цього зусиллям волі?»

«Я тиждень роблю те, що раніше робила за день. Бувають дні, коли я лежу у ліжку до полудня».

«Мені так погано, що іноді хочу померти. Так, я думаю, у мене були думки про те, щоб вкоротити собі віку: що завгодно краще, ніж це».

«Я прокидаюся посеред ночі і не можу знову заснути. Я намагаюся не думати про майбутнє, тому що не можу уявити, що відчуватиму себе краще».

▲ *Визначте, у якому стані перебуває людина, яка говорить слова, наведені вище? Охарактеризуйте його.*

Література

1. Джонсон Д. Психология: Пер. с англ. А. М. Птицына. — М.: АСТ: Астрель, 2004. — С. 332—333.
2. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: В 2 т. Т. II — М.: Педагогика, 1989. — С. 167—178.

5.29. Синоптики, передаючи по радіо зведення про погоду, іноді включають до рядку знаків і цифр фрази, які безпосередньо не

стосуються повідомлення, на зразок: «Хитра лисиця перестрибнула ледачого собаку». Це не шифр. Загадка такої жартівливої фрази в тому, щоб «струснути» радиста, який протягом довгих годин знаходиться на варті, викликати у нього посмішку.

▲ *Поясніть з психологічної точки зору потребу у застосуванні такої фрази й ефект, який цим досягається.*

Література

1. Семиченко В. А. Психічні стани. — К.: Магістр-S, 1998. — С. 11.

5.30. Індивіди, які перебувають у цьому стані, відчувають тривогу в громадських місцях, де втекти важко або незручно. Ними керує страх, що, якщо вони почнуть панікувати або боятися в громадських місцях, вони поставлять себе в незручне становище або будуть паралізовані страхом. У результаті ці люди постійно звужують свій світ доти, доки буквально не стануть в'язнями власного будинку. Вони не можуть ходити на роботу або займатися повсякденними справами, тому що страх обмежує їхню здатність підтримувати контакт із зовнішнім світом.

Дивлячись на Кім Бессінджер, важко уявити, що її взагалі щось турбує. Вона красива. Вона розумна. Вона володарка нагороди Академії. Її чоловік — чудова людина: Алік Болдуїн. Проте вона тривалий час перебувала в описаному вище стані.

Вважають, що до цього стану був схильний і творець еволюційної теорії Чарльз Дарвін. Є версія, що його усамітнення дозволило зосередити час і енергію на статтях, підштовхнуло його до створення відомої теорії.

▲ *Укажіть, як називається стан, описаний вище? Охарактеризуйте його.*

Література

1. Джонсон Д. Психология: Пер. с англ. А. М. Птицына. — М.: АСТ: Астрель, 2004. — С. 344.

5.31. Пригадаємо роман О. М. Толстого «Петро Перший»:

Петро — в Троїцькій лаврі, Софья — в Москві, йде боротьба за престол. Найближчим радником Петра, як і раніше, залишався Лефорт.

«Лефорт ломаным шепотом рассказывал про то и се, смешил и одобрял и между балагурством вставлял дельные мысли ...Петр

был неопытен и горяч. Лефорт повторял, что прежде всего нужна осторожность в борьбе с Софьей: не рваться в драку — драка всем сейчас надоела, — а под благодатный звон лавры обещать валившему из Москвы народу мир и благополучие. Софья сама упадет, как подгнивший столб. Лефорт нашептывал:

— Ходи степенно, Петр, говори кротко, гляди тихо, службы стой, покуда ноги терпят, — всем будешь любезен. Вот, скажут, такого господина нам Бог послал, при таком-то передохнем ...

Близко шептали его тонкие губы, закрученные усики щекотали щеку Петра, зрачки, то ласковые, то твердые, дышали умом... Любимый человек читал в мыслях, словами выговаривал то, что смутным только желанием бродило в голове Петра».

▲ *Визначте, яке враження справляли слова Лефорта на Петра Першого? Чому? Яке психологічне явище лежить в основі цього ефекту? За допомогою яких засобів можна його підсилити?*

Література

1. Петровский А. В. Психология о каждом и каждому о психологии. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: РОУ, 1996. — С. 173—174.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 115.
3. Толстой А. Н. — Т. 7. — С. 177—178.

5.32. Людина, яка перебуває в цьому стані, зазвичай видає себе жорсткою експресивністю, схильністю зривати зло на партнерах, брутальністю, недобррозичливим ставленням. Наприклад, працівниця реєстратури лікарні спілкується з пацієнтами роздратовано, різко, недобррозичливо — виявляється, вона матір-одиначка, відчуває серйозні матеріальні труднощі, у неї на руках хвора мати, а їй так хочеться пожити для себе ...

Студент-заочник, якого попередили, що без написання контрольної роботи у нього мало шансів успішно скласти іспит з психології та педагогіки, тобто набрати необхідну загальну суму балів з цього предмета, з'являється на іспит без виконаних завдань. У результаті він не набирає потрібну кількість балів і дістає незадовільну оцінку. Студент впадає в стан, який супроводжується різними негативними переживаннями: розчаруванням, роздратуванням, відчаєм, злістю тощо. Їхня енергетика збуджує активно дія інтелект, студент шукає «обхідні шляхи», звинувачуючи у всіх негараздах викладача, але труднощі залишаються об'єктивно нездоланими, у результаті чого емоційне напруження дедалі більше посилюється.

▲ *Визначте, в якому стані опинились герої поданих вище ситуацій? Охарактеризуйте його. Дайте поради, як цьому запобігти.*

Література

1. Семиченко В. А. Психічні стани. — К.: Магістр-S, 1998. — С. 18—23.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 108—111.

5.33. Виконайте вправу на візуалізацію:

Сядьте зручно. Розслабтесь. Уявіть собі ситуацію: ви один вдома. Вечір. Ніхто не повинен прийти. Ви лягаєте спати. Вимкнули світло. Засинаєте. Раптом чуєте якийсь шорох. Хтось відкриває двері. Ви чуєте кроки. Вони наближаються, наближаються, наближаються... Ваш стан?

Та сама ситуація. Ви один вдома. Вечір. Ви чекаєте дорогу вам людину. Її немає. Вже пізно. Може щось трапилось? Ви намагаєтесь заспокоїтися. Починаєте засинати. Але ось чуєте кроки. Хтось відкриває двері. Кроки ближчі і ближче... Ваш стан?

▲ *Охарактеризуйте стан, який виник у процесі виконання цих вправ? Чим вони відрізняються? Чи змінювалась кардинально ситуація, що викликала ці стани? Від чого залежить виникнення того чи іншого емоційного стану? А що думає про це психолог У. Джеймс?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 118—121.
2. Гремлінг С., Ауэрбах С. Практикум по управленію стрессом. — СПб.: Питер, 2007. — С. 14—44.

5.34. Згадаємо героїню однойменної повісті Е. Портер Поліанну. Вона народилася в родині бідних місіонерів. Одного разу її родині повинні були надіслати, як зараз говорять, гуманітарну допомогу. Поліанна мріяла про ляльку, і була дуже розчарована, коли замість іграшок надіслали ... милиці. Щоб заспокоїти дочку, батько запропонував їй зіграти в гру. За правилами останньої в кожному факті, події тощо можна знайти щось позитивне, підставу, привід для радощів. Вони довго думали, чому можна радіти в даній ситуації? І нарешті зрозуміли: радіти треба тому, що ... !!!

▲ *Вгадайте, чим заспокоїлась Поліанна? Яку техніку саморегуляції психічних станів використав її батько?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 118—121.

2. Гремлинг С., Ауэрбах С. Практикум по управлению стрессом. — СПб.: Питер, 2007. — С. 14—44.

5.35. Наталка К. — студентка університету у великому місті. Їй важко засвоювати математику, але вона повинна пройти курс обчислень, оскільки це є частиною випускної програми. Вона стала нервувати, коли не настільки добре, як хотілося б, здала свій перший іспит. Але швидко наближається другий. Наталка помічає, що, ледь подумавши про іспит, який наближається, вона стає напруженою, стривоженою і у неї починає боліти голова. В результаті дівчина прибирає в кімнаті, дивиться телевізор чи спілкується з друзями, щоб відволіктись від власних переживань. До іспиту залишається два дні.

▲ *Проаналізуйте подану вище ситуацію: визначте та опишіть психічний стан студентки, укажіть, які причини та події його викликали. Розробіть рекомендації для Наталки, як змінити ситуацію, в якій вона опинилась, на краще? Які техніки саморегуляції психічних станів бажано тут використовувати?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 118—121.

2. Гремлинг С., Ауэрбах С. Практикум по управлению стрессом. — СПб.: Питер, 2007. — С. 14—44.

3. Психологія та педагогіка: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За ред. Л. В. Музичко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 51.

5.36. У школі, де вчилась Марина, багато учнів носили гарний одяг і вихвалялись безліччю коштовних речей. Їхні батьки зуміли пристосуватись до нових умов ринку і заробити великі гроші. Тому ці учні хоч щодня могли приходити до школи в обновках і дозволяти собі дорогі розваги.

Марині ж доводилось носити старий одяг, зшитий мамою або бабусею, в яких вона сама собі здавалась старомодною. Чому в інших були такі красиві речі, а у неї — майже нічого? Деякі її подруги приносили до школу чималі гроші і дорогою додому зупинялись біля кіосків, щоб купити шоколад. Її краща шкільна подруга тепер з нею майже не розмовляла. Вона спілкувалась тільки з «обраними».

Іноді Марині навіть не хотілося йти до школи. Вона відчувала себе такою нещасною. Що трапилося з її батьками? Чому вони не можуть займатися тим самим, чим і батьки її подруг? Може, вони недостатньо розумні або надто ледачі?

Одного разу ввечері, коли їх сім'я збиралась піти у гості, напруження сягнуло межі. Усі чекали, коли старша донька вдягнеться. Вона пробула в своїй кімнаті більше години, приміряючи одяг і дивлячись на себе в дзеркало. Боячись, що вони запізняться, її мама нарешті постукала в двері.

—Що?!! — пронизливо крикнула Марина через зачинені двері.

—Марино, ми всі на тебе чекаємо. Ти вже готова? Ми можемо спізнитись, — сказала мати.

—Я не йду! — закричала Марина.

—Чому? У чому справа? — спокійно запитав батько.

—Мене дістало це барахло! Я в нім, як стара. Я втомилась від того, що мені немає що вдягти. Чому ви з мамою ніколи нічого мені не купуєте? Я терпіти не можу свій одяг! Я ненавиджу його!!!

Вона почала схлипувати. Настала тривала пауза. Батьки не знали, що сказати. Насправді, що вони могли сказати? Вони прагнули дати дітям найкраще, але тепер виявилось, що цього просто недостатньо. Їх серця розривались від того, що їх дочка нещасна! Вони відчували себе невдахами, які нічого більше не можуть їй дати, і не знали, що робити.

▲ *Визначте, у якому емоційному стані опинилася Марина? Які почуття переживали її батьки? Які найбільш доцільні дії батьків у даній ситуації, щоб усунути напруженість? Які техніки регуляції і саморегуляції емоційних станів бажано використувати усім учасникам даної ситуації?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 118—121.
2. Гремлінг С., Ауэрбах С. Практикум по управлению стрессом. — СПб.: Питер, 2007. — С. 14—44.
3. Реан А. А., Бордовская Н. В., Розум С. И. Психология и педагогика. — СПб.: Питер, 2006. — С. 398.

ПСИХІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ

ОСНОВНІ ЗМІСТОВІ ПИТАННЯ

1. Класифікація психічних властивостей особистості.
2. Темперамент: класифікація, фізіологічні основи, психологічні характеристики, основні властивості.
3. Характер: зв'язок темпераменту і характеру, характер як система ставлень та рис, звички, акцентуації характеру.
4. Здібності: класифікація, фізіологічні основи, обдарованість, талант, геніальність, інтелект.
5. Мотивація: потреби та їх класифікація, самоактуалізація, мотиви та їх класифікація, інтереси, прагнення, переконання, настановлення, сенс життя, ціннісні орієнтації.
6. Спрямованість: класифікація та структура.

ПРИКЛАД РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ЗАВДАНЬ

6.1. У Яни постійно виявляються в усіх видах діяльності підвищена активність, енергійність та працездатність: у дитинстві під час ігор; у навчанні під час підготовки домашніх завдань та відповідей перед аудиторією; на заняттях фізкультури: у громадській організації, де вона працює волонтером. У Ані ті самі якості проявляються тільки під час виконання цікавих домашніх завдань до тих предметів, які їй подобаються. Перед аудиторією вона не любить виступати, а робота у громадських організаціях їй не цікава — там майже не платять грошей.

▲ *Визначте, які психічні властивості можна відмітити в особливостях поведінки Ані та Яни й у кого зі студенток вони виявляються більш яскраво? Відповідь обґрунтуйте.*

Розв'язування

Відповідаючи на поставлене запитання, треба звернутися до теорії І. П. Павлова про типи темпераменту і їхню зумовленість властивостями нервової системи.

Темперамент — це індивідуально-типологічна характеристика індивіду, що характеризує його з боку динамічних особливостей

психічної діяльності та виявляється в силі, напруженості, швидкості, темпі, ритмі, інтенсивності та врівноваженості його психічних процесів.

Активність, працездатність та енергійність — це динамічні особливості психічної діяльності. Також треба пригадати підхід В. С. Мерліна, який досліджував психологічні характеристики темпераменту у життєвих ситуаціях, його ідеї про те, що про темперамент людини можна судити за його основними властивостями емоційно-вольової сфери: сенситивності, реактивності, емоційної збудливості, пластичності—ригідності, темпу реакцій, активності, пасивності та реактивності, які стійко характеризують динамічні особливості психіки і є зафіксованою формою вияву притаманного особі способу життя, виявляються постійно у різних ситуаціях.

У даному разі показано, що у Яни активність, енергійність та працездатність (характеристики потужності нервової системи) виявляються у різних видах діяльності та протягом усього життя (у дитинстві й юності), тому їх можна віднести до властивостей сангвінічного типу темпераменту.

У Ані ці особливості виявляються ситуативно, тільки за наявності високої мотивації, тому можна сказати, що їй більше притаманна пасивність і вияви темпераменту не дуже виражені, не такі яскраві, як у Яни.

Робота Яни волонтером може характеризувати такі її риси характеру, як альтруїзм, емпатійність, високі моральні цінності, що базуються на властивості темпераменту активності та високій працездатності, рухливості нервових процесів, позитивному емоційному фоні. Ставлення Ані до волонтерства можна назвати прагматичним ставленням до інших людей, слабка визначеність мотивації.

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — 408 с. — Т. 6. Психічні властивості особистості. — С. 123—161.

2. Гамезо М. В., Домашенко И. А. Атлас по психологии: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. — М.: Просвещение, 1986. — С. 217—236.

6.2. Під час канікул троє товаришів Тарас, Віталій і Михайло поїхали до Карпат кататись на лижах. Зима була справжня: випало багато снігу, відчувався добрячий мороз, отже, склались усі умови для веселого катання.

Одного разу з ними трапилася пригода — доїхавши до середини канатної дороги, зупинився підйомник і вони застрягли на висоті. Спочатку всі троє сміялися — думали, що хвилин через десять підйомник запрацює. Але через півгодини їм стало не до сміху, тому що спостерігачі цієї ситуації сказали, що підйомник зупинився через те, що зламався генератор постачання електроенергії, і коли його полагодять — ніхто не знає. І тоді в їхній поведінці стали виявлятися різні особливості.

Тарас почав розважати товаришів і усіх інших учасників ситуації — розповідати подібні смішні історії, які відбувалися із ним у минулому. Потім він подзвонив багатьом приятелям, щоб розповісти, у яку халепу знову потрапив, і порадитися, що робити. Проте деяких людей, які застрягли разом із ними, дратувала його надмірна веселість. Коли він відчув, що замерзає на морозі, почав робити швидкі рухи ногами і руками, щоб зігрітися, підбадьорював усіх інших, закликав до збереження спокою та рівноваги.

Віталій перелякався, але виду не показував. Він притих, і став думати, як це він піддався на вмовляння товаришів поїхати у гори. Адже він не дуже і хотів, тому що не любив екстремальних видів спорту, він більше полюбляє проводити відпочинок за книгами, і поїхав тільки тому, щоб зберегти добрі стосунки з приятелями, якими дуже дорожив.

Потім подзвонив коханій дівчині та матері і розповів, що із ним трапилось, щоб зняти нервове напруження і почути від них слова підтримки, але мати тільки підсилила його тривогу — почала говорити, що він замерзне і захворіє, що він і так хворобливий. Після цього Віталій справді почав відчувати, що замерзає, зіщулювся, намагався не робити зайвих рухів. Він майже не розмовляв із товаришами і зосередився на придумуванні історії про їхню пригоду.

Михайло розлютився, спочатку почав голосно лаятися і клясти усе на світі — погоду, працівників, які не вміють обслуговувати клієнтів на гідному рівні, країну, в якій усе не так. Потім почав сіпати крісло, в якому сидів, щоб перевірити, чи міцно воно прикріплене, при цьому ледь не вивалився з нього. Це його не дуже злякало, і він почав голосно придумувати варіанти спасіння: роздавав доручення тим, хто стояв внизу, щоб вони викликали допомогу, перевіряв, чи можна перелізти по канату до найближчої опори. Коли виявилось, що все марно, він стих, замовк. Через якийсь час спробував опанувати себе і заспокоїтись, але однаково роздратовано вилаяв Тараса, дорікаючи йому, що це була його ідея їхати до Карпат.

Після того як все скінчилось, і їх, змерзлих і втомлених, зняли з підйомника через чотири години, кожен із них подумав про таке. Тарас швидко забув свої переживання і з радістю думав, що тепер буде ще одна історія, яку він розкаже товаришам. Віталій вирішив, що ніколи більше не поїде у гори. Через кілька днів він захворів. Михайло ще довго не міг заспокоїтись — лаяв працівників підйомника, вимагаючи компенсації за моральні збитки, звинувачував їх у тому, що ніхто нічого не робив для швидкого надання допомоги.

▲ *Проаналізуйте, які психічні властивості вплинули на різний вияв поведінки учасників в одній і тій самій ситуації? Укажіть, які особливості поведінки зумовлені темпераментом, а які — характером? Які поради можна дати кожному з хлопців щодо регулювання особливостей їхніх виявів?*

Література

1. Гамезо М. В., Домашенко И. А. Атлас по психологии: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. — М.: Просвещение, 1986. — С. 217—236.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — 408 с. — Т. 6. Психічні властивості особистості. — С. 123—161.
3. Самарин Ю. А. К вопросу о соотношении темперамента и характера // Вопросы психологии личности / Под ред. Е. И. Игнатъева. — М: Учпедгиз, 1960. — С. 44—62.
4. Мерлин В. С. Очерк теории темперамента. — М.: Просвещение, 1964. — С. 184—253.

6.3. Дві групи студентів першого курсу, у складі кожної по п'ять осіб, готували творчі навчальні проекти. Протягом місяця їм необхідно було зібрати інформацію, проаналізувати її та на основі одержаних даних розробити новорічний сценарій з використання знань з психології та педагогіки у житті. Студенти взялися за справу завзято, тема була цікавою: можна було виявити творчі здібності, показати себе, свої можливості. Але на час презентації проекту готовою була тільки одна група.

У підгрупі А зібралися Денис, Олена, Тетяна та Сергій. Їхні властивості темпераменту та характеру можна охарактеризувати так.

Денис: явно виділяється серед інших студентів тим, що завжди швидко і правильно відповідає на запитання викладачів, активно дискутує на семінарах, недовго, але відповідально готується до занять. Швидко завоював авторитет у групі і виявив лідерські

якості. Він і під час підготовки проекту взяв відповідальність за організацію роботи групи на себе — визначав час зустрічі для обговорення питань, розподіляв функції між студентами. Активний, має хороше почуття гумору, іноді не зло кепкує з інших одногрупників.

Олена: дуже старанна. Завжди готується до семінарських занять, виконує вимоги викладачів, хоча відповідати на запитання не наважується через надмірну тривожність і сором'язливість. Ініціативу щодо творчих ідей у команді не виявляла, але шукала інформацію, малювала і шила костюми до виступу.

Микола — веселий, життєрадісний, яскраво виявляє емоції, але не зібраний, завжди запізнюється на зустрічі. Під час підготовки проекту інші учасники його постійно закликали до організованості та відповідальності. Увесь час вносив у спільну роботу творчі ідеї та пропозиції. Взявся за підготовку інсценізації проекту, писав сценарій, увесь час смішив членів команди. На презентацію проекту запізнився «через пробки на дорогах».

Тетяна: рішуча і впевнена у собі, цілеспрямована, у спілкуванні частіше звертається до одногрупників з ділових питань, але іноді буває занадто прямолінійною. Честолюбна, завжди доводить розпочату справу до кінця, сподіваючись на успіх. У проекті спочатку намагалася завоювати лідерські позиції, але потім погодилась із рішенням групи про те, що організовувати роботу групи буде Денис. Тому взяла на себе обов'язки організувати технічний бік питання: роздрукування матеріалів, домовилася про кодоскоп та комп'ютер, щоб демонструвати підготовлені матеріали.

У підгрупі Б зібралися три хлопці і одна дівчина: Іван, Сергій, Дмитро та Ірина, які довго конкурували з іншими одногрупниками, щоб дістати тему «Конфлікти», тому що тема була цікавою для багатьох, і все-таки вибороли її. Під час визначення функцій вони лідера не обрали — ніхто не хотів організовувати роботу підгрупи, тому вирішили робити усе колегіально, разом.

Ірина — активна, комунікабельна, добре вчиться, наполеглива у досягненні цілі, трохи різка у судженнях. Завзято взялася готувати сценарій проекту, увесь час розподіляла завдання, вказувала, що робити іншим учасникам групи. Коли хтось пропонував інші варіанти, вона сердилась і нервувала, добивалась, щоб усі прийняли її пропозиції.

Іван та Сергій дуже схожі між собою. Обидва відрізняються імпульсивністю, запальністю. Коли сидять поруч на парах, часто заважають своїм одногрупникам через балакучість і сміх. На заняттях списують у товаришів домашні завдання, щоб не витрача-

ти час. Швидко адаптувалися в університеті, почувають себе невимушено та розкуто. Тема конфліктів їх дуже зацікавила, вони домовились розіграти веселі ситуації на вирішення конфліктів.

Дмитро — спокійний, врівноважений, неемоційний. До команди його запросила Ірина, тому що він завжди допомагав їй зі складними домашніми завданнями, був доброзичливим, завжди виконував прохання Ірини та й інших одногрупників. У проекті взявся за пошук інформації, продивився багато джерел інформації, знайшов багато цікавого. Іван та Сергій не дуже прагнули спілкуватися із Дмитром, тому що він не підтримував їхні пропозиції щодо проведення вільного часу у клубах.

▲ *Проаналізуйте ситуацію. Спробуйте дати прогноз того, як буде відбуватися взаємодія учасників проектів. Визначте, яка з двох команд блискуче виступила зі своєю роботою, а яка підготувала проект невчасно і на посередньому рівні? Які психологічні властивості учасників вплинули на такі різні результати?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — 408 с. — Т. 6. Психічні властивості особистості. — С. 123—161.

2. Гамезо М. В., Домашенко И. А. Атлас по психологии: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. — М.: Просвещение, 1986. — С. 217—236.

3. Самарин Ю. А. К вопросу о соотношении темперамента и характера // Вопросы психологии личности / Под ред. Е. И. Игнатьева. — М: Учпедгиз, 1960. — С. 44—62.

4. Ковалев А. Г., Мясичев В. Н. Психические особенности человека. — Л.: ЛГУ, 1957. — Т. 1. Характер. — С. 119—155, 160—167.

6.4. Даша протягом усіх років навчання у школі вчиться на «відмінно». Вона дуже старанна, завжди готується до занять та усі завдання робить самостійно. Завдяки своїм ерудованості та відповідальності вона завоювала авторитет у класі, до неї часто звертаються із запитаннями з предметів і за порадою.

Завдяки цим рисам у старших класах її призначили старостою. Свої обов'язки вона виконує постійно, до всіх доручень ставиться відповідально. Але у спілкуванні завжди обережна, тримає дистанцію, з усіма спілкується на рівних, частіше з ділових питань, товаришує більше з хлопцями. У спілкуванні з однокласниками більше мовчить, відкрито не виявляє свої почуття, намагається їх більше стримувати. У конфліктній ситуації може розплакатися. Попросити пробачення для неї — справа неймовірна, вона навряд

чи на це наважиться. Але коли сердиться, досить різко розмовляє з тим, хто її роздратував.

У Даші небагато друзів — вона спілкується з усіма однокласниками на рівних, нікого не виділяючи. Але у неї є один найкращий друг Вадим. Як це не дивно, але він — повна протилежність Даші. Він дуже емоційний, рухливий, завжди позитивно налаштований. Коли він приходить до Даші, то одразу заражає її своїми позитивними емоціями, своїми ідеями щодо заробляння грошей та організації вечірок з друзями. Також він завжди розповідає, що новенького з речей придбав та мріє придбати. Єдине, що дуже дратує Дашу у Вадимі — це його непунктуальність. Він може сказати, що прийде у гості о другій, запізнюється на годину, і навіть не соромиться цього — ніби нічого й не сталося! А для Даші спізнитись будь-куди неможливо — вона завжди приходить вчасно, тому що дуже організована, слідує за часом. А ще він може, не спитавши дозволу у Даші, з'їсти одночасно пів-коробки цукерок і не помітити цього. Для вихованої дівчини це неприємно.

Але якщо Вадим ставить якусь ціль, яка його захоплює, то вже нічого не може зупинити його на шляху до її досягнення. Він іде до неї послідовно, продумуючи кожний крок і дрібні деталі. При цьому виявляє надзвичайну здатність заохотити і мотивувати усе оточення допомогти йому досягти бажаного: усі навколо заражаються його ідеєю.

У більшості конфліктних ситуацій він не втрачає свого позитивного настрою, доброго гумору, терпіння і намагається примирити всіх і дійти консенсусу, при якому всі сторони залишилися б задоволені і справедливість перемогла. Якщо він відчуває провину у конфлікті, він з легкістю її визнає, просить вибачення та сам іде на примирення. Через десять хвилин він вже абсолютно захоплений іншими подіями і не згадує про інцидент. Категорично не приймає нових нагадувань про старі сварки і почуття провини.

▲ *Визначте тип темпераменту школярів на основі характеристик їхньої поведінки. Які властивості нервової системи виявляються у цих характеристиках? Визначте риси характеру учнів. Як ви поясните, що такі різні люди дружать протягом усього життя?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — 408 с. — Т. 6. Психічні властивості особистості. — С. 123—161.

2. Мерлин В. С. Очерк теории темперамента. — М.: Просвещение, 1964. — С. 184—253.

3. Ковалев А. Г., Мясищев В. Н. Психические особенности человека. — Л.: ЛГУ, 1957. — Т. 1. Характер. — С. 119—155, 160—167.

6.5. Учні Максим і Костянтин під час контрольної роботи з математики розв'язують задачі різної складності. При цьому Максим самостійно всі їх розв'язує. Він повільно включився до роботи, довго думав над першою та другою задачею, потім справа у нього пішла шоріше, і під кінець він правильно вирішив усі, крім однієї. Його товариш Костя, який сидить поруч, не дуже добре підготувався до контрольної — у нього було багато справ більш цікавих, ніж навчання. Але він з цього приводу не переймається, бо знає, що «якось буде». Під час вирішення завдань він швидко включився до роботи, швидко зробив ті задачі, які були легкими, але потім справа пішла гірше, бо складніші задачі ніяк не розв'язувалися. Довго крутився за партою, чекаючи, поки друг зробить складні задачі. Отримав кілька зауважень від учителя. Потім заглянув до зошита однокласниці, яка сиділа позаду, відмінниці, і списав у неї останню, найскладнішу задачу, яку не зміг розв'язати Максим.

Таким чином, у результаті Максим одержав «добре» через те, що не вирішив останньої задачі, і дуже засмутився через те, що дістав нижчу оцінку, але не показав цього. Костя теж отримав «добре», хоча і встиг зробити всі задачі, але припустився помилок з неухважності і шумно і голосно радів з цього приводу.

▲ *Визначте, які властивості темпераменту та нервової системи виявляються у Максима і Кості під час вирішення контрольних завдань з математики? Чи впливає тип темпераменту на успішність діяльності? Як пояснити, що незважаючи на різницю у способах вирішення задач, учні дійшли одних результатів?*

Література

1. Климов Е. А. Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы. — Казань: Казанский ун-т, 1969. — С. 195—229.

2. Масвилистер Э. И., Дикопльская Г. Е. Некоторые условия формирования индивидуального стиля в решении учебных задач у дошкольников // Под ред. В. С. Мерлина. — Пермь, 1976. — С. 120—138.

6.6. Заповніть таблицю.

Критерії сили нервової системи (сила збудження нервових процесів або сила гальмування)	Критерії врівноваженості НС	Критерії рухливості НС

1. Збереження емоційної рівноваги.
2. Тривала стійкість настрою.
3. Витривалість до сильних фізичних подразників.
4. Уміння чекати, вислуховувати інших та обдуманно відкласти виконання справи.
5. Швидкість або повільність засипання і пробудження.
6. Працездатність і стомлюваність.
7. Повільне або швидке пристосування до нової обстановки.
8. Міра стримування у вираженні почуттів та емоцій.
9. Нетерпимість до очікування.
10. Дратівливість.
11. Ускладнення під час починань якоїсь справи або закінчення її.
12. Схильність до сумнівів і коливань.

▲ Розподіліть наведені характеристики нервової системи у таблицю на три групи: до першої віднесіть ті, які є критеріями сили нервової системи, до другої — критерії урівноваженості, до третьої групи — критерії рухливості — інертності нервової системи.

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — 408 с. — Т. 6. Психічні властивості особистості. — С. 123—161.
2. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога: Учеб. пособие: В 2 кн. — М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001. — Кн. 1: Система работы психолога с детьми разного возраста. — 384 с.: — С. 355—357.

6.7. А. Андрій у дитинстві був спокійним, урівноваженим хлопчиком. Стриманий у виявах почуттів, терплячий, наполегливий. У молодших класах вчився добре. Але з 12 років батьки почали помічати зміни у поведінці Андрія. Він часто вибухав негативними емоціями, сперечався з учителями, грубив батьку, чого раніше ніколи не було. Став різким, нетерплячим, часто конфліктував із товаришами. Міг зі злості жбурнути або зламати якусь

річ. Такі зміни спостерігалися протягом чотирьох років у різних ситуаціях сімейного та шкільного життя. У дев'ятому класі він став спокійнішим, стриманішим. Школу закінчив добре.

Б. Сергій у ранньому дитинстві переніс тяжке захворювання. До хвороби, за словами батьків, він був спокійним і врівноваженим, завжди у бадьорому настрої. Після хвороби у хлопчика уповільнився фізичний розвиток і різко змінилась поведінка — з'явилася нервозність, підвищена збудливість, а у підлітковому віці — різкість, дратівливість, грубість. Ці вияви спостерігалися у різних ситуаціях сімейного та шкільного життя за різних мотивів і стосунків хлопчика. У 16 років його поведінка знову стала врівноваженою.

В. У Владислава у підлітковому віці змінилась поведінка у зв'язку із розлученням батьків, коли батько пішов із сім'ї. До цього хлопець відрізнявся життєрадісним, бадьорим настроєм, був емоційно врівноваженим. У нього стала спостерігатися підвищена дратівливість, непокірність. Мати каже, що з Владиславом стало вдома важко дійти згоди: він з найменшого приводу може вчинити скандал, не хоче нічого робити вдома, замкнувся у собі. У школі веде себе більш врівноважено, але й тут іноді вчиняє бійки з товаришами.

▲ *Визначте, чи спостерігається в описаних випадках маскування темпераменту, і якщо так, то чим маскуються властивості темпераменту — віковими особливостями, внутрішнім конфліктом чи функційним станом нервової системи? Відповідь обґрунтуйте.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — 408 с. — Т. 6. Психічні властивості особистості. — С. 123—161.

2. Мерлин В. С. Очерк теории темперамента. — М.: Просвещение, 1964. — С. 184—253.

6.8. З інтерв'ю із зіркою українського шоу-бізнесу, талановитим танцюристом В., який тепер виступає ще й у ролі почесного судді у шоу-програмі одного з відомих каналів телебачення.

«Колись учитель танців сказав йому, що в нього талант від Бога. І не помилився. Тепер йому кажуть, що він танцює, як Бог. Але найважче йому бути суддею і стави оцінки іншим танцюри-

стам — учасникам шоу. Він каже, що це через надмірну сентиментальність і сприйнятливність, чутливість — він дуже емоційний і багато що бере близько до серця.

Журналіст: Може ваша така висока емоційність стосовно оцінювання учасників шоу пояснюється тим, що ви недавно самі були учасником подібного проекту?

В.: Частково так. Але, думаю, що більшою мірою така сприйнятливність передалась мені від мами, але це абсолютно не заважає мені об'єктивно оцінювати учасників проекту.

Ж.: — А як ця сентиментальність виявляється у вашому повсякденному житті?

В.: — Взагалі-то я соромлюсь говорити про це.

Ж.: Ну хоч натякніть!

В.: *(Посміхається).* Зараз у мене це пройшло, але раніше під час сварок з дівчатами я міг розплакатись. Мені це дуже не подобалось у собі і я боровся з такими виявами почуттів. Намагався змінити ставлення до всього, що відбувається. І в цьому дуже допомагала робота. Коли її багато, нема коли думати про переживання, накручувати себе.

Ж.: Що ще змінилося у вас за сім років, які ви провели у столиці?

В.: Я приїхав до Києва дуже сором'язливим і незвичайно спокійним. Мене практично неможливо було розворушити. Через це я сам себе почав дратувати.

Ж.: Але хіба погано бути урівноваженою людиною?

В.: Тут справа не в цьому. Я просто не міг виявляти емоції, тому що свідомо тримав себе у рамках, стримував емоції. Коли всі, наприклад, бурхливо реагували у кіно на певні емоційні сцени, я був зовсім відстороненим (відчуженим). І я бачив: дівчата нудьгують поруч зі мною. Звісно, раніше я у всьому звинувачував дівчину, думав: от з'явиться інша, з нею все буде інакше. А потім зрозумів, що будь-яка дівчина занудьгує з таким, як я, і треба щось змінювати у собі.

Ж.: Чи не ваша партнерка Н. допомогла вам змінитись?

В.: Зміни почалися набагато раніше, але знайомство з Н. теж їм сприяло. Вона допомогла мені розкритись як професіоналу, а завдяки цьому підвищилася моя самооцінка, я більше повірив у свої сили. Я завжди думав, що можу менше, ніж виявилось насправді. Деяких речей у танцювальному мистецтві я від себе просто не очікував.

Ж.: Н. хвалила вас?

В.: Безумовно. Коли я почув, як вона про мене сказала в інтерв'ю: «Мій партнер танцює, як Бог», я і справді відчув у собі неймовірний потенціал. Безумовно, у житті таке ставлення до себе не дуже схвальне, але в улюбленій справі, на сцені воно прекрасне і навіть необхідне, тому що вселяє віру в успіх.

Ж.: А які у вас стосунки із батьками?

В.: І тато, і мама мене у всьому підтримують. Вони ніколи не примушували мене робити те, чого мені не хотілося. І давали мені повну свободу вибору.

Ж.: Чи завжди ви хотіли бути танцюристом?

В.: У дев'ятому класі я дуже захопився юриспруденцією і хотів залишити танці. Я хотів походити на старшого брата, який на сьогодні став доволі успішним юристом. Але коли поєднувати заняття із правознавства з танцями стало складно, довелося робити вибір. І я обрав танці: те, що мені дуже подобається і добре виходить» (TV-Екран. — 2008. — № 43).

▲ *Проаналізуйте діалог і визначте, про які психологічні властивості головного героя можна зробити висновок із того, що він розповідає про себе? Який тип темпераменту виявляється у нього і за якими ознаками ви це визначили? Про які його риси характеру можна говорити з огляду на інтерв'ю? Чи пов'язані між собою особливості темпераменту, риси характеру та здібності? Що, на вашу думку, сприяє розвитку спеціальних здібностей людини?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — 408 с. — Т. 6. Психічні властивості особистості. — С. 123—161.

2. Немов Р. С. Психология: Учебник для студентов высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. — Кн. 1: Общие основы психологии. — М.: Просвещение: Владос, 1994. — С. 124—140.

3. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: В 2 т. — Т. 1. — М., 1989. — С. 12—62.

6.9. А. Борис, 18 років. Вступив до авіаційного університету на факультет програмування за компанію з товаришем. Легко піддається впливу. Коли батьки у нього запитували, ким хоче бути — завжди відповідав по-різному: то авіаконструктором, то керівником фірми, то програмістом, а то взагалі не міг чітко сказати, ким хоче бути. Зараз, коли вчиться на другому курсі, почав

розуміти, що програмування його не цікавить, але щось змінювати у своєму житті не наважується — вважає занадто клопітною справою переводитися до іншого ВНЗ та і взагалі намагається не думати про майбутнє. Вчиться посередньо, особливих успіхів не демонструє. Коли щось не виходить — швидко втрачає інтерес до справи.

Б. Оксана, 17 років. Вчиться з усіх предметів добре, завжди готується до занять, багато працює, ставить до завдань відповідально, ерудована, тому завжди може відповісти одногрупникам на запитання з різних предметів. Честюлюбна, добре знає, що хоче стати висококваліфікованим фахівцем у галузі банківської справи, краще за всіх розбирається у математиці, добре знає, в якому банку хотіла б працювати — у найпрестижнішому. До одногрупників звертається в основному з ділових запитань, від запрошень на вечірки у клубах відмовляється.

В. Поліна, 19 років. Любить динамічну музику, під яку часто танцює, від музики у неї підвищується настрій. Сама теж вмє грати на гітарі і співати. Коли вона вирішила навчитися грати, зробила все для того, щоб придбати найгарнішу гітару, пішла на курси та багато тренувалася, щоб добре виходило. Проте, коли щось не виходить, — нервує, дратується. Любить виступати на студентських вечорах, довго готується до них, щоб виступ був вдалим, але дуже переживає за успіхи, завжди запитує подруг, чи добре вона виступила. Не любить наводити порядок у кімнаті: матері доводиться по кілька разів нагадувати, що треба прибрати речі, але Поліна каже: «Добре, потім приберу», і весь час присвячує грі на гітарі.

▲ *У наведених характеристиках студентів визначте вольові, інтелектуальні та емоційні риси характеру. У яких характеристиках виявляється спрямованість особистості та якого типу? Відповідь обґрунтуйте.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — 408 с. — Т. 6. Психічні властивості особистості. — С. 123—161.
2. Ковалев А. Г., Мясищев В. Н. Психические особенности человека. — Л.: ЛГУ, 1957. — Т. 1. Характер. — С. 119—155, 160—167.
3. Левитов Н. Д. Психология характера. — М.: Просвещение, 1969. — С. 332—377.

6.10. А. Юля виховувалася у дружній родині. У сім'ї майже ніколи не було сварок, усі конфлікти залагоджувала мати, яка терпіти не могла, коли хтось починав голосно сперечатися. Юля була єдиною донькою, батьки ніколи ні в чому їй не відмовляли, її усі любили і завжди дарували багато подарунків. Сім'я була забезпеченою, тому всі бажання Юлі одразу виконувались. Бабуся, яка теж жила із ними, на кухні завжди робила усе сама. Юлю домашніми справами не обтяжували: «Нехай вчиться, на неї ще вистачить роботи, коли виросте, — любила повторювати бабуся. — Поки я є, їй тут немає чого робити».

Б. Батько Ніни був військовослужбовець. Мати — вчителька. Сім'я дружна, батьки, якщо вирішували між собою якісь проблеми, намагалися не конфліктувати при Ніні, щоб не хвилювати її. Після з'ясування якоїсь ситуації мирилися. Батьки сліdkували за дотриманням режиму у сім'ї. Мати привчила Ніну з дитинства прибирати іграшки, мити посуд, дівчинка з радістю завжди допомагала мамі готувати. Улітку Ніна їздила до бабусі, яка часто брала її на грядку, щоб онука їй допомагала.

▲ *Укажіть, які провідні риси характеру, на вашу думку, сформувалися у дівчат під впливом різних умов? У чому полягають психологічні причини формування різних рис характеру? Відповідь обґрунтуйте.*

Література

1. Ковалев А. Г., Мясищев В. Н. Психические особенности человека. — Л.: ЛГУ, 1957. — Т. 1. Характер. — С. 119—155, 160—167.

2. Левитов Н. Д. Психология характера. — М.: Просвещение, 1969. — С. 332—377.

3. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — 408 с. — Т. 6. Психічні властивості особистості. — С. 123—161.

6.11. А. У 1969 р. у київському університеті найбільш популярним із студентів був дванадцятирічний Олександр Дворак. Він успішно склав вступні іспити і вчився на першому курсі механіко-математичного факультету.

Вже у чотири роки, ще не вміючи писати, він усно множив, ділив, знаходив корені. У школу пішов у сім років, одразу до другого класу, де провчився тільки місяць. Середню школу він закінчив за п'ять років із срібною медаллю.

Б. Софія Ковалевська — перша російська жінка професор математики. У дитинстві, коли в маєтку батьків Софії відбувався ремонт, на дитячу кімнату шпалер не вистачило. І одну зі стін обклеїли листками з підручника математики. Маленька Софійка годинами вдивлялась у загадкові значки, намагаючись їх зрозуміти. Вони так врізалися в її пам'ять, що багато років поспіль викладач був вражений, як швидко вона засвоювала складні формули.

Не знаючи ще перших чотирьох правил арифметики, вона розв'язувала задачі різноманітними оригінальними способами. У десятилітньому віці опанувала курс арифметики, який викладався у Празькому університеті. Потім швидко оволоділа курсом алгебри і перейшла до вищої математики. Інтерес до алгебри був таким великим, що вона навіть вночі вставала і вивчала матеріал. Софія самостійно розібралася з тригонометричними поняттями з курсу фізики, повторивши у віці 14 років шлях відкриття тригонометрії.

На той час у Росії жінці не дозволялося вступати до університету, це можна було зробити тільки за кордоном. Тому, вийшовши заміж, вона скоро поїхала до Німеччини, дістала диплом Геттінгенського університету. Але так як вона у Росії викладати не могла, тому поїхала читати лекції з математики до Швеції на запрошення Стокгольмського університету. Там вона за два місяці вивчила мову і читала лекції шведською.

В. Вольфганг Амадей Моцарт своїми музичними здібностями вражав оточення з трьох років. У чотири роки він вже грав на клавісині, у п'ять — складав музику, у вісім — створив свої перші сонати і симфонії, а в 11 — оперу. У шість років він вже був відомий по всьому світі, а в 14 — обраний членом Філармонійної академії у Болонії.

▲ *Визначте, які з ознак хороших здібностей (легкість і швидкість засвоєння знань, умінь та навичок; подолання несприятливих життєвих обставин; наявність глибокого інтересу до певного виду діяльності; високий рівень творчості у діяльності; ранні вияви здібностей до певного виду діяльності) показані у наведених прикладах? Який з видів здібностей виявляється у прикладах — загальні або спеціальні?*

Література

1. Гамезо М. В., Домашенко И. А. Атлас по психологии: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. — М.: Просвещение, 1986. — С. 225—229.
2. Богоявленская Д. Б. О природе творческих способностей. — М.: Академия, 2002. — С. 135—150.

3. Платонов К. К. Проблемы способностей. — М.: Наука, 1972. — С. 13 —147.

4. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — 408 с. — Т. 6. Психічні властивості особистості. — С. 123—161.

6.12. Види діяльності: музична діяльність, математична діяльність, технічна творчість, винахідництво, читання художніх текстів.

Властивості особистості:

— здатність відчувати емоційну виразність у русі музичних звуків;

— здатність комбінувати просторові образи, просторова уява;

— хороше запам'ятовування загальних схем міркувань, доказів, висновків, узагальнених способів вирішення питань;

— цілісність сприйняття, тобто уміння бачити окремі частини предмета у взаємозв'язку з іншими його частинами;

— повнота, яскравість уявлень наочних образів;

— здатність до слухового уявлення сполучень (поєднань) музичних звуків;

— уміння знаходити раціональний підхід до практичних задач із урахуванням властивостей і можливостей матеріалів;

— здатність на вирішення питання багатьма способами;

— уміння оцінювати співвідношення пропорцій і розмірів;

— здатність швидко відтворювати образи з допомогою словесного описання;

— здатність переживати та відчувати емоційну виразність музики;

— гострота спостережливості за роботою та облаштуванням механізмів;

— легке переключення від однієї розумової операції до іншої;

— точність сприймання кольорових відтінків;

— чутливість до мовленнєвих особливостей;

— здатність тонко розрізняти звуки за висотою;

— послідовність, обґрунтованість, логічність суджень;

— точне закарбування і збереження у пам'яті зорових вражень;

— емоційна чуйність до того, що відбувається, здатність уявити себе на місці іншої людини і співчувати їй;

— здатність до абстрактних суджень;

— винахідливість, дотепність у вирішенні якогось питання;

— уміння передавати свої думки та почуття за допомогою наочних образів;

— здатність до аналізу та синтезу образного матеріалу.

▲ *Знайдіть відповідність між видами діяльності та психічними властивостями, які є виявом здібностей до них. Відповідь обґрунтуйте.*

Література

1. Гамезо М. В., Домашенко И. А. Атлас по психологии: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. — М.: Просвещение, 1986. — С. 225—229.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — 408 с. — Т. 6. Психічні властивості особистості. — С. 123—161.

6.13. Вільям Конрад Рентген, німецький учений-фізик, одного пізнього листопадового вечора відкрив невидимі промені, які проходять через непрозорі тіла. Після цього він сім тижнів не виходив із лабораторії, досліджуючи таємничі світіння. Його не зупинили ані газетні статті, які оголосили просвічування аморальними і непристойними, ані протести обивателів, які, почувши про відкриття, боялися, що з допомогою рентгенівських променів можна буде читати їхні думки і через стіни заглядати до їхніх домівок. Рентген завжди був дуже наполегливим і принциповим. Його виключили з гімназії за те, що відмовився назвати прізвище хлопчика, який намалював карикатуру на вчителя. Але продовжив вчитися самостійно, вступив до інституту й у 23 роки блискуче захистив докторську дисертацію. У житті це був скромний, трохи суворий чоловік, дуже цілеспрямований учений. Він не йшов ні на які поступки із сумлінням, відмовився від грошей, які міг заробити на своєму великому відкритті.

▲ *Поясніть, які психічні властивості виявляються у наведеному прикладі (властивості темпераменту, риси характеру, здібності)?*

Література

1. Платонов К. К. Проблемы способностей. — М.: Наука, 1972. — С. 136—147.
2. Гамезо М. В., Домашенко И. А. Атлас по психологии: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. — М.: Просвещение, 1986. — С. 225—229.
3. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — 408 с. — Т. 6. Психічні властивості особистості. — С. 123—161.

6.14. А. «Надя малює за уявою». І ця уява в неї є дивовижно місткою та далекоглядною. Наді показали уламок античного барельєфу, на якому було зображено старця, уся фігура і поза якого виражала тяжку скорботу. Надя за кілька хвилин встигла зробити два малюнки, які відтворюють у двох варіантах те, що відсутнє на уламку, і з чудовим відчуттям стилю і настрою додумала стародавній сюжет.

Надя малювала уже з п'яти років. Це було включено у гру. Малюнки Наді — це не просто гра, а задоволення усе зростаючої творчої потреби. Вона зображувала героїв казок, грецьких міфів. Які точні замальовки людей, тварин, жанрових сцен з найрізноманітнішими персонажами підказувала їй по-справжньому художня зорова пам'ять!

У малюнках Наді вражає чарівне композиційне відчуття, чудовий окомір, який дає можливість з безпомилковою точністю побудувати малюнок, розташувати його у просторі...» (Л. Кассиль. Воображение Нади Рушевой // Юность. — 1964. — № 6).

Б. У П. І. Чайковського ще в дитинстві відмічали велику емоційну чутливість. Він був дуже вразливим хлопчиком. Будь-яка найменша дрібниця могла його зачепити, образити. Батьків сильно тривожила надмірна музична вразливість сина. Одного разу Петрик, як завжди, жадібно слухав музику. Раптом він вскочив, пішов до дитячої кімнати і там несподівано розплакався. «О, ця музика, музика! Звільніть мене від неї! Вона у мене ось тут! — ридав він, вказуючи на голову. — Вона не дає мені спокою». Так само емоційно він сприймав і спів матері. Надзвичайно глибоко також Петро Ілліч пережив у дитинстві розлуку з близькими.

Така чутливість органічно впліталася у його композиторську діяльність. Вона допомагала йому жити відчуттями своїх музичних героїв та глибоко усвідомлювати трагізм переживань дійових осіб своїх опер. І ці переживання він втілював у звуки (За Ю. А. Самаріним; В. С. Мерлін, 1974).

▲ *Визначте, про які спеціальні здібності йдеться у наведених прикладах, які задатки зумовлюють вияв (художній тип нервової системи; слабкий тип нервової системи, нервово-фізіологічні властивості аналізаторів, сильний урівноважений тип нервової системи) та які властивості характеризують ці здібності (здатність тонко розрізняти висоту звуків; здатність до абстрактних розмірковувань; образна уява; точне закарбування і збереження у пам'яті зорових вражень; здатність комбінувати образні елементи; здатність переживати і відчувати емоційну виразність музики)?*

Література

1. Платонов К. К. Проблемы способностей. — М.: Наука, 1972. — С. 136—47.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — 408 с. — Т. 6. Психічні властивості особистості. — С. 123—161.

6.15. А. Валерія, Світлана та Катя — подруги. У Каті захворів кіт і вона попросила Леру поїхати з нею до лікаря — допомогти тримати kota, який дуже не любить лікарні і пручається, і вона боїться, що той втече. Але напередодні Світлана запропонувала піти усім разом на концерт улюбленої групи, який має відбутися саме сьогодні. Катя сказала подругам, що їй треба лікувати kota, і вона не може піти на концерт. Лера хоче допомогти подрузі, але разом з тим вона давно мріяла піти на концерт. Вона думає, як не образити подругу. Тоді Лера сказала Каті, що їй треба допомогти батькам прибирати квартиру, і вона не може їхати з Катею. А сама пішла зі Светою на концерт, тільки попросила ту нічого не говорити Каті.

Наступного дня Світлана із захопленням розповідала друзям про концерт, не втрималася і проговорилася, що вони були із Лерою. Каті стало неприємно і вона образилась на Леру, хоча й нічого їй не сказала.

▲ *Укажіть, про які моральні цінності, що лежать в основі рішень учасників, йдеться у даній ситуації? Що б ви зробили на місці Лери? Що б ви порадили Каті?*

Б. Олександр добре розбирався в економіці, тому вирішив написати науковий проект з економіки і здобути на загальноуніверситетському конкурсі одне з призових місць. Але він почав працювати не одразу, згаяв час і вирішив звернутися до приятеля — Валерія, якому запропонував написати проект у співавторстві. Валерій у їхній студентській групі був визнаним ерудитом, виявляв здібності до наукової роботи, аналізу літератури. Валерій погодився.

Коли проект був готовий, за кілька днів до його презентації на конкурсі Валерій захворів, тому Олександр сам здійснював презентацію і робив доповідь. Проект був оцінений як один з найкращих, опублікований в університетському збірнику, завоював приз. Олександра поздоровляли одногрупники, запитували, як вдалося підготувати такий цікавий матеріал, але він не сказав, що цей проект — його спільна робота з Валерієм.

Коли Валерій читав збірник, він побачив, що його прізвища під науковою темою в співавторах немає — стояло прізвище тільки Олександра. Коли він запитав приятеля, чому він так вчинив, той відповів, що Валерій його дуже підвів — захворів напередодні презентації, і йому довелося нервувати і швидко підготувитись до виступу самостійно. Тому він вважає, що він — єдиний автор проекту. Призом він з Валерієм поділився, але той не взяв свою частину.

▲ *Укажіть, які моральні цінності виявляються у цій ситуації? Якби ви були на місці Валерія, що б відчували і зробили? Як мав діяти у цій ситуації Олександр?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — 408 с. — Т. 6. Психічні властивості особистості. — С. 159—160.

2. Кон И. С. В поисках себя: Личность и ее самосознание. — М.: Политиздат, 1984. — С. 304—322.

6.16. Мілгрем С., американський психолог, провів у 1974 р. такий експеримент. У психологічній лабораторії дві людини брали участь у дослідженні пам'яті та навчання, зокрема дослідженні впливу покарань на успішність навчання. Одній людині пропонували виконувати в експерименті функції «учителя», іншій — «учня». «Учня» прив'язували до крісла, під'єднували до зап'ясть електроди і давали завдання вивчити список об'єднаних у пари слів, попередивши, що за кожну помилку він буде отримувати електрошок наростаючої сили.

«Учитель», який сидів перед пультом електрогенератора, мав послідовно передавати завдання «учню», якого він увесь час бачить і чує. Якщо той відповідає правильно, «учитель» переходить до наступного завдання. Якщо «учень» помиляється, «учитель» зобов'язаний покарати його електрошоком, починаючи з мінімального удару в 15 вольт і поступово збільшуючи силу.

Справжня сутність експерименту полягала у тому, щоб визначити, до яких меж дійде досліджуваний, виконуючи роль «учителя», завдаючи біль невинній жертві, чи відмовиться він слухатися експериментатора і коли?

Конфлікт виникав, як тільки «учень» починав показувати, що йому неприємно. При розряді 75 вольт «учень» скрикував, при 120 — починав скаржитися, що йому неприємно, при 150 — вима-

гав припинити експеримент. Чим сильніше був електрошок, тим емоційніше й активніше протестував «учень». Після 285 вольт він вже тільки відчайдушно кричав. «Учитель» не знав, що «учень» — тільки актор, який ніякого електрошоку не отримує, а просто зображує, що йому боляче. Він бачить справжнє страждання, яке спонукає його припинити експеримент. Однак експериментатор, який був для піддослідного («учителя») авторитетом і перед яким він відчував певні зобов'язання (хоча учать у експерименті була добровільною), наполягав, щоб дослід продовжувався. Щоб вийти із ситуації, піддослідний мав однозначно відмовитися виконувати накази експериментатора.

Коли Мілгрем перед експериментом запитував людей, як би вони вчинили у такій ситуації, усі 110 опитаних відповіли, що припинили б дослід; тільки дуже незначна кількість вважала себе здатною вийти за межі 180 вольт; тільки 4 вирішили, що дійдуть до 300 вольт. Так само вони прогнозували поведінку інших: усі піддослідні відмовляться підкорюватися експериментатору, хіба що тільки патологічні індивіди, яких може бути не більше 1—2 %, будуть продовжувати давати електрошок до кінця шкали — 450 вольт.

Насправді майже дві третини піддослідних дорослих людей у віці старше 20 років, з різних соціальних верств, продовжували експеримент, незважаючи на явні страждання жертви. Слухняність виявилась набагато сильнішою властивістю, ніж милосердя.

Ті самі 60 % абсолютно слухняних осіб виявилися і серед відомих своєю незалежністю студентів привілейованого Йельського університету, а під час повторення цього експерименту у Принстоні, Мюнхені, Римі, Південній Африці та Австралії показники виявилися навіть вищими (у Мюнхені кількість слухняних осіб досягла 85 % піддослідних).

Коли в одній із серій досліді піддослідні самі обирали силу шокowego «покарання», майже усі обмежувалися мінімальним рівнем.

Таким чином, Мілгрем дійшов висновку, що слухняність впливає сильніше, аніж внутрішні імпульси. Після експерименту далеко не всі піддослідні відчували докори сумління з приводу своєї поведінки, але багато хто був шокований тим, як вони виявили свої властивості.

▲ *Поясніть результати цього дослідження. Як залежать вчинки людей від ситуації, у яку вони потрапляють? Які психічні властивості найбільше впливають на таку поведінку?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — 408 с. — Т. 6. Психічні властивості особистості. — С. 159—160.

2. Кон И. С. В поисках себя: Личность и ее самосознание. — М.: Политиздат, 1984. — С. 304—322.

6.17. Вченого до наукової діяльності можуть спонукати такі мотиви:

- самореалізація;
- пізнавальний інтерес;
- самоствердження;
- матеріальні стимули (грошова винагорода);
- соціальні мотиви (відповідальність, прагнення бути корисним суспільству);
- ідентифікація з кумиром.

▲ *Дайте відповідь, як у сукупності можна назвати ці спонукки? Які мотиви спонукають студента до навчальної діяльності?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 177—192.

2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. — СПб.: Питер, 2008. — С. 21—74.

3. Фрэнкин Р. Е. Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты. — 5-е изд. — СПб.: Питер, 2003. — 656 с.

4. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 386—390.

6.18. Мотивація діяльності й активність працівника зумовлені не тільки інтенсивністю мотивів (стійких особистісних утворень, які проявляються за різних обставин), а й вимогами, настановами керівника та іншими ситуативними факторами.

Мотивація досягнення студента (наприклад, у процесі виконання ним тесту) залежить не лише від його мотивів, а й від багатьох ситуативних факторів (вказівок експериментатора, наявності поруч значущих друзів та попереднього впливу інших людей).

Мотивація спортсмена визначається не тільки особливостями й силою його мотивів, а й багатьма ситуативними факторами (на-

становами тренера, турнірною ситуацією, очікуваннями інших людей, командним духом тощо).

▲ *Визначте, про які особливості мотивації свідчать зазначені вище приклади? Відповідь обґрунтуйте.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 177—192.
2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. — СПб.: Питер, 2008. — С. 21—74.
3. Фрэнкин Р. Е. Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты. — 5-е изд. — СПб.: Питер, 2003. — 656 с.
4. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 386—390.

6.19. Порівняймо успішність у навчанні двох студентів з однаковим рівнем академічної підготовки і з однаковим інтелектом. Молоді люди відрізняються один від одного лише за рівнем мотивації. Один із них є високомотивованим: у нього розвинутий інтерес до змісту діяльності, йому цікаво вчитися, він прагне стати висококваліфікованим спеціалістом і намагається бути одним із перших у групі. Внаслідок високої мотивації цей студент сумлінно (і з інтересом) вчиться та досягає успіхів у навчанні.

Інший студент (з низьким рівнем мотивації навчальної діяльності) вчиться без особливого інтересу, байдужий до власних успіхів і до свого статусу в групі, не прагне самоствердитись тощо. У результаті він не схильний багато працювати і, звісно, не досягає значних успіхів у діяльності.

▲ *Опишіть на основі наведеного вище прикладу, яким чином пов'язані мотивація та успіх у діяльності?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 177—192.
2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. — СПб.: Питер, 2008. — С. 21—74.
3. Фрэнкин Р. Е. Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты. — 5-е изд. — СПб.: Питер, 2003. — 656 с.
4. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005 — С. 386—390.

6.20. Не бажаючи визнати, що до науки вченого спонукає прагнення до матеріального збагачення, а не лише пізнавальний мотив, він пояснюватиме свою діяльність виключно прагненням бути корисним суспільству (суспільно значущими мотивами).

▲ *Визначте можливі причини такої поведінки та механізм подібного виправдовування.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колеснічен-ко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 177—192.

2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. — СПб.: Питер, 2008. — С. 21—74.

3. Фрэнкин Р. Е. Мотивация поведения: биологические, когнитив-ные и социальные аспекты. — 5-е изд. — СПб.: Питер, 2003. — 656 с.

4. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гон-чарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 386—390.

6.21. Керівник стверджує, що його спонукало до певних дій почуття обов'язку перед суспільством. Справжні мотиви своєї поведінки людина часто не усвідомлює, і їх можна встановити за допомогою спостереження, бесіди або тестування. У випадку з керівником може виявитися, що його поведінку і діяльність знач-ною мірою скеровувало прагнення до влади. Задля психологічно-го комфорту або самовиправдання він пояснює свою активність іншими, соціально бажаними мотивами.

Часто буває, що учні вважають причиною своїх дій одні моти-ви, а насправді керуються іншими. Так, вони можуть стверджува-ти, що домагаються високих оцінок тільки для того, щоб набути міцних знань. Тим часом багатьох із них до позитивних результа-тів у навчанні спонукають зовсім інші мотиви (наприклад, баж-ання уникнути неприємностей, пов'язаних із низькою успішні-стю), а не ті, якими вони пояснювали свою активність.

Справжні мотиви учіння часто бувають замаскованими. На-приклад, учень, який наполегливо домагається відмінних оцінок, стверджує (і вважає), що єдина його мета — це знання, що саме інтерес до знань спонукає його до учіння. Але виявляється, що його активність спонукається прагненням бути схожим на батька.

▲ *Визначте на основі описаного вище, чим виступає суб'єк-тивне пояснення людиною власних дій справжніх мотивів.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колеснічен-ко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 177—192.
2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. — СПб.: Питер, 2008. — С. 21—74.
3. Фрэнкин Р. Е. Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты. — 5-е изд. — СПб.: Питер, 2003. — 656 с.
4. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 386—390.

6.22. Коли мета «успішно скласти іспит» детермінується незначною кількістю мотивів (тільки матеріальним, тобто бажанням отримувати стипендію), то вона матиме менший спонукальний вплив, ніж у тому разі, коли цю мету підкріпити більшою кількістю мотивів. Актуалізуючи додатково мотив самоствердження (прагнення продемонструвати усім, «на що я здатний»), мотив саморозвитку (усвідомлення необхідності набувати знань для самовдосконалення), можна збільшити спонукальний вплив мети.

▲ *Визначте, про яку особливість мотивації можна стверджувати на основі прочитаного? Відповідь обґрунтуйте.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колеснічен-ко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 177—192.
2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. — СПб.: Питер, 2008. — С. 21—74.
3. Фрэнкин Р. Е. Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты. — 5-е изд. — СПб.: Питер, 2003. — 656 с.
4. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 386—390.

6.23. Написати книжку так і залишитись декларацією (або бажанням), доки її не конкретизувати, не розписати етапи і засоби її досягнення. Наприклад, коли ви ставите перед собою конкретне завдання (яке є проміжною ціллю вашої мети) — протягом травня написати один розділ до підручника, щодня писати по одній сторінці, то це сильніше спонукатиме до діяльності.

Мета стати майстром спорту матиме значно більший спонукальний вплив, коли ви розробите етапи і засоби її досягнення, на-

приклад, поставите собі чітке завдання «опрацювати протягом місяця певний технічний прийом». Важливий мотиваційний вплив у такому разі справлятиме досягнення проміжної цілі: адже це успіх, це позитивний результат, який спонукатиме досягати наступних цілей.

▲ *Визначте, про яку особливість мотивації можна стверджувати на основі прочитаного? Відповідь обґрунтуйте.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 177—192.
2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. — СПб.: Питер, 2008. — С. 21—74.
3. Фрэнкин Р. Е. Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты. — 5-е изд. — СПб.: Питер, 2003. — 656 с.
4. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 386—390.

6.24. Якщо ви ставите перед собою мету опрацювати завтра певний розділ з підручника, то це спонукатиме сильніше, ніж у тому разі, коли ви вирішили прочитати дві книжки для складання іспиту. В останньому випадку ви можете постійно відкладати роботу «до наступного понеділка».

▲ *Опишіть на основі прочитаного особливості спонукального впливу близьких і віддалених цілей.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 177—192.
2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. — СПб.: Питер, 2008. — С. 253—269.
3. Фрэнкин Р. Е. Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты. — 5-е изд. — СПб.: Питер, 2003. — 656 с.
4. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 386—390.

6.25. Мета, задана іншою людиною (керівником, учителем та ін.), далеко не завжди стає метою суб'єкта і в процесі роботи може легко спотворюватись або навіть відкидатися взагалі. Коли людина отримує від інших завдання, це ще не означає, що вона їх

автоматично приймає і виконує. Перетворення зовнішніх завдань в індивідуальні цілі — один із варіантів цілеутворення, коли завдання від інших для суб'єкта виступають як вимоги, що їх він неодмінно має виконати.

▲ *Визначте на основі прочитаного, за якої умови зовнішні цілі можуть стати індивідуальними?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 177—192.
2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. — СПб.: Питер, 2008. — С. 75—114.
3. Фрэнкин Р. Е. Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты. — 5-е изд. — СПб.: Питер, 2003. — 656 с.
4. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 386—390.

6.26. Вивчаючи іноземну мову, ви можете фіксувати кількісно результати збільшення словникового запасу до певної теми.

Якщо ви усвідомлюєте, що змогли на першому занятті засвоїти (і відтворити) тільки 18 із 50 нових слів до теми, це спонукає вас поліпшити власне досягнення. Після закінчення другого заняття ви відтворили вже 28 слів із 50, що свідчить про значні успіхи. Ви задоволені. З нетерпінням чекаєте наступного заняття, щоб поліпшити власне досягнення. На третьому занятті ви відтворюєте (і засвоюєте) вже 37 нових слів. Це перемога над собою! Успіх надихає вас. Ви із задоволенням переходите до наступної теми, очікуючи подальших успіхів у роботі.

▲ *Визначте, який механізм діє в даній ситуації і яку роль відіграє позитивна фіксація та поточний успіх унаслідок неї?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 177—192.
2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. — СПб.: Питер, 2008. — С. 21—74.
3. Фрэнкин Р. Е. Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты. — 5-е изд. — СПб.: Питер, 2003. — 656 с.
4. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 386—390.

6.27. У дослідженні Л. Славіної деякі діти, коли їм пропонували цікаву, але невизначену за кінцевою метою роботу, самостійно ставили перед собою мету. «Добре, я виконаю стільки-то», — повідомляли вони експериментатора і працювали до кінця без перенапруження, втоми і розладу діяльності. Коли діти чітко окреслювали обсяг роботи «виконати стільки-то»), то працювали організованіше, цілеспрямованіше і наполегливіше, були більш мотивованими, ніж ті діти, котрі тільки виконували вказівки старших.

Можна стверджувати, що діти починали керувати своєю діяльністю на основі цілеутворення, самостійної постановки цілей, що мало значний спонукальний (стимулювальний) ефект.

Введення умов, які регламентували діяльність (наприклад, інструкція виконати певний обсяг роботи — не більше і не менше), змінювало характер діяльності дитини. В першій серії (коли дозволялося «виконати стільки, скільки зуміють») майже всі діти виконали роботу, за обсягом удвоє більшу, ніж коли регламентували їхню діяльність.

▲ *Укажіть, які висновки стосовно мотивації можна зробити з даного дослідження?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченка. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 177—192.
2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. — СПб.: Питер, 2008. — С. 21—74.
3. Фрэнкин Р. Е. Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты. — 5-е изд. — СПб.: Питер, 2003. — 656 с.
4. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 386—390.

6.28. Учень, якому вчитель сказав, що він ні на що не здатний, що він нічого не досягне у житті, намагається довести іншим (насамперед учителю) і собі також, що спроможний досягнути успіху. Прагнення довести протилежне спонукає його долати значні труднощі і багато працювати задля досягнення поставлених цілей.

Футболіст «провалився» на змаганнях і підвів команду. Одноclubники не сприймають його всерйоз, тренер відправив на лаву запасних, не довіряючи місце в «основі». Прагнення довести свою значущість спонукає до посиленого тренування, роботи над собою, вдосконалення певних технічних прийомів.

З молодого спеціаліста, який не справляє враження компетентної людини, глузують колеги. Заторкнуто почуття власної гідності, самолюбство юнака, а він хоче, щоб його цінували, поважали, сприймали як інтелектуала. Подібне прагнення спонукатиме його надолужувати прогалини, вдосконалювати свої навички.

▲ *Визначте, який мотив спонукає цих осіб до подальшої діяльності.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 177—192.
2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. — СПб.: Питер, 2008. — С. 21—74, 143—204.
3. Фрэнкин Р. Е. Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты. — 5-е изд. — СПб.: Питер, 2003. — 656 с.
4. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 386—400.

6.29. Юнак, прагнучи наслідувати видатного вченого, багато займається фізикою: читає, міркує тощо.

Юний футболіст намагається наслідувати Пеле, Марадону, Олега Блохіна, Андрія Шевченка. Це спонукає його до інтенсивного тренування, опрацювання певних технічних прийомів, до яких вдавалися його кумири.

▲ *Визначте на основі прикладів, яке значення має наслідування в контексті мотивації.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 177—192.
2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. — СПб.: Питер, 2008. — С. 21—74, 143—204.
3. Фрэнкин Р. Е. Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты. — 5-е изд. — СПб.: Питер, 2003. — 656 с.
4. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 386—400.

6.30. Студента до вивчення фізики можуть спонукати різні мотиви, у тому числі і процесуально-змістові (пізнавальні). У такому разі студентові подобається здобувати знання (і це спонукає

його до діяльності), у нього є інтерес до знань, відчуття краси й гармонії мікросвіту; його може захоплювати сила й величезна енергія атома тощо.

Пізнавальна мотивація стосується здебільшого змісту діяльності і є конкретним виявом процесуально-змістової мотивації (у випадку навчальної діяльності). Крім того, студента може також спонукати сам процес інтелектуальної діяльності: йому подобається мислити, розв'язувати задачі, виявляти різні форми розумової активності.

Так само дитині подобається гра, процес і зміст якої спонукає її цілковито поринати в гру, забуваючи про все на світі.

▲ *Наведіть власні приклади процесуальної мотивації на основі даного опису.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 177—192.
2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. — СПб.: Питер, 2008. — С. 21—74, 143—204.
3. Фрэнкин Р. Е. Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты. — 5-е изд. — СПб.: Питер, 2003. — 656 с.
4. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 386—400.

6.31. Якщо порівняти двох студентів з однаковим інтелектом (здібностями до навчання), але з різною мотивацією досягнення, то їхня активність, наполегливість у навчанні і звичайно ж успішність будуть істотно різнитися.

Юнак з вищим рівнем мотивації досягнення прагне високих результатів, сумлінніше вчиться, ставить перед собою високі цілі, наполегливо працює і, звісно, досягає кращих успіхів в учінні. Студент зі слабкою мотивацією досягнення байдужий до своїх успіхів, не ставить високих цілей, не вибирає складних завдань, не схильний наполегливо і сумлінно працювати і досягає скромніших результатів у роботі.

▲ *Наведіть протилежний приклад на основі описаного вище, що демонстрував би мотивацію уникнення невдач.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 177—192.

2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. — СПб.: Питер, 2008. — С. 21—74, 143—204.

3. Фрэнкин Р. Е. Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты. — 5-е изд. — СПб.: Питер, 2003. — 656 с.

4. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 386—400.

6.32. Дмитро почав вивчати психологію виключно з примусу, прагнучи уникнути неприємностей (негативна мотивація). Пізніше викладачеві вдалося залучити кілька інших мотивів (самоствердження, самореалізація, інтерес до психології), що істотно підвищило загальний рівень мотивації учіння.

▲ *Визначте, чи є це прикладом мотиваційної саморегуляції? Обґрунтуйте вашу відповідь.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 177—192.

2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. — СПб.: Питер, 2008. — С. 21—74, 143—204.

3. Фрэнкин Р. Е. Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты. — 5-е изд. — СПб.: Питер, 2003. — 656 с.

4. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 386—400.

6.33. А. Маслоу — один із представників гуманістичної психології. Гуманістична психологія, прагнучи подолати обмеженість біхевіористичного і психоаналітичного підходів, ставить у центр вивчення особистості питання ціннісних орієнтацій і сенсу життя. Біхевіоризм і фрейдизм акцентували увагу на залежності особистості від її минулого, тоді як головне в ній, згідно з положеннями гуманістичної психології, — орієнтація на майбутнє, спрямованість на вільну реалізацію своїх можливостей, особливо творчих.

У своїх дослідженнях Маслоу спирався на біографії видатних людей, яким, на думку вченого, притаманні такі риси, як орієнтація на реальність, спонтанність, ділова спрямованість, незалежність, оптимізм, творчі настановлення.

▲ *Визначте, до яких висновків в своїй теорії дійшов А. Маслоу?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колеснічен-ко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 177—192.
2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. — СПб.: Питер, 2008. — С. 21—64.
3. Фрэнкин Р. Е. Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты. — 5-е изд. — СПб.: Питер, 2003. — 656 с.
4. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 386—390.

6.35. Учням, котрі брали участь в експерименті заради одержання необхідної для занять довідки, недобррозичливо повідомили, що вони цієї довідки не отримають. Після створення в такий спосіб недостатньої зовнішньої мотивації ці школярі (порівняно з контрольною групою, яка не стикалася з недобррозичливістю і всі члени якої отримали довідки) демонстрували сильнішу внутрішню мотивацію, котра вимірювалася за допомогою десяти індикаторів діяльності (міра докладених зусиль, постановка цілей, інтерес до завдання тощо) (К. Е. Вейк, 1964).

▲ *Укажіть, які висновки можна зробити з даного експерименту? Як його результати можуть бути використані у навчальній діяльності?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колеснічен-ко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 177—192.
2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. — СПб.: Питер, 2008. — С. 253—269.
3. Фрэнкин Р. Е. Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты. — 5-е изд. — СПб.: Питер, 2003. — 656 с.
4. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 390—406.

6.36. Навесні 2006 року приватна фірма закупила велику партію жіночих демісезонних чобіт — дуже елегантних і недорогих — по 180 грн за пару, розраховуючи продати їх по 230 грн. Якщо врахувати, що середня ціна чобіт такої якості на ринку становила 290—300 грн, то впевненість в успіху підприємства була.

Але, на диво, чоботи не користувалися попитом. Цілий місяць вони лежали на прилавках. Весна — сезон закінчується, а товар

лежить. Необхідно було щось робити. Вирішили продавати за собівартістю — по 180 грн. Результат, неочікувано, той самий. Чоботи лежать. У кінці травня одному зі співробітників в голову прийшла ідея, — підняти ціну вдвічі. На цінниках значилося тепер 360 грн. У перший же день продали кілька пар.

Наприкінці червня ціна становила вже 400 грн. Останні ж залишки партії були продані у серпні по 430 грн за пару.

▲ *Визначте, чим можна пояснити таку поведінку покупців? Відповідь обґрунтуйте.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 177—192.
2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. — СПб.: Питер, 2008. — С. 145—148.
3. Фрэнкин Р. Е. Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты. — 5-е изд. — СПб.: Питер, 2003. — 656 с.
4. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 386—406.

6.37. Якщо ми розміщуємо свою рекламу поряд з рекламою іншої фірми, відомої і з хорошою репутацією, ми потрапляємо у «тінь її слави». Якщо туристична фірма займається продажем турів до Німеччини, вона цілком може розмістити свою рекламу поряд з рекламою салону німецьких меблів, щоб відчуття якості, яку ми відчуваємо бачачи «німецькі меблі», перекинулося на її тур. Будь-яке казино виграє, якщо його реклама знаходитиметься поряд з рекламою «Відпочинок на Багамах».

▲ *Визначте, на основі чого спрацьовує така реклама? Відповідь обґрунтуйте.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 177—192.
2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. — СПб.: Питер, 2008. — С. 145—148.
3. Фрэнкин Р. Е. Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты. — 5-е изд. — СПб.: Питер, 2003. — 656 с.
4. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 386—406.

5. Пачковський Ю. Ф. Психологія підприємництва: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. — К. : Каравела, 2006. — 408 с.

6.38. Прогрес незворотний. Деякі люди — природжені щасливчики. Завоювання природи — найбільше досягнення людства. Усі люди гідні того, щоб користуватися благами справедливості і демократії. Успіх у житті залежить виключно від особистих достоїнств. Усі люди повинні володіти рівними правами незалежно від їх расової належності, статі, соціального походження, добробуту і віку.

Сам про себе не поклопочешся — ніхто про тебе не поклопочеться. Безкоштовний сир буває тільки в мишоловці. Треба уміти тримати себе в руках. Чоловіки за природою своєю — природжені лідери. Жінкам належить сидіти вдома і вести господарство. Цей світ належить чоловікам. Нині кожен — сам за себе. У ділових відносинах не можна дозволити собі бути добрим, м'яким і великодушним, не можна показувати свою слабкість, інакше інші миттєво цим скористаються. Якщо хочеш чогось досягти, приготуйся за це боротись. Невдахи нікому не потрібні.

Ніщо не повинно перешкоджати жінкам і представникам меншин досягати високого становища, якщо вони мають достатньо здібностей. Всі неприємності — через меншини. Нікому не можна довіряти. Чоловіки виконують більшу частину роботи, тому і влада повинна належати їм. Жінки створені для того, щоб підкорятися. Чоловік повинен бути сильним, міцним, мужнім, безстрашним, рішучим, відповідальним, мудрим, таким, що уміє стримувати почуття, господарем свого слова і майстром на всі руки. Жінка повинна бути м'якою, податливою, скромною, ніжною, чутливою, спокійною, дбайливою. Головою сім'ї повинен бути чоловік. Хороша господиня прагне всім догодити, а про себе піклується в останню чергу. Деякі люди просто нестерпні. Будь-яке суспільство ділиться на класи, і так буде завжди.

▲ *Визначте, чим у системі психічних властивостей виступають ці постулати? Який механізм їх формування?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 177—192.
2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. — СПб.: Питер, 2008. — С. 21—204.
3. Фрэнкин Р. Е. Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты. — 5-е изд. — СПб.: Питер, 2003. — 656 с.

4. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 386—406.

5. *Пачковський Ю. Ф.* Психологія підприємництва: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. — К.: Каравела, 2006. — 408 с.

6.39. Бухгалтер отримує задоволення від своєї роботи. Він чекає наступного робочого дня, щоб:

а) зустрітися з колегами та обговорити нещодавні зміни до оформлення звітних документів;

б) опрацювати наперед звітність підприємства;

в) набути досвіду та покращити свої аналітичні здібності шляхом опрацювання звітності підприємства за минулі роки.

▲ *Визначте, якому виду спрямованості відповідає кожна з наведених цілей? Відповідь обґрунтуйте.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 177—192.

2. *Ильин Е. П.* Мотивация и мотивы. — СПб.: Питер, 2008. — С. 174—176.

3. *Фрэнкин Р. Е.* Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты. — 5-е изд. — СПб.: Питер, 2003. — 656 с.

4. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 5-те вид., стереотип. — К.: Либідь, 2005. — С. 400—402.

5. Психологія працевлаштування: Хрестоматія до навч. курсу / Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди / О. М. Макаренко (упоряд.). — Переяслав-Хмельницький, 2007. — 123 с.

6. *Карпенко Г. В.* Психологія праці та вибір професії: Навч.-метод. посіб. — Суми: Університетська книга, 2008. — 168 с.

РІВНІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПСИХІКИ: СВІДОМИЙ І НЕСВІДОМИЙ

ОСНОВНІ ЗМІСТОВІ ПИТАННЯ

1. Несвідоме: поняття, форми, функції.
2. Свідомість та її структура.
3. Психологічні захисти.
4. Концепції З. Фрейда та К. Горні.

ПРИКЛАД РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ЗАВДАНЬ

7.1. Жінка у віці сорока п'яти років скаржилась на сильне серцебиття і стан тривоги вночі, що супроводжувались сильним потовиділенням. Не було встановлено будь-яких органічних причин і все вказувало на те, що вона здорова і справляла враження щирої і відкритої жінки.

Двадцять років назад з причин, які були пов'язані не з нею, а швидше з ситуацією, вона вийшла заміж за чоловіка, який був на двадцять п'ять років старший за неї. Вона була з ним щасливою, мала трьох здорових дітей, була хорошою матір'ю та господинею. В останні п'ять-шість років її чоловік став дещо ексцентричним, втратив до неї інтерес, але вона перенесла це без будь-якої невротичної реакції.

Труднощі почалися за сім місяців до її звернення до спеціаліста, коли приємний чоловік її віку став виявляти до неї особливу увагу. В результаті цього у неї виникло почуття гніву та образи на свого старого чоловіка, але вона не усвідомлювала ці почуття з причин, які були дуже вагомими з точки зору всіх її моральних і соціальних правил та норм, які в першу чергу стосувались хороших подружніх стосунків.

▲ *Проаналізуйте та поясніть дану ситуацію. Який психологічний захист використовує жінка?*

Розв'язування

З наведеної вище ситуації можна побачити, що у жінки з'явилися розлади у самопочутті, які не мали органічної або фізіологічної причини. Але в процесі спілкування з цією жінкою було виявлено, що в основі порушень

у самопочутті лежать психологічні причини. Йдеться про функціональні розлади тієї чи іншої системи без достатньої органічної основи, але за важливої ролі психологічних і соціальних факторів.

Отже, ми маємо справу з психосоматичними розладами — це група хворобливих станів, які виникають при взаємодії соматичних (тілесних) і психічних патогенних факторів. Психосоматичні розлади зумовлені психологічними причинами. Людина, як правило, *не усвідомлює цих причин, тобто у даному випадку ми маємо справу з дією підсвідомого*, що містить матеріал, витиснутий у несвідоме, що не може бути усвідомлено шляхом власних зусиль людини, спрямованих на пригадування.

Перейти у зону усвідомлення цей матеріал може лише за специфічних умов, процедур, створюваних психотерапевтом, або ж він так і залишиться неусвідомленим.

У даному випадку ці розлади можна розглядати як *хворобу-наслідок*. Жінка на неусвідомленому рівні не дозволяє собі виявляти агресію, гніватися, вона нібито віддає наказ організму не виробляти певні хімічні речовини (нонадреналін). І гормони «атаки і нападу» перестають вироблятися, а гормони «страху» (адреналін) з'являються у надмірній кількості. Це призводить до захворювання.

Для жінки дуже важлива сім'я, у неї є стійкі моральні та соціальні норми та правила. Увага іншого чоловіка, імовірно, викликає у неї, з одного боку, позитивні емоції і, можливо, потяг. Але, з іншого боку, так як вона заміжня, то не може мати, за її переконаннями, стосунки з іншими чоловіками. І тоді гнів та образа спрямовуються на власного чоловіка, який є причиною того, що вона не може будувати нові стосунки з мужчинами, бо взаємини з чоловіком не задовольняють її зараз. Але всі ці почуття до власного чоловіка не усвідомлюються, бо заміжня жінка «не повинна відчувати те, що відчуває вона». Йдеться про дію *витискування*, мимовільне усунення зі свідомості почуттів, думок, прагнень до дій, що є травмуючими для особистості, але які однаково впливають на поведінку.

Література

1. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 264—271.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 64—68; 167—186.
3. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — 122—130.

7.2. Моторист аеродрому оглядав і прослуховував роботу моторів трьох літаків. Усі вони відправились у політ. Здавалось, все благополучно, але моторист відчував непідзвітне, смутне відчуття занепокоєння, з тривогою думав про одного з трьох пілотів. Через кілька годин стає відомо, що літак саме цього пілота здійснив аварійну посадку: відмовив мотор у польоті.

Передчуття підтвердилось.

▲ *Поясніть, як могло виникнути дане передчуття? Як такі психічні явища характеризують психіку?*

Література

1. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 264—271; 311—318.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 167—186.
3. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — 122—130.

7.3. Студентка складає перший екзамен, дуже хвилюється і вирішила, про всяк випадок, взяти з собою підручник з даного предмета, сховавши його під кофту. Заходить до аудиторії, підходить до столу викладача, аби взяти екзаменаційний білет. А викладач їй говорить: «Ну що ж, давайте вашу книжку». Студентка зашарілася і дістає з-під кофтини книжку. Викладач не менше знітившись, аніж студентка, говорить: «Залікову!»

▲ *Поясніть, чим зумовлена така поведінка студентки? Обґрунтуйте свою позицію щодо того, чи даний механізм відіграє позитивну чи негативну роль у житті людини.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 167—189.

7.4. Четверо юнаків з різних країн Європи протягом одного року були спостерігачами в одній з африканських країн. Між ними склалися тісні дружні стосунки. У одного з них закінчився

строк виконання службових обов'язків, і він мав їхати додому. Інші хотіли провести його до аеропорту. Але один з них, С., сказав, що не може поїхати, наче його щось утримує і говорить: «Не їдь». Хоча йому дуже хотілось провести друга, С. не поїхав. На машину його товаришів був зроблений напад, усі загинули.

▲ *Проаналізуйте, що вплинуло на рішення С.? Поясніть, про що свідчать такі явища? Що вони дають для розуміння сутності психіки?*

Література

1. Грановская Р. М. Элементы практической психологии: 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 264—271.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 167—186.
3. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — 122—130.

7.5. Відомо, що засновник психоаналізу З. Фрейд був заядлим курцем. Він за один день міг випалити до 20 сигар. Причиною смерті вченого був рак горла. Одного разу психоаналітик зауважив, палячи сигару, що «інколи сигара може бути просто сигарою, і нічим іншим».

▲ *Проаналізуйте і поясніть, від яких теоретичних звинувачень З. Фрейд захищався цією реплікою? Чи можна це твердження вважати захисним механізмом і яким саме?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 167—189.
2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии: 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 264—282.
3. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — 122—130.

7.6. Чоловік сорока років працює, має сім'ю, але більше всього любить випити, коли вип'є, стає добродушним. Вже два рази під згубною дією алкоголю він падав і втрачав свідомість, як при

інсульті. Перший раз це сталося в бані, коли він обливався гарячою водою і вмить упав на цементну підлогу. Тоді він тільки забив спину і вже через десять хвилин прийшов до тями. Другого разу він упав дома, в клуні. Покликали лікаря, і на цей раз, щоб привести його до тями, потрібно було півгодини. При цьому кожного разу йому забороняють пити, і він самим похвальним чином вирішує, що йому не доведеться більше червоніти за себе, але рішення виконується лише попервах, і, починаючи з «однієї скляночки», він поступово збільшує дозу, і не проходить і півмісяця, як він непомітно повертається до старого. Але він спокійний, і все завершується самовдоволеною заявою: «Якщо я не п'ю, так мені, навпаки, ще гірше».

▲ *Проаналізуйте та поясніть можливі причини даної поведінки? Який психологічний захист діє в даній ситуації і в чому його суть?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 167—189.

2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии: 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 264—282.

3. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — 122—130.

7.7. Соціальний світ не завжди сприяє і не завжди дає можливість повністю задовольняти людині власні потреби, бажання та жити за принципом задоволення. Світ зустрічає людей ігноруванням їх потреб, нерозумінням, критикою, приниженням, втраченою близьких і рідних людей тощо. Усе це впливає на виникнення емоційних переживань та поведінку людини. У більшості випадків людині вдається подолати такі ситуації. Але буває так, що реакція на несприятливі ситуації, яка була зрозумілою на початку, затягується. Пора заспокоїтися, пережити горе втрати, а горе стає важчим і важчим. З'являється безсоння, почуття постійної безрадісності, сльози, відчуття розбитості, відсутність апетиту. Присутні постійні думки про людину, яка померла, «діалоги» з нею.

▲ *Визначте, які психологічні механізми в даній ситуації діють не достатньо? Як ви це встановили? Який ви бачите шлях виходу з даної ситуації?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 167—189.
2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 264—282.
3. Семиченко В. А. Психологія особистості. — К.: Видавець Ешке О. М., 2001. — С. 53—64.

7.8. Досліджуваному давали в руки дві кулі різної ваги, але однакового об'єма і пропонували порівняти їх. Як правило, у відповідь звучало, що важча куля має більший об'єм, ніж легша. Така ілюзія спостерігається частіше, ніж значущіша різниця ваги куль. Учені припускають, що ілюзія у цьому випадку пов'язана з тим, що зі збільшенням ваги предмета зазвичай збільшується і його об'єм.

Потім досліджуваному пропонували дві кулі різного об'єма і просили визначити, у якій руці куля більша. Отримували правильну відповідь. І так кілька раз. Через певну кількість спроб (10—15) людині давали в руки однакові за об'ємом і вагою кулі. І з'ясовувалось, що досліджуваний помилявся в їх оцінці: він сприймав їх знову різними, причому у напрямі контрасту, тобто більшою здавалась куля в тій руці, в яку в попередніх дослідах він отримував меншу за об'ємом кулю.

▲ *Визначте, з яким психологічним явищем пов'язані ці феномени? Розкрийте причини виникнення цього явища.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 168—169.

7.9. Наприкінці семестру певна група студентів починає цікавитися у викладача щодо можливості підняття кількості балів, з таким підтекстом: якомога менше зробити та якомога більше отримати. Коли у викладача уривається терпець у процесі взаємодії з такими студентами, він може видати агресивну реакцію (діє «воно», «я») було не в змозі опанувати чи трансформувати імпульси «воно»). Але викладач може стримати цей агресивний спалах (діє «я»), використовуючи різні психологічні захисти.

▲ *Проаналізуйте й опишіть дії та вчинки викладача, який буде використовувати той чи інший психологічний захист в цій ситуації: проєкція; раціоналізація; заміщення. Який механізм, на вашу думку, у даній ситуації забезпечує більш адекватну поведінку викладача?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 172—179.
2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Издательство Ленинградского университета, 1988. — С. 264—282.
3. Семиченко В. А. Психологія особистості. — К.: Видавець Ешке О. М., 2001. — С. 53—64.

7.10. 97 студентів оцінювали один одного і себе щодо наявності негативних характеристик, таких як заздрість, упертість, неакуратність. Багато з опитаних, у кого, за оцінками товаришів, ці риси були сильно виражені, не виявляли їх у себе. Вони вважали, що названих рис у них немає і приписували їх іншим.

▲ *Поясніть, який психологічний захист діє у цьому випадку? У чому його сутність?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 167—186.
2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 264—282.
3. Семиченко В. А. Психологія особистості. — К.: Видавець Ешке О. М., 2001. — С. 53—64.

7.11. До 9-го класу прийшов новий учитель, якому вдалося відразу завоювати повагу учнів. Тільки один школяр, який був неформальним лідером, продовжував «випробовувати» учителя. З цими ситуаціями педагог справлявся гідно. Через деякий час хлопець, не усвідомлюючи мотивів своєї поведінки, став одягатися як вчитель, наслідувати його манеру говорити тощо.

▲ *Поясніть, який психологічний захист діє у цьому випадку? У чому його сутність?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 167—186.
2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 264—282.
3. Семиченко В. А. Психологія особистості. — К.: Видавець Ешке О. М., 2001. — С. 53—64.

7.12. До трагічної загибелі батька Нана К. була досить гладкою. У неї не було матері, а батько був п'яницею. Їй не вистачало ласки і вона була готова на все, щоб знайти її. Але прагнення до чоловічого товариства було нездоланим, а неприваблива зовнішність змушувала її йти на крайнощі. В результаті вона здобула дурну репутацію, яка викликала у неї почуття відчаю.

Після смерті батька Нана дуже схудла, і її справжні форми, які скинули жирову оболонку, розкрились, подібно тому, як струнка, витончена фігура виникає з глиби каменю, коли скульптор відсікає від неї зайві шматки. Два давні приятелі, син банкіра М. і касир банку Т., були настільки зачаровані її новим образом, що подумували на ній одружитися, попри її погану репутацію.

Але, на жаль, Нана не змінила власної поведінки. Наперекір тому, що вона бачила в дзеркалі і що їй говорили друзі, вона продовжувала уявляти себе непривабливою дівчиною, яка мала доходити до крайнощів у гонитві за увагою з боку молодих людей. Юнаки під тиском батьків відмовились одружуватися з нею.

▲ *Проаналізуйте та поясніть можливі причини того, що поведінка Нани не змінилася. Чи був можливий інакший перебіг подій?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 163—167; 233—242.
2. Берн Э. Психоанализ и психотерапия для несведущих. — М.: АСТ, 2002. — С. 47—56.
3. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 392—404.
4. Семиченко В. А. Психологія особистості. — К.: Видавець Ешке О. М., 2001. — С. 44—50.

7.13. Одного разу подружжя К. задумали влаштувати прийом, і дружина запитала: «А чи не запросити нам нового симпатичного сусіда, який живе через два будинки?».

«Я добре пам'ятаю його прізвище, — відповів чоловік. — Це високий чоловіча, а на руці у нього татування — серце і квіти, але ніяк не згадаю, як я до нього ставлюся, подобається він мені чи ні».

Як бачимо, у чоловіка є достатньо чітке уявлення про нового сусіда, він дуже добре пам'ятав зовнішній вигляд. Але цей образ не ніс жодного емоційного навантаження.

Потім дружина запропонувала: «Так давай запросимо цю чудову людину, ну, як там його звати, його ще страшно ненавидить ця мерзенна тітка Тамара?».

У даному випадку дружина мало що пам'ятала про зовнішній вигляд сусіда («Як там його звати»), але пам'ятала сильне і приємне емоційне навантаження, пов'язане з цим іменем, здебільшого з тієї причини, що його «ненавиділа тітка Тамара», яка, в свою чергу, була неприємна їй самій.

▲ *Проаналізуйте та поясніть особливості усвідомлення даної ситуації кожного з подружжя. Які складові свідомості домінують у чоловіка, а які у дружини?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 163—167; 233—242.
2. Берн Э. Психоанализ и психотерапия для несведущих. — М.: АСТ, 2002. — С. 47—56.
3. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 256—259.
4. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — 122—125.

7.14. «Гектор був єдиною дитиною в сім'ї А. Мідаса, господаря гаража в Олімпії. Не за своїм бажанням він потрапив на службу уряду США і після двох років перебування в Європі був направлений до невеликої азійської країни. Далеко від дому Гектор часто згадував свою сім'ю, дівчину, з якою зустрічався, свого колегу — механіка Філла, батьківський гараж, місця навколо Олімпії. Він згадував і хороше, і погане. Оскільки його життя ставало дедалі важчим і він більше і більше відчував себе самот-

ньо і незатишно далеко від батьківського дому, то Олімпія та її жителі ставали для нього привабливішими. На останньому місці служби Гектору було так погано, що все лихе, пов'язане з Олімпією, поступово стерлося з його пам'яті. Рідні місця, як він тепер їх уявляв, здавались йому набагато дивовижнішими і прекраснішими, аніж колись. Ці почуття він висловлював у своїх листах.

Через рік перебування в Азії Гектор повернувся додому. Вдома його ніщо не радувало і не давало задоволення. Він увесь час буркотів і був дещо дивним, його мати, трохи знервована особа, збилась з ніг, не знаючи, як догодити синові. Місяця півтора він вештався без діла навколо будинку, слухав радіо і вживав вино. Потім почав працювати у гаражі батька, але швидко кинув це, бо не зміг налагодити стосунки ні з клієнтами, ні з Філлом, механіком з «дирявим мозком». До від'їзду вони були добрими друзями, але тепер Гектор жалівся, що Філл «дурень» і не розуміє, у чому приналежність життя. Гектор посварився і зі своєю дівчиною... Він пробував працювати в готелі «Олімпія», в галантерейному магазині і на оптовому м'ясному базарі, але лише через шість місяців влаштувався на постійну роботу на лісопильний завод Кінга. Гектор завжди був незадоволений господарем і умовами роботи. Він став зовсім не схожим на того лагідного юнака, яким він поїхав з Олімпії» (Е. Берн).

▲ *Проаналізуйте та поясніть поведінку Гектора. Який механізм адаптації до реальності на службі був використаний ним? Як це згодом вплинуло на його стосунки з близькими людьми?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 167—186.
2. Берн Э. Психоанализ и психотерапия для несведущих. — М.: АСТ, 2002. — С. 47—56.
3. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 271—182.
5. Семиченко В. А. Психологія особистості. — К.: Видавець Ешке О. М., 2001. — С. 53—64.

7.15. 1. Людина подумки швидко та правильно множить багатозначні числа, не пам'ятаючи правил множення.

2. Багато студентів, відповідаючи на запитання про мотиви вступу до економічного університету, написала про те, що цей

навчальний заклад є сьогодні одним із найпрестижніших і його закінчення в майбутньому забезпечить матеріальний достаток.

3. Напередодні підписання угоди, керівництво фірми зібрало всю необхідну інформацію про іншу сторону, проаналізувало всі можливі та неможливі варіанти перебігу ситуації.

4. Сім'я зробила перестановку в спальні, прибрали журнальний столик від ліжка. Але ще впродовж чотирьох місяців дружина, що спала поряд з цим столиком раніше, намагалася класти на нього книжку, яка падала на підлогу.

▲ *Укажіть, вияв свідомого чи несвідомого спостерігається у наведених прикладах. Поясніть, за якими ознаками ви це встановили?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 167—190.

2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 264—271.

3. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 126—132.

7.16. 1. Бізнесмен не соромиться шахраювати з податками, бо, як він пояснює, «бюрократи в уряді даремно витратять зароблені тяжкою працею гроші», а також тому, що «всі так роблять».

2. Студент не склав іспит і пояснює це нестачею часу для відповіді та тим, що «питання не стосувалися даного курсу».

3. Дівчина, що мріяла стати актрисою, через страх не поступити до театального інституту вступає до технічного вузу, пояснюючи це тим, що треба здобути «серйозну» професію.

4. Чоловічий гомосексуалізм пояснюється інтелектуальним і естетичним переважанням чоловіків порівняно з жінками.

▲ *Проаналізуйте наведені приклади. Укажіть, який механізм психологічного захисту діє у ситуаціях? У чому його сутність?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 167—186.

2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 271—182.

3. Семиченко В. А. Психологія особистості. — К.: Видавець Ешке О. М., 2001. — С. 53—64.

7.17. 1. Молодий чоловік говорить, що був би щасливий прийти на співбесіду щодо роботи, проте забуває туди з'явитися.

2. Молода жінка уникає будь-яких контактів із чоловіками. Під гіпнозом вона розповідає, що в дитинстві стала жертвою сексуальної агресії з боку свого дяді-алкоголіка — подія, про яку в свідомому стані вона зовсім не пам'ятає.

▲ *Проаналізуйте наведені приклади. Вкажіть, який механізм психологічного захисту діє у ситуаціях? У чому його сутність?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 167—186.

2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 271—182.

3. Семиченко В. А. Психологія особистості. — К.: Видавець Ешке О. М., 2001. — С. 53—64.

7.18. Чоловік вранці сказав дружині, що сьогодні ввечері до них завітають гості і попередив, щоб вона не затримувалася на роботі. Дружина прийшла додому дуже пізно, побачивши гостей, здивувалася. Свою поведінку пояснила тим, що забула про їхні відвідини.

▲ *Проаналізуйте наведену ситуацію. Укажіть можливі причини поведінки дружини.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 167—190.

2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 264—271.

3. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — 126—132.

7.19. «Дивувало його (Нехлюдова) те, як Маслова не соромилася свого становища — не арештантки (цього становища вона

соромилася), а свого становища повії, — навіть як наче була задоволена, майже пишалась ним. А між тим це і не могло бути інакше... Упродовж десяти років скрізь, де б вона не була, починаючи з Нехлюдова і дідугана-станового і закінчуючи обережними наглядачами, бачила, що всі чоловіки жадали її. І тому увесь світ вона уявляла як зборище охоплених хтивістю людей, які сторожили її з усіх боків...

Так розуміла життя Маслової, і при такому розумінні вона була не тільки не останньою, а навіть дуже важливою особою. І Маслової дорожила цим розумінням більше всього на світі. Відчуваючи, що Нехлюдов хоче вивести її в інший світ, вона перерахувала йому, передбачаючи, що у тому світі, в який він її приваблював, вона повинна буде втратити це своє місце у житті, яке давало їй впевненість та самоповагу» (Л. Н. Толстой «Воскресення»).

▲ *Проаналізуйте та поясніть механізм формування самоповаги у Маслової. Чи діє тут механізм психологічного захисту? У чому його функція?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 167—186; 233—242.

2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 271—182.

3. Семиченко В. А. Психология личности. — К.: Видавец Ешке О. М., 2001. — С. 44—50; 53—64.

7.20. Відомо, що засновник індивідуальної психології А. Адлер неприязно ставився до сидру й інших алкогольних напоїв. Сам учений згадує: «Одні з моїх найбільш ранніх спогадів, якщо не найбільш ранні, це випадок, який стався, коли мені було три з половиною роки. Дівчина, яка працювала на моїх батьків, привела мене і мою сестру вниз, в підвал, і дала нам попробувати сидр. Він нам дуже сподобався. Трішки пізніше ми вирішили, що хочемо ще спробувати, і стали продовжувати пригощатися. Через певний час мої ноги відмовилися мені слугувати в русі, до того ж підлога була досить слизькою, так як ми вилили на неї весь сидр».

▲ *Проаналізуйте, що могло стати причиною такого ставлення А. Адлера до алкогольних напоїв?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 167—190.

2. Берн Э. Психоанализ и психотерапия для несведущих. — М.: АСТ, 2002. — С. 47—56.

3. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 264—271.

4. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 126—132.

7.21. Марія М. посеред ночі у стадії повільного сну встала і почала ходити по кімнаті, потім вийшла з квартири. Рухи були чіткі та скоординовані, зіниці були звужені, погляд заляклий. Вона повиривала всі квіти на клумбі у дворі будинку. Через 30 хвилин дівчина повернулася і лягла спати. Вранці вона нічого не пам'ятала і була здивована тим, що її руки були брудні.

▲ *Проаналізуйте даний випадок. Поясніть, який психологічний феномен виявиться у цій ситуації?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 167—190.

7.22. «Хрущ (жук) сказав Дюймовочці, що вона йому дуже до вподоби, хоча й зовсім не схожа на інших жуків. Потім до них прийшли у гості інші хрущі, які жили на тому ж дереві. Вони з цікавістю розглядали Дюймовочку, а їхні доньки здивовано розводили крильцями.

— У неї лише дві ніжки, — говорили одні.

— У неї навіть немає щупальців, — говорили інші.

— Яка вона слабенька, тоненька! Не зчуєшся, як переламається навпіл, — говорили треті.

— Дуже схожа на людину, і до того ж некрасива, — вирішили усі жуки.

Навіть Хрущу, який приніс Дюймовочку, здалося тепер, що вона зовсім негарна, і він вирішив з нею розпрощатися — хай іде куди знає» (Г.-Х. Андерсон «Дюймовочка»).

▲ *Проаналізуйте та поясніть, які психологічні захисти використовує Хрущ? У чому їхня сутність? Чи є вони ефективними?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 167—186.

2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 271—182.

3. Семиченко В. А. Психологія особистості. — К.: Видавець Ешке О. М., 2001. — С. 44—50; 53—64.

7.23. Сашко К. рік зустрічався з Катею В. Останнім часом по-більшало конфліктів між молодими людьми. Дівчина почала думати над тим, чи варто продовжувати стосунки. І прийняла рішення — більше не зустрічатись із Сашком. Про це вона повідомила юнакові. Але на її подив, Сашко продовжував поводити себе так, нібито нічого не сталося. Дзвонив їй, пропонував десь погуляти, приходив у гості. На всі відмови Катерини не звертав уваги, здавалось, що він не помічає змін, які відбулися в їхніх взаєминах.

▲ *Проаналізуйте та поясніть поведінку Сашка. Визначте, який психологічний захист він використовує і в чому його сутність?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 167—186.

2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 271—182.

3. Семиченко В. А. Психологія особистості. — К.: Видавець Ешке О. М., 2001. — С. 53—64.

7.24. З. Фрейд описав такий випадок: «Я взявся дістати для іногородньої дами, яка приїхала до Відня, маленьку шкатулку для зберігання документів і грошей. У той момент, коли я пропонував свої послуги, переді мною з надзвичайною зоровою яскравістю стояла картина однієї вітрини у центрі міста, в якій я бачив подібні шкатулки. Правда, я не міг пригадати назву вулиці, але був впевнений, що варто пройти містом, і я знайду лавку, тому що моя пам'ять говорила мені, що я проходив повз неї безліч разів.

Однак, як не прикро, мені не вдалося знайти вітрину зі шкатулками, попри те що обійшов цю частину міста у всіх напрямках. Не

залишається нічого іншого, думав я, як розшукати у довідниковій книзі адреси фабрикантів шкатулок, щоб потім, обійшовши місто ще раз, знайти крамницю, яку шукав.

Утім цього не знадобилося; серед адрес, які були у довіднику, я зразу ж впізнав забуту адресу крамниці. З'ясувалося, що я дійсно безліч разів проходив крізь її вітрини, і це було кожного разу, коли я йшов в гості до родини М., яка тривалий час жила в цьому ж будинку. Відтоді як це близьке знайомство змінилося повним відчуженням. Я, звісно, не усвідомлюючи мотивів, уникав цієї місцевості і цього будинку. І того разу, коли обходив місто у пошуках шкатулки, я побував на околицях усіх вулиць і тільки однієї старанно уникав, нібито на ній була заборона. Мотив небажання, який слугував у даному випадку провинною моєї неорієнтованості, тут досить відчутний...»

▲ *Проаналізуйте та поясніть дану ситуацію. Як в теорії З. Фрейда тлумачуться випадки забування?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 167—190.

2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 264—271.

3. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 126—132.

7.25. 1. Одна обдарована письменниця повністю відмовилася від літературної роботи, тому що її мати почала писати і досягла успіху. Коли через деякий час вона знову повернулася до улюбленої роботи, то стала переживати страх від того, що все йшло надто гладко. Ця жінка протягом тривалого часу була нездатна щось робити через страх викликати негативні почуття. Вона витрачала велику кількість енергії, щоб подобатися людям. І зараз вона боїться втратити друзів через свій успіх.

2. Граючи в теніс, чоловік відчув, що щось утримує його і не дає йому виграти, хоча він був близький до перемоги.

3. Людина не може чітко і розбірливо викласти власні думки і таким чином справити хороше враження. При чому в розмові з одними людьми вона впевнена і тверда, в той же час з іншими — пасує і бентежиться. Розмовляючи з людьми, які інтелектуально

знаходяться нижче, вона змушена знижувати власний інтелектуальний рівень, побоюючись своєю вищістю задіти і принизити співрозмовників.

4. Людина добре справляється з дорученою роботою, але вважає, що інші виконали б цю роботу краще і що успіх був випадковим і вона, вірогідно, не зможе досягти такого хорошого результату ще раз. Або людина буде шукати в зробленій роботі якийсь недолік, щоб знецінити досягнення в цілому. Так, учений може вважати себе необізнаним у питаннях, які стосуються сфери його досліджень, доки друзі не нагадають йому про це.

5. Якщо людина дійсно має успіх, то часто не тільки не отримує від нього задоволення, але навіть не відчуває його як свій власний. Або вона применшує власний успіх, приписуючи його певним сприятливим обставинам або чийсь допомозі (К. Горні).

▲ *Проаналізуйте дані ситуації та знайдіть спільне в них. Поясніть, що є причиною такої поведінки.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 167—181.

2. *Грановская Р. М.* Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 264—271.

3. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 126—132.

7.26. «...Розповіла, нагодувала,
Попестила; і ніби сном,
Над сином сидя, задрімала.
І сниться їй той син Іван
І уродливий, і багатий,
Неодинокий, а жонатий —
На вольній, бачиться, бо й сам
Уже не панський, а на волі;
І на своїм веселім полі
Удвох собі пшеницю жнуть,
А діточки обід несуть.
Та й усміхнулася небога.
Прокинулася — нема нічого» (Т. Шевченко).

▲ *Поясніть, про який психологічний феномен йдеться у цьому уривку вірша? Яку функцію він виконує? Відповідь обґрунтуйте.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 167—181.

2. *Грановская Р. М.* Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 264—271.

3. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 126—132.

7.27. Хімік С. перебував у стані, який вважали нервовим виснаженням у результаті надмірної роботи. Він був обдарованим і вельми честолюбним, але не усвідомлював цього. З деяких причин він витіснив власні честолюбні прагнення і виглядав досить тихим і скромним. Коли він поступив на роботу до лабораторії великої хімічної фірми, дехто Г., який був трохи старшим за С. і посідав більш високе становище, став опікати С.

Унаслідок певних особистих факторів — залежність від прихильності інших людей, лякливості, яка була викликана раннім критичним ставленням до нього, відсутністю усвідомлення власного честолюбства і тому невмінням бачити його в інших — С. був щасливий прийняти таку дружбу і не помітив, що в дійсності Г. турбувала лише власна кар'єра.

Тільки одного разу С. невиразно стривожила та обставина, що Г. видав ідею, яку він повідомив Г. у дружній розмові, за власну. На мить С. відчув недовіру, але так як його власне честолюбство в реальності викликало у ньому надмірну ворожість, яка налякала його, він негайно витіснив не тільки ворожість, а й власну правомірну критику і недовіру. Тому С. зберіг переконання, що Г. — його найкращий друг. У результаті, коли Г. відмовив його від продовження певної лінії роботи, С. прийняв пораду за чисту монету. Коли ж Г. обнародував винахід, який по праву належав С., останній вважав, що Г. більш талановитий і освічений, ніж він сам. С. був щасливий мати такого надзвичайного друга (К. Горні).

▲ *Проаналізуйте ситуацію та визначте причини такої поведінки С. Поясніть, яку стратегію поведінки, за К. Горні, використовує С.? У чому її сутність? Чи є вона ефективною?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 167—181.

2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 264—271.

3. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 126—132.

7.28. Переваги інших, чи пов'язані вони з лялькою, чи дівчиною, чи дозвіллям, чи роботою, здаються настільки значущими, бажаними, що інколи людина відчуває повну справедливість власних заздрощів. Таке виправдання можливе тільки за умови деякої ненавмисної фальсифікації фактів: недооцінювання того, що людина має сама, і ілюзії того, що переваги інших дійсно їй конче необхідні. Самообман може піти настільки далеко, що людина дійсно починає вірити в своє гірше становище, тому що не може одержати перевагу іншої людини, повністю забуваючи проте, що в усіх інших моментах їй не хотілося б з нею помінятися.

Ціною, яку доводиться платити за цю фальсифікацію, є її нездатність насолоджуватися і цінити ті можливості для досягнення щастя, які їй доступні. Проте ця нездатність слугує їй захистом від достатньо лякаючих заздрощів з боку інших людей. Вона не просто через обережність утримується від задоволення тим, що має, подібно багатьом нормальним людям, у яких є вагомі причини захищати себе від заздрощів певних осіб і які тому уявляють своє реальне становище у хибному світлі. У такий спосіб вона руйнує власні плани: вона хоче мати все, але через власні руйнівні спонуки і тривоги залишається в кінцевому результаті ні з чим» (К. Горні).

▲ *Проаналізуйте і поясніть ситуацію. Визначте і спрогнозуйте стратегію поведінки такої особистості за К. Горні. Подумайте, які психологічні захисти переважали в поведінці такої людини і чому?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 167—186.

2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 256—182.

3. Семиченко В. А. Психологія особистості. — К.: Видавець Ешке О. М., 2001. — С. 53—64.

7.29. 1. Зустрічаються жінки, які відчувають себе нещасними і повними тривоги, якщо поряд немає чоловіки, вони будуть заво-

дити любовний зв'язок, швидко рвати його, знову почувати себе нещасними і повними тривоги, починати інший любовний зв'язок і т. д. То, що це не є істинним прагненням до зв'язку з чоловіком видно з того, що такі зв'язки є конфліктними і не приносять задоволення. Зазвичай ці жінки зупиняються на першому ліпшому чоловікові, для них важлива сама його присутність, а не любовний зв'язок. Як правило, вони не отримують у таких стосунках і фізичного задоволення.

2. Самозречення може виявитися у бажанні захворіти цукровим діабетом, бо людина, любові якої вона прагне, займається дослідженнями у цій сфері. Таким чином, маючи дану хворобу, вона, можливо, могла б завоювати інтерес цієї людини.

3. Існують такі взаємини, в яких людина стає безпорадно залежною від іншого, незважаючи на те, що повністю усвідомлює, що такі стосунки є неспроможними. У неї таке відчуття, ніби увесь світ розвалиться на шматки, якщо вона не отримає доброго слова чи усмішки. Її може охопити тривога під час очікування телефонного дзвінка або з'явиться відчуття покинутості, якщо людина, якої вона потребує, не може побачитися з нею. Однак розірвати цю залежність вона не в змозі.

4. Дівчина, яка пережила кілька любовних історій, кожна з яких закінчувалася її повною залежністю від чергового партнера, виробила незалежне ставлення до всіх чоловіків, прагнучи лише утримати над ними владу, не переживаючи жодних почуттів (К. Горні).

▲ *Проаналізуйте і поясніть поведінку людини в кожному випадку. Що є спільного в поведінкових виявах? Які потреби прагне задовольнити герой кожної історії?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 167—181.

2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 264—271.

3. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 126—132.

7.30. «Маленькій Яринці треба рано-рано вставати, до дитячого садка йти.

А не хочеться, ой як не хочеться!

Увечері і питає Яринка дідуся:

— І чого це я рано ніяк не прокинуся?

— Це подушка в тебе ледача, — каже дідусь. — Ото саме тоді, як вставати не хочеться, візьми її, винеси на свіже повітря і добряче вибий — вона й не буде ледача...

Другого дня, рано-пораненьку, знов не хочеться вставати Яринці. Але ж треба подушку провчити, лінощі з неї вибити! Схопилась Яринка, швиденько одяглася, взяла подушку, винесла на подвір'я, поклала на лавку — та кулачками її, кулачками. Повернулася до хати, поклала подушку на ліжко — й умиватися.

Кішка на дереві нивчить. За вікном вітерець гуде. І дідусь у вуса усміхається» (В. Сухомлинський).

▲ *Проаналізуйте та поясніть, які механізми справляння з ситуацією формує дідусь у Яринки?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 167—186.

2. *Грановская Р. М.* Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 256—182.

4. *Семиченко В. А.* Психологія особистості. — К.: Видавець Ешке О. М., 2001. — С. 53—64.

7.31. Відомим є факт, що науковці, які працюють у галузі математики, не отримують всесвітньовідому нагороду, якою є Нобелівська премія. Біографія Альберта Нобеля свідчить, що в пору юності від нього пішла кохана дівчина. Її обранцем став юнак, який опановував фах математика. Подія настільки вразила Нобеля, що у зрілому віці, складаючи заповіт стосовно нагородження видатних науковців, він ніби забув представників «цариці наук».

▲ *Проаналізуйте та поясніть даний випадок. Який механізм психологічного захисту діє в цій ситуації?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 167—186.

2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 256—182.

3. Семиченко В. А. Психологія особистості. — К.: Видавець Ешке О. М., 2001. — С. 53—64.

7.32. Виходячи з теорії З. Фрейда, важливою функцією підструктур психіки «я» і «над-я» є регуляція та контроль над імпульсами «воно». Алкоголь послаблює дію «я» і «над-я», дозволяючи «воно» проявлятися більш вільно. У стані сп'яніння у людей виходять назовні їх дійсні емоційні прагнення. Якщо людина у п'яному вигляді неприємна, то можна очікувати, що за певних обставин вона виявить ті ж неприємні властивості і в тверезому стані, як би вона не намагалася видаватися чарівною.

▲ *Вкажіть, чи згодні ви з такою думкою? Обґрунтуйте свою позицію.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 167—190.

2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 264—271.

3. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 126—132.

7.33. 1. Діти несвідомо прагнуть бути схожими на своїх батьків і тим самим заслужити їхню любов і повагу.

2. Індіанці племені Матіс, що мешкає на Амазонці, роблять собі пірсинг, проколюючи ніс голками, зображуючи вуса ягуара. За уявленням індіанців, ягуар — найвправніший мисливець.

▲ *Проаналізуйте наведені приклади. Укажіть, який механізм психологічного захисту діє у ситуаціях? У чому його сутність?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 167—186.

2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 256—182.

3. Семиченко В. А. Психологія особистості. — К.: Видавець Ешке О. М., 2001. — С. 53—64.

7.34. 1. «Молода Лисиця побачила, що з виноградної лози звисають грона, і захотіла дістати їх, але не змогла. Відходячи, сказала сама до себе:

— Вони кислі!

Так і у людей буває. Коли хто неспроможний досягти чогось, посилається на обставини» (Езоп).

2. «...Та от біда яка: відкіль вона не гляне,

Де не зопнеться, — не достане;

Облизує роток —

Хоч би десяток ягідок.

— Бач, — каже, — люди як хитрують,

Неначе носом чують...

А на вершечку поравсь Горобець:

Усюди він — проворний молодець,

Примазаться уміє на дурничку, —

На те вже вдався.

Побачив він Лисичку

І зараз обізвався:

— Здоровенька була, Лисичко!

Поласуй з нами, молодичко!

А виноград же то який!

У вашому гаю не виросте такий!...

Лисичка думає: цвірінькало ти сучий,

Без тебе знаю я... — Ні, — каже, — нам не йде,

Кислючий-прекислючий —

Оскома нападе! —

Розсердилась вона і подалась додому...» (Л. Глібов).

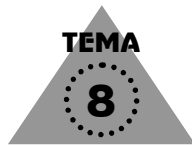
▲ *Укажіть, який механізм психологічного захисту використовує Лисиця в обох байках? У чому його сутність?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 167—186.

2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 256—182.

3. Семиченко В. А. Психологія особистості. — К.: Видавець Ешке О. М., 2001. — С. 53—64.

ОСОБИСТІСТЬ. СТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ

ОСНОВНІ ЗМІСТОВІ ПИТАННЯ

1. Концепції особистості у вітчизняній психології.
2. Індивід та особистість.
3. Психологічна структура особистості.
4. Зарубіжні теорії особистості.

ПРИКЛАД РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ЗАВДАНЬ

8.1. Експериментатор ставив перед дитиною завдання — дістати віддалений від нього предмет, обов'язково виконуючи правило, — не підніматися зі свого місця. Як тільки дитина починала вирішувати завдання, дослідник переходив до сусідньої кімнати, з якої продовжував спостереження, використовуючи спеціальне оптичне приладдя.

Одного разу після кількох невдалих спроб малюк підвівся, підійшов до предмета, взяв його та спокійно повернувся на своє місце. Експериментатор зразу ж підійшов до дитини, похвалив його за успіх та як винагороду запропонував йому шоколадну цукерку. Але дитина відмовилась від неї, а коли експериментатор став наполягати, то малюк тихо заплакав.

▲ *Визначте, які особливості формування особистості виявляє цей експеримент? Придумайте назву, яка б відображала його сутність.*

Розв'язування

Відповідаючи на поставлене запитання, слід згадати визнаного лідера радянської психології О. М. Леонтьєва. Він представив свою концепцію структури та розвитку особистості, у якій центральне місце відводиться поняттю «**діяльність**».

Діяльності, що характеризують особистість, вступають одна з одною в певні ієрархічні відносини. Ці ієрархії діяльностей ство-

рюють **ядро особистості, «вузли»**, що з'єднують окремі діяльності та зав'язуються в тій системі стосунків, до якої вступає суб'єкт. Спостереження легко виявляє ті перші «вузли», з утворення яких у дитини починається формування особистості.

У процесі, що ми спостерігали, можна виділити три моменти:

— спілкування дитини з експериментатором під час пояснення завдання;

— виконання завдання;

— спілкування з експериментатором після того, як дитина взяла предмет.

Дії дитини відповідали, таким чином, двом різним мотивам, тобто виконували дві діяльності: одну — стосовно експериментатора, іншу — щодо предмета (нагороди). Як показує спостереження, у той момент, коли дитина діставала предмет, ситуація не оцінювалась з її боку як конфліктна, як ситуація протидії. Ієрархічний зв'язок між двома діяльностями виявився тільки в момент відновленого спілкування з експериментатором, тобто *post factum*: цукерка виявилась гіркою, гіркою за своїм суб'єктивним особистісним змістом.

Отже, даний випадок наочно демонструє початок формування того особливого утворення, яке ми називаємо особистістю. Феномен, описаний в експерименті, ми можемо назвати феноменом «гіркої цукерки».

Література

1. *Леонтьев А. Н.* Деятельность. Сознание. Личность. — М.: Политиздат, 1975. — С. 187—188.

2. *Петровский А. В.* Психология о каждом и каждому о психологии. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: РОУ, 1996. — 328 с.

8.2. Дуже старого чоловіка запитав якийсь не надто ввічливий перехожий: «Скільки ти ще житимеш, діду?» На що той відповів: «Доти, доки буде живий мій наймолодший онук». Перехожий присоромив стару людину як безсердечного егоїста, не усвідомивши глибокого сенсу сказаного. Тим часом мудрець, зрозуміло, мав на увазі, що смерть не означає його відходу з життя близьких — як особистість він збережеться в пам'яті у справах синів і онуків.

▲ *Проаналізуйте притчу і визначте, про яке особистісне психологічне явище в ній йдеться? Як воно називається? Яку складову вияву особистості (інтраіндивідну, інтеріндивідну чи метаіндивідну) відображає це явище?*

Література

1. Петровский А. В. Психология о каждом и каждому о психологии. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: РОУ, 1996. — 328 с.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 193.

8.3. 1. Гоголівський поміщик Бобчинський мав, як ми пам'ятаємо, тільки одне нехитре прохання до «ревізора»: «Я прошу Вас покійно, як поїдете до Петербургу, скажіть усім там вельможам різним: сенаторам і міністрам, що ось, ваша ясновельможність, живе в такому-то місті Петро Іванович Бобчинський».

2. Остап Бендер, побачивши високо на скелі напис «Коля і Міка, липень 1914 р.», запропонував своєму компаньйонові: «Кіса, давайте і ми увіковічимося. «Заб'єм Міці баки». Їй-богу, полізу зараз і напишу: «Кіса і Ося тут були».

▲ *Визначте, про яке особистісне психологічне явище йдеться у цих літературних курйозах? Як це називається? Охарактеризуйте описане психологічне явище.*

Література

1. Петровский А. В. Психология о каждом и каждому о психологии. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: РОУ, 1996. — 328 с.

8.4. Майже у всіх тварин дитинча швидко стає незалежним від батьків: наприклад, теля народжується і зразу ж стає на ніжки, кошеня через два тижні вже самостійно ходить ... Подумайте, скільки треба минути часу, щоб людське дитинча почало ходити?

▲ *Сформулюйте та поясніть загальне правило О. М. Леонтьєва, яке знаходить вияв у цьому прикладі.*

Література

1. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. — М.: Политиздат, 1975. — С. 174.

8.5. Юродивий у «Борисі Годунові» О. С. Пушкіна і син Іоанна Грозного цар Фьодор Іоанович від народження страждали на мозкову патологію. Однак різні соціальні умови їхнього існування зумовили формування різних особистісних рис. Цар Фьодор Іоанович, як свідчать історичні джерела, був на межі недоумкуватості. Його залежність від владолубного шурина Бориса Годунова знаходила вияв у істерично поспішних і помилкових діях, неспроможності передбачити розвиток подій, тобто все це було

соціально зумовлено. Якщо б йому випало народитися не в царській родині, а в селянській, то перед нами, можливо, була б зовсім інша особистість за тих самих природних умов.

Юродивий у «Борисі Годунові» О. С. Пушкіна викривав «царя-ірода», що не наважувались робити впливові придворні, тобто він виконував суспільно значущі дії. І це не тільки фантазія великого драматурга. Історія знає багато подібних прикладів. Не випадково в пам'яті людей збереглося ім'я Василя Блаженного, в той час як зникли імена його родовитих сучасників боярської та царської крові.

▲ *Визначте, яка особливість співвідношення соціального і біологічного знаходить своє відображення у цих прикладах? Обґрунтуйте свою думку.*

Література

1. Петровский А. В. Психология о каждом и каждому о психологии. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: РОУ, 1996. — С. 224—225.

8.6. А. У дівчинки спостерігається повільність у моториці, мовленні, мисленні і перебігу інших пізнавальних процесів, у виникненні відчуттів. Вона поволі і насилу переключається з однієї діяльності на іншу.

Б. Лаборант Андрій розповів своїм друзям про те, як він розподіляє вільний від роботи час між заняттями спортом і навчанням.

В. Антоніна Л. у вільний від роботи час займається бальними танцями.

Г. Віталік С. вирізняється виразною мімікою, різкими рухами і швидкою ходьбою.

Д. Учитель вніс пропозиції, здійснення яких значно підвищило успішність у школі.

Е. У менеджера ІІІ. прекрасна дикція і приємний голос.

▲ *Виберіть ті зразки поведінки, які характеризують особистість, і ті, які характеризують індивіда. Укажіть ознаки, за якими ви це встановили.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 193—194.

8.7. А. Михайло К. завжди активний на уроках математики. Якщо деякі учні під час рішення тієї або іншої математичної за-

дачі не можуть обійтися без детального розгортання процесу рішення, то Михайло багато дій робить в умі, не записуючи їх у зошиті, або на дошці. Так само легко і швидко він розуміє завдання на тільки що пояснене правило і правильно вирішує їх.

Б. Лариса Петрівна Косач (Леся Українка), велика українська поетеса, народилася у 1871 р. в інтелігентній, літературній родині. Лариса дуже любила музику, старанно вчилася грати на фортепіано. Вважала навіть, що з неї був би кращий музикант, ніж поет. Але хвороба (туберкульоз кісток) змусила прервати це захоплення. Хвороба спричинилась до того, що вона не змогла ходити до школи, не вчилася у жодному навчальному закладі. Але наполеглива і працьовита, вона здобула глибокі і різносторонні знання.

Особливо добре знала літературу — вітчизняну і світову, володіла класичними і основними європейськими мовами, що дало змогу читати в оригіналі твори багатьох письменників світу, перекладати з грецької, французької, німецької, англійської, італійської, польської мов. Лариса так досконало вивчила історію, що у 18 років написала підручник «Стародавня історія східних народів». З юних років цікавилася філософією, знайомила з науковим соціалізмом, читала марксистську літературу.

Уперше ім'я Лесі Українки з'явилося у 1884 р. у львівському журналі «Зоря», де були надруковані вірші тринадцятирічної поетеси «Конвалія» і «Сафо». З того часу її твори все частіше публікуються в різних виданнях, а 1893 р. у Львові вийшла перша поетична збірка «На крилах пісень».

З кінця 80-х років Леся Українка живе у Києві. Це був час не лише невгамовної праці, крилатих злетів, надій і сподівань. Це одночасно і роки важких страждань молодой дівчини, у якої «була весна, та тільки за вікном». Пекуче боліла нога, вражена туберкульозом. Лікарі радили теплий клімат. І почалися мандрівки до теплих країн, у «добровільне вигнання». Тим часом слава поетеси ширилася Україною. У статті «Леся Українка» І. Франко ставить її творчість поруч з Кобзареву.

Особливе місце у творчій біографії Лесі Українки посідає фольклор духовної культури. Вона збирала і записувала обряди, пісні, думи у виконанні кобзарів, щоб врятувати від забуття. В останні роки життя Лесі Українки невблаганно прогресувала хвороба, з якою вона вела «тридцятилітню війну». Поетеса вимушена покинути Україну, холодний клімат не дозволяв жити в рідній стороні і вона оселяється на півдні.

«Боротьба і праця» — таким був зміст усього життя Лесі Українки, життя, гідне подиву і захоплення.

1 серпня 1913 р. в невеличкому грузинському містечку Сурамі відійшла у вічність Леся Українка — великий поет України і жінка з трагічною долею. Звістка про смерть славної дочки України глибокою скорботою озвалася в серцях мільйонів людей. Тіло Лесі Українки перевезли до Києва і поховали на Байковому кладовищі. Похорон поетеси перетворився на велику народну демонстрацію. Море людей, море квітів, жандарми зрізали червоні стрічки з вінків, забороняли промови, співи, увесь час супроводжували процесію. Але людей прибувало, були й промови і співи. Вітчизна прощалась зі своєю дочкою, творчість якої входила у безсмертя.

В. Пам'ятаю, кілька місяців тому один з його (Гришиних) товаришів, узявши в бібліотеці книгу, вирвав листок з картинкою. Книга була повернена до бібліотеки, видана іншому учневі, і коли той здавав її, бібліотекар виявив, що сторінки не вистачає. Хлопчик був звинувачений несправедливо. Гриша випадково дізнався про справжнього винуватця. Він сидів за партою поряд з ним, і коли класний керівник намагався добитися «визнання» від хлопчика, ні в чому неповинного, винуватець був незворушним. Гриша штовхнув його ліктем, сказав тихенько: «Зізнайся, адже це ти вирвав листок». Обличчя винуватця виразило таке здивування, що Гриша зніяковів. Збентеження поступилося місцем обуренню, хлопчик схопився і схвильовано сказав: «Ось хто вирвав листок! Він сидить, мовчить та ще і радіє, що звинувачують товариша. Хіба можна так чинити?»

▲ *Укажіть і обґрунтуйте, які явища характеризують: а) спрямованість особистості; б) етичний мотив; в) особливості темпераменту.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 195—198.

2. *Сухомлинский В. А.* Дума о человеке. — М.: Госполитиздат, 1963. — С. 63.

8.8. А. Археолог Генріх Шліман народився 6 січня 1822 р. п'ятою дитиною у родині небагатого протестантського священика. Його дитинство скінчилося зі смертю матері, а Генріх швидко стає в тягар батьку і його новій дружині. Тому вчитися в гімназії

його відправляють далеко від рідної домівки. Там Шліман влаштовується на роботу до крамниці. Давня дитяча мрія відшукати стародавнє місто Трою спонукає його залишити роботу і піти пішки, спочатку до Ростка, а згодом і до порту Гамбург, де він не раз міняє роботу. У 1841 р. він завербувався юнгою на шхуну «Доротея», що йшла до Венесуели. Через чотирнадцять днів корабель потрапив у шторм і затонув. Шліман виявився одним із дев'яти, хто вижив, і опинився у шпиталі. Після тривалого лікування в госпіталі знайшов роботу в торговій конторі в Амстердамі. Робота в конторі не забирає у нього багато часу, і Шліман починає вивчати мову, застосовуючи для цього заучування текстів на пам'ять. За два з половиною роки освоює російську, англійську, французьку, голландську, іспанську, португальську й італійську мови.

У 1846 р. Генріх Шліман їде до Петербургу як торговий агент, а в 1847 р. відкриває свою справу у російській столиці. Він прожив 20 років у Петербурзі, став купцем I гільдії, директором Імператорського державного банку, дістав звання почесного громадянина Росії.

Раптово у 1863 р. він закриває свою справу, кидає сім'ю, визначивши дружині і дітям достойне грошове утримання, і відправляється у кругосвітню подорож. У 1866 р. всього за шість тижнів освоїв старогрецьку мову для того, щоб прочитати «Іліаду» в оригіналі, довівши, таким чином, кількість вивчених мов до 14.

У 1868 р. Генріх Шліман вирушив до Ітаки. Там він почав втілення своєї давнішньої мрії — пошуки Трої. Взявши Гомерову «Іліаду» за історично точний опис війни, почав шукати місце, схоже за описами на Трою. У квітні 1870 р., почавши розкопки горба Гіссарлик, Шліман виявив під ним кілька міст, які було побудовано один на одному. 15 червня 1873 р. в останній день розкопок Генріх Шліман виявив схрон із золотими виробами. Цю знахідку він назвав «клад Пріама».

У 1876 р. розкопав шахтні гробниці в Мікенах — перше свідectво існування мікенської культури. Шліман відносив знайдені ним пам'ятники до епохи Троянської війни. Так здійснилася його дитяча мрія.

Б. Десятикласник Віктор Л., на думку викладачів, глибоко знає програмний матеріал. Його мова некваплива, мало емоційна, але дуже змістовна. Він повний енергії, хоча не відрізняється особливою рухливістю, не спалахує в роботі. У навчанні він неупомний, але інтереси його односторонні.

В. Тетяна А., учениця 4-го класу, весела, життєрадісна, енергійна і в той же час рівна і спокійна дівчинка. У неї багато друзів. Вона все вміє робити швидко і добре.

Г. У родині сільського сторожа було двоє синів. Матеріальна забезпеченість родини невисока. Мати безграмотна. Батько грубий і строгий з дітьми. Ні про яку художню атмосферу в родині не можна було й говорити. І все-таки старший син рано виявив схильність до малювання, продовжував багато і з великим нахненням малювати в школі. Потім поступив до Саратовського художнього училища, а після служби в армії вчився у Москві. Тепер він видатний художник.

▲ *Дайте обґрунтування, який приклад характеризує: а) спрямованість особистості; б) здібності особистості; в) інтерес (як компонент спрямованості); г) особливості темпераменту.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 195—198.

8.9. Соціальний психолог Соломон Аш провів дослідження, у якому групам з 7—9 студентів коледжу чоловічої статі говорили, що їм дадуть простий тест на зорове сприйняття. Їм показували картки з трьома лініями різної довжини і запитували, яка з них була тієї ж довжини, що й окрема еталонна лінія. Лінії значно відрізнялися, так що помилки були рідкісні. Відносні розміри ліній мінялися в кожній спробі. У перших трьох спробах всі знаходили правильну відповідь. Потім Аш виконав невеликий трюк. Усі, крім одного члена кожної групи, були посвячені в план Аша. А одна людина виявилася предметом дослідження. У четвертій спробі всі компаньйони Аша обирали неправильну відповідь — лінію, що відрізнялася за розміром від еталону. Суб'єкт, на якому було сконцентровано увагу дослідника, повинен був вирішувати, чи приєднатися до більшості, що помиляється, або піти на ризик і обрати правильну відповідь. Аш виявив, що 75 % випробовуваних студентів погодилися з неправильним рішенням групи один або більше разів. Тільки чверть досліджуваних залишилися повністю незалежними.

Інші дослідження підтверджують дані Аша. 50—80 %, з тих, хто брали участь у дослідженні, погодилися з неправильною дум-

кою більшості хоч один раз. Третина приєдналася до неправильної думки більшості в половині або більше половини випадків.

▲ *Поясніть сутність цього явища. Як воно називається?*

Яка особистісна риса виявилася у більшості випробовуваних (75 %, 50—80 %)?

Як зміняться результати експерименту:

- *якщо ввести в групу ще одну людину, яка підтримувала б status quo;*
- *якщо розмір одностайної (підставної) групи буде меншим;*
- *якщо зменшити розбіжність між відповіддю більшості і правильною відповіддю.*

Література

1. Джонсон Д. Психологія / Джони Джонсон; Пер. англ. А. М. Птицина. — М.: АСТ: Астрель, 2004. — С. 457—458.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 190—198, 212.

8.10. Вчені проводили дослідження, у яких вивчалася формування рис особистості людей, чий ріст не перевищував 80—130 см. Було встановлено значну схожість між структурами індивідуальності цих людей, у яких, крім низького росту, не було жодних патологічних відхилень.

У них спостерігалися специфічний інфантильний гумор, некритичний оптимізм, безпосередність, висока витривалість до ситуацій, які вимагають значного емоційного напруження, відсутність будь-якої сором'язливості і т. д.

▲ *Поясніть причину формування специфічної структури індивідуальності у карликів. Чи зміниться ця специфічна структура, якщо особистість карлика буде формуватися в товаристві людей того ж росту? Обґрунтуйте свою думку.*

Література

1. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка: основні положення: Навч. посіб. для самос. вивч. дисц. — К.: Екс об, 2000. — С. 54—55.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 199—201.

3. *Петровский А. В.* Психология о каждом и каждому о психологии. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: РОУ, 1996. — С. 25.

8.11. Стенфордський тюремний експеримент.

У цьому дослідженні групу студентів коледжу попросили взяти участь у тюремному експерименті. Учасників відібрали, оскільки психологічні тести показали, що вони законопослушні, емоційно стійкі, фізично здорові і «нормальні». Кожному у довільному порядку призначалася роль ув'язненого або охоронця, і протягом кількох наступних днів вони жили в уявній в'язниці, яка була практично ідентична справжній.

Граючи роль тюремних охоронців, зазвичай доброзичливі студенти починали поводитися агресивно, іноді навіть по-садистськи. Студенти, на чію долю випало стати «в'язнями», поводитися патологічно, пасивно здавалися обставинам, виявляючи усі ознаки несподівано вивченої безпорадності. Сила штучної в'язниці створила нову соціальну реальність — вона стала справжньою в'язницею в думках і «тюремників», і «в'язнів».

Психологи, що організували дослідження, були шоковані такими результатами. Фактично через драматичні і несподівані ефекти деякі «в'язні» стали виявляти ознаки крайньої стресової реакції, і їх довелося відпустити раніше. Психологи вирішили закінчити двотижневий експеримент через шість днів.

▲ *Поясніть, у чому суть даного експерименту? Що вплинуло на поведінку учасників експерименту? Чи можна вважати експеримент невдалим?*

Література

1. *Джонсон Д.* Психология / Пер. с англ. А. М. Птицына. — М.: АСТ: Астрель, 2004. — С. 449—450.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 198—201.

8.12. Випробовувані спочатку дуже доброзичливо ставилися до важких експериментальних занять, що вимагали кмітливості. Але після ряду безперервних негативних оцінок їхньої роботи випробовувані стали з роздратуванням відмовлятися і від завдань, набагато легшого.

▲ Поясніть, яке явище виявилось в цьому експерименті? У якій зарубіжній теорії особистості воно знаходить своє відображення?

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 203.

8.13. 1. Ти сам винен, Іа. Ти ж ніколи ні до кого з нас не приходиш. Сидиш, як сич, у своєму кутку і чекаєш, щоб інші всі до тебе прийшли. А чому б тобі самому не зайти до нас ?

Іа задумався.

— У твоїх словах, Кролику, мабуть, щось є, — відповів він вкінці. — Я, дійсно, зневажав законами спільноти. Я маю бути більш мобільним. Я маю відповідати на візити (О. Мілн «Вінні Пух і всі-всі-всі»).

2. Малюк із сумом подивився на підлогу, на якій майже не було видно слідів його зусиль:

— Можливо, ти сам займешся кавою, доки я буду підмітати?

Карлсон тяжко зітхнув.

— Як це можна бути таким лінивим, як ти? — запитав він. — Якщо ти влаштовуєш собі перерву, так невже так тяжко зварити каву?

— Ні, звичайно не тяжко, — відповів Малюк, — але дай мені сказати. Я думаю...

— Не дам, — перебив його Карлсон (А. Ліндгрєн «Малюк і Карлсон»).

▲ Визначте у наведених вище уривках з літературних творів стратегію відповідальності особистості літературних героїв, що виявляється в їхніх діалогах. Обґрунтуйте свої відповіді. Яка зарубіжна теорія особистості розкриває зміст цих психологічних явищ? Назвіть автора цієї теорії та охарактеризуйте її.

Література

1. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За заг. ред. В. А. Козакова. — К.: КНЕУ, 2003. — С. 284—285.

2. Джонсон Д. Психология / Пер. с англ. А. М. Птицына. — М.: АСТ: Астрель, 2004.

3. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 211—213.

8.14. 1. Викладач студенту: «Іванов, ви знову запізналися на семінар!»

2. Кінець робочого дня. Керівник відділу пропонує працівнику залишитись ще на роботі, щоб завершити справу. Працівник відповідає: «Але робочий день вже закінчився і я маю право йти додому»...

3. Уранці перед виходом на роботу чоловік заглядає у холодильник, щоб знайти щось поснідати, але холодильник не містить в собі нічого їстівного. Його слова ...

4. Випускник університету дуже швидко після закінчення ВНЗ влаштувався на престижну, добре оплачувану роботу. Думки його друга з цього приводу...

▲ *Дайте два варіанти відповідей на кожну ситуацію, так, щоб відобразити у вербальній формі вияви інтернального та екстернального контролю у різних життєвих ситуаціях. Проаналізуйте ефективність кожної стратегії відповідальності у різних випадках.*

Література

1. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За заг. ред. В. А. Козакова. — К.: КНЕУ, 2003. — С. 284—285.

2. Джонсон Д. Психологія / Пер. с англ. А. М. Птицына. — М.: АСТ: Астрель, 2004.

3. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 211—213.

8.15. Будучи першокласником, я був приголомшеним, побачивши мою вчительку в магазині. Мені здавалось неймовірним, що сама Єлизавета Олексіївна, як всі інші покупці, стоїть у черзі, щось вкладає у сіточку, боязко пояснюється з м'ясником. Вона осмислювалася мною лише в одній-єдиній ролі: повчальної, «караючої правиці».

▲ *Визначте, яке маленьке відкриття, що «дряпає душу», зробив хлопчик? Які психологічні поняття він ще погано розрізняв? Дайте їм визначення.*

Література

1. Петровский А. В. Психология о каждом и каждому о психологии. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: РОУ, 1996. — С. 20.

2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 193—195.

8.16. 1. Підпоручик Кіже (герой однойменного оповідання Ю. Тинянова) — це ніколи не існувавший офіцер, який з'явився через помилку, припущену в його документах. Проте він (на папері) був проведений імператором Павлом у чини, його ледь не заслали до Сибіру, потім він був помилуваний, одружився, помер, був похований. І всі ці події були відображені у документах через недбалість чиновників.

2. Один із героїв цього ж оповідання, офіцер Синюхасв, помилово був визнаний померлим.

3. Герой романа Етель Ліліан Войнич «Овод» як конкретний реальний індивід не існував. Але у кількох молодих людей крок до революційної боротьби був зроблений під впливом літературного героя Овода!

4. Айртон, один із персонажів «Таємничого острова» Жюль Верна, в ізоляції від людей втратив людську подібність.

▲ *Визначте у описаних вище літературних прикладах «особистість без індивіда» (квазіособистість) і «індивіда без особистості».*

Література

1. Петровский А. В. Психология о каждом и каждому о психологии. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: РОУ, 1996. — С. 39—41.

8.17. Відомо, що в багатьох історичних містах-пам'ятниках серйозною проблемою є боротьба з намірами певної частини туристів відобразити своє ім'я на стародавніх стінах. Розповідають, що адміністрація одного туристського комплексу знайшла вихід з скрутного становища, зумівши задовольнити цю настійну потребу й оберекти стіни пам'ятників архітектури.

Було зроблено оголошення, що всякий, хто хоче залишити своє ім'я на стінах стародавнього міста, може розписатися на поставленій дерев'яній дошці, при цьому гарантувалося, що розпис кожного зі всією дбайливістю охоронятиметься у монастирських підвалах. Говорять, що дошки заповнюються і вельми швидко, а кількість стінопису помітно зменшилася.

▲ *Поясніть цей дивовижний феномен. Яке психологічне явище лежить в його основі? Дайте йому визначення.*

Література

1. *Петровский А. В.* Психология о каждом и каждому о психологии. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: РОУ, 1996. — С. 46—47.

8.18. 1. Школяру 6-го класу психолог пропонує дати оцінку розумовим, вольовим, етичним і іншим якостям незнайомого однокласника по фотографії. Оскільки його риси обличчя недостатньо інформативні для висновків, то оцінки, що давалися випробовуваними, були вельми невизначеними. Його не вважали розумним, але і не стверджували, що він дурний, не сприймали злим, але і не характеризували добрим.

У другій серії дослідження також пред'являли фото школяра, але при цьому включалася фонограма із записом голосу педагога, причому зміст його промови практично не уловлювався випробовуваними (тим паче, що це не стосувалося завдання оцінки фотопортрета).

Тим часом звучання голосу одного педагога приводило до різкої поляризації оцінок: незнайомець оцінювався як дурний, хитрий, злий; голос іншого викликав протилежні оцінки: розумний, добрий, простодушний; нарешті, голос третього залишав оцінки аморфними, якими вони були в першій експериментальній серії.

2. Випробовуванням демонстрували спеціально знятий кінокамерою епізод, звучав голос педагога, який дуже невиразно вимовляв слова, не пов'язані з сюжетом фільму. Результат був той самий: голос одного педагога підсилював думку про доброзичливі взаємини героїв картини, другого — викликав негативну інтерпретацію сюжету.

3. Перед дитиною на столі лежить багато іграшок. Їй говорять: «Ти можеш пограти з будь-якою. Ось тільки цю коробочку відкривати не можна». Експериментатор йде, залишаючи малюка наодинці зі спокусливими предметами, і веде непомітне спостереження. Приблизно четверта частина випробовуваних здолати спокусу не вміє: обережно озирнувшись, вони відкривають загадкову коробочку. Це можна було б назвати «ефектом Синьої Бороди». Пам'ятаєте чудову казку Шарля Перро про не в міру цікавих дружин жакхливого лиходія Синього Бороди? Тут відбувається щось подібне.

Через якийсь час перед дітьми знову поставили той самий стіл з іграшками, дозвіл грати з будь-якою з них, але тепер забороня-

ється заглядати під червоний ковпачок. Відмінність від попереднього дослідження не тільки в цьому: перед хлоп'ятами на столі досить велика фотографія їх педагога. Тут-то і відбуваються дивовижні речі. Залежно від того, чий портрет перед малюками, з'являється або не з'являється «ефект Синьої Бороди». У «присутності» одного педагога (а це ідеальна, а не реальна присутність) ніхто не наважується заглянути під червоний ковпачок, іншого — виявляється приблизно стільки ж порушників категоричної заборони. Експериментаторами були зафіксовані випадки, коли фотографія вихователя навіть підсилювала «ефект Синьої Бороди» — майже всі малюки поспішали заглянути під червоний ковпачок.

4. Один експеримент проводився з учнями 8-го класу. Вони повинні були швидко підібрати слова, які б асоціювалися з пропонуваними експериментатором, наприклад: «книга» — відповідь «роман», «каструля» — «суп» і т. д. Як з'ясувалося, ідеальна «присутність» одних педагогів сприяла прояву стандартних форм мислення у випробовуваних — асоціації не відрізнялися оригінальністю, «присутність» інших збуджувала творчий початок, відхід від банальних аналогій.

▲ *Укажіть, яке психологічне явище об'єднує всі описані вище експерименти? У якій з трьох підсистем особи воно належить? У якому експерименті це явище впливає:*

- на вольову регуляцію поведінки;
- на емоційну сферу людини;
- на інтелектуальні процеси?

Чи є аналізоване явище суто віковою особливістю?

Література

1. Петровский А. В. Психология о каждом и каждом о психологии. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: РОУ, 1996. — С. 50—53.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 192—193.

8.19. Психолог провів опитування серед молодих здібних художників, як вони пояснюють свою потребу в художній творчості. У всіх відповідях говорилося про самовираження, самоактуалізацію («виразити себе, своє ставлення до світу»; «виплеснути себе на полотно...», «мій внутрішній світ переповнений фарбами, що не пролилися, і невітленими формами, хочеться побачити це зовні, на папері, на полотні...» і т. д.). Майже всі вони підкрес-

лювали, що їх не хвилює думка публіки (один із художників навіть процитував: «Поэт, не дорожи любовью народной»). Мотив збагачення практично не звучав, хоч і не заперечувався. Один, іронічно посміхнувшись, сказав: «Штани собі з бляхою куплю! Ось для чого картини пишу!».

Експеримент був продовжений через певний час. Усім випробовуваним була запропонована для обговорення така ситуація: «Відтепер ви отримуєте чудову майстерню (а це, як правило, велика проблема), кращі фарби, полотна, за кожну написану картину на будь-яку тему, у будь-якому жанрі, манері, стилі вам дуже добре заплатять, через певний час вам присвоять високе звання. Інакше кажучи, самовиражайтеся і діставайте за це життєві блага. Одна обов'язкова умова: жодне ваше полотно ніколи ніхто не побачить, усі картини залишаться у ваших руках. Згодні?»

Послідувала одностайна відмова.

▲ *Визначте, які дві теорії особистості змагаються в даному прикладі? Назвіть прізвища їх авторів. Яка з них перемагає у цій суперечці? Обґрунтуйте свою позицію. Який глибинний мотив лежить в основі діяльності художників?*

Література

1. Петровский А. В. Психология о каждом и каждому о психологии. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: РОУ, 1996. — С. 50—53.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 193; 201—204.

8.20. В угорського письменника Ф. Карини є кілька гумористичних оповідань зі шкільного життя. У одному з них учень, що не склав іспит, змальовує свій образ у момент грядущої розмови з екзаменатором:

«Він наполегливо чекає Швіцкера, вже з одинадцяти годин він стирчить тут із-за Швіцкера, з яким він неодмінно бажає об'ясуватися, коротко, спокійно, рішуче, як чоловік з чоловіком.

— Пан вчитель, — так скаже він цьому Швіцкеру, — йдеться про людське життя. Я не бажаю, щоб відбулося нещастя, і ви, пан вчитель, теж не можете цього бажати. Давайте поговоримо відверто, відкрито, як годиться чоловікам. Адже я тоді, — ви знаєте, коли саме, — коли я сказав “Генріх Восьмий”, я відмінно знав, що це не Генріх Восьмий, а Ричард Третій, і вже збирався було

сам себе поправити, тому що Генріх Восьмий абсолютно випадково злетів у мене з язика, — але ви ... Ви ж відразу посадили мене на місце. Не розбиратимемося в тому, на чий стороні правда, — я не хочу вам робити зауваження. Чи не краще улагодити наш конфлікт мирним шляхом? Зайдіть на хвилинку сюди, до вчительської, закресліть тільки одну фразу: “Залишений на другий рік”, і ми розлучимося з вами, як чоловік з чоловіком».

▲ *Визначте, кого звинувачує школяр у ситуації, що склалася? Яку стратегію відповідальності особистості за результати своєї діяльності він демонструє? Назвіть її. До якої особистісної теорії належить це явище? Як, на вашу думку, має відреагувати вчитель на поведінку школяра?*

Література

1. Петровский А. В. Психология о каждом и каждому о психологии. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: РОУ, 1996. — С. 33.
2. Психология та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 211—213.

8.21. Американський психолог Гордон Олпорт присвятив всю свою професійну кар’єру дослідженню характерних особистісних рис. Почав він з аналізу 18 тисяч слів, що позначають риси особистості, розділив їх на 200 синонімічних груп і потім створив двобічні вимірювальні шкали характерних рис. Наприклад, на одному боці такої шкали може бути слово «відповідальний», тоді на іншому повинно бути слово «безвідповідальний». Після того як було опитано величезну кількість людей, які оцінили себе за 200 шкалами, Олпорт прослідкував взаємозв’язок між синонімами. На його здивування, він знайшов тільки п’ять базисних характеристик, що лежать в основі всіх прикметників, які використовували люди, описуючи себе. Вони стали відомими під назвою «велика п’ятірка» — п’ять категорій, у які Олпорт об’єднав усі наші характерні риси і поведінкові вияви.

▲ *Подумайте, чи була у Г. Олпорта кардинальна, домінуюча риса? Якщо так, то яка? Охарактеризуйте його теорію особистості.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 205—208.

2. *Джонсон Д.* Психология / Пер. с англ. А. М. Птицына. — М.: АСТ: Астрель, 2004. — С. 278—279.

8.22. Відомий випадок, коли в Індії у 1920 р. було знайдено двоє маленьких дівчат, які жили у вовчій зграї. Молодша швидко померла, а старша (її звали Камалою), якій було 6—7 років, прожила більше 10 років.

Останніми роками в пресі повідомлялось ще про кілька схожих випадків: один хлопчик був знайдений знову в Індії і знову серед вовків, двох хлопчиків виявлено в Африці серед зграї мавп. Мабуть, діти були викрадені тваринами, але залишені в живих. У всіх цих випадках спостерігалася одна і та сама картина: діти не вмili ні стояти, ні ходити, але швидко пересувалися рачки або вправно лазили по деревах; не володіли мовою і не могли вимовляти членороздільні звуки; відмовлялися від людської їжі, харчувалися сирим м'ясом або дикими рослинами, жуками і бабками, воду хлебтали, зривали з себе одяг, кусалися, вили, спали на голий підлозі.

▲ *Проаналізуйте такі випадки і вкажіть, чи можемо ми назвати «дику дитину» людиною? А індивідом? А особистістю? Обґрунтуйте свою думку.*

Література

1. *Крутецкий В. А.* Психология: Учебник для учащихся пед. училищ. — М.: Просвещение, 1980. — С. 60.

2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 193—195.

8.23. 1. Ви, напевно, помічали, що за інших приблизно рівних інтелектуальних і фахових якостей службовими щаблями скоріше просуваються люди з певною фізичною організацією — зростом, статурою, виразом обличчя тощо. Як кажуть, із представницьким, або презентабельним, виглядом.

2. Часом фізично розвинуті люди не сприймають худих, слабких статуру, малих на зріст, хоч би які розумні речі ті не казали.

3. Уявімо собі такий випадок: у дитини природжений вивих тазостегнового суглоба, що прирікає її на кульгавість. Хлопчик дорослішає: однолітки ганяють у дворі м'яча, а шкутильгаючий хлопчик — у сторонці. Потім, коли він стає старшим і приходиться

час танців, йому не залишається нічого іншого, як «підпірати стінку».

▲ *Встановіть, як, на вашу думку, описані вище анатомічні особливості впливають на формування психіки, соціальних настанов, ставлення до явищ дійсності у тих та інших? Як сформується за цих умов особистість хлопчика?*

Література

1. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. — М.: Политиздат., 1975. — С. 178.

2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 198—201.

8.24. Психологи різних напрямів по-різному розуміють джерела активності особистості:

А. Основним джерелом активності особистості є прагнення до насолоди, що стало несвідомим, визначає всілякі види творчої діяльності людини.

Б. Основним джерелом активності є потреба людини в самоактуалізації, самовираженні.

В. Основним джерелом активності особистості є система свідомих мотивів і відносин, що сформувалися залежно від суспільних відносин і умов виховання.

Г. Основним джерелом активності є потреба людини ділитися своїм буттям з іншими людьми і тим самим реалізувати себе як особистість.

Д. Основним джерелом активності особистості є культурні і соціальні дії, які без участі свідомості формують у людини певні несвідомі спонуки, що допомагають їй пристосуватися до соціальних вимог.

▲ *Укажіть, які з положень, наведених вище, характеризують фрейдистське, неофрейдистське, гуманістичне (зарубіжні теорії) розуміння джерел активності особистості, а які відображають концепції вітчизняних психологів.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 190—193, 201—213.

2. *Петровский А. В.* Психология о каждом и каждому о психологии. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: РОУ, 1996. — С. 43—44.

3. Загальна психологія: Підруч. для студентів вищ. навч. закладів / За заг. ред. акад. С. Д. Максименка. — К.: Форум, 2000. — С. 89.

8.25. 1. Нікколо Макіавеллі (1469—1527) — італійський мислитель, письменник, політичний діяч (посідав у Флоренції пост державного секретаря). У 1503—1506 рр. Макіавеллі був відповідальний за флорентійську міліцію, включаючи захист міста. У 1513 р. його звинуватили у змові і заарештували. Попри все, він відкидає свою причетність і з часом звільнений. Макіавеллі віддався у свій масток і почав писати трактати, які і забезпечили йому місце в історії політичної філософії.

Виступавши прихильником сильної державної влади, він допускав у разі потреби використання будь-яких засобів для її зміцнення. Історично його прийнято зображати тонким циніком, що вважав, що в основі політичної поведінки лежать вигода і сила, і що в політиці слід спиратися на силу, а не на мораль, якою можна і нехтувати за наявності благої мети.

Праці Макіавеллі вважають такими, що звільняють політику від принципів моралі. Завдяки згаданому уявленню, ім'ям Макіавеллі називається політика (макіавеллізм), заснована на культурі грубої сили, зневажання нормами моралі. Самовпевненість, сміливість і гнучкість — ось від чого залежить успіх політики, на думку Макіавеллі.

2. Дон Жуан — легендарний іспанець, розпусник і беззаконник. Персонаж багатьох художніх творів (близько 150). Дон Жуан — гордий іспанський аристократ. Він ласолоб, що присвятив життя пошукам плотської насолоди. Він із задоволенням порушує моральні і релігійні норми, наприклад, спокушає черниць (в умовах католицької Іспанії — це надзвичайно крамольна дія). Одним з істотних елементів у насолоді для нього є момент затвердження свого панування, момент боротьби з перешкодами, що стоять на шляху.

Прототипом легендарного дона Жуана вважається представник одного з аристократичних севільських родів на ім'я дон Хуан Теноріо. Його зухвалі любовні і дуельні пригоди, що залишалися безкарними завдяки участі в них близького друга, короля дона Педро (1350—1369), довго наводили жах на всю Севілью, поки нарешті небесне правосуддя — в особі убитого Хуаном командо-

ра дона Гонзаго — не поклало край безчинствам. Вдаючись разом з королем до розпусти і насилля, дон Хуан викрав дочку командора де Ульа, вбивши його самого. Правосуддя не діяло. Тоді монахи-францисканці вирішують покарати дона Хуана. Від імені молодой і привабливой жінки вони призначили йому побачення пізно вночі, в церкві, де був похований командор, убили його і розпустили чутки, що він скинутий у пекло привидом Тома Куфа, який вселився у статую.

3. **Жанна Д'арк** (1412—1431) — національна героїня Франції, один із головнокомандувачів французькими військами у ході Сторічної війни.

Жанна народилась у селянській сім'ї. Її дитинство припало на важкі часи для Франції — період Сторічної війни. Близько 1424 р. Жанна почала бачити ведіння: їй являлися святий Михайло Архангел, святі Катерина і Маргарита, переконуючи Жанну йти до законного короля Карла VII, який перебував на неокупованому англійцями півдні Франції, і врятувати країну.

6 березня 1429 р. Жанна прибула до замку Шинон, де в цей час перебував Карл VII, і сповістила йому, що їй «голоси» повідомили: вона обрана Богом, щоб зняти облогу з Орлеана. Жанна зуміла переконати Карла, і той відправив її з військом до Орлеана. В результаті кількох битв, в яких брала участь сама Жанна, 8 травня 1429 р. облога була знята. Зняття облоги і серія перемог французьких військ, що послідувала за цим, переконали французів, що Бог вважає їх справу правою і допомагає їм. Зроблений після цього похід на Реймс перетворився на тріумфальний хід королівської армії. 17 липня Карл VII коронувався у Реймсі, і під час урочистого акту Жанна тримала над ним прапор. У серпні 1429 р. французи почали наступати на зайнятий англійцями Париж. Спроба узяти його виявилась невдалою, і, незважаючи на наполягання Жанни, королівські війська відступили. 23 травня 1430 р. вона потрапила у полон до англійців.

Її звинуватили в ересі та чаклунстві і живцем спалили на ринковій площі Руана. У 1455—1456 рр. в Бурже пройшов процес посмертної реабілітації Жанни Д'арк. 16 травня 1920 р. вона була зарахована католицькою церквою до лику святих.

▲ *Проаналізуйте ситуації та вкажіть, що, на думку Г. Олпорта, об'єднує ці історичні і вигадані характери? Яка загальна риса притаманна їм? У чому особливість їх життя і світосприйняття?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 205—208.
 2. *Петровский А. В.* Психология о каждом и каждому о психологии. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: РОУ, 1996. — С. 43—44.
-

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ТА «Я-КОНЦЕПЦІЯ»

ОСНОВНІ ЗМІСТОВІ ПИТАННЯ

1. Поняття про розвиток особистості в онтогенезі.
2. Стадіальність розвитку людини.
3. «Я-концепція» та її складові.
4. Фактори розвитку особистості.

ПРИКЛАД РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ЗАВДАНЬ

9.1. Притча про Весняну Калюжу.

Втомилася Калюжа відображати людей. Вирішила сама в них відображатися. Йде один чоловік, говорить: «Яка велика і брудна калюжа».

Біжить дівчинка: задивилася на перевернуті вершини дерев, трішки сама не впала у калюжу. Гуляють увечері закохані, дивляться — калюжа вся у зірках.

«Скільки ж у мені відображень», — думає Весняна Калюжа. І всі такі різні...

▲ *Спробуйте, використовуючи притчу, проаналізувати процес розвитку самосвідомості. Розкрийте сутність чинників, які впливають на її формування.*

Розв'язування

Якщо провести паралель між притчею і поняттям «самосвідомість», то йдеться саме про процес розвитку самосвідомості. Самосвідомість орієнтована на осмислення людиною власної зовнішності, почуттів, думок, мотивів поведінки, інтересів, якостей, свого місця в соціумі. Якщо свідомість є знанням і ставленням до іншого, то самосвідомість є усвідомленням власних рис, переживань, мотивів, здібностей і ставленням до самого себе.

З цими уявленнями дитина не народжується, вони розвиваються в процесі взаємодії з навколишнім середовищем.

Важливим чинником становлення самосвідомості особистості є ставлення до неї інших людей: у більш ранньому віці — це батьки або особи, які виховують дитину, у підлітковому віці — це авторитетні ровесники або референтна група (на цінності та норми, на які орієнтується підліток), думка яких є дуже важливою та значущою. Переживаючи це ставлення, певним чином дитина формує власний образ. Зміна ставлення до себе виявляється у відповідних описах власної поведінки та інтерпретації її значущими особами.

Самосвідомість пов'язана зі здатністю до *рефлексії* (аналіз власного психічного життя), з поглядом на себе немовби «з боку» — «Скільки ж у мені відображень», — думає Весняна Калюжа. І всі такі різні...». Завдяки самосвідомості людина усвідомлює себе як індивідуальну реальність, відокремлену від природи та інших людей. Вона стає наявною не тільки для інших, а й для себе.

Усі ці уявлення репрезентують «я-концепцію». **«Я-концепція»** — це відносно стійка, більш або менш усвідомлена система уявлень людини про себе, яка переживається як неповторна і яка є підґрунтям ставлення людини до себе та її взаємодії з навколишнім світом.

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 163—167; 233—242.

2. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 126—132; 151—164.

9.2. Три мудреця сперечались про те, що важливіше для людини — минуле, теперішнє або майбутнє. Один із них сказав: «Моє минуле робить мене тим, хто я є. Я вмю те, чому я навчився в минулому. Мені подобаються люди, з якими раніше було добре або схожі на них».

«З цим неможливо погодитися, — сказав інший, — людину робить її майбутнє. Не важливо, що я знаю і вмю зараз, — я буду навчатися тому, що буде потрібно мені в майбутньому. Мої дії залежать зараз не від того, яким я був, а від того, яким я збираюсь стати. Мені подобаються люди, несхожі на тих, кого я знав раніше».

«Ви зовсім випустили з уваги, — вмішався третій, — що минуле і майбутнє існує тільки в наших думках. Минулого вже не-

має. Майбутнього ще немає, і незалежно від того, згадуєте ви про минуле чи мрієте про майбутнє, дієте ви тільки в теперішньому».

І довго ще сперечалися мудреці, насолоджуючись повільною плінною бесідою.

▲ *Як ви думаєте, хто з мудреців правий? Обґрунтуйте власну думку. Проаналізуйте співвідношення минулого, теперішнього і майбутнього у розвитку людини.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 216—227.

2. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—83.

3. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 134—143.

9.3. П'ятирічний Боря прийшов до мами і спитав: «Звідки я з'явився?».

Мама вирішила, що настав час все пояснити сину. Детально розповіла про сперматозоїди і яйцеклітину, статевий акт і запліднення, процес вагітності і роди. Син все це дуже зосереджено й уважно вислухав.

Після закінчення розповіді вона запитала: «Ти все зрозумів, Боря?». «Так, мама, тепер я зрозумів, звідки я з'явився... А ось Сашко сказав, що він приїхав з Дніпропетровська!»

▲ *Проаналізуйте поведінку матері. Запропонуйте власне вирішення даної ситуації виходячи з вікових особливостей Борі.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 216—227.

2. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—83.

3. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч. посіб. / М. В. Артюшина, Л. М. Журавська, Л. А. Колесніченко та ін.; За заг. ред. М. В. Артюшиної. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 256—264.

9.4. Притча про те, як орел вчив маленького орла. Одного разу орлиця віддала на виховання маленького орла власному батьку — старому орлу.

Через деякий час, поспостерігавши за процесом виховання, вона поцікавилась у батька: «Скажи мені, чому ти увесь час вчиш його літати, літати, літати, але зовсім не приділяєш уваги тому, щоб навчити його переслідувати птахів, полювати на зайців, ловити рибу? Хіба це йому не потрібно?»

«Звісно, потрібно, — сказав старий орел. — Але коли я навчу його літати, голод навчить його переслідувати птахів, полювати на зайців і ловити рибу».

▲ *Поясніть, як ви розумієте притчу? Проаналізуйте, використовуючи притчу, процес формування і розвитку особистості.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 216—227.

2. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—83.

3. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 134—151.

9.5. 1. Дитина дзвонить по телефону і говорить: «Бабуся, подивись, яка у мене гарна лялька».

2. Дитина переконана, що бакалійник продає цукерки, щоб зробити приємне дітям.

3. Доросла людина, заходячи до кімнати, вигукує: «Бррр... Закрийте вікна, тут так холодно!».

4. Учений переконаний, що його проблема найважливіша, тоді як інші займаються невідомо чим.

▲ *Визначте, про який психічний феномен йдеться у даних прикладах? Який рівень розвитку самосвідомості вони відображають?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. /Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 163—167; 233—243.

2. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 122—134; 151—164.

9.6. 1. Кожна людина — це всесвіт, який з ним народився і з ним помирає: під кожним надгробним каменем похована ціла всесвітня історія (Г. Гейне).

2. Я ніщо. Цей малий проміжок не здатний відділити мене від небуття, куди мені потрібно йти. Я прийшов тільки для того, щоб скласти множинність; більше нічого було зробити з мене (Єпископ Боссюе).

3. Той, хто творить, озираючися на це несприйняття натовпом, ніколи не створить чогось нового. Він мусить бути адекватним лише самому собі (Емма Андієвська).

4. Так! Я буду крізь сльози сміятись,

Серед лиха співати пісні.

Без надії таки сподіватись.

Буду жити — геть думи сумні!

(Леся Українка «Contra spem spera»)

5. Навколишній світ, певно, не оволодіває нами повністю, навіть тоді, коли ми вирости, тільки на дві третини; одна третина нашого «я» ще не народилась. При кожному вранішньому пробудженні ми наче народжуємося заново (З. Фрейд).

6. Я не знаю, чим мене уявляє світ, але сам я порівнюю себе з дитиною, яка бродить по берегу моря, збираючи гладенькі камінці та гарні раковини (І. Ньютон).

7. Кожна людина, подібно місяцю, має власний неосвітлений бік, який вона нікому не показує (Марк Твен).

8. Чого варта людина? Що таке людина? Після того, що я бачив, у мене до кінця життя не зникне щодо неї недовіра і всеохоплююча тривога (А. Камю).

9. Вчиняй так, щоб ти завжди ставився до людства і в своїй особі, і в особі всякого іншого також, як до мети, і ніколи не ставився б до неї тільки як до засобу (І. Кант).

10. Мы — источник веселья и скорби рудник,

Мы — вместилище скверны и чистый родник.

Человек, словно в зеркале мир, — многолик.

Он ничтожен — и он же безмерно велик! (Омар Хайям)

▲ Прокоментуйте вище наведені різні способи осмислення людського «я» з позиції можливої поведінкової реалізації. Яке з формулювань відображає ваше сприймання власного «я» і чому?

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. /Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 163—167; 233—243.

2. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 83—87.

3. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 122—134; 151—164.

9.7. Катя, учениця 7-го класу, переживає через те, що її ріст уже зараз 171 см. У класі вона вища за всіх. До дошки виходить згорбившись, присідає, сутулиться. Кожний вихід до дошки — стрес. Тому інколи відмовляється відповідати — нехай краще «два», аніж ще одне приниження. У неї у голові постійно звучать репліки хлопчаків: «Агов, каланча!», зауваження учителя: «Що це тебе так перекручує?», коли вона виходить до дошки, прохання матері: «Не сутулься так, розправ плечі, подивись, яка у тебе гарна фігура». А тут ще Паша подобається, а він на півголови нижчий за неї. Дивлячись на себе у дзеркало, Катя горювала:

— Ох, ці жахливі руки, вони нижче колін! Хіба у нормальної людини бувають такі руки?.. І шия така довжелезна, але з нею ще можна щось придумати, якщо її втягнути або підняти комір, а ось ноги куди дінеш?

▲ *Поясніть, про які особливості підліткового віку йдеться? Проаналізуйте особливості розвитку самосвідомості дівчинки.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 163—167; 233—243.

2. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 83—87.

3. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 122—134; 151—164.

9.8. «Хейкіті п'є не тільки через фізичну потребу, а й з психологічних причин. Тільки тоді, коли він вип'є, він стає сміливішим і не соромиться чиеїс присутності. Хочеться йому танцювати — танцює, хочеться спати — спить. Ніхто не може докоряти йому. А для Хейкіті це найважливіше. Чому найважливіше? Він і сам не розуміє.

Він знає тільки, що коли вип'є, стає іншою людиною. Натанцюється, бувало, протверезіє, і говорять йому: “Ну й набрався ж ти вчора”, — він, звісно, дуже бентежиться і звично бреше: “Я як

вип'ю, так вже нічого не тямлю. Вранці встав і не пам'ятаю, що вчора робив. Як уві сні". Насправді він прекрасно пам'ятає, що танцював і що заснув. І важко собі уявити, що той Хейкіті, який залишився в його пам'яті, й Хейкіті сьогоднішній — одна і та сама особа. Який же з них справжній — він і сам толком не розуміє. Напивається він рідко, зазвичай буває тверезим. Виходить, тверезий Хейкіті — він і є справжній, але, як не дивно, сам Хейкіті не може поручитися ні за перше, ні за друге. Тому що те, чого він потім соромиться, майже завжди здійснюється у п'яному вигляді. Танці — це б ще нічого. Але він грає в карти. Спить з продажними жінками. Словом, робить таке, про що і не напишеш. Ніхто не буде стверджувати, буцімто в подібних вчинках і виражається його істинне я. У бога Януса два обличчя, і ніхто не знає, яке з них справжнє. Так і з Хейкіті.

Я вже говорив, що Хейкіті тверезий і Хейкіті п'яний — дві повністю різні особи. Мало хто бреше в тверезому стані, як Хейкіті. Інколи він і сам це розуміє. Але це зовсім не означає, що обманює він з якогось розрахунку. Бреше він майже несвідомо. І хоча збрехавши, тут же помічає це, однак поки говорить, у нього зовсім немає часу подумати про наслідки.

Хейкіті не може пояснити, чому він обманює. Але варто йому з ким-небудь заговорити, як у нього сама собою з язика зривається брехня, про яку він і не думав. Але його це особливо не обтяжує. І не здається якимось поганим, тому Хейкіті бреше зі спокійним серцем».

(Акутагава Рюноске «Маска Хьоттоко»).

▲ *Проаналізуйте та поясніть можливі причини такої поведінки Хейкіті. Проаналізуйте особливості «я-концепції» Хейкіті.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 163—167; 233—243.

2. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 83—87.

3. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 122—134; 151—164.

9.9. «Тепер він виріс і став молодим чоловіком. З такою ж самою невизначеною аурою. Прозоре сіяння, зазвичай не кольоро-

ве, але інколи забарвлюється і червоним, і синім, і зеленим, і жовтим. Немов пісок четвертого рівня сутінок... вдивись пильно — і ти побачиш усі фарби світу. Потенційний Інший, навіть у дорослому віці здатний стати ким завгодно. І Світлим, І Темним» (С. Лукьяненко «Останній дозор»).

▲ *Проаналізуйте та поясніть дану ситуацію з позиції формування «я-концепції». Чи є це природним для цього віку? Відповідь обґрунтуйте.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 163—167; 233—243.

2. *Грановская Р. М.* Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 363—391.

3. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 83—87.

4. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 122—134; 151—164.

9.10. Олег (2,4 роки) намагається самостійно вдягнутись. У нього майже нічого не виходить. Мати втручається з допомогою.

— Я сам! — протестує дитина.

— Сиди спокійно, нічого в тебе не виходить.

— Я хочу сам! — знову наполягає малюк.

▲ *Проаналізуйте та поясніть таку поведінку дитини. Проаналізуйте дії мами. Яка роль дорослого в цей період розвитку дитини?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 163—167; 216—243.

2. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—87.

3. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 122—134; 151—164.

9.11. 1. Гра у «магазин». Наталя йде за покупками до магазину. Бере сумку і говорить: «Піду куплю хліб і молоко».

2. Гра у «магазин». Бавляться Марійка, Катруся, Світланка, Сергійко, Олег, Ніна. У кожного своя роль. Двоє — продавці, один — касир, один — приймає товар, двоє — розвантажують його, покупець — Ніна. Вона вибирає, що купувати, платить гроші, складає придбане у сумку.

▲ *Визначте вік дітей та поясніть, чим зумовлена їхня поведінка. Назвіть основні ознаки, за якими це можна встановити.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артющина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 163—167; 216—243.

2. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—87.

3. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч. посіб. / М. В. Артющина, Л. М. Журавська, Л. А. Колесніченко та ін.; За заг. ред. М. В. Артющиної. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 256—264.

9.12. Якось один юнак, який щойно закінчив школу, у відвертій розмові після дискусії про сучасне мистецтво сказав: «А я хочу бути несхожим на всіх! Якщо буду кричати: “Шевченко геніальний!” — що тут оригінального? Сказав і розчинився у загальній масі. А кожен з нас хоче заявити про себе, та ще й на весь голос!»

▲ *Поясніть, чи є цей факт типовим для юнацького віку? Про які особливості цього віку він свідчить? Відповідь обґрунтуйте.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артющина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 163—167; 216—243.

2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 363—377.

3. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—87.

4. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч. посіб. / М. В. Артющина, Л. М. Журавська, Л. А. Колесніченко та ін.; За заг. ред. М. В. Артющиної. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 276—283.

9.13. Е. Еріксон вважав, що розвиток людини може йти за двома напрямками: нормальний та аномальний. І що аномальна лінія розвитку зумовлена труднощами в сімейних процесах, які ускладнили доступ людини до відчуття безпеки, автономії чи задоволення власною ідентифікацією, чи доля позбавила дитинство відданого друга чи матері на початковому віковому періоді.

▲ *Проаналізуйте дану позицію. Поясніть власний погляд на особливості детермінації психічного розвитку, його зміст і динаміку.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 216—227.

2. *Грановская Р. М.* Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 363—391.

3. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 77—79.

4. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 134—143.

9.14. Шерон, переживаючи ліричний настрій, продовжувала: «Пам'ятаєш того психоаналітика, з яким ми зустрілися кілька років тому назад, Нелл? Де ж це було — ах, на обіді в Білому домі, згадуєш? Той, який говорив, що йому не подобається лікувати актрис та акторів. “Продовжуєш з них знімати шар за шаром, завжди надіючись дійти до серцевини, до реальної людини, схованої під всіма їхніми театральними масками. І коли доберешся до неї, що там знаходиш? А нічого. Нікого. Там немає реальної людини”. Боже, як мене налякали ці його слова, на кілька місяців, не менше. Думаю, що саме тому тепер я почуваю себе знову впевненою. Я очистилась від цих шарів. І знайшла реальну особистість, людську істоту, мою особистісну сутність, себе в собі. І полюбила, і стала поважати цю особистість» (І. Уоллес).

▲ *Поясніть, про що йдеться у даному уривку? Чи згодні ви з тим, що актор має велику кількість прошарків «я»? Обґрунтуйте власну позицію. Проаналізуйте зміни у сприйманні власного «я» Шерон.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 163—167; 216—243.

2. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—87.

3. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 122—134; 151—164.

9.15. Американські психологи проводили дослідження, в якому вивчали взаємини батьків та дітей. Було визначено, що на запитання: «Чи відчували ви коли-небудь, що вам легше обговорювати питання з друзями, ніж з батьками?» — позитивно відповіли 61 % хлопчиків 11—13 років, 90 % — підлітків 15—18 років і 76 % чоловіків 20—24 років. У жінок відповідно 55, 93 і 72 %. На запитання: «Чи відчували ви коли-небудь, що ваші батьки розуміють вас не так добре, як ваші друзі?» — позитивні відповіді по тих же вікових групах відповідно: чоловіки — 59, 88 і 77 %, жінки — 54, 89 і 74 %.

▲ *Проаналізуйте ці дані і поясніть, як змінюється з віком взаєморозуміння дітей з батьками і з друзями-однолітками. З якими віковими особливостями пов'язані ці зміни?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 216—227.

2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 363—391.

3. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—83.

4. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч. посіб. / М. В. Артюшина, Л. М. Журавська, Л. А. Колесніченко та ін.; За заг. ред. М. В. Артюшиної. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 270—292.

9.16. Порівняйте ставлення до старості, поширене у нашому суспільстві, зі стереотипами старіння в інших культурах.

▲ *Укажіть, позитивне чи негативне ставлення до старості поширене у нашому суспільстві? Чи існує культура, де ставлення до старості можна вважати еталонним?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 216—227.

2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 377—391.

3. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—83.

4. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 134—143.

9.17. 1. Олена Степанівна, 71 рік, увесь час незадоволена власним життям, бурчить, засуджує молодь, за їхню відверту поведінку. Згадуючи власні молоді літа, говорить: «Ми про себе не думали, увесь час працювали. А сучасна молодь працювати не хоче, тільки розважається. Від них не дочекаєшся, щоб місцем у транспорті поступилися. Що це за життя?».

2. Петро Іванович, 79 років, знаходить смисл у сьогоденнісному існуванні: читає газети, книги, ходить на риболовлю, їздить на природу, залюбки спілкується з онуками (вже дорослими людьми), цікавиться їхнім життям, дає корисні поради щодо життєво важливих питань; оцінює ситуацію та інформацію в більш широкому контексті, багато розповідає про власне життя.

▲ *Проаналізуйте поведінку обох людей похилого віку. Пояснить відмінності в поведінці та визначте, чим вони зумовлені. Яку роль відіграє осмислення минулого, віднайдення у ньому сенсу і формування зв'язного образу пережитого в переживанні насиченості життя та задоволеності прожитим у старості?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та інш.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 216—227.

2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 377—391.

3. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—83.

4. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 134—143.

9.18. Мишко — рухливий комунікабельний хлопчик. При оцінці апікацій квітів вихователька запитала Мишка:

— Мишко, чия робота тобі більше всіх подобається?

— Оленки Рошиної, тільки я можу ще краще зробити.

— А чому ти не зробив? Подивись, майже всі діти закінчили, а у тебе ще тільки стебельце.

— А я пізніше всіх почав, а якби встиг, то у мене було б краще. Подивіться, які у мене стебельця тоненькі!

На музичному занятті співають пісню про Батьківщину. Мишко дуже голосно викрикує слова і на зауваження дівчинки, яка стояла поряд, відповів: «Цю пісню не можна співати тихо, бо вона про Батьківщину. Ірина Вікторівна говорила, що слова треба вимовляти чітко, зрозуміло, я так і роблю». Вихователька запитала: «А як ти думаєш, у тебе виходить співати під музику? Мені здається, що ти сам по собі, а музика сама по собі». Хлопчик відповів: «Я співаю під музику».

▲ *Визначте особливості самооцінки хлопчика. Спрогнозуйте, як ці особливості будуть впливати на поведінку хлопчика в подальшому.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 233—244.

2. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—83.

3. Семиченко В. А. Психологія особистості. — К.: Видавець Ешке О. М., 2001. — С. 44—50.

4. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 122—134.

9.19. Серед деяких батьків існує думка, що недоліки їхніх дітей: лінь, неслухняність, упертість, інфантильність, небажання вчитися — зумовлені спадковістю.

▲ *Проаналізуйте, чому така думка поширена серед деяких батьків? Як би ви пояснили виникнення таких особливостей?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 216—227.

2. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—83.

3. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 134—143.

9.20. Мама разом з дитиною, якій два роки, дивиться фільм жахів. При цьому жінка переживає страх, напруження, тривогу і виявляє ці емоції зовні: здригається, скрикує, закриває очі тощо.

▲ *Поясніть, чи може така поведінка матері вплинути на психічний стан дитини? Обґрунтуйте відповідь.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 163—167; 216—243.

2. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—87.

3. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 122—134; 151—164.

9.21. Приблизно на третьому році життя дитина прагне діяти самостійно, часто поводить себе уперто, відмовляється виконувати вимоги дорослих.

▲ *Укажіть, чим пояснюється така поведінка? Як вона характеризує процес розвитку особистості? Проаналізуйте, як у таких випадках варто поводитися батькам?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 163—167; 216—243.

2. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—87.

3. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 122—134; 151—164.

9.22. Маленьку Наталку пригостили шоколадкою. Дівчинка дає маленький шматочок мамі. «Добра донечка, їж сама», — хвалить мама. Наталка пригощає бабусю. Та вдає, нібито відкусила і жує. «Яка щедра дівчинка!» Дитина пригощає батька, але він теж відмовляється. Наталка біжить до сестри-школярки і підносить їй до рота невеликий шматочок шоколадки. Він зникає за щоками сестри. Наталка в сльози. Дорослі разом починають соромити старшу сестру. Маленька дівчинка перестає плакати і слухає розмову.

▲ *Проаналізуйте поведінку дорослих у даній ситуації. Визначте, які негативні риси можуть сформуватись у Наталки?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 163—167; 216—243.

2. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—87.

3. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 122—134; 151—164.

9.23. Дівчина, якій 17 років, переконано заявляє: «Краще бути творцем у маленькій справі, ніж лише безсловесним виконавцем — у великій».

▲ *Проаналізуйте, про які особливості дівчини говорить така її позиція? Поясніть, чи є ці особливості типовими для юнацького віку?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та інш.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 163—167; 216—243.

2. *Грановская Р. М.* Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 363—377.

3. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—87.

4. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч. посіб. / М. В. Артюшина, Л. М. Журавська, Л. А. Колесніченко та ін.; За заг. ред. М. В. Артюшиної. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 276—283.

9.24. Багато матерів наскільки прив'язані до своїх дітей, що часто беруть їх до себе в ліжко. Для матері — це задоволення, вона заспокоює себе тим, що весь день зайнята, що дитина боїться одна спати, а поряд з матір'ю відчуває себе захищеною, краще спить. Часто матері вважають, що діти дуже швидко ростуть, а щедрі материнські ласки і турбота відгородять їх від жорстокості дорослого життя і дадуть можливість продовжити дитинство.

▲ *Проаналізуйте поведінку матері. Як може вплинути таке ставлення на розвиток особистості дитини?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 163—167; 216—243.

2. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—87.

3. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 122—134; 151—164.

9.25. В експериментах Готтшальда піддослідним підліткам пред'являли спеціально виготовлені фотографії самих піддослідних, їхніх батьків, однокласників. Фотографії були «правильні» (невикривлені) та викривлені — дещо звужені та розширені. У всіх випадках необхідно було вибрати «правильний» (схожий) портрет. Хоча піддослідні, дивлячись на себе у дзеркало, мали можливість вибирати схожу фотографію з ряду власних портретів, вони, шукаючи найбільш подібну, демонстрували тенденцію до вибору розширеного або звуженого зображення залежно від самооцінки.

При виборі фотографії однокласників перевага віддавалась розширеному зображенню, якщо визнавалась його вищість, і звуженому — у випадку зневажливого ставлення до нього.

При виборі піддослідними 10 і 15 років власних фотографій і портретів батьків виявилось, що діти 10 років вибирали серед власних портретів не викривлені, а серед фотографій батьків — розширені. Піддослідні 16-літні вибирали власні портрети розширені, портрети батьків — звужені.

▲ *Проаналізуйте наведені приклади. Поясніть, як самооцінка впливає на сприймання інших людей і себе? Проаналізуйте відмінності у виборі фотографій у 10- і 16-літніх підлітків.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 233—244.

2. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—83.

3. Семиченко В. А. Психологія особистості. — К.: Видавець Ешке О. М., 2001. — С. 44—50.

4. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та інш. — К.: Либідь, 2001. — С. 122—134.

9.26. «Маленька дівчинка Зоя гуляла у садку. Вона підійшла до акації. На акації гострі-прегострі колючки.

Над кущем літав барвистий метелик. Ой, як же йому не страшно літати! Налетить на колючку — що ж тоді буде?!

Підійшла Зоя до акації. Зломила одну колючку, другу, третю. Мама побачила та й питає:

— Що ти робиш, Зою? Навіщо колючки зламуєш?

— Щоб метелик не поколовся, — відповіла Зоя.

— Це дуже добре, що ти метелика жалієш, — сказала мама, — але ж і акація без колючок жити не зможе» (В. Сухомлинський).

▲ *Визначте приблизний вік дівчинки. Обґрунтуйте свою відповідь.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 216—227.

2. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—83.

3. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч. посіб. / М. В. Артюшина, Л. М. Журавська, Л. А. Колесніченко та ін.; За заг. ред. М. В. Артюшиної. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 256—264.

9.27. Студенти зазвичай по-різному реагують на невдачі в діяльності, яка спрямована на досягнення цілей. Наприклад, вирішуючи задачі, одні після першої невдачі пробують розв'язати її вдруге і втретє; інші, навпаки, після першої спроби залишають цю задачу і переходять до більш легкої.

▲ *Поясніть відмінності у поведінці студентів. Відповідь обґрунтуйте.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 233—244.

2. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—83.

3. Семиченко В. А. Психологія особистості. — К.: Видавець Ешке О. М., 2001. — С. 44—50.

4. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 122—134.

9.28. 1. Студент активний, бере участь у художній самодіяльності, займається спортом, але вчиться посередньо. Проте власні знання з психології та педагогіки й української словесності оцінює достатньо високо. На зауваження викладача щодо низької поточної успішності і низького балу з модуля з дисципліни «Психологія та педагогіка» відповів: «Захочу — буде “добре” та “відмінно”».

2. Було проведено дослідження з тими, хто навчається, які не встигали у навчанні і були невпевненими. Їм було запропоновано 10 завдань для виконання. Після експерименту їм запропонували відмітити знаком «+» ті завдання, схожі на які б вони хотіли виконувати на наступний раз, і знаком «-» ті, які не хотіли б виконувати. При опрацюванні результатів кількість невиконаних завдань у перший день експерименту взяли за 100 %. З'ясувалося, що 62 % з них було відмічено знаком «+», а інші — знаком «-».

3. Відстаючому учневі 5-го класу Микиті К., який володів навичками столярної справи і мріяв стати столяром-червонодеревщиком, учитель математики доручив виготовити деякі навчальні завдання з геометрії. На уроках, коли з'являлася нагода, учитель нагадував, що цей виріб зробив Микита, відмічав і інші, навіть незначні його успіхи із праці. Дякуючи цьому Микита потихеньку покращив успішність, з геометрії в тому числі. Власні можливості він став оцінювати вище, аніж раніше.

▲ *Проаналізуйте та поясніть про який психологічний феномен йдеться у кожному випадку? Які особливості цього феномену проявляються у кожному випадку?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 233—244.

2. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—83.

3. Семиченко В. А. Психологія особистості. — К.: Видавець Ешке О. М., 2001. — С. 44—50.

4. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 122—134.

9.29. «Мені 60 років. Як би я був сімнадцятилітнім, здивувався, якщо б побачив себе теперішнього, шістдесятилітнього: що таке? І не думаю озиратись з сумом назад, не проливаю сльози про “безповоротність юності”, — а привітно протягну руки назустріч “холодному привиду” і говорю: “Яка неочікувана радість!” Згадую зжужмлену тривожну юність, ниючі муки самолюбства, буйно набрякаючі на душі болючі нарости, темно розбурхані пристрасті, що принижують тіло, сліпе борсання серед питань, що обступають, нерозуміння себе, невміння підступитися до життя... А тепер — якимось міцним щитом прикрилась душа, не так уже легко ранять її зовнішні біди, образи, удари по самолюбству; у руках немов надійний компас, не страшні хаші, що обступили; проникливішими стали духовні очі; в душі — ясність, твердість і вдячність життю» (В. Вересаєв).

▲ *Проаналізуйте позицію В. Вересаєва. Як його ставлення до життя перегукується з періодизацією Е. Еріксона? Відповідь обґрунтуйте.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. /Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 216—227.

2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 377—391.

3. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—83.

4. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 134—143.

9.30. Методика дослідження рівня домагань, яку запропонував учень К. Левіна Фердінанд Хоппе, полягала в таких експериментальних процедурах: обстежуваним пропонується ряд завдань (від 12 до 18), які різняться за ступенем складності. Всі завдання нанесені на картки, розташовані перед людиною в порядку зростання їхніх номерів. Ступінь складності завдання відповідає величині порядкового номера картки. Завдання можуть бути досить різноманітними залежно від освітнього рівня і професії людини.

Дається така інструкція: «Перед вами лежать картки, на звороті яких написані завдання. Номери на картках означають складність завдання. Завдання розташовані в порядку зростання складності. На виконання кожного завдання відведено певний час, який вам не повідомлятиметься. Якщо ви не вкладетеся в цей час, вважатиметься, що завдання вами не виконано, і я ставлю мінус. Якщо вкладетеся у відведений вам час — ставлю вам плюс. Завдання ви повинні вибирати самі». Таким чином, обстежуваний був поставлений у ситуацію вибору мети.

Експериментатор може на свій розсуд збільшувати або зменшувати час, відведений на виконання завдання, довільно викликаючи цим в обстежуваного переживання успіху або невдачі, може показати, що завдання виконано правильно, або, обмежуючи час, свідомо спотворити результати. Тільки після оцінки експериментатора суб'єкт може вибрати інше завдання.

▲ *Визначте, які висновки можна зробити з даного експерименту. Як його результати можуть бути використані у навчальній діяльності?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 216—227.
2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 377—391.
3. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—83.
4. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 134—143.

9.31. Продовжуючи дослідження рівня домагань, М. Юкнат замість окремих завдань пропонувала серію задач-лабіринтів. Перша серія (10 лабіринтних задач) гарантувала успіх, тобто піддослід-

ний міг розв'язати їх. Це була «серія успіху». Друга серія — «серія невдачі»: всі 10 лабіринтних задач, окрім першої, не мали розв'язку.

М. Юкнат досліджувала дві групи людей. Першій групі була запропонована серія, котра гарантувала успіх, іншій групі — серія лабіринтів, яка призводила до неуспіху. Коли піддослідним пропонувалось через тиждень виконати нове завдання, виявилось, що піддослідні першої групи починали зі складних, і навпаки, обстежувані другої групи починали з легких задач.

▲ *Визначте, які висновки можна зробити з даного експерименту? Як його результати можуть бути використані у навчальній діяльності?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 163—167; 216—243.

2. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—87.

3. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 122—134; 151—164.

9.32. Залежність психологічної сили від відстані до цільового об'єкта досліджувалося в експериментах С. Фаянс, яка показувала на різній відстані піддослідним двох вікових груп (зовсім маленьким дітям і п'ятиліткам) привабливу іграшку, але так, що вона була завжди недосяжною для дитини. При цьому фіксувалася тривалість цілеспрямованої поведінки (такої як протягування рук, звернення по допомогу до експериментатора, пошук знарядь), а також тривалість виявів афективних реакцій на невдачу. Через певний час діти «здавалися» (припиняли активність). Чим меншою була відстань до цільового об'єкта, тим більшою була активність дітей і тим довше вони намагалися досягнути мети. У зовсім маленьких дітей зі зменшенням відстані збільшувалася також вираженість афективних реакцій (С. Фаянс, 1933).

▲ *Встановіть, про що свідчать результати даного експерименту? Як вони можуть бути використані у навчальній діяльності?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 163—167; 216—243.

2. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—87.

3. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 122—134; 151—164.

9.33. Микола В. виявляє незалежність думки від думки оточення, позитивно налаштований до інших, самодостатній, вирізняється позитивним самопочуттям.

Катя З. надмірно тривожна, боїться дізнатись про негативну думку про себе, що примушує її звужувати контакти з іншими. Вона не вірить, що заслуговує на добре ставлення до неї інших, успіхи і досягнення вона сприймає як випадкові, похвалу — як нещирю.

Антон К. вважає, що він не отримує відповідного визнання у оточення, для нього важливі тільки власні інтереси, він заперечує цінність прийнятих групових, суспільних норм. Приписує собі переваги над іншими, дрібні образи сприймає як зазіхання на свою кар'єру, життя. Він буває інколи підозрілим, свариться через дрібниці, набридає усім власним незадоволенням та заявами, виявляючи при цьому неабияку енергію. Періодично шукає значущих осіб в інших групах, спільнотах, розчаровуючись згодом у них, так і ходить по колу.

▲ *Визначте, яка самооцінка виявляється в кожному випадку? Укажіть ознаки, за якими ви це встановили. Розкрийте власне бачення того, яка самооцінка бажана для життєдіяльності людини.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 233—244.

2. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—83.

3. Семиченко В. А. Психологія особистості. — К.: Видавець Ешке О. М., 2001. — С. 44—50.

4. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 122—134.

9.34. Було встановлено, що невиліковно хворі діти знають, що з ними відбувається, коли вони помирають. Ці діти переживають стадії печалі та горя: неприйняття, гнів, заперечення, депресія й усвідомлення ситуації та рішучість прожити дні, що залишилися,

максимально повно. Ці стадії можуть виявлятися у будь-якій послідовності, деякі з них можуть бути пропущеними.

Також було встановлено, що у таких дітей оцінка власного стану також проходить ряд послідовних стадій: від задовільного самопочуття до стадії 1 (серйозно хворий), стадія 2 (серйозно хворий і поправлюсь), стадія 3 (незмінно хворий, але поправлюсь), стадія 4 (незмінно хворий і ніколи не поправлюсь), стадія 5 (умирання).

Ці стадії можна об'єднати з емоційними реакціями на свій стан. При досягненні кожної нової стадії розуміння в реакціях дітей знову виявляються почуття неприйняття, гніву тощо. Дуже важливо, щоб поряд із такою дитиною, була людина, яка б була здатна зрозуміти цей процес і полегшити її переживання.

▲ *Визначте, які суттєві відмінності у ставленні до смерті пов'язані із віком людини? У якому сенсі смерть може розглядатися як стадія розвитку? Як психологічно підготувати людину до закінчення життя?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та інш.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 216—233.
2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 377—391.
3. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—83.

9.35. Батьки трирічних близнюків Мишка та Дениса Д. розлучилися і роз'їхалися жити у різні міста. Мишко залишився з матір'ю, а Денис — із батьком. Через 12 років хлопці зустрілися. Мишко — чутливий, самостійний, добрий, відповідальний, але не організатор. Дуже гарно грає на акордеоні та співає. Денис — запальний, оптиміст, енергійний, гарний організатор. Організував у школі музичну групу, в якій грає на клавішних інструментах.

▲ *Проаналізуйте та поясніть властивості особистості братів. Визначте роль біологічних і спадкових факторів у розвитку особистості братів.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 163—167; 216—243.

2. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—87.

3. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 122—134; 151—164.

9.36. На сьогодні існує кілька підходів до визначення основних факторів, що впливають на онтогенез. Представники одного з цих підходів вважають, що основну роль у розвитку особистості відіграють біологічні процеси дозрівання організму. Дитина розглядається як істота біологічна, наділена від природи певними здібностями, рисами характеру, формами поведінки. Спадковість визначає увесь хід її розвитку, його темп (швидкий чи повільний) та межі (буде дитина обдарованою, багато досягне чи залишиться посередністю). Впливає на подальший розвиток і сам процес народження, тому необхідно, щоб дитина запобігла родової травми і вчасно зробила перший вдих.

Витоки протилежного підходу можна знайти в ідеях філософа XVII ст. Джона Локка. Він вважав, що дитина з'являється на світ з душею чистою, як біла воскова дошка (*tabula rasa*). На цій дошці вихователь може написати все, що завгодно, і дитина, не обтяжена спадковістю, виросте такою, якою її хочуть бачити близькі дорослі. Отже, цей підхід ґрунтується на уявленнях про необмежені можливості формування особистості й основним фактором розвитку визнається середовище.

▲ *Визначте, до яких теорій розвитку належать ці погляди. Обґрунтуйте власну позицію щодо основних факторів розвитку особистості.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 163—167; 216—243.

2. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—87.

3. Психологія: Підручник для студ. вищих навч. закладів / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. — К.: Либідь, 2001. — С. 122—134; 151—164.

9.37. Дівчина Таня у своєму листі до редакції журналу написала: «Батьки мене зовсім не розуміють! Ставляться до мене, як

до маленької. Не пускають гуляти з друзями. Кажуть, що люблять, але хіба так люблять? Завжди підозри, запитання — з ким була, де, потай читають мої SMS, мою переписку. І весь час критикують. Хорошу оцінку принесла — мовчать, так і потрібно, погану — сварка! І це все от любові?..»

▲ *Визначте приблизно вік дівчини. Проаналізуйте особливості даного віку та вкажіть на можливі причини нездорових стосунків між Танею та її батьками.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 216—233.

2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 377—391.

3. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—83.

4. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч. посіб. / М. В. Артюшина, Л. М. Журавська, Л. А. Колесніченко та ін.; За заг. ред. М. В. Артюшиної. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 270—279.

9.38. Юра ремонтує машинку. Спочатку він лише прикладає колесо до краю автомобіля поряд із кінцем вісі. Після багатьох спроб колесо випадково надівається на кінець вісі, який тирчав. Машинка може їхати, хлопчик задоволений. Мама говорить: «Молодець, Юрасику, сам відремонтував машинку. Як це ти зробив?» Юра: «Справив, ось бачиш!» Показує, як крутиться колесо. «Як ти це зробив, покажи». Мама непомітним рухом скидає колесо зі спиці. Дитина знову прикладає його до автомобіля, але тепер уже зразу надіває його на вісь. «Ось і справив!» — радісно говорить хлопчик, але знову не може пояснити, як він це зробив.

▲ *Проаналізуйте ситуацію. Визначте приблизний вік дитини та поясніть поведінку хлопчика.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 163—167; 216—243.

2. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—87.

3. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч. посіб. / М. В. Артюшина, Л. М. Журавська, Л. А. Колесніченко та ін.; За заг. ред. М. В. Артюшиної. — К: КНЕУ, 2008. — С. 256—264.

9.39. Відомі такі випадки поведінки школярів: на уроках часто можна почути, як учні розказують учителю: «А Іра не те малює, що ви задали» або «Настя зовсім не розв'язала завдання» тощо.

Інші, бачачи на уроці у товариша неправильне рішення, голосно вигукують: «А в нього помилка!» — або посеред тиші у класі встають і схвильовано вказують: «А Володя три приклади пропустив».

▲ *Укажіть, для якого віку характерні такі вияви? Поясніть причини таких вчинків.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 163—167; 216—243.

2. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—87.

3. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч. посіб. / М. В. Артюшина, Л. М. Журавська, Л. А. Колесніченко та ін.; За заг. ред. М. В. Артюшиної. К: КНЕУ, 2008. — С. 264—270.

9.40. Відомо, що в університети достатньо високі прохідні бали. Отже, всі абітурієнти, які пройшли конкурс і зараховані до освітнього закладу, мають передумови для успішного навчання. Але в реальності ми стикаємося з дещо іншою картиною: не всі студенти успішно навчаються, і має місце значний відсів студентів з університету з причини академічної заборгованості, найбільше це спостерігається на першому курсі.

▲ *Поясніть, які особливості особистості юнацького віку можуть виявлятися у таких випадках?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 216—233.

2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 377—391.

3. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—83.

4. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч. посіб. / М. В. Артюшина, Л. М. Журавська, Л. А. Колесніченко та ін.; За заг. ред. М. В. Артюшиної. — К: КНЕУ, 2008. — С. 283—291.

9.41. Важливим моментом у підлітковому та юнацькому віці є розвиток моральних цінностей. Під час проведення експерименту Л. Колберг розповідав дітям та підліткам таку історію. В одній європейській країні вмирає від особливої форми раку жінка. Утім є ліки, які, на думку лікарів, могли б її врятувати. Це ліки, до складу яких входить радій, який нещодавно відкрив фармацевт, що живе у цьому ж місті. На його виготовлення фармацевт затратив 200 дол., але лише за одну дозу цих ліків він вимагає у десять разів більше грошей, аніж було витрачено, тобто 2 тис. дол. Чоловік хворої, Хайнц, зробив усе можливе, щоб зібрати цю суму, позичаючи гроші у знайомих, але зробити йому вдалося тільки половину. Тоді він повертається до фармацевта і просить знизити ціну на ліки або дозволити йому віддати гроші, яких не вистачає, пізніше. Фармацевт відмовляє: «Я відкрив ці ліки і хочу мати зі свого відкриття багато грошей». Тієї ж ночі відчайдушний Хайнц задумує пробратися в аптеку, зламавши двері й вкрасти ліки. Правий він чи ні? Чому?

▲ *Дайте відповідь на запитання. Проаналізуйте, як відреагують на ситуацію морального вибору дошкільнята, підлітки та юнаки?*

Для вирішення цього завдання скористайтесь таблицею.

Таблиця

РІВНІ ТА СТАДІЇ МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ, ЗА Л. КОЛЬБЕРГОМ

Вік	Рівні морального розвитку	Стадії морального розвитку	Типові приклади поведінки
До семи років	Рівень І. Доконвенційна мораль	Стадія 1. Орієнтація на покарання	Притримуються встановлених правил поведінки тільки заради того, щоб уникнути покарання чи отримати заохочення
		Стадія 2. Орієнтація на заохочення	Конформна відповідно до норм поведінки спрямована на те, щоб у результаті отримати заохочення; очікування дитиною того, що у відповідь на його позитивні вчинки до неї будуть ставитися добре, точно так, як вона вчинила

Вік	Рівні морального розвитку	Стадії морального розвитку	Типові приклади поведінки
Від семи до 14 років	Рівень II. Конвенційна мораль	Стадія 3. Орієнтація на зразок «хороша дівчинка» або «хороший хлопчик»	Поведінка відповідно до встановлених норм і правил, розрахована на те, щоб уникнути не схвалення з боку інших людей, які задають відповідні зразки
		Стадія 4. Орієнтація на авторитет	Захист правил і соціальних норм, які встановлені авторитетними організаціями або особами, щоб уникнути осуду з їхнього боку і виникнення почуття провини за невиконання своїх обов'язків перед ними
Від 15-ти років	Рівень III. Постконвенційна мораль	Стадія 5. Орієнтація на суспільний договір, на добровільне прийняття на себе перед суспільством обов'язків	Моральні дії базуються на загальноприйнятих принципах суспільного благополуччя, які ґрунтуються на повазі інших людей та самоповазі
		Стадія 6. Орієнтація на загальнолюдські етичні принципи і моральні норми	Моральні дії, які керуються самостійно вибраними людиною загальнолюдськими етичними принципами, наприклад, нормами рівності, гідності, справедливості. Діти керуються відповідними нормами і принципами для того, щоб уникнути самовідчуження, втрати людської гідності, докорів сумління

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 216—233.
2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — 2-е изд. — Л.: Ленинградский университет, 1988. — С. 363—377.
3. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 72—83.

ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ФОРМА АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

ОСНОВНІ ЗМІСТОВІ ПИТАННЯ

1. Поняття про діяльність.
2. Види і типи діяльності.
3. Структура діяльності.
4. Особливості спільної діяльності.

ПРИКЛАД РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ЗАВДАНЬ

10.1. Наприкінці XIX століття (1890 р.) був описаний коваль, який багато років підковував коней надзвичайно швидко і досконало. Про нього ходили чутки як про «майстра-віртуоза» у ковальській справі. Його запрошували до міста в ремісниче училище, щоб він продемонстрував свою майстерність учням.

«І що ви думаєте? — пише автор цього описання. — Не зумів показати! Як тільки попросили коваля зробити підкову, то руки його впевнено і швидко “забігали”, аж в очах зарябіло: нічого не можна угледіти. Його попросили робити повільніше, так, щоб учні могли побачити, розібратися: на якій відстані потрібно тримати молоток; під яким кутом прибавати підкову; якої сили повинні бути удари. Майстер погодився. Ось він узяв молоток, повільно вдарив один раз, другий, а в третій раз помилився. Спробував ще раз показати у повільному темпі, та теж нічого не вийшло...» (За Є. О. Климовим).

▲ *Поясніть, чому коваль — «майстер-віртуоз» не зміг показати учням елементарних прийомів своєї ковальської справи? Чим це зумовлено? Про які елементи в структурі діяльності йдеться?*

Розв'язування

Щоб пояснити причину невдалих спроб майстра показати свою майстерність, необхідно розглянути організаційно-психологічну структуру діяльності та її елементи. Це дасть можливість співвіднести описане у даній ситуації явище і розв'язати його.

Людська діяльність — це динамічне утворення зі складною організаційно-психологічною структурою. Як вказує В. А. Козаков, «діяльність — складне явище з певною сукупністю елементів, які пов'язані між собою і утворюють якусь цілісність, єдність» [3, с. 21].

Будь-яка діяльність має дві групи основних елементів: організаційну та соціально-психологічну.

Організаційна група включає такі елементи: суб'єкт, процес, предмет, умови і продукт діяльності. *Соціально-психологічна група* включає елементи: ціль, мотив, спосіб, результат.

У поданій ситуації «*суб'єкт діяльності*» — майстер-коваль. *Процес його діяльності* — це система послідовних дій, що спрямовуються на досягнення мети або на зміну стану предмета, де предметом виступає підбивання кінських підков. Дії складаються із системи рухів, або операцій, підпорядкованих певній задачі, яку потрібно виконати в конкретних умовах. Дії коваля на перший погляд здаються надзвичайно простими: взяти підкову, потім прикласти її до кінського копита та вбити гвіздок у просвердлену в підкові дірку. Цю операцію він здійснює блискавично і точно. Темп його роботи надзвичайно швидкий.

Майстерність коваля зумовлена його *умінням та сформованими навичками* — працювати у швидкому темпі.

Уміння — це здатність успішно виконувати дії, які відповідають цілям і умовам діяльності. Уміння завжди спираються на досвід. Знання, уміння, навички, набуті людиною, впливають на формування нових навичок та умінь.

Отже, уміння коваля забезпечують його безпомилкові дії у процесі роботи у швидкому темпі. Причому окремі дії можуть виконуватися на різному рівні свідомості. Спочатку певні дії потребують детальної свідомої регуляції, а потім починають виконуватися за все меншої участі свідомості, що призводить до формування навичок. У майстра-коваля предметні дії стають менш регульовані свідомістю і набувають форм *навичок*.

Навички — це повністю автоматизовані компоненти дій, сформовані у процесі вправ. Фізіологічним механізмом навичок є утворення в корі головного мозку і функціонування стійкої системи тимчасових зв'язків, які називаються «динамічним стереотипом». Вони можуть бути розумові, сенсорні, рухові, вольові [4, с. 157].

У поданій ситуації домінують рухові навички у процесі праці майстра.

Завдяки цим навичкам коваль зумів довести свою майстерність та уміння до віртуозності.

Майстер не зміг відтворити послідовність своїх дій, показуючи учням цілісний процес підковування коней, бо в нього сформувались навички — працювати у швидкому темпі, саме у такий спосіб. У повільному темпі рухи коваля стали неточними, помилковими. Це пояснюється тим, що різні типи діяльності можуть здійснюватися різними способами, у конкретних умовах.

Тому спосіб відтворити дії у повільному темпі, у незвичних для коваля умовах привели до помилок та невдалих спроб продемонструвати учням свою майстерність. Коли коваль переходив у звичний для нього темп роботи, він безпомилково і точно виконував дану операцію, навіть у присутності учнів.

Отже, уміння і навички мають надзвичайно велике значення в життєдіяльності людини. Вони полегшують фізичні і розумові зусилля в праці, навчанні; вносять у діяльність кожної людини певний ритм, стійкість, створюють умови для творчості [1, с. 63]. Тому майстерність простого коваля стала зразком творчості.

Література

1. *Климов Е. А.* Основы психологии: Учебник для вузов. — М.: ЮНИТИ, 1997. — С. 157—165.
2. *Климов Е. А.* Основы психологии. Практикум: Учебное пособие для вузов. — М.: ЮНИТИ, 1999. — С. 63.
3. *Козаков В. А.* Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Підручник: У 2-х ч. — Ч. 1. — К.: КНЕУ, 1999. — С. 21—24.
4. *Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л.* Основы психологии та педагогіки: Навч.-метод. посіб. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 157.

10.2. Давним-давно у маленькому французькому містечку Шартрі будувався величний храм. У трьох робітників, які підвозили на візках будівельні камені, запитали:

— Що ви робите?

Перший відповів крізь міцно стиснуті зуби:

— Тягну важкі візки з цими проклятущими каменюками! Сил моїх немає! Ось які мозолі на руках набив!

Другий сказав доброзичливо:

— Як це — що роблю? Заробляю на хліб своїй жінці та двом маленьким донькам.

А третій випрямився, стер з обличчя великі краплі поту, широко посміхнувся і відповів:

— Я будую шартрський храм.

▲ *Поясніть, чому робітники надали на одне і теж запитання різні відповіді, виконуючи одну і ту саму роботу? Чим спричинені їх відповіді? Про що це свідчить?*

Література

1. Климов Е. А. Введение в психологию труда: Учебное пособие. — М.: Моск. ун-т, 1988. — С. 97.
2. Козаков В. А. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Підручник: У 2-х ч. — Ч. 1. — К.: КНЕУ, 1999. — С. 21—25.
3. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 253—254.

10.3. Шестилітню Оксану готували до школи вдома. Дівчинка не відвідувала дитячий дошкільний заклад, бо постійно хворіла на гострі респіраторні захворювання. Батьки були зайняті роботою, тому дитиною опікувалася бабуся. Вона вчила дівчинку читати, писати, переказувати ті казки та оповідання, які зачитувала онучці. Дівчинка зростала жвавою, життєрадісною; у дворі охоче спілкувалась з дітьми. Коли їй пропонували погратись у різні дитячі ігри, вона відмовлялась, бо бабуся не дозволяла їй гратись ані в ігри, ані іграшками. Це дуже засмучувало дівчинку. Вона крадькома, щоб не бачила бабуся, бавилась з лялькою, робила їй зачіски... Однак бабуся запевняла, що Оксанка вже доросла, треба думати про школу, а іграшки та ігри — то забавки для маленьких дітей...

▲ *Проаналізуйте, чи правильно вчиняла бабуся, забороняючи онучці гратись в дитячі ігри? Яке значення мають ігри у розвитку та соціалізації дитини дошкільного віку? Чим це можна пояснити?*

Література

1. Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 94—95.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 248—249.

10.4. Художник нудьгував у своїй майстерні, розглядаючи біле полотно у натягнутій рамі. Вранішні промені сонця заглядали у вікно, падали на важкі оксамитові ковдри, утворюючи на полотні червоні тіні. Напроти, в сусідньому будинку, художник побачив постать дівчини, яка стояла біля відкритого вікна і щось швидко перерисовувала з листа паперу. Обличчя художника миттє-

во оживилось, і в його уяві виник образ молодії вродливої дівчини, яка отримала надзвичайно важливу звістку... Він взяв до рук пензля і почав малювати. Кожен рух пензля відображав зовнішній вигляд дівчини, її почуття, радість і смуток водночас. Робота так захопила художника, що він перестав помічати плин часу. Знесилений, втомлений, але щасливий, він не залишав майстерні ані вдень, ані вночі. Він постійно щось наспівував, зіставляючи уявний образ та його чудове зображення...

▲ *Проаналізуйте текст і відшукайте в його змісті опис ви-
яву виду чи типу діяльності. Обґрунтуйте специфічні особливості
кожного елемента структури діяльності, у яких проявляється
художня творчість особистості.*

Література

1. Климов Е. А. Основы психологии: Учебник для вузов. — М.: ЮНИТИ, 1997. — С. 151—191.

2. Козаков В. А. Психология деятельности та навчальний менеджмент: Підручник: У 2-х ч. — Ч. 1. — К.: КНЕУ, 1999. — С. 21—25.

10.5. 1. Станок із цифровим програмним управлінням накручує ступінчастий вал і подає готову продукцію на транспортно-накопичувальний пристрій.

2. Бухгалтер веде облік фінансових документів.

3. З самого ранку ллє рясний дощ.

4. Майстер гнучких виробничих систем шукає причини розлагодження транспортно-накопичувального пристрою.

5. Людина стрепенулась від раптового, неочікуваного звуку.

6. Увімкнений телевізор транслює концерт симфонічного оркестру.

7. Шестирічна Маша крадькома спостерігає за молодшим братом і пізніше нашіптувала мамі: «А Денис поїв усі цукерки».

8. Учень уважно стежить за хімічною реакцією в колбі, яка закріплена на лабораторному штативі.

9. Дошкільнята зображають «поїзд»: поставили стільчики в рядок, «гудуть», роблять «зупинки», виходять «на зупинках» до «кіоску», «купають печиво» тощо.

10. Диригент хору проводить репетицію, дає поради, пояснює співакам, як досягти потрібного звучання.

▲ *Установіть, які види і типи діяльності мають місце у наведених вище прикладах. Яке значення вони мають для життєдіяльності людини? Відповіді обґрунтуйте.*

Література

1. Климов Е. А. Основы психологии: Учебник для вузов. — М.: ЮНИТИ, 1997. — С. 198—199.
2. Козаков В. А. Психология діяльності та навчальний менеджмент: Підручник: У 2-х ч. — Ч. 1 — К.: КНЕУ, 1999. — С. 21—25.
3. Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. Основы психологии та педагогіки: Навч.-метод. посіб. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 92—98.

10.6. Андрій — студент-першокурсник університету у великому місті. Він регулярно відвідує заняття, хоча інколи дозволяє собі пропускати деякі лекції. І готується до семінарських занять, але не дуже обтяжує себе. В обговоренні чи дискусії майже не бере участі. На іспитах не завжди орієнтується в деяких питаннях та хвилюється, чи витягне «щасливий білет». Читальний зал та бібліотеку відвідує неохоче. Не замислюється з приводу того, де і ким буде працювати після закінчення університету. А ось його однокурсник Олег чітко визначив, що найбільше йому б хотілося залишитись на кафедрі та викладати предмет за обраним фахом. Тому він не пропускає занять без поважних причин, годинами працює в бібліотеці, на заняття приходить завжди підготовлений, завдання виконує вчасно. Заради навчання Олег відмовляє собі погуляти чи поспілкуватися з друзями.

Але на четвертому курсі у навчальній діяльності обох студентів дещо змінилося. Олег зрозумів, що у нього немає жодних перспектив залишитися на кафедрі, і він махнув рукою на навчання: часто пропускав заняття, влаштувався на тимчасову роботу; з поганими результатами здав екзаменаційну сесію. Водночас Андрій відкрив для себе привабливість майбутньої професії і вирішив серйозно зайнятися професійною підготовкою.

▲ *Проаналізуйте, які чинники вплинули на навчальну активність обох студентів? Що змінилося у структурі навчальної діяльності студентів? Чому способи навчання студентів змінилися у процесі навчання у ВНЗ? Чим це зумовлено?*

Література

1. Козаков В. А. Психология діяльності та навчальний менеджмент: Підручник: У 2-х ч. — Ч. 1. — К.: КНЕУ, 1999. — С. 24—25.
2. Психология та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 248—249.
3. Семиченко В. А. Психология деятельности. — К.: Издатель Ешке А. Н., 2002. — С. 4—5.

10.7. У одній зі шкіл у трьох експериментальних класах учням пропонували розв'язувати спеціально підібрані задачі з алгебри, які вимагали нестандартних способів вирішення. У контрольних класах таких завдань учням не давали. Через деякий час учням експериментальних та контрольних класів було запропоновано розв'язати загальне завдання — вирішити кілька нестандартних задач з алгебри, що вимагають припущення та доведення. Учні експериментальних класів краще вирішили задачі, ніж ті, що навчаються у контрольних класах. Коли цим же учням були запропоновані нестандартні задачі з геометрії, краще з ними впоралися знову ж таки учні експериментальних класів, хоча й тренувалися лише у вирішенні нестандартних задач з алгебри.

▲ *Укажіть, які чинники вплинули на успішність розв'язання нестандартних задач учнями експериментальних і контрольних класів? Від яких умов діяльності залежать успіхи учнів обох груп навчання? Відповіді обгрунтуйте.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 249—256.

2. Сборник задач по общей психологии: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов; Под ред. проф. В. С. Мерлина. — М.: Просвещение, 1974. — С. 43—44.

3. Семиченко В. А. Психология деятельности. — К.: Издатель Ешке А. Н., 2002. — С. 10—24.

10.8. У дошкільному закладі освіти дітям-дошкільнятам різних вікових груп запропонували запам'ятати вісім зрозумілих для них слів. Коли їх попросили назвати ці слова, то трирічні та чотирирічні діти змогли відтворити в середньому 0,6 слова; п'яти- і шестирічні — 1,5 слова; семирічні — 2,3 слова. Коли ці ж слова включили в гру та застосували як назви продуктів, які треба купити в магазині, або назви речей, необхідних для виконання будь-якої роботи, кількість відтворених слів дітьми зростає в два-три рази. При цьому сам процес стає більш організованим, цікавим, жвавим. Діти охоче повторюють слова та їх призначення.

▲ *Поясніть, чому діти краще запам'ятовували слова під час гри? Що вплинуло на успішність відтворення слів? Яке значення має гра для розвитку дитини?*

Література

1. Козаков В. А. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Підручник: У 2-х ч. — Ч. 1. — К.: КНЕУ, 1999. — С. 21—25.
2. Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 92—98.
3. Сборник задач по общей психологии: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Под ред. проф. В. С. Мерлина. — М.: Просвещение, 1974. — С. 43—44.

10.9. ...Те, що Даша побачила в стержневому цеху, спершу здалося їй до смішного простим: дорослі жінки стояли рядами біля верстатів і займалися тим, чим займалася Даша у ранньому дитинстві, — ліпили пісочні «пиріжки»...

Майстер цеху Василь Васильович підвів Дашу до однієї із жінок і сказав квапливо:

— Цей стержень називається «стрічкою». Стій тут, збоку, і запам'ятовуй увесь технологічний процес послідовно.

...Дашу поставили біля Іванової. Руки робітниці снували так швидко, що Даша *не встигала стежити* за нею... Їй дуже хотілося хоча б постукати молотком по білих металевих закладках, які робили в піску дірки. Але *робити їй нічого не дозволяли*. На десятий день Василь Васильович екзаменував і з годину-півтори і сказав сердито:

— Не багато чого ти навчилася! Погано дивишся! — і пішов у справах.

...А ще через два дні захворіли відразу дві стержниці, і Василь Васильович сказав:

— Ну досить, ставай до верстата! «Стрічки» не вистачає, формувальники сердяться!

Даша весело стала до верстата. Вона обдула повітрям форму, посипала тальком і швидкими рухами справжньої стержниці стала насипати суміш і притискувати його. Вклала в арматуру і білі закладки. Коли вона перевернула стрічку і перший стержень ліг на сушильну плиту, їй стало весело. Стержні йшли один за іншим, такі ж, як і в інших робітниць і їх забирали та везли у піч.

У перерву пішла в їдальню з особливим відчуттям: тепер вона стала справжньою робітницею. Правда, до перерви вона *зробила набагато менше «стрічок»*, ніж потрібно було, але це її не засмучувало.

Усі запевняли, що швидкість прийде з часом...

— Це що ж ти наробила? — сказав майстер. — Ходімо з нами!

Вони привели Дашу до печі. Там на етажерці лежали ще гарячі напівзруйновані Дашині стрічки. Арматура стирчала з них, як кістки зі скелету. Даша дивилася на них з жахом.

...Василь Васильович встав біля верстата і сам стежив за кожним Дашиним рухом.

— Ось чому вони у тебе розвалюються! Ти всю *арматуру переплутала*, — сказав він.

Даша прийшла додому засмучена, але не впала духом. Вона сиділа біля столу, *перевіряла в думці послідовність рухів* — подумки закладала арматуру.

Наступного дня вона *працювала дуже повільно і обдумувала кожний рух, зробила ще менше*, але і ці «стрічки» розвалювалися. Даша розгубилася. Знову підійшов до неї Василь Васильович.

— Неправильно набиваєш! Боки тиснеш, а середина пухка! Ось дивися...

Усю ніч вона промарила арматурою і «стрічками», а на другий день *зробила «стрічок» в чотири рази менше*, ніж треба було за нормою. *Розпухлі пальці її ворухилися напівсили*. Над кожним шматком арматури *вона думала півхвилини, усе боялася*, що не туди покладе... Тільки через тиждень вона перестала помилятися в арматурі, але виявився новий дефект — стержні виходили викривлені...

...Знову приходив Василь Васильович і вже безнадійним голосом говорив:

— Відпрацювай усі рухи! Знову ривком перевертаєш. Роби гнучкіше!

Вона *намагалась перевертати плавно і відпрацьовувати рухи*, але брак продовжував йти... Даша подумала: «Востаннє спробую. Тиждень попрацюю, не навчусь — додому поїду. Ось піду ще раз подивлюся як Іванова все це робить...».

Рівно за дзвінком Іванова взялася за першу стрічку. Даша багато разів стояла біля неї. Але раніше вона вчилася послідовності рухів і прийомів. Тепер вони були зрозумілі і схожі з Дашиними. Чому ж Люда виробляла стрічок удвічі більше? «*Все уgliedіти! Проникнути в секрет!*» — думала Даша. Іванова майже *не дивилася на руки*. Вона про щось думала, перекидалася словом то з тим, то з іншим, а *пальці її ковзали, трохи дотикаючись* арматури, закладок, лопатки, і самі собою робили все, що треба. Ось вона легким рухом насипала суміш, і Даша подумала: «*Я всім кулаком, а вона краєм долоньки!*» Ось, не дивлячись, протягнула руку до закладок, взяла їх трьома пальцями, м'яко поклала на місце. І Даша сказала собі: «*Я не беру, а хапаю, не кладу, а втискую!*».

...Іноді, у відповідальні моменти, Іванова *примружувалася*, немов очі заважали рукам.

...У колгоспі Даші доводилося робити грубу роботу — копати, косити, молотити. Вона звикла *вкладати у кожен рух рук всю свою силу*, і тепер звична старанність заважала їй. Коли вона зрозуміла це, то *заплющила очі і повторила легкі, гнучкі рухи* Іванової. Пальці ворухнулися все швидше та вони вже *ворухнулися швидше*, ніж вона могла скомандувати ними. І вона здивувалася своєму відкриттю: «Іванова своїм рукам довіряється, а я не довіряюся! Я очам довіряюся! Ось викладу модель — і давай дивитися, куди що класти. А пальці-розумники самі розуміють! Я за ними наглядаю; не даю їм *розворушитися*, а вони он які!» (Уривок із роману Г. Ніколаєвої «Битва в дорозі»).

▲ *Поясніть, про який вид діяльності йдеться у поданій ситуації? У чому психологічна своєрідність кожної виділеної особливості оволодіння навичками? Як вони впливають на продуктивність та успішність діяльності? Які компоненти діяльності впливають на формування навичок? Як називається перехід зовнішніх дій у внутрішній план діяльності та зворотний процес?*

Література

1. Козаков В. А. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Підручник: У 2-х ч. — Ч. 1. — К.: КНЕУ, 1999. — С. 21—25.
2. Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 97—98.
3. Немов Р. С. Психология: Учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. Кн. 1. Общие основы психологии. — 3-е изд. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. — С. 145—162.
4. Сборник задач по общей психологии: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Под ред. проф. В. С. Мерлина. — М.: Просвещение, 1974. — С. 48—49.

10.10. Спостереження та вивчення людей похилого віку і довгожителів показують, що поступове звільнення від професійних обов'язків і пов'язаних з ними функцій призводять до негативних змін особистості (замкнутості, агресивності, байдужості, уникнення спілкування з оточенням). І навпаки, постійний зв'язок з соціальним середовищем сприяє збереженню особистості до самої смерті. Якщо людина з тих або інших причин (наприклад, у зв'язку з виходом на пенсію) припиняє професійну, суспільну діяльність, то це приводить до глибоких змін у структурі її особи — особистість починає руйнуватися. Це в свою чергу призво-

дять до функціональних нервових і серцево-судинних захворювань (За Б. Г. Ананьєвим).

▲ *Поясніть, чому відбувається процес руйнування особистості людей похилого віку? Чим це зумовлено? Який закономірний зв'язок між психікою і діяльністю виявляється у завданні?*

Література

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. — Л.: ЛГУ, 1968. — С. 67—89.
2. Климов Е. А. Основы психологии: Учебник для вузов. — М.: ЮНИТИ, 1997. — С. 277—281.
3. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. — М.: НАУКА, 1984. — С. 190—202.

10.11. А. Щоб зупинити машину, водій розтискає зчеплення і тисне на педаль гальма. Щоб зменшити швидкість, шофер теж віджимає зчеплення і натискає на педаль гальма.

Б. Сергію запропонували проїхати на велосипеді по вузькій дощці містка. При першій спробі він тримав кермо за кінці; сидів у сідлі випрямившись; в'їхав на місток, коли права педаль була вгорі. При другій спробі він тримав руки на середині керма, регулюючи, сидів низько нахилившись, — при в'їзді на місток верхньою була ліва педаль.

В. Учень звично дістав з портфеля підручник, розгорнув його на потрібній сторінці, уважно прочитав умову задачі. Потім розклав на столі зошит, лінійку, олівці і почав щось креслити, обдумуючи план вирішення задачі. Він спробував застосувати нестандартний прийом рішення, але відкинув його і застосував відомий спосіб, який знайшов у підручнику.

▲ *У наведених прикладах визначте, що відноситься до руху, а що — до дії. Поясніть, у чому відмінність рухів і дій? Які дії відображені у наведених прикладах? З яких рухів вони складаються? Який елемент структури діяльності становлять означені рухи і дії?*

Література

1. Климов Е. А. Основы психологии: Учебник для вузов. — М.: ЮНИТИ, 1997. — С. 277—281.
2. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. — М.: Наука, 1984. — С. 190—202.
3. Сборник задач по общей психологии: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Под ред. проф. В. С. Мерлина. — М.: Просвещение, 1974. — С. 44.

10.12. А. Щоб обточити деталь на металоріжучому верстаті, робітник заздалегідь повинен встановити заготівку, закріпити ріжучий інструмент, налагодити верстат відповідно до виробничого завдання.

Б. Під час вироблення умінь роботи на металоріжучому верстаті учні виконують спеціальні вправи з установки заготівки деталі, із закріплення ріжучого інструмента і налагодження верстата до виконання роботи.

▲ *Визначте, у якому з наведених прикладів виділені операції, а в якому — дії? Поясніть, у чому відмінність операцій і дій? Які рухи можна назвати операціями? Який елемент структури діяльності становлять означені операції і дії?*

Література

1. Климов Е. А. Основы психологии: Учебник для вузов. — М.: ЮНИТИ, 1997. — С. 277—281.

2. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. — М.: Наука, 1984. — С. 190—202.

10.13. ...Вовк зірко вдивлявся у простір. Уся його постать, кінцівки були вкрай напружені: він у готовності до стрибка, щоб добути здобич. Вовк помітив кілька диких качок, які причаїлися у кущах... Аж раптом, неподалік, на галявині з'явилися кілька мисливців, які постійно полювали тут на білок та зайців. Пролунали постріли... Кулі промайнули майже над головою хижака. Але це його не зупинило. Він стрибнув у гушавину, клацнув щелепами і, шаленіючи від запаху крові, швидко поволік здобич, наздоганяючи кулі...

▲ *Поясніть, чим зумовлена поведінка хижака? Чому вовк не втік відразу, коли з'явилися мисливці? Про який вияв психіки тварин йдеться?*

Література

1. Немов Р. С. Психология: Учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. Кн. 1. Общие основы психологии. — 3-е изд. — М.: Гуманит. изд. центр. ВЛАДОС, 1997. — С. 147—149.

2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 249—256.

10.14. У далекі післявоєнні роки робітник заводу Віктор разом із бригадою приїхали на допомогу колгоспу у сільськогосподарських роботах. Їм доручили зорати велику ділянку поля. Віктор, отримавши завдання та пояснення бригадира, став до роботи. Але з одного боку поля стоїть ряд необмолочених снопів пшениці (попередня бригада не встигла їх відвезти на тік). Копи снопів заважають Віктору працювати.

Тракторист трохи подумав, намотав ганчірку на кінець палиці, змочив її дизельним паливом, і цим факелом підпалив перший ряд снопів. Потім почекав, доки згорить хліб і знову продовжував орати поле. У такий же спосіб він спалює другий ряд снопів, третій, доки не спалив решту снопів, які йому заважали орати. План роботи він виконав на 100 %.

Коли ланкова молотильного току дізналась про цю подію, вона спитала Віктора, як же він міг додуматись спалити хліб. Віктор спокійно, з почуттям впевненості відповів: « Я отримав виробниче завдання! План! Якщо я не буду орати, що я зароблю? Говори з бригадиром».

▲ *Поясніть, про яку форму активності робітника йдеться у поданій ситуації? До якого типу діяльності можна віднести роботу тракториста Віктора? Якими мотивами та потребами вона зумовлена? Чи є соціально-ціннісний сенс у такій діяльності? Чи завжди результативність діяльності виступає показником її успішності?*

Література

1. Климов Е. А. Введение в психологию труда. — М.: МГУ, 1988. — С. 61—66.
2. Немов Р. С. Психология: Учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. Кн. 1. Общие основы психологии. — 3-е изд. — М.: Гуманит. изд. центр. ВЛАДОС, 1997. — С. 145—152.
3. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 243—251.

10.15. А. У цеху працює мостовий кран. Кранівник за допомогою ричага примушує крюк з вантажем підніматися або опускатися, інший важіль пересуває кран впоперек цеху, нарешті третій важіль переміщує міст крану вздовж осі. Іншими словами, за допомогою трьох важелів можна переміщати вантаж горизонтально, вертикально, вверх, вниз.

Б. Недосвідчений кранівник пересуває вантаж послідовно по кожній осі, працюючи по черзі з кожним важелем. Груз рухається стрибками, як на ламаній лінії: піде, зупиниться, потім піде в іншому напрямку.

В. Коли спортсмен-початківець вчиться перезаряджати гвинтівку, він нерідко шепоче: «Раз — повернути вліво, два — потягнути до себе, три — відштовхнути від себе, чотири — повернути вправо».

Г. Переходячи вулицю з одностороннім рухом і подивившись вліво, назустріч рухомому транспорту, ви, дійшовши до середини, відчуваєте потребу подивитися вправо, хоча і знаєте, що звідти транспорт йти не може.

Д. Спочатку учень думає над тим, ставити або не ставити кому у реченні. Для цього він згадує правила пунктуації, вибирає з них відповідні до даного випадку. Йому важко відразу визначити, потрібно чи не потрібно ставити кому в реченні.

Е. Через деякий час учень швидко, не витрачаючи часу на визначення типу речення, безпомилково ставить розділові знаки.

▲ *Визначте, у яких з наведених прикладів виявляються знання, уміння, навички, звички? Яке значення мають знання, уміння, навички, звички для успішного виконання будь-якої діяльності? Поясніть, з чого складається досвід людини?*

Література

1. Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 97—98.
2. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. — М.: Наука, 1984. — С. 227—231.
3. Сборник задач по общей психологии: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Под ред. проф. В. С. Мерлина. — М.: Просвещение, 1974. — С. 44—45.

10.16. У діяльності диригента оркестру необхідна чітка координація... рухів, пов'язаних з емоційно-образним змістом музичного твору, ... рухів, які передають інформацію музикантам оркестру. Чим більша скоординованість ... рухів, тим менше диригент здійснює ..., ... рухів. Але в непередбачуваних ситуаціях він також використовує ... та ... рухи, які вносять новий зміст або оригінальність у виконання твору.

Чітка скоординованість, природність, органічність рухів є одним із основних критеріїв оцінки рівня професіоналізму диригента і як наслідок — виконавської майстерності всього оркестру.

▲ *Заповніть пропущені слова у наведеному прикладі, які означають рухи диригента під час виконання музичного твору. Поясніть, що таке скоординованість рухів у процесі діяльності? Які рухи визначаються як основні, додаткові, виразні, психомоторні, аварійні, зайві, помилкові. Які функції вони виконують? До якої групи можна віднести рухи диригента: предметних, розумових, сенсомоторних?*

Література

1. Климов Е. А. Основы психологии: Учебник для вузов. — М.: ЮНИТИ, 1997. — С. 151—191.
2. Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. Основы психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 97—98.
3. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 257—261.

10.17. На одному з островів Тихого океану відкрили плем'я, яке проживало ізольовано від інших. За традиціями цього племені жінки добували і готували їжу, а чоловіки виховували дітей. Діти цього племені не уявляли, що таке ляльки. Коли етнограф, який вивчав життя та традиції племені, подарував їм кілька ляльок, то спочатку ними зацікавилися усі діти. Але згодом інтерес до них у дівчаток зник, зате хлопчики із захопленням продовжували гратися з ляльками, придумувати різноманітні ігри з ними.

▲ *Поясніть, чому хлопчики, а не дівчатка первіснообщинного племені гралися ляльками? Чим це зумовлено? Що відтворювали хлопчики у процесі гри? Яке значення має гра для майбутнього дорослого життя?*

Література

1. Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. Основы психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 97—98.
2. Немов Р. С. Психология: Учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. Кн. 1. Общие основы психологии. — 3-е изд. — М.: Гуманит. изд. центр. ВЛАДОС, 1997. — С.152—156.
3. Семиченко В. А. Психология деятельности. — К.: Издатель Ешке А. Н., 2002. — С. 26.

10.18. А. Учневі показують зразок написання букви і демонструють усі опорні крапки, необхідні для того, щоб правильно

відтворити букву. Усі опорні крапки кожної букви проставляє учень і при цьому пояснює, в яких місцях це треба робити.

Учня спочатку навчають визначати ці місця на сітці, куди потрібно проставити крапки за зразком. Після того як школяр навчиться писати букву по крапках, крапки знімають і він вчиться писати без крапок.

Б. Учневі дають зразок букви, пояснюють, для чого потрібні опорні крапки і як їх визначати. Показують, як це виконується тільки один раз. Діти дізнаються, що крапки виділяються у тих місцях букви, де її лінії міняють напрямок. Починаючи з другої букви учень самостійно виділяє всі опорні крапки, а вчитель тільки виправляє помилки. Потім учень проставляє правильно всі крапки на сусідніх клітках і по них пише букву.

Після цього школяр навчається писати букви без крапок. Усі крапки знімаються одночасно, але самостійні дії учня з виділення опорних крапок зберігаються, вони переходять із зовнішнього плану у внутрішній.

В. У зошиті учня вчитель пише букву-зразок, виділяє її елементи і надає відповідне пояснення школяреві. Наприклад, при написанні елементів букви «и» надаються такі вказівки: «Ми починаємо писати ось тут (вказує), ведемо по лінійці вниз до цих пір (вказує), потім закругляємо на нижню лінійку, ось сюди (вказує), а зараз повертаємо вгору і ведемо ось в цей куточок (вказує)». У ході написання букви вчитель виправляє помилки. Якщо учень робить грубі помилки, йому вказують і пояснюють доти, доки він три рази не напише букву правильно. Після цього учень приступає до написання наступної букви. Правильне написання букви не робить помітного впливу на написання наступної букви.

▲ *Поясніть, про який спосіб навчальної діяльності йдеться: 1) навчання методом спроб і помилок; 2) навчання за алгоритмом; 3) самостійне створення орієнтовної основи дії? Укажіть, які з описаних прийомів навчання найбільш доцільні і чому?*

Література

1. Климов Е. А. Основы психологии: Учебник для вузов. — М.: ЮНИТИ, 1997. — С. 157—194.
2. Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. Основы психологии та педагогіки: Навч.-метод. посіб. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 92—98.
3. Сборник задач по общей психологии: Учеб.пособие для студентов пед. ин-тов / Под ред. проф. В. С. Мерлина. — М.: Просвещение, 1974. — С. 47.

10.19. Виберіть із наведених нижче ознак ті, які характеризують будь-яку діяльність; ті, які характеризують тільки гру, тільки навчання, тільки працю:

- а) умова розвитку психіки;
- б) діяльність, спрямована на засвоєння способів виконання дій;
- в) умова вияву всіх психічних реакцій;
- г) діяльність, спрямована на отримання результату, що задовольняє матеріальні і духовні потреби людей;
- д) діяльність, спрямована на засвоєння і застосування системи понять;
- е) діяльність, що задовольняється самим процесом виконання;
- є) є процесом соціалізації дитини.

▲ *Поясніть, у чому спільність і відмінність основних видів діяльності? Яке значення вони мають у життєдіяльності людини? Яка послідовність зміни провідної діяльності людини в онтогенезі?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 243—250.
2. Сборник задач по общей психологии: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Под ред. проф. В. С. Мерлина. — М.: Просвещение, 1974. — С. 53.

10.20. Степан Андрійович пройшов трудову школу на заводі від учня професійно-технічного училища до начальника цеху автоматизованих систем управління. Мав за плечима роки служби на флоті: був підводником за спеціальністю «гідроакустик».

Степан Андрійович з молодих літ цікавився електронікою, точними приладами, тому і вступив на вечірнє відділення політехнічного інституту, поєднуючи роботу на заводі з навчанням. Після отримання диплома інженера продовжував працювати на цьому ж підприємстві: спочатку майстром, потім інженером, далі начальником цеху. Робота йому подобалася, до всього мав справу: виробництво знав досконало.

Якщо з'являлись якісь недоліки, похибки в електронно-обчислювальних пристроях, він сам міг все налагодити дуже швидко, не потребуючи допомоги майстрів налагоджувальних робіт.

Постійно цікавився новими технологіями зі спеціальності. Робітники його поважали за розум, старанність, за дбайливе ставлення до обладнання і особливо до персоналу. Степан Андрійо-

вич був спокійною, виваженою людиною, але водночас йому при-
таманні рішучість у прийнятті рішень, настирність у досягненні
мети, висока відповідальність за справу. Він виставляв такі ж ви-
сокі вимоги і до співробітників.

...На завод надійшло дуже важливе замовлення на налаго-
дження та запуск автоматизованої лінії передачі для металорізу-
чих верстатів з числовим управлінням. Головний інженер дуже
хвилювався за терміни виконання роботи. Інструкції до облад-
нання були надруковані італійською мовою, якої він не знав. Він
звернувся до Степана Андрійовича, на якого залишилась остання
надія, що начальник цеху зможе організувати роботу та вчасно
запустити лінію.

Степан Андрійович акуратно, без поспіху розгорнув величезні
схеми зі складними обчисленнями та інструкціями... Він почав
проглядати схеми та таблиці, потім щось записував; з хвилюван-
ням відчував, що робота буде складною, але надзвичайно ціка-
вою. Він так захопився роботою, що забувся про обід, відпочи-
нок. Потім провів технічну нараду з інженерно-технічними пра-
цівниками і пізно ввечері, задоволений, пішов додому. Вдома його
не полишали думки про завод, про запуск нової лінії...

▲ *Поясніть, який вид і тип діяльності відображено в поданій
ситуації? Які елементи структури діяльності найбільш яскраво
виражені? Про які умови діяльності йдеться у конкретному прик-
ладі? Як вони впливають на успішність виконання означеної діяль-
ності?*

Література

1. Климов Е. А. Основы психологии: Учебник для вузов. — М.: ЮНИТИ, 1997. — С. 151—191.
2. Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. Основы психологии та педагогіки: Навч. метод. посіб. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 97—98.
3. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Ар-
тюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.:
КНЕУ, 2008. — С. 257—261.

10.21. Перед дітьми дошкільного віку ставили завдання, їх на-
вчали вибирати елемент певної величини за зразком.

1. Спочатку дітей навчали малювати картинку, яка була б най-
більш схожою на зразок. Діти намагалися відтворити побачений
малюнок так, як вони це вміли і розуміли. Після того як діти за-
своїли цю дію, з ними була проведена наступна робота. Перед
дитиною клали лист паперу з порожніми квадратами. Їй треба
було намалювати у порожніх квадратах елементи за зразком.

Дитина отримувала вирізані елементи запропонованого зразка. 2. Спочатку вона прикладала вирізаний елемент до зразка для того, щоб переконатися, що вони рівні, а потім — до кожного з елементів.

3. Потім вона повинна була зробити вибір, не прикладаючи вирізку до зразка, а переміщаючи її від елемента до елемента. Місця «потрібного» і «непотрібного» елементів, а також їх величина мінялися. Якщо дитина помилялася, їй дозволяли присувати зразок впритул до елементів.

4. Діти поступово переходили до примірок на дедалі більші відстані від обраних елементів. При цьому точність вирішення задачі майже не зменшувалася. 5. Надалі діти легко відмовлялися від застосування вирізок як проміжного засобу для малюнку і швидко вибирали потрібний елемент за зразком.

▲ *Укажіть, коли виявляється матеріалізована (зовнішня) дія, внутрішня дія і перехід від однієї дії до іншої у процесі засвоєння способу навчання дітей (назвіть відповідні номери)? Чим відрізняються вказані дії? Чи обов'язково у процесі навчання дітей необхідний перехід від одного типу дій до іншого? Як називається цей процес? За якими ознаками це можна встановити?*

Література

1. Климов Е. А. Основы психологии: Учебник для вузов. — М.: ЮНИТИ, 1997. — С. 151—191.

2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 257—261.

10.22. Троє друзів йшли по тонкій кризі промерзлого озера та весело обговорювали якусь смішну історію.

Юркові попав сніг у черевик. Він відстав від товаришів, зігнувся, знімаючи черевик, щоб витрусити сніг. І раптом він несподівано випрямився і зблід.

— Рятуйте! — відчайдушний крик різонував йому вуха.

Юра обернувся. Там, попереду, стояв Віктор, а Денис борсався неподалеку у льодяній воді.

— Руку! Простягни руку! Допоможи! — кричав він йому, захлинаючись. Але Віктор з острахом відступив від ополонки.

Немов штовхнуло щось у спину Юрка. Швидко натягнувши черевик, він кинувся до товаришів.

— Лягай на лід, тримай мене за ноги, я поповзу до ополонки. Швидше! — скомандував Юра, на бігу звертаючись до Віктора, що стояв у зацепінні.

Але Віктор застиг на місці.

— Ну, швидше! Тримай мене! — ще раз крикнув Юра, лежачи на льоду. Віктор непевно зробив крок уперед і раптом відвернувся.

— Боягуз! — Юра поповз до ополонки. Все ближче та ближче... Тільки б встигнути. Набряклий від води важкий зимовий одяг тягне Дениса вниз, сковує його рухи. Юра повзе далі. Ось уже край льоду. Він простягає руку Денису.

— Тримайся... Так, — напружуючи м'язи, Юра тягне товариша на лід. — Ще трохи...

Але лід не витримує. Юра з жахом відчуває, як лід тріщить під ним, як під куртку побігли струмочки льодяної води... Тільки б встигнути. Ще одне зусилля...

Лід тріщить, лопається, і під воду зникають обоє хлопчиків. Ось їхні голови знову з'являються на поверхні. Захлинаючись, змагаючись від втоми й холодної води, Юра витримує однією рукою товариша, іншою обмацує край льоду. Але він немідний — кришиться під пальцями. «Невже смерть?» — промайнуло в голові. — «Ні, не може бути. Потрібно тільки звільнити праву руку». Він оглядається в надії побачити Віктора, надіючись, що він все-таки допоможе їм. Але той уже зник. І Юра знову обмацує край льоду в пошуках опори.

... Ні, не потонули друзі. Незважаючи на труднощі, Юра таки витягнув Дениса з води, і вони ледь живі добралися додому...

▲ *Поясніть, до якого типу діяльності належить спасіння людини в екстремальних ситуаціях: праці, поведінки, вчинку? Що має місце у поданій ситуації? За якими ознаками це можна встановити? Обґрунтуйте доцільність дій учасників ситуації. За яких умов поведінку можна назвати вчинком?*

Література

1. Козаков В. А. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Підручник: У 2-х ч. — Ч. 1. — К.: КНЕУ, 1999. — С. 16—18.

2. Основи психології: Підручник / За заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — 2-ге вид., стереотип. — К.: Либідь, 1996. — С. 405—409.

3. Реан А. А., Бордовская Н. В., Розум С. И. Психология и педагогика. — СПб.: Питер, 2006. — С. 402.

10.23. А. Водій все життя прожив у країні з правостороннім рухом на шляхах сполучення. Коли він переїхав до країни з ліво-

стороннім рухом, то йому було дуже важко пристосовуватися до нових умов руху. Наприклад, у Швеції був здійснений перехід від лівостороннього до правостороннього руху транспорту. Після цього деякий час спостерігалось повне безладдя на дорогах і велика кількість аварій. Неврахування психологічної сторони цього питання призвело до драматичних наслідків.

Б. Домогосподарка звикла до того, що в її колишній квартирі кран, який регулює подачу гарячої води, знаходиться зліва. Після переїзду на нову квартиру вона часто ошпарювала себе кип'ятком, поки не засвоїла, що в цих умовах розміщений кран із холодною водою. Однак поки вона нагадає собі про це, рука її вже здійснює неадекватну дію.

▲ Поясніть, чим зумовлені помилкові дії учасників ситуації? Як можна назвати їх дії: свідомі чи імпульсивні? Чому в нових умовах уміння та навички гальмують появу інших? Як називається це явище?

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 257—261.

2. Семиченко В. А. Психология деятельности. — К.: Издатель Ешке А. Н., 2002. — С. 24.

10.24. В одноіменному романі І. Гончарова головний персонаж Обломов втілює типовий образ надзвичайно лінивої людини, для якої характерні пасивність, повна бездіяльність, хворобливе безволля. Цілими днями він лежав на канапі, нічого не робив; інколи мріяв, що завтра піде влаштовувати якісь справи, але знову залишався у ліжку...

«— Нічого, я завтра вранці піду до земельного урядника... А зараз трохи подрімаю... Бо справді, голова чогось розболілась... Може, часопис переглянути? — болісно подумав Обломов і знову ліг на капапу...

Вранці кухарка принесла гарячі млинці, политі сметаною та медом... Наївшись, Обломов навіть не піднявся з ліжка.

— Ще трохи посплю, а потім піду кудись, — вирішив чоловік, хоча, напевне знав, що нікуди він не піде»...

Згодом зовсім опустився, перестав слідкувати за своїм зовнішнім виглядом, перестав голитися... Єдиною втіхою для нього були їжа, сон та дрімання вдень на канапі. Він навіть не згадував про

своє колишнє кохання. Від такого способу життя він ожирів, перестав рухатися, а згодом помер.

▲ *Поясніть, чому такий спосіб життя призвів до трагічного наслідку? З чим це пов'язано? Яке значення має діяльність у житті людини? Чи можна назвати Обломова особистістю? Обґрунтуйте, як реалізується принцип психології про єдність свідомості та діяльності у поданій ситуації?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 257—261.

2. Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 97—98.

3. Немов Р. С. Психология: Учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. Кн. 1. Общие основы психологии. — 3-е изд. — М.: Гуманит. изд. центр. ВЛАДОС, 1997. — С. 145—155.

СПІЛКУВАННЯ ТА МІЖОСОБИСТІСНІ СТОСУНКИ

ОСНОВНІ ЗМІСТОВІ ПИТАННЯ

1. Спілкування: структура, функції, види, бар'єри спілкування.
2. Соціальна група. Класифікація, структура груп.
3. Міжособистісні стосунки.
4. Тенденції поведінки людини в групі.
5. Конфлікти. Стратегії поведінки особистості у конфліктах.

ПРИКЛАД РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ЗАВДАНЬ

11.1. Екіпаж транспортного літака складався з чотирьох осіб (двох пілотів, один з яких був командиром, штурмана і радиста). Усі члени екіпажу мали гарну професійну підготовку та досвід роботи. Але під час виконання найбільш відповідальних і важких завдань часто спостерігалася неузгодженість дій штурмана і командира екіпажу. На цьому ґрунті часто виникали непередбачувані ситуації (неточний вихід літака на траєкторію під час злету, помилки при скиданні парашутистів тощо). Професійна діяльність екіпажу протікала в умовах підвищеної емоційного напруження, а між командиром і штурманом часто виникали конфлікти, що призвело до негативних міжособистісних стосунків між ними та відвертої неприязні. Унаслідок цього у штурмана розвинулась неврастения, і він був усунений на деякий час від льотної справи, а у командира екіпажу виявили виразку шлунку. Після лікування, потрапивши до складу інших екіпажів, обидва успішно продовжували льотну діяльність.

▲ Поясніть, чим була зумовлена неузгодженість дій штурмана і командира екіпажу? Які явища мали місце у стосунках колективу? Чим були викликані конфлікти між командиром та штурманом? Чому в інших екіпажах командир і штурман успішно реалізували себе у професійній діяльності?

Розв'язування

Щоб пояснити причину неузгодженості дій штурмана і командира екіпажу літака, необхідно розглянути характер спілкування у процесі взаємодії членів екі-

пажу; встановити причини конфліктів між ними. Це дасть можливість співвіднести описане у даній ситуації явище і розв'язати його.

Як відомо, будь-яка діяльність неможлива без спілкування [2; 3]. Для успішної спільної діяльності важливе значення має характер спілкування між членами групи. Як вказує Г. М. Андреева, у структурі комунікативного процесу можна виділити три сторони спілкування: *комунікативна, інтерактивна та перцептивна* [1]. У процесі розвитку групи між її членами виникають різні стосунки.

Міжособистісні стосунки — це сукупність об'єктивних зв'язків та взаємодій між особами, які належать до певної групи; особливістю міжособистісних стосунків є їхнє емоційне забарвлення [3]. Характер цих стосунків визначається не тільки цілями та мотивами діяльності, а й тим, як здійснюється комунікативний процес у ході цієї діяльності. На формування міжособистісних стосунків у групі впливають характер взаємодії партнерів у ході організації і виконання спільної діяльності (інтерактивний бік спілкування), а також сприйняття одного партнера по спілкуванню іншим (перцептивний бік спілкування).

Структура цих стосунків досить складна, оскільки на її формування впливають як об'єктивні чинники — цілі групи, особливості керівництва, специфічні умови та особливості фізичного простору, в якому діє група, так і суб'єктивні — індивідуально-психологічні особливості членів групи, їх здібності, рівень культури, освіченості, рівень домагань.

У даній ситуації причинами конфліктів між командиром та штурманом є їх психологічна несумісність.

Як вказує В. В. Богословський, сумісність — це оптимальне сполучення якостей людей у процесі спілкування, які сприяють успіху під час спільної діяльності. Виділяють чотири види сумісності: *фізична, психофізіологічна, соціально-психологічна і соціально-політична* [2].

Фізична сумісність відображається в гармонійному сполученні фізичних якостей двох або кількох людей, які виконують спільну роботу (сумісність у силі, витривалості). В основі *психофізіологічної сумісності* лежать особливості сенсорної і перцептивної систем особистості, а також типу її темпераменту.

Соціально-психологічна сумісність передбачає взаємини людей з такими особистісними властивостями, які сприяють успішному виконанню соціальних ролей.

Соціально-політична сумісність передбачає єдність ідейних поглядів, схожість соціальних настановлень та ціннісних орієнтацій суб'єктів взаємодії.

У даному випадку причиною конфліктів між двома членами екіпажу є фізична та психофізіологічна несумісність. Вона зумовлена просторовими обмеженнями у процесі сумісної діяльності (малий метраж кабіни літака), а також такими індивідуально-психологічними особливостями, які викликають значні емоційно-енергетичні затрати та незадоволеність у процесі ділового спілкування цих осіб (наприклад, особливості темпераменту, розбіжність у способах та темпі виконання роботи). Це і стало причиною хвороби двох членів екіпажу. Після одужання обидва пілоти успішно продовжували працювати в інших екіпажах, тому що в інших колективах вони перестали безпосередньо спілкуватись, і, таким чином, причин для конфліктів не стало.

Література

1. Гамезо М. В., Домашенко И. А. Атлас по психологии: Информ-метод. пособие к курсу «Психология человека». — М.: Педагогическое общество России, 2001. — С. 103—104.

2. Общая психология: Учеб. пособие для студентов пед. институтов / В. В. Богословский, А. А. Степанов, А. Д. Виноградова и др.; Под ред. В. В. Богословского и др. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Просвещение, 1981. — С. 123—126.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 3-тє вид., стереотип. — К. : Либідь, 2001. — С. 481.

4. Сборник задач по общей психологии: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Под ред. проф. В. С. Мерлина. — М.: Просвещение, 1974. — С. 37—38.

11.2. У студентській групі обирали учасників команди веселих і кмітливих (КВК) факультету. Всіма було визнано, що необхідно включити до складу команди найбільш «кмітливих» студентів Андрія та Вадима. Однак вирішити це питання було надзвичайно важко з причини взаємної особистісної неприязні, навіть ворожнечі, що мало місце в міжособистісних стосунках між студентами. Обидва студенти, запропоновані до складу КВК, рішуче відмовились від співробітництва. Кожен спирався на непродуктивність спільної діяльності. Почуття взаємної неприязні, антипатії (тим більше, ворожнечі), на їх думку, вимагає великих нервових витрат, не сприяє досягнення згоди у пошуках оптимального вирішення конкурсних завдань.

1. Ви знаходитесь в ситуації студента Андрія. Яким буде ваше рішення? Виберіть відповідь:

- а) відмовлюсь від контактів з небажаним партнером;
- б) дам згоду на співробітництво;

в) утримаюсь від власного рішення, але виконаю вимогу групи.

2. У подальшому обговоренні у групі склалась думка, що студент Андрій повинен виступати у ролі капітана команди.

Ви знаходитесь в ситуації студента Вадима. Яким буде ваше рішення? Виберіть відповідь:

а) відмовлюсь від контактів з небажаним партнером;

б) дам згоду на співробітництво;

в) утримаюсь від власного рішення, але виконаю вимогу групи.

3. Більшість студентів виявили думку про те, що Андрій і Вадим повинні виступати у складі команди, незважаючи на їх відмову від співробітництва.

Ви знаходитесь в ситуації студента Вадима. Яким буде ваше рішення? Виберіть відповідь:

а) відмовлюсь від контактів з небажаним партнером;

б) дам згоду на співробітництво;

в) утримаюсь від власного рішення, але виконаю вимогу групи.

▲ *Поясніть, про які сторони комунікативного процесу йдеться у поданій ситуації? Який вплив має група на прийняття рішення окремими членами? Зробіть прогноз щодо можливих варіантів співробітництва між студентами? Який вибір повинні зробити студенти, щоб задовольнити вимогу групи, але не втратити свою особистість? Який би вибір зробили ви?*

Література

1. Климов Е. А. Основы психологии: Учебник для вузов. — М.: ЮНИТИ, 1997. — С. 228—229.

2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 281—288.

11.3. Таня знаходилась у колі малознайомих дівчат та хлопців. Єдине, чого їй хотілося, — якнайскоріше піти звідси. Таня дуже хотіла потрапити на цю вечірку, про яку їй говорили всі друзі. Вона сподівалася, що весело проведе вечір у новій компанії, але тепер відчувала страшену нудьгу. Кімнату заповнила димово завіса, яка обволікала веселі обличчя присутніх. Юнаки і дівчата весело жартували, сміялись, хоча їхнє мовлення було якесь незрозуміле та невиразне. Деякі із них виходили в кімнату, яка знаходилась в кінці коридору. Інші пили вино та пиво.

— Гей, Таню, — підізваła її однокурсниця. — Випий, розслабся, розвеселись!

Таня неохоче взяла із рук Галини банку пива і зробила великий ковток. Вона сразу ж відчула, як їй защеміло у горлі.

До Тані підійшов вродливий молодий юнак, який давно вже привертав її увагу. Він взяв її за руку.

— Ви Таня? — запитав він тихо.

— Так! — відповіла вона із задоволенням, що її впізнали.

Після цієї зустрічі вечірка стала їй здаватися не такою вже поганою. Спочатку вони говорили про якісь дрібниці, а потім Олександр запросив її до іншої кімнати.

Зашарівшись, Таня пішла за Олександром. Вона відчувала, як закрутилась у неї голова від випитого пива, але вона сміливо вступила на поріг кімнати. Їй хотілося бути у товаристві разом з Олександром.

У кімнаті стояв якийсь дивний, незнайомий запах. Олександр познайомив Таню зі своїми друзями. Вони навіть не помітили її присутності. Потім Олександру передали якусь дивну цигарку. Вона була вдвічі менше звичайної. Хлопець задоволено посміхнувся і подякував своєму товаришеві. Він глибоко затягнувся солодкуватим димом.

— Чудово, — сказав він і простягнув Тані цигарку.

— Що це? — запитала вона.

В кімнаті пролунав сміх...

— Ти впевнений, що вона тут має бути? — запитав один із хлопців.

— З нею все буде добре, — впевнено відповів Олександр. — На, спробуй. Це маріхуана, не бійся, ти будеш добре себе почувати.

Таня дуже перелякалась. Як вона могла піти на це? Вона знала, що їй не слід цього робити... Але Олександр їй дуже сподобався...

— Просто піднеси її до рота та зроби вдих, — порадила одна із дівчат. — Ти тільки спробуй, всі її смалють, вона не шкідлива! Давай... тобі сподобається, — всі вмовляли її в один голос.

Таня взяла цигарку і зробила першу затяжку...

▲ *Проаналізуйте ситуацію та вкажіть, про які процеси групової взаємодії йдеться. Чим зумовлена поведінка Тані? Чому вона пішла на поступки оточення: щоб сподобатись Олександру чи з іншої причини? Що вплинуло на поведінку дівчини? Як називаються ці механізми? Встановіть порядок їх розгортання у ході прийняття рішення. Як ви вважаєте, до якого типу можна віднести дану групу? Які групові норми та цінності у ній переважають?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008.

2. Реан А. А., Бордовская Н. В., Розум С. И. Психология и педагогика. — СПб.: Питер, 2006. — С. 400.

11.4. У школі № 115 чергування було організовано таким чином. На початку навчального року старшокласники обговорили правила внутрішнього шкільного розпорядку, організацію чергування, затвердили графік чергувань. Класні керівники не стежили за його виконанням. У школі № 212 класні керівники на учнівських зборах пояснили правила внутрішнього розпорядку і повідомили про обов'язки чергових, склали графік чергувань і слідували за його виконанням.

У цих двох школах чергові виконували свої обов'язки сумлінно і відповідально. Але в одній зі шкіл після закінчення чергування учні часто порушували правила поведінки, в той же час в іншій школі спостерігалось відповідальне і добросовісне ставлення до правил внутрішнього розпорядку і після закінчення чергування.

▲ *Визначте, в якій школі (вказіть номер) відповідальне і добросовісне ставлення до правил внутрішнього розпорядку було стійкішим? Якими психологічними умовами організації колективу це пояснюється? Що впливає на ставлення учнів до правил внутрішнього розпорядку: керівник чи колектив? Яка роль класного керівника у поданій ситуації? Відповідь обґрунтуйте.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 278—281.

2. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 3-тє вид., стереотип. — К.: Либідь, 2001. С. 459—462.

3. Сборник задач по общей психологии: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов; Под ред. проф. В. С. Мерлина. — М.: Просвещение, 1974. — С. 37.

11.5. У двох дев'ятих класах учням запропонували відповісти письмово на такі запитання: 1) Хто краще за всіх допомагає товаришам по класу? 2) З ким би ти хотів сидіти разом за однією партою? 3) З ким би ти хотів піти в туристичний похід?

Після підрахунків відповідей учнів обох класів були отримані такі результати, які занесли до таблиці:

Клас	1-ше запитання	Найбільша кількість варіантів відповідей отримали учні	
		2-ге запитання	3-тє запитання
9-А 9-Б	Н. М.	Н. С.	В. С.

▲ *Визначте, який із класів має вищий рівень згуртованості? Як він впливає на міжособистісні стосунки в групі, а також на становище статус кожного члена? Який тип міжособистісних стосунків є вибором варіантів відповідей стосовно 1-го і 3-го запитань? Який тип міжособистісних стосунків визначає становище і статус учня Н. у 9-А класі, учня С. у 9-Б класах? Чим це пояснюється?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 276—277.

2. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 3-тє вид., стереотип. — К.: Либідь, 2001. С. 449—467.

3. Сборник задач по общей психологии: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Под ред. проф. В. С. Мерлина. — М.: Просвещение, 1974. — С. 38.

11.6. ... Білий Король проводжав поглядом Чорну Королеву.

— Яка фігура! Була б моєю — нічого б не пожалкував!

— Ви ризикуєте, Ваше Біле Величносте, такими жартами не розкидаються, — повернулась на ходу Королева.

— А все-таки цікаво, чого б Ви не пожалкували?

Король відразу ж «пожертвував» Пішака.

— І це все, Ваше Величносте? У Вашому становищі?!

Король «пожертвував» Коня, потім ще Коня і Ладдю... Чорна Королева приймала все...

— А Ви не розгублюєтесь, Ваше Величносте! — заговорила вона.

— Я ніколи не розгублююсь, — відповів він. — На те я і Король.

І ось настала хвилина, коли він пожертвував Білою Королевою. І залишився наодинці: інших білих фігур на дошці не було.

— Дорога! Тепер я вільний, і можливі будь-які варіанти! — захлинявся він. — Тобі не треба нікого боятися, я чекаю Тебе!

А Чорна Королева і сама вже наближалась... Тихими ходами... І всім стало ясно: гра Білого Короля закінчена ... Чорні (їх хід) дадуть йому мат у два ходи.

▲ *Визначте, про який тип спілкування йдеться в даній ситуації? Що вплинуло на прийняття рішення Білого Короля: розуміння чи нерозуміння справжньої сутності партнера? Як називається це явище? Які якості партнерів у даному випадку впливають на міжособистісні стосунки? Чи можна назвати ці стосунки дружніми?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К. : КНЕУ, 2008. — С. 270—272.
2. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 3-тє вид., стереотип. — К.: Либідь, 2001. — С. 463—473. С. 38.
3. Реан А. А., Бордовская Н. В., Розум С. И. Психология и педагогика. — СПб.: Питер, 2006. — С. 199—205.

11.7. А. Декілька пасажирів, що не знали одне одного до початку поїздки, зустрілися в купе потягу. Почалося звичайне подорожнє життя... Як завжди, знайшлася людина, яка взяла на себе функції лідера. Це був чоловік середнього віку, охайно одягнений, з приємною посмішкою. Він став ініціатором якоїсь розваги. Інший узяв на себе роль розповідача анекдотів; третій сидів відсторонено та поглядав у вікно (він сумував) і відразу ж став об'єктом глузування четвертого. Четвертий пасажир увесь час галасливо щось викрикував, наспівував, незважаючи на решту супутників, які дивились на нього з мовчазним осудом...

Б. Вчитель, який викладав у школі і був класним керівником шостого класу, зробив підсумки свого першого року роботи: «З класом я працював рік. Дещо мені вдалося вже зробити. У класі був створений звичний актив, у який входили відмінники і хороші учні. Звичайно, були також невстигаючі та «середняки», яким постійно надавалась допомога. Існувала традиція: обговорювати всі негативні події у класі (порушення дисципліни, правил внутрішнього розпорядку тощо)».

В. Випускник середньої школи описує свій клас: «Учні у класі були різні, як і скрізь, — і дуже талановиті, і не дуже, і хороші, і так собі, «середняки»... Зібралися ми за кілька місяців до випуску і вирішили між собою: до фінішу весь клас прийде без невсти-

гаючих і «невдах». Не умієш, працювати — навчимо, не хочеш — примусимо... Дуже наполегливо ми за це взялися. А результати — вражаючі: із 29 випускників 14 осіб отримали медалі, інші теж закінчили школу дуже добре; майже всі вступили до вищих навчальних закладів. Ми постійно зустрічаємось, нам приємно спілкуватись, адже ми — друзі з дитинства».

▲ *Охарактеризуйте кожну з описаних груп за типом зв'язків, за якими вона об'єднується. Яку із груп можна назвати колективом? Які міжособистісні стосунки характерні для всіх груп? Чим відрізняється група від колективу?*

Література

1. Немов Р. С. Психология: Учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. Кн. 1. Общие основы психологии. — 3-е изд. — М.: Гуманит. изд. центр. ВЛАДОС, 1997. — С. 528—538.

2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 270—272.

3. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 3-тє вид., стереотип. — К.: Либідь, 2001. С. 463—473.

11.8. 1. По звистій гірській дорозі рухаються назустріч одна одній дві автомашини; водій, що їде вгору, чітко дотримується своєї правої сторони руху; водій, що виїжджає йому назустріч із-за повороту, їде по середині шляху. Перший водій, блимнувши далеким світлом фар, наближається до вітрового скла своєї машини так, щоб його бачив зустрічний, підносить вказівний палець правої руки до скроні і демонструє «угвинчування в скроню» (загальнозрозумілий для всіх жест — «погано міркуєш» або «міркувати треба»). Другий водій різко завернув у свій ряд, встиг ще смикнути плечима і, кинувши рульове колесо, розвести долоні (мов, «що поробиш, буває; думав, що дорога вільна»).

2. Жест «удар по долоні співрозмовника» в момент або після виголошення фрази єгиптянин і сирієць сприймають як жарт або влучну фразу, які сподобались, а європеець це сприймає як прояв фамільярності, неповаги до співрозмовника.

3. Діти, слухаючи страшні історії (казки, проглядаючи фільми жахів тощо), частіше ніж зазвичай торкаються один одного, обнімаються, беруться за руки... Дорослі також часто торкають себе і свого партнера в екстремальній ситуації.

4. Якщо сісти, відхилившись назад, схрестити руки на грудях і трохи підняти голову, як одразу ваш співрозмовник почне відчу-

вати незручність у процесі спілкування. Перша його реакція на вашу позу полягатиме у зміні власної. Він прибере таку саму позу або, якщо буде зацікавленим у продовженні розмови, нахилиться ще більше вперед, підсилить жестикуляцію...

▲ *Поясніть, чи є взаємодія людей в описаних нижче чотирьох різних ситуаціях? Якщо так, то в чому схожі вказані процеси взаємодії? Які засоби спілкування використані у поданих ситуаціях? Чи можна назвати їх ефективними у конкретних випадках?*

Література

1. Немов Р. С. Психология: Учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. Кн. 1. Общие основы психологии. — 3-е изд. — М.: Гуманит. изд. центр. ВЛАДОС, 1997. — С. 514—522.

2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 268—269.

11.9. Диригент «посеред третьої частини» (виконувався складний музичний твір) помилився і дав вступ першому гобою на такт раніше, не чекаючи закінчення музичної фрази, яка виконувалась скрипалем. Той вступив «по руці». Скрипаль-соліст відразу ж зорієнтувався, оркестр теж і ніхто з публіки (зрозуміло, крім професіоналів) не помітив того, що сталося.

Проте в антракті були терміново зібрані всі оркестранти і гобоїстові вчинили «розправу». Диригент, дізнавшись про це, пішов до них і намагався їх переконати, що винен у всьому цьому він один, оскільки завчасно дав вступ. «Ні, — заперечив йому концертмейстер оркестру, — ви диригент, у вас багато завдань, і до того ж, диригуючи з пам'яті, сповна можете помилитися. У соліста-гобоїста на пульті лежать ноти його партії і він не має права на помилку. Тепер своїм рішенням ми відсторонюємо його на три концерти від виконання партії першого гобоя і перекладаємо на другий голос».

▲ *Встановіть причину конфлікту у поданій ситуації? Чим він зумовлений? Яка причина викликала непорозуміння між концертмейстером і гобоїстом? Як ви вважаєте, вирішення даного конфлікту було конструктивним? Про які засоби ділового спілкування йдеться?*

Література

1. Климов Е. А. Основы психологии. Практикум: Учебное пособие для вузов. — М.: ЮНИТИ, 1999. — С. 42—44.

2. Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 281—287.

11.10. Протягом останніх років Світлана і Надя були хорошими подругами. Суботніми днями вони зазвичай проводили час у колі друзів. Тому Світлана дуже засмутилась, коли Надя сказала їй, що в цю суботу вона повинна залишитися вдома, доглянути за хворою бабусею.

Щоб бути солідарною з подругою, Світлана вирішила цього разу нікуди не йти без Наді і залишилася вдома з батьками. Їй було тоскно. Вона подумала, що її подрузі, можливо, важко самій впоратися із хворою бабусею і вирішила відвідати її. Заздалегідь Світлана зателефонувала подрузі, але ніхто не зняв слухавку, і вона вирішила, що Надя з бабусею вийшли подихати свіжим повітрям на вулицю.

У понеділок однокурсник Михайло запитав Світлану, чому вона не прийшла до них на вечірку разом з Надією. Збентежена Світлана ніяково подивилась, бо не знала, що відповісти. Вона не хотіла вірити, що Надя їй збрехала.

▲ *Поясніть, про які стосунки у поданій ситуації йдеться? Яка поведінка подруг могла б призвести до конфлікту? Як його можна уникнути? Які стилі поведінки у конфліктній ситуації ви можете запропонувати подругам, щоб зберегти гарні взаємовідносини?*

Література

1. Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 281—287 с.

2. Немов Р. С. Психология: Учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. Кн. 1. Общие основы психологии. — 3-е изд. — М.: Гуманит. изд. центр. ВЛАДОС, 1997. — С. 601—603.

3. Реан А. А., Бордовская Н. В., Розум С. И. Психология и педагогика. — СПб.: Питер, 2006. — С. 399.

11.11. Влітку сім'я Дениса переїхала в новий мікрорайон на інший кінець міста. Старі друзі були далеко, раз-другий з'їздив до них, але колишні стосунки не відновились. Нових друзів у школі він поки що не придбав — до першого вересня залишалися ще два тижні.

Якось увечері, гуляючи у дворі, він познайомився з хлопцями набагато старшими за себе, а потім охоче проводив з ними дні канікул, що залишилися.

— Нічого, почнеться навчання, — у нього не буде вільного часу з ними гуляти. Та і нові товариші з'являться, — заспокоював батько стривожену матір.

Проте навчальний рік почався, а Денис ще більше прив'язався до своїх сумнівних друзів, став прогулювати уроки і цілі навчальні дні і, що найстрашніше, залучатися до паління і вживання спиртних напоїв. На всі вимоги батьків він відповідав:

— Так, я такий! А що можу з собою зробити? Мені з ними добре! Дайте спокій мені.

▲ *Укажіть, до якого типу групи приєднався Денис? Чим проявляється її асоціальний характер? Що вплинуло на поведінку Дениса, який виховувався у гарній родині? Який вплив виявився сильнішим? Як називається це явище?*

Література

1. Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посіб. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 278—281.

2. Немов Р. С. Психология: Учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. Кн. 1. Общие основы психологии. — 3-е изд. — М.: Гуманит. изд. центр. ВЛАДОС, 1997. — С. 547—554.

3. Реан А. А., Бордовская Н. В., Розум С. И. Психология и педагогика. — СПб.: Питер, 2006. — С. 401.

11.12. ...Я зустріла в лісі хлопчика років дванадцяти, що допоміг мені знайти дорогу в селище. Коли ми підійшли до села, я побачила, як хлопчик підійшов до одного з будинків і зазирнув у вікно.

— Оленко! — крикнув він. — Ти що — спиш? А ну відкрий вікно... Тоненька, схожа на світлу стеблину рука повільно простягнулась і з великим зусиллям штовхнула стулки. Вікно розкрилося, і рука сховалася.

— Привіт! — сказав Тимофій (так звали мого супутника) і відкашлявся.

— Привіт, — відповів тихий голосок всередині.

— Прочитала?

— Прочитала... — відгукнувся той же голосок.

— Дивись мені! — сказав Тимко суворо. — Ось пообідаю і прийду. Марія Петрівна, знаєш, скільки з математики задала? Не до жартів!

— А тебе тітка Галина вже шукала, — відповів голосок.

— Що я, гаманець з грошима, щоб мене шукати? — пробурчав Тимко. — Мене шукати нема чого. Сказав прийду — значить, прийду.

Він перегнувся через підвіконня.

— Давай зошити... — сказав він.

Я теж зазирнула у вікно. На ліжку лежала дівчинка, бліда, худенька. Я побачила її обличчя. Воно було ніжне, з м'яким овалом, з прозорою, без рум'янцю шкірою. Великі сині очі дивилися прямо на нас. Дівчинка повільно, обережно посміхнулась, ніби і посмішка завдавала їй болю.

— Давай зошити, чуєш? — наказав Тимко.

— Ой, злякалась, — відповіла дівчинка, тихо засміявшись. — До чого ти, Тимко, суворий, аж страх бере...

— Бувай... — баском сказав Тимко. — Поїм і прийду. Вікно зачиняти?

— Бувай... — тоненько і тихо, як відлуння, відізвалась дівчинка. — Не закривай, не треба...

Тимко відійшов від вікна і ми пішли далі.

— Що з цієї дівчинкою? — запитала я після мовчання. — Давно хворіє?

— П'ять років лежить, — сумно відповів хлопчик. — Хвороба у неї така... Поліартрит — так лікарка сказала. — Раніше вона хоч підійматися могла, а тепер не може. І ноги у неї не розгинаються. — Бачили, як їх звело? Ні сісти, ані встати. Ми з нею за одною партою сиділи. Ну ось, я щодня приходжу до неї, уроки вчимо. Вона, молодець, старається. Ось тільки з англійської трійку отримала. У нас вчителька сувора...

Ми дійшли до низенького парканчика і зупинилися.

— Я тут живу... — сказав він, засоромившись, і вуха його почервоніли.

— Ну, до побачення, Тимофію, — сказала я і простягнула йому руку.

▲ *Поясніть, на якій основі сформувались стосунки між Оленкою та Тимком? Яку цінність вони мають для друзів, їх родин, суспільства? Чи кожна людина здатна так, як Тимко у поданій ситуації, співпереживати, безкорисливо допомагати друзям, рідним, незнайомим людям? Як називається це явище?*

Література

1. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 3-тє вид., стереотип. — К.: Либідь, 2001. С. 491—495.

2. Реан А. А., Бордовская Н. В., Розум С. И. Психология и педагогика. — СПб.: Питер, 2006. — С. 404.

11.13. З метою вивчення міжособистісних стосунків у колективі учнів шостого класу класний керівник провів анонімне опитування. Учні повинні були дати відповіді на запитання: «З ким би ти хотів сидіти разом за однією партою?», «Кому б ти хотів більше всього відправити вітальну листівку?».

Після аналізу отриманих результатів класний керівник почав вивчати причини становища двох членів колективу, які не отримали жодного вибору. Це — двоє учнів. Наталя С. — тиха, замкнута дівчинка — жила з бабусею. Батьки дівчинки розійшлися, у кожного з'явилися нові сім'ї, і дівчинка виявилася їм непотрібною. Саме ця обставина і вплинула на формування характеру Наталі. Вона майже ні з ким не спілкувалась. Після уроків відразу ж йшла додому. Про себе нічого не розповідала. До навчання ставилася сумлінно, мала гарні успіхи з природничих дисциплін. Усі доручення класного керівника та активу класу виконувала вчасно і добросовісно.

Костя К. був енергійним і наполегливим хлопчиком, він відмінно вчився і мав великий авторитет у класі. Не по роках розвинений, принциповий і нестерпний до недоліків, він іноді вступав у конфлікти з окремими людьми. Але охоче допомагав невстигаючим учням. До моменту вивчення міжособистісних стосунків у нього виник конфлікт зі всім класом. Більша половина учнів наполягала не йти на наступний урок, а піти погуляти в парк. Костя запевняв однокласників, що цього не слід робити, бо математика дуже серйозний предмет, та й вчителя не треба ображати. Він виявився єдиним, хто не пішов з уроку.

▲ *Проаналізуйте, який рівень розвитку має учнівський колектив? Чи залежить характер взаємовідносин від ціннісних орієнтацій колективу? Чим зумовлений низький статус двох учнів, які не отримали жодного вибору? Чи можна на це впливати? Якими методами і способами?*

Література

1. Немов Р. С. Психология: Учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. Кн. 1. Общие основы психологии. — 3-е изд. — М.: Гуманит. изд. центр. ВЛАДОС, 1997. — С. 553—557.

2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 276—277.

3. Сборник задач по общей психологии: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов; Под ред. проф. В. С. Мерлина. — М.: Просвещение, 1974. — С. 41.

11.14. З учнями старших класів був проведений наступний експеримент. Учням запропонували перелік слів, що позначають позитивні властивості особистості. Треба було надати відповіді на три запитання: 1) Яка із означених властивостей притаманна кожному товаришеві із класу найбільше, а яка — найменше? 2) Яка із цих властивостей притаманна тобі найбільше, а яка — найменше? 3) Якою із цих властивостей ти хотів би володіти в найбільшій мірі, а якою — в найменшій?

Після обробки анкет було виявлено три типи зв'язку між відповідями на ці питання.

1-й тип. Самооцінка дуже близька до оцінки бажаних властивостей (ідеальної оцінки), але далека від оцінки товаришами по класу (реальної оцінки).

2-й тип. Самооцінка далека від ідеальної оцінки, але близька до реальної оцінки.

3-й тип. Ідеальна оцінка далека від самооцінки, а самооцінка — від реальної оцінки.

▲ *Обґрунтуйте, які взаємостосунки колективу й особистості найбільш характерні для кожного з наведених типів відповідей. Які можливі причини цих взаємин? Як можна їх змінити? Від чого це залежить? Чи залежить становище і статус особистості від самооцінки та оцінки групи?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 272—277.

2. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 3-тє вид., стереотип. — К.: Либідь, 2001. — С. 441—463.

3. Сборник задач по общей психологии: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Под ред. проф. В. С. Мерлина. — М.: Просвещение, 1974. — С. 39.

11.15. Перед канікулами Інна була лідером ліцею, мала авторитет і багато товаришів, які добре до неї ставились.

Але після канікул і тривалої хвороби, коли вона прийшла до ліцею, то з перших же днів відчула себе самотньою. Вона побачила, що в центрі уваги класу стала нова учениця Катя.

На шкільних дискотеках навколо Каті завжди було багато хлопців і дівчат. До Інни, крім подруги Світлани, ніхто не підходив. Олег — теж біля Каті. З нею поводитись чемно, але не за-

прошували разом погуляти, як раніше. Їй здавалось, що всі на-сміхаються та глузують з неї.

Інна перестала бути на вечірках і дискотеках. Вона не хотіла показувати, як їй було болісно. Вона постійно думала, аналізувала всі свої вчинки, шукала причини такого «ганебного» до неї ставлення. Вдома, зі слізьми на очах, розповідала про таку несправедливість. Навіть попрохала батьків перевести її до іншої школи.

▲ *Проаналізуйте, під впливом яких обставин змінилося становище Інни у класі? Про які процеси у взаємостосунках між учнями та Інною йдеться? Чи варто дівчині переживати з приводу зміни її становища у класі? Як можна назвати її хвилювання?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 276—277.

2. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 3-тє вид., стереотип. — К.: Либідь, 2001. С. 463—469.

3. Сборник задач по общей психологии: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Под ред. проф. В. С. Мерлина. — М.: Просвещение, 1974. — С. 40.

11.16. Вранці Оксана збирається до школи, накинувши на себе легеньку куртку.

— Одягни пальто, — говорить мама. — Ця куртка занадто легка для такого прохолодного ранку.

— Не хочу! Усі мої подруги так вдягаються! А ти хочеш, щоб з мене глузували!

Оксана почала доводити, що зараз ніхто не носить пальто, а іншого теплого і сучасного одягу у неї немає. Вона рішуче попрямувала до дверей.

— Але ти застудишся! — не припиняла мати. — Ми ж обидві не хочемо, щоб ти застудилась. — Зрозумій, я ж за тебе щиро хвилююсь. Ну, будь ласка, зрозумій мене і порадь, що робити з такою дитиною?

— Добре, давай я одягну светр під куртку.

— Прекрасно, — погоджується мати.

▲ *Проаналізуйте, які стосунки мають місце у поданій ситуації? На підставі чого виник конфлікт між дочкою і матір'ю? Як він вирішився? Які тактики поведінки у даному конфлікті були застосовані? Чи є вони оптимальними у даному випадку?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 281—286.
2. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 3-тє вид., стереотип. — К.: Либідь, 2001. С. 496—498.
3. Реан А. А., Бордовская Н. В., Розум С. И. Психология и педагогика. — СПб.: Питер, 2006. — С. 402.

11.17. Ігорю 15 років. Він жив із матір'ю, яку засудили за злочин і посадили до в'язниці. Хлопчик важко переживав цю трагедію, замкнувся, перестав спілкуватися з друзями. Йому випало непосильне випробування — необхідність вирішувати складні завдання — визначити своє ставлення до матері і подумати, як жити далі самому.

Розуміючи стан хлопця, дядько Анатолій, далекий родич матері, вирішив з ним поговорити:

— Бачиш, Ігорю, становище твоє нелегке, не заперечую. Важко жити без батька, а тепер і без матері. Коли їх просто немає: вони померли або загинули, проживши неповне, але чесне, гідне життя, — одна справа. Набагато складніша ситуація у тебе. Матері і батька немає, але їх вчинки постійно переслідують тебе в житті. Для цього треба мати велику мужність. І я впевнений: у тебе ця мужність є. Ти не відповідаєш за те, що зробила твоя мати. Твої провini в цьому немає. З нею сталося велике нещастя, в якому винувата вона сама і більше ніхто. Ти ж повинен знати про один вкрай важливий громадянський обов'язок, і це знання обов'язково додасть тобі сили і впевненості. Твоя мама дуже провинилась перед людьми і перед тобою. І за свою провину вона справедливо і суворо покарана. Коли мама повернеться, ти будеш дорослою, самостійною людиною. У тебе на той час, скоріш за все, буде своя сім'я, свої діти. Так от, у той час, коли ти будеш сильним і незалежним, ти, і лише ти, запам'ятай це, Ігорю, можеш і будеш зобов'язаний допомогти матері встати на ноги.

— Я?! — здивувався хлопець.

— А хто ж, якщо не ти? — продовжував дядько Толя. — Ти в матері один. Лише у тобі вона вбачає джерело свого відродження, лише в тобі буде її надія. І дуже важливо, щоб душа твоя не огрубіла, щоб ти не забув, що батьки дали тобі життя і виростили тебе, що батьків не вибирають, від них не відрікаються, коли вони в біді.

Ігор всю ніч не спав. Він весь час думав за матір. Після розмови з дядьком йому стало краще. Розпач і злість на матір вже не тьмарили його душу. Він згадував своє дитинство і матір, яка так хотіла, щоб він гарно вчився, щоб став у майбутньому юристом.

▲ *Проаналізуйте, який механізм впливу застосував родич Ігоря для зміни ставлення сина до матері? Як він називається? Чи є вірогідність позитивного ставлення Ігоря до матері в майбутньому? Від яких чинників це залежить?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 276—277.

2. Немов Р. С. Психология: Учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. Кн. 1. Общие основы психологии. — 3-е изд. — М.: Гуманит. изд. центр. ВЛАДОС, 1997. — С. 601—603.

3. Реан А. А., Бордовская Н. В., Розум С. И. Психология и педагогика. — СПб.: Питер, 2006. — С. 404.

11.18. Оля і Митя ровесники, виросли в одному будинку і ось вже сьомий рік разом ходять до школи. Одного разу вранці вони, як завжди, йшли в школу. Недалеко від школи їм зустрівся незнайомий широкоплечий, загорілий, у матроському кашкеті моряк далекого плавання. Він відразу сподобався і Олі, і Миті. Мабуть, моряк відмітив увагу молодих людей, тому що, спочатку уповільнив кроки, потім дружньо посміхнувся і нарешті сказав:

— Вибачте мене, леді! Прошу вибачення, сер! Мені здається, у пані втомились руки. Якщо дозволите, я донесу портфель. — І перш ніж друзі відреагували, загадковий моряк взяв з Олиних рук портфель і попрямував поруч.

Усю дорогу до школи моряк весело і невимушено розмовляв і жартував з юними супутниками. А перед самими дверима він вручив Олин портфель Миті, козирнув їм і зник. Біля самих шкільних дверей діти зіткнулися з Віктором і Андрієм.

— Ой, — закричав Віктор, — ви лише погляньте на цю парочку! Ти що, Митько, віслук? Або вона хвора? Або ти найнявся?

— Почервонів! Почервонів! — закричав Андрій. — Віктор, ти лише подивися, який він червоний!

Митя вкрай зніяковів і насправді почервонів. Але тут на виручку хлопцеві прийшла Оля. Як нічого не трапилося, вона сказала:

— Прошу, сер, не звертайте увагу. Ми спізнюємося.

І Митя пригадав раптом того веселого моряка. Ні, моряк ні за що не віддав би в такий момент портфель Олі. І в Миті заговори-

ла гордість. Він рішуче зробив крок уперед, розкрив шкільні двері, пропустив Олю і наперекір Віктору, Андрію і всьому білому світові допоміг дівчинці зняти пальто.

— Дякую, сер, — підіграла йому Оля і спокійно пішла до класу.

▲ *Проаналізуйте, які чинники вплинули на зміну поведінки Миті та Олі в їх міжособистісних стосунках? Чим це зумовлено? Чому Митя не з'явився осуду друзів щодо «лицарської» поведінки стосовно однокласниці Олі? Який вплив виявився сильнішим? Як називається це явище?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 269—271.

2. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 3-тє вид., стереотип. — К.: Либідь, 2001. С. 450—451.

3. Реан А. А., Бордовская Н. В., Розум С. И. Психология и педагогика. — СПб.: Питер, 2006. — С. 405.

11.19. Учням запропонували скласти характеристику людини за фотографією. Причому одній групі сказали, що на фотографії — портрет невідомого художника XIX століття, і попрохали описати його зовнішність та характер. Інша група учнів дістала таке саме завдання і ту саму фотографію. Але їм повідомили, що на фотографії — небезпечний злочинець.

Описи портретів, здійснених учнями обох груп, різночутно відрізнялись. Учні першої групи надали позитивну характеристику «невідомого художника»; вони вказали на його надзвичайно виразні очі, сповнені внутрішньої краси та творчого натхнення, благородне обличчя тощо. Учні другої групи, навпаки, в характеристиках портрета вказали, що цей чоловік має ворожнечий погляд, який свідчить про злочинну діяльність, а його очі випромінюють ненависть і зверхність.

▲ *Поясніть, чому описи портретів, здійснених учнями обох груп, мають таку відмінність? Які чинники вплинули на написання різних характеристик людини за однією фотографією? Як називається це явище?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 269—275.

2. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 3-тє вид., стереотип. — К.: Либідь, 2001. С. 465—466.

11.20. ...Олеся «посварила» з подругою Надією, з якою дружила з першого класу. Зараз вони навчались у випускному класі гімназії. Надія попросила в неї зошит з англійської мови, щоб переписати невиконане завдання, але та їй відмовила. При цьому сказала: «Мені не жаль, але я не хочу, щоб у нас були однозначні відповіді. Вчителька подумає, що я у тебе переписала, коли візьме зошити на перевірку...». Надія мовчки, з образою на обличчі, відійшла від подруги...

Ось уже третій день вони не розмовляють так, як раніше. Зовні ніби нічого не трапилось. На заняттях сиділи за однією партою, чемно вітались, але розмови не виходило. Додому йшли різними шляхами, хоча жили поруч.

Олеся з розпачем думала: «Я ж нічого поганого не хотіла, чому ж вона з таким докором дивиться на мене? Може, я її образила? Так, це я у всьому винна! Не слід було так вчиняти! Завтра попрошу у неї пробачення, адже Надія — найближча подруга... Вона добра і надійна людина. Ні, вона мені не вибачить. Це видно з її поведінки, вона відвертається від мене...».

Тим часом Надія з жалем думала, що їй не вистачає товариства розумної подруги, яка стала для неї дорогою та близькою людиною в останні роки. Їй соромно стало за свій вчинок. Вона подумала: «Для чого я їй потрібна — така невдаха... Їй би краще подружитись з Наталкою».

Вранці подруги зіткнулися біля входу до школи. Їхні погляди зустрілись...

▲ *Поясніть, у чому причина непорозуміння, яке виникло між подругами. Чи можна назвати його конфліктом? Чи можна його подолати? Що заважало подругам усунути непорозуміння відразу? Як ви вважаєте, скільки часу потрібно для усунення перешикод у спілкуванні? Які можливі шляхи для вирішення складної ситуації ви можете запропонувати подругам?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 269—271.

2. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 3-тє вид., стереотип. — К.: Либідь, 2001. — С. 465—466.

11.21. Андрій перейшов у нову школу в 11 клас. Незабаром всім стало ясно: його спокійний характер, доброзичлива манера триматися, а найголовніше, широка ерудиція передбачали йому визнання всього класу. Якось всі відразу потягнулися до нього.

Але пройшов місяць-другий і Андрій все частіше заходив до класу один.

Одного разу на уроці фізики після захоплюючої відповіді Андрія про філософське значення теорії ймовірності вчитель запропонував йому підготувати доповідь на цю тему. Андрій відмовився. Це не засмутило вчителя. Адже наближались іспити, і часу на підготовку до випускних іспитів залишилося вкрай мало. І, зрозуміло, що Андрієві треба ретельно готуватися. Так міркував вчитель.

Але Андрій відповів, бажаючи виправдати свою відмову:

— Я не розумію, який у цьому сенс?! Ви, вчителю, вже уявляєте мої можливості, а їм, — він кивнув (досить ввічливо) в бік класу, — це ні до чого. Кожен може і повинен шукати сам...

▲ *Вкажіть, який тип стосунків склався між Андрієм і класом? У чому їх морально-етичний сенс? Яка позиція і роль Андрія у внутрішньогруповому процесі? Чи можуть вплинути групові норми та цінності на характер ставлення Андрія до групи: за яких умов?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 276—277.

2. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 3-тє вид., стереотип. — К.: Либідь, 2001. — С. 491—495.

3. Реан А. А., Бордовская Н. В., Розум С. И. Психология и педагогика. — СПб.: Питер, 2006. — С. 385.

11.22. Олег, восьмикласник, разом з вуличною компанією хлопців, які були значно старші за нього, став учасником групового нападу та побиття перехожого. Хлопці були у стані похмілля.

Враховуючи неповноліття Олега та його стан здоров'я (хвороба серця), а також ту обставину, що він не виявляв активності у скоєнні злочину, а тільки був свідком цього, школі дали можливість взяти його на поруки. Для цього потрібне було позитивне рішення педагогічного колективу. У разі негативного рішення — хлопця чекало рішення суду та позбавлення свободи.

Після бурхливого обговорення педагогічна рада школи більшістю голосів (всього у два голоси) все-таки прийняла рішення — взяти Олега на поруки та дозволити відвідувати школу.

Наступного дня він вперше в житті взяв участь у чергуванні по школі і, одягнувши пов'язку «черговий», добросовісно стояв на переході біля східців та слідкував за порядком.

Після уроків вчителька молодших класів проводжала свій другий клас до роздягальні. Йдучи мимо Олега, вона сказала малякам голосно:

— Діти, гляньте — це той самий хуліган (і вона вказала на Олега, взявши його за рукав), якого вчора ледь не вигнали зі школи. Пам'ятаєте, я вам вранці про нього розповідала?

За кілька секунд Олег зірвався з місця і, кинувши пов'язку чергового, із перекошеним обличчям вибіг зі школи.

▲ *Проаналізуйте, чим зумовлена поведінка вчителя молодших класів щодо Олега, незважаючи на позитивне рішення педагогічного колективу? Чим це зумовлено? Які механізми взаємодії між вчителькою та Олегом, а також вчителькою та молодшими школярами можна виявити у даній ситуації? У чому їх сутність?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін., За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 267—270.

2. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — 3-тє вид., стереотип. — К.: Либідь, 2001. С. 449—453.

3. Реан А. А., Бордовская Н. В., Розум С. И. Психология и педагогика. — СПб.: Питер, 2006. — С. 397—398.

ОСВІТА В КУЛЬТУРІ ЛЮДСТВА

ОСНОВНІ ЗМІСТОВІ ПИТАННЯ

1. Освіта як спосіб входження людини в світ культури і знань.
2. Перші навчальні заклади Заходу і Сходу в найдавніші часи (Стародавнє Межириччя, Давній Єгипет, Давня Індія, Давній Китай).
3. Особливості освіти в ранньому середньовіччі.
4. Особливості західної та східної освіти за часів Відродження, Реформації та Нового часу.
5. Освіта в Україні та її особливості.
6. Сучасні тенденції в освіті та Болонський процес.

ПРИКЛАД РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ЗАВДАНЬ

12.1. Сучасні дослідники, вивчаючи і розроблюючи нові галузі знань, звертаються до лексики давньогрецької і латинської мов у пошуках найбільш достеменної термінології. Античні корні багаточисельних понять, які ввійшли до складу сьогочасних словників, якими ми постійно користуємося, безперечно свідчать про високий інтелектуальний рівень діячів розумової праці у Давній Греції, про їх вплив і зв'язок з розвитком сучасної науки, у тому числі освітянської.

▲ *Укажіть, які, на вашу думку, поняття і терміни запозичені з давньогрецьких, найбільш уживані в сучасних освітянських словниках і наукових дослідженнях? Чому такий тривалий термін їхнього використання?*

Розв'язування

Щоб відповісти на поставлені запитання, слід розглянути такий процес формування особистості, як соціалізація.

Соціалізація особистості, на думку сучасного психолога М. Чеховських, становить собою процес формування особистості у відповідних соціальних умовах. У ході цього процесу відбувається засвоєння людиною соціального досвіду, тобто перетворення його на власні цінності й життєві орієнтації. Таке перетворення передбачає перенесення й античних досягнень у понятійний арсенал існуючої цивілізації, суспільства.

Суспільство, як і будь-яка цілісна система, для свого нормального функціонування потребує безперервного потоку інформації. Але специфічна особливість системи «суспільство» в тому і виявляється, що з часу, коли воно стало на ґрунт цивілізації, в його пам'яті поряд із поточною, функціональною інформацією повинна ще зберігатись і інформація довгострокова, що належить до генези сутнього, історична. Ця інформація справді неминущого, екзистенціального для суспільства значення; у ній, по суті, в тій чи іншій формі постійно поєднані всі три часові проекції нинішнього суспільства: його родове минуле (генеза), видове нинішнє (сучасна фаза суспільної еволюції) і визріваюче майбутнє (витікаюче з явного і неявного цілепокладання).

Вочевидь, що тільки у відповідності до відповідей на ці одвічні питання буття наповнюється у цивілізованому суспільстві змістом і динамічною силою й — інформація функціональна, поточна.

Таким чином, суспільна свідомість є історичною не тільки через те, що її зміст протягом часу розвивається і змінюється, а й тому, що певним чином вона звернена у минуле, в історію.

Суспільний індивід, споглядаючи вперед, назустріч часу, тільки в тому випадку, коли його думка зв'язує свій рух з минулим, черпає у ньому впевненість у майбутньому.

Саме через історизм як принцип пізнання речей і явищ у їх становленні і розвитку визначає такий до них підхід, який включає дослідження їх виникнення і тенденції подальшого розвитку.

Людина як істота історична лише в ході історії і завдяки історії дістає знання.

У своїй генезі історична свідомість — це становлення відмінностей і зв'язки епох у матеріальній і духовній культурі кожної наданої людської спільноти, яка є в той же час умовою історичної стійкості носія цієї культури.

Індивід як носій цієї культури має здатність до ціленаправленого успадкування і використання елементів духовного виробництва, у тому числі понятійних систем.

Як відомо, саме у давньогрецьких державах-полісах вперше почали навчати усіх дітей вільних громадян. Цей основний принцип відрізняв еллінську систему освіти від систем інших народів тієї епохи і сприяв вищим досягненням педагогіки греків.

Не дивно, що всюди в Елладі теоретики і практики ставили одне й те саме традиційне завдання — виховати громадянина, корисного рабовласницькій республіці, демократичній або олігархічній.

Бажання навчатися відповідало зростаючим потребам полісів мати кваліфікованих робітників і широке коло майстрів. Це сприяло розвитку освіти і посиленню культурного єднання греків, їх духовному зближенню, особливо в IV—II ст. до н. е.

Саме в цей час формується структура шкільної освіти, елементами якої ми користуємося і досьогодні.

Дістали ми у спадщину і певну термінологію греків через давніх римлян, візантійців, що також цікавилися досягненнями освіти.

Серед сучасних понять, вживаних в освітянській практиці і зараз, зазначимо:

— «дидискалейон» (училище; школа нижнього ступеню, де навчання починалося з семи років);

— «діететика» (медична наука про розумний спосіб життя, особливо харчування);

— «лікей» (гімнасій у передмісті Афін у храмі Аполлона Лікейського, яким керував Арістотель);

— «академія» (сад у передмісті Афін, де знаходився гімнасій, яким керував Платон);

— «гімнасій» (у Давній Греції — навчально-виховний заклад для юнаків із заможних родин, що навчалися політиці, філософії і літературі, одночасно займаючись гімнастикою);

— «пайдагог» (букв. «той, хто веде хлопчика»: спочатку раб, що доглядав за дитиною і водив його до школи; пізніше — вихователь, вільний або невільний);

— «палестра» (місце для спортивної боротьби; звідси — гімнастична школа);

— «пропедевтика» (попереднє навчання, вступні знання).

Література

1. Барг М. А. Эпохи и идеи: Становление историзма. — М.: Мысль, 1987—348, с. [2]. — С. 5—25.

2. Блаватская Т. В. Из истории греческой интеллигенции эллинистического времени. — М.: Наука, 1983, 326 с. — С. 6—14, 55—73, 323—324.

3. Психологія та педагогіка: Навч. посібн. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ 2008. — 408 с. — С. 289—293.

4. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. — 5-е изд. — М.: Политиздат, 1987 — С. 441.

5. Чеховских М. И. Психология: Учеб. пособие — М.: Новое знание, 2003. — С. 41—42.

12.2. Клію свідчить, що всупереч існування освіти як науки в Єгипті, в епоху Давнього царства (бл. 2800—2250 до н. е.), як сімейний інститут, виникали перші школи. В подальшому вони починають формуватися при храмах, палацах царів і вельмож. Вчені припускали, що в ті далекі часи вже існували досить ефективні методи поширення знань, — про що нагадує високий рівень культури. І зараз нам відомий один із цих методів. Це передача знань осіб своїм особистим учням, пізніше помічникам і нарешті спадкоємцям. Такого учня звали «сином» свого вчителя, а останнього — його «батьком». Саме таким шляхом навчались вмінно читати і писати, адмініструвати і практичній роботі у різних установах.

▲ *Спробуйте розкрити особливості освітньої моделі зв'язку між «сином» і «батьком». Обґрунтуйте сутність такого методу поширення знань у Давньому Єгипті.*

Література

1. Бордовская Н. В., Реан А. В. Педагогика: Учебное пособие. — СПб.: Питер, 2006. — С. 109—110. — (Серия «Учебное пособие»).
2. Культура Древнего Египта. — М.: Наука, 1975. — С. 25, 305—315.

12.3 Науковці доводять, що без вивчення витоків неможливо оцінити розвиток сучасних шкіл у світовій освітянській практиці, уявити зародження месопотамських «будинків знань».

Виникнення цих найдавніших освітянських закладів припадає на період переходу людства від общиннородового ладу до соціально-диференційованого суспільства. Незважаючи на те що давні цивілізації, як правило, існували відокремлено одна від одної, усі вони керувались принципово загальними правилами у царині освіти. На думку етнографів, дописемний (піктографічний) період завершується приблизно на рубежі IV—III тис до н. е. і створює передумови для виникнення клінописної та ієрогліфічної писемності як способів передачі інформації.

Переважна більшість фахівців, зокрема відомий професор Чиказького університету А. Лео Оппенхейм, вважали, що саме виникнення і розвиток писемності сприяли генезі школи.

Так виник найдавніший світський тип «е-дуба», що являв собою вмістилище месопотамської науки, найдавнішу бібліотеку і заклад, що готував переважно писарів для царських і храмових канцелярій, для суду тощо. Поступово ця спеціальність стає почесним званням освіченої людини. Покровителями цього ремесла

спочатку була богиня Нісаба, а пізніше бог Набу, до храму якого, під назвою Езіда, писарі як жертву приносили у вигляді дарунків — красиво написані глиняні таблички. В ряді випадків мистецтво писарів передавалося в сім'ї із покоління в покоління. Освіта і вправи готували учня до вміння читати і писати будь-який вид текстів. Зберігалися і вказівки щодо спеціалізації писарів: одні займалися астрологічними і астрономічними табличками, інші служили адміністраторами у палацах вельмож.

Писарів передбачалось вчити за чітко розробленою програмою. Багатьом із них вдавалося створити з допомогою своїх учнів особисте зібрання текстів.

Ті з них, що служили при палацах і храмах, були економічно забезпечені і мали у власному розпорядженні вільний час, завдяки якому цікавилися спеціальними темами. Так створювалися у Ашурі, в Султантені і інших містах Південної Месопотамії колекції табличок з різних галузей знань, які ассіріологи зазвичай називають бібліотеками.

▲ *Проаналізуйте роль освіти і знань у часи класової диференції суспільства і зародження осередків державності, і безпосередню значущість писарів у цьому процесі на прикладі ремесла писарів давнього Межиріччя.*

Література

1. Бордовская Н. В., Реан А. В. Педагогика: Учебное пособие. — СПб.: Питер, 2006. — С. 109—110. — (Серия «Учебное пособие»).
2. История Древнего Востока. Зарождение древнейших классовых обществ и первые очаги рабовладельческой цивилизации. Ч. I. Месопотамия. — М.: Наука, 1983. — 534 с. — Гл. — VII. С. 454—462.
3. *Оппенгейм А. Лео.* Древняя Месопотамия. Портрет погибшей цивилизации / Пер. с англ. М. Н. Ботвинника; Послесл. М. А. Дапдамаева. — Изд. 2-е, испр. и дополн. — М.: Наука, 1990. — С. 186—198.

12.4 Сімейні і лісові школи, як відомо, першими з'явилися у Давній Індії. Останні, у вигляді зібрання вірних учнів зі своїм гуру-самітником впроваджували систему навчання просто неба. У I тис. до н. е. в буддистську епоху виникають школи Вед, навчання в яких вже носило світський і кастовий характер.

Основу процесу становили обов'язкові різноманітні шкільні настанови, найбільш цінні приписи яких можна знайти зібраними у Декалозі (Дазасила).

Передусім учню необхідно було запам'ятати такі заборони: не вбивай жодної живої істоти, не кради, не порушуй подружню вірність, не кажи неправди тощо. У настановах відсутня оцінка добродійностей у структурі суспільних відносин, розгляд будь-яких моральних чинників.

Моральним ідеалом, що проповідувався в таких школах, став душевний спокій, основу якого становило повне відсторонення від світу, його турбот, біологічної, психологічної, соціальної активності.

▲ *Укажіть, який світогляд формувався у представників давньоіндійської школи? Схарактеризуйте чинники, що становили його основу.*

Література

1. *Бордовская Н. В., Реан А. В.* Педагогика: Учебное пособие. — СПб.: Питер, 2006. — С. 109—110. — (Серия «Учебное пособие»).
2. *Леманн Эдв.* Д-р Буддизм. / Под ред. проф. Д. П. Шантени де ля Соссей / Православие и религии Востока. (Испытание мудростью. Вып. 17) — М.: Лепта-Пресс, 2005. — С. 177—207.
3. *Помыткин Э. А.* 12 путей духовности: Учебное пособие. — К.: Освіта України, 2007. — С. 17—24.
4. *Фрейдджер Р., Фейдимен Д.* Личность. Теории, упражнения, эксперименты / Пер. с англ. — СПб.: Прайм-Еврозиак, 2006. — 704 с. // Большая университетская библиотека. — Гл. 16 и 17. — С. 434—490.

12.5 Відомий давньокитайський філософ Конфуцій (551—479 до н. е.) справедливо вважається першим в Китаї вчителем, що мав школу із обраних ним самим учнів. Традиція приписує йому 72 учня. Конфуцій навчав усіх, хто бажав здобути знання і мав до цього здібності. Він високо цінував вроджену кмітливість. Одночасно піклувався і про тих, кому в подальшому доведеться управляти Піднебесною. Конфуцій у своєму вченні тісно переплітав практику з теорією. Через практику він прагнув виховати постульовані їм якості і чесноти в своїх учнях.

Розвиваючи інтенції, закладені ще в «Шу-Цзині» (збірці найдавніших документів, датованих VIII ст. до н. е.), що зводилися до обов'язку мудрих і здібних допомагати правителю в адміністративній діяльності, Конфуцій розробив програму дій і намагався втілити її у життя. Країною мають управляти кращі — тільки в цьому запорука процвітання держави і суспільства. До кращих Конфуцій зараховував тих, хто незалежно від соціального похо-

дження добродійний і талановитий, хто бажає вчитися і прагне самовдосконалюватися. Кун-Цзи висунув і розробив тезу про гідну людину, шляхетного чоловіка, високоморального і досконалого «цзюнь-цзи» («син правителя», тобто шляхетний).

На думку філософа, лише такі шляхетні особистості, рицарі моралі й обов'язку, майже святі безсеребренники зобов'язані керувати іншими, вести їх за собою. Інші цього морального права не мають. І взагалі, ті, хто не прагне до морального вдосконалення і постійно перебуває у дріб'язкових розрахунках, переслідують егоїстичні цілі і постійну користь, належать «сяо-жень» («дрібних чоловічків»). Межа між «цзюнь-цзи» і «сяо-жень» не тільки у морально-культурній перевазі, а й у спроможності бути Людиною з великої літери, кращим із людей.

Шляхетна людина, за вченням Конфуція, не претендує на те, щоб вміти все, але у головному вона бездоганна: культура, цивілізованість («вень») — сутність, яка допомагає їй знаходити друзів — однопумців і йти до мети, до здійснення гуманності («жень»). «Цзюнь-цзи» нічого не боїться, ніколи не стає пристосуванцем. Має він й інші цінності: у юності уникає пристрастей, у зрілості — чвар, у старості — скнарства; навіть подумки не дозволяє собі нічого, що не відповідало б його високому статусу. Зокрема, саме це робить його здатним впливати не тільки на нижчих за рангом, а й на вищих. «Цзюнь-цзи» настільки поважний до людей, що усіх вважає за своїх братів. Він завжди прагне до самовдосконалення і до знань, а опинившись серед варварів, здатний пом'якшити їх норів, морально вдосконалити.

Ключовими основами Конфуцій вважав — скромність, повагу до старших, доброту до людей і справедливість.

▲ *Проаналізуйте, що становить основу в формуванні світоглядності школи Конфуція? Чи можна використати етично-виховні ідеї філософа в освітянській програмі сучасної України? Поясніть, чому такі живучі ідеї прагматичного навчання, які на прикладі Стародавнього Китаю вказують на бажання учнів краще знайти своє місце на матеріальній ниві, аніж науковій?*

Література

1. Бордовская Н. В., Реан А. В. Педагогика: Учебное пособие. — СПб.: Питер, 2006. — С. 109—110. — (Серия «Учебное пособие»).
2. Васильев Л. С. Проблемы генезиса китайской мысли (Формирование основ мировоззрения и менталитета). — М.: Наука. 1989. — Гл. 2. — С. 50—82.

12.6. Спартанці вважали засновником державного устрою і суспільного виховання Лікурґа (IX ст. до н. е.). Від тих часів цей ідеал не зазнав великих змін.

Виховання і освіта юнаків підпорядковувались державі, натомисть сім'я була слабкою ланкою, що не впливала на формування дитини. Метою формування було безумовне підпорядкування особистої волі державним законам і безпосередня підготовка до збройного захисту держави.

Цінувалися такі якості, як хоробрість, витривалість, самовідданість, почуття громадянського обов'язку, стоїцизм у стражданнях, скромність, повага і послух щодо старших. Батько не був володарем долі своєї дитини. Новонародженого, за законом, оглядав старійшина і давав дозвіл на купання у вині з метою випробування його здоров'я. Розрахунок полягав у тому, що слабкий організм не спроможний був витримати таке навантаження. Здорову дитину залишали на піклування матері до семи років. За цей час вона повинна була привчити її до хоробрості, тому не дивно, що дитину залишали постійно в темряві одну-однісіньку. З семи років хлопчика розміщували в одному із суспільних закладів, де займалися переважно фізично і загартовували морально (вправи на підпорядкування). Головним заняттям у школі ставали гімнастика, військова справа, танці. Розумове виховання відрізнялося обмеженістю і практичним характером.

В ідеалі спартанців не було місця красивому і заможному життю афінян. Все життя вихованців протікало публічно.

▲ *Обґрунтуйте доцільність такого виховання. Охарактеризуйте особливості спартанської освітянської системи.*

Література

1. Бордовская Н. В., Реан А. В. Педагогика: Учебное пособие. — СПб.: Питер, 2006. — С. 109—110. — (Серия «Учебное пособие»).
2. Блаватская Т. В. Из истории греческой интеллигенции эллинистического времени. — М.: Наука, 1983. — С. 55—73.
3. Медведков А. П. Краткая история педагогики. — СПб.: Изд. Башмаков Я и Ко, 1912. — С. 6—7.

12.7. Засновником афінського виховання вважається Солон (VI ст. до н. е.). Замість руйнування інституту сім'ї, за його правління на неї покладалася відповідальність за виховання і навчання хлопчиків. До семи років вони проводили час в жіночому відділенні — «гінексі». З семи років дитина виходила з-під впливу матері і переходила у виховання педагога, старого, надійного слуги —

дядьки, часом неосвіченого раба, що супроводжував виховання до школи, слідкував за його поведінкою, навчав манерам, а іноді прищеплював моральні якості. Зате майже не навчав. Батько ж вдома нагадував гостя, невтручався у справи виховання. Та щоб плекати надію у старості на допомогу від сина, за афінськими законами, повинен був надати сину належне виховання і навчити певному ремеслу. Обов'язкового курсу для всіх не існувало, але визначальними дисциплінами залишалися гімнастика і музика. Розвитком тіла опікувалася перша, душі — друга. Хоча музичний курс складався, власне, із вміння грати і співати під супровід кіфари і ліри, передусім, за мету він ставив розвиток духу підлітка, вишуканість його смаку та виховання шляхетності. Музика вважалась нібито «гімнастикою духу», матір'ю усіх добродійностей. Через музичне виховання привчали до почуття ритму і гармонії; створювалися сумирність, спокій душі, шляхетний настрій; розвивалися витончена чуттєвість до краси і правди. Музика входила до ества афінянина.

І в гімнастиці мудрі жителі Афін вбачали не тільки розвиток тілесних, але й духовних сил. Через гімнастичні вправи надавали тілу художньої витонченості, втілюючи у ньому міцність, спритність, силу і належну гармонійність. Таким чином, гімнастика оберігала тіло і дух від зманіженості, наповнювала їх мужністю, привчала до стриманості, самоконтролю, доброчесності. Крім того, розвивала почуття дружби, любові до батьківщини.

Приблизно в 600 р. до н. е. для більш заможних, хто бажав стати вельми освіченим, дається можливість навчатися у трьох типах шкіл: фізичного виховання і гімнастики у педотриба; духовного виховання і музики — у кіфариста та навчальний курс читання, писання, літературного виховання — у граматиста.

▲ *Спробуйте визначити призначення граматичного курсу у вихованні й освіті афінського учня, визначте розвитку яких його здібностей вона сприяла, чому вчила. Порівняйте освітянські моделі Спарти й Афін.*

Література

1. Бордовская Н. В., Реан А. В. Педагогика: Учебное пособие. — СПб.: Питер, 2006. — С. 109—110. — (Серия «Учебное пособие»).
2. Блаватская Т. В. Из истории греческой интеллигенции эллинистического времени. — М: Наука, 1983. — С. 55—73.
3. Медведков А. П. Краткая история педагогики. — СПб.: Изд. Башмаков Я и Ко, 1912. — С. 7—10.

12.8. В елліністичні часи найпопулярнішим видом шкіл для молоді з заможних родин стають гімнасії. Багаточисельні джерела свідчать, що це було не тільки місце навчання юнаків від 15 до 18 років, а й центрами інтелектуального життя кожного поліса. Там проходили бесіди, читались лекції, влаштовувалися виступи хорів, читання віршів, перших вистав.

Грецькі республіки ретельно піклувалися про гімнасії, зміцнюючи науковий і моральний авторитет цих закладів. Зазвичай керували ними спеціальні посадові особи-гімнасіархи. Вони обиралися по одному в окремих полісах, і помічником-гіпогімнасіархом. Обов'язки гімнасіарха могли виконувати тільки найбагатіші люди, так як управління закладом вимагало великих затрат із власного кошторису. Переважно на посади гімнасіархів обирали людей з певним життєвим досвідом, бо як ця справа вимагала значних умінь.

У III—II ст. до н. е. гімнасій, державна установа, була загальноприйнятою формою шкільної освіти другого ступеня в усьому давньогрецькому світі.

▲ *Порівняйте стан сучасної і давньогрецької гімнасії. Знайдіть спільне і відмінне у ставленні державних установ до них. Схарактеризуйте ту роль, яку вони відігравали у становленні епохи.*

Література

1. Блаватская Т. В. Из истории греческой интеллигенции эллинистического времени. — М.: Наука, 1983. — С. 56—73.

2. Жураковский Г. Е. Очерки по истории античной педагогики. — М.: Наука, 1963. — С. 168.

12.9. Теоретиком давньоримської педагогіки справедливо називають Квінтілліана, що жив у першій половині II ст. до н. е. Він вважав, що ораторське мистецтво — вища мета виховання, яке доступне не багатьом. Ідеал громадянина і досконалої людини Квінтілліан вбачав саме в риторі, а тому «Ораторська освіта» є виразом його поглядів: «Поети народжуються, а оратором робляться». На його думку, оратор повинен знати всі науки, він вище у знаннях філософа; повинен бути перед усім порядковим. Як людина, що слугує загальному благу, оратор наділений загальнолюдськими перевагами: мудрістю, совістю, розуміється на будь-яких життєвих обставинах...

▲ *Поясніть, чому в ті часи у Давньому Римі ораторській освіті надавалася така перевага? Спробуйте продовжити думку Квінтілліана щодо процесу навчання майбутнього оратора.*

Література

1. *Медведков А. П.* Краткая история педагогики. — СПб.: Изд. Башмаков Я и Ко, 1912. — Р. 4. — С. 28—34.
2. *Цветаев Н. В.* Из жизни высших школ Римской империи. — М.: Наука, 1962.

12.10 За свідченням аналогетів, християнство відкрило нову еру не тільки в релігійно-моральній сфері, а й у вихованні: тепер ідеали людини і виховання стають не політичними, як в античному світі, а релігійними. Головна мета виховання повинна бути перейнята думкою про те, що земне життя — лише тінь небесного, що справжня вітчизна — небо, а до нього ж необхідно готувати дитину з народження: «Да буде досконала Божа людина, до усілякої доброї справи підготовлена».

Поширення християнських ідей сприяло створенню спеціальних шкіл для настанов у істинах віри. Такі відкриті школи називалися «катехуменати» («школи для оповіщених»). Виховання тут було переважно релігійно-моральним, до того ж музика (псалмоспіви) відігравала роль, схожу з роллю музики у давньогрецьких школах.

Але вже в II ст. відкриваються початкові школи, де навчали крім катехізиса і співу псалмів, читанню, писанню і рахунку. Для підготовки вчених пасторів церкви виникали з катехуменатів вищі навчальні заклади — спочатку Александрійська школа катехитів, потім в Антіохії, Едессі і Нізібії. Згідно з метою виховання на першому місці стояло богослів'я (тлумачення Святого Писання), риторика і цикл грецької світської науки (філософія, логіка, астрономія, геометрія, граматики).

Головним гаслом таких шкіл стає вислів Іоанна Златоуста: «Корисно не стільки навчати сина наукам і мистецтвам, завдяки яким він дістане можливість мати гроші, скільки навчити його зневажати їх, бо той багатий, хто ні в чому не має потреб, все може терпіти; зроби його не ритором, а любомудрим; не мову вдосконалюй, а витончуюй душу».

▲ *Укажіть власне ставлення до такої думки. Придумайте власне гасло для такої школи. Чи перенесли ви християнські чесноти на терени сучасної української школи і виділіть які саме?*

Література

1. *Иоанн Златоуст св.* Избранные творения: В 2 т. / Сост. и предисл. свящ. Александра Гумерова. — М.: Сретенский монастырь, 2008. —

Т. 1 — 640 с.; Т. 2. — 736 с. — Т. 1 — С. 120 — 142; Т. 2. — С. 323—329, 654 — 677. — (Духовная сокровищница).

2. *Иоанн Лествичник Преп.* Лествица, возводящая на небо. — М.: Сретенский монастырь, 2007. — 592 с. — (Духовная сокровищница).

3. *Медведков А. П.* Краткая история педагогики. — СПб.: Изд. Башмаков Я и К°, 1912. — Р. 4. — С. 35—38.

12.11. Повний курс шкільного викладання у Візантії, про що вказують історичні джерела, містив вивчення орфографії, граматики, риторики, філософії, математичних дисциплін і юриспруденції.

Як і у давні часи, навчання починалося в елементарній школі, що була доступна усім. Коли дитині виповнювалося шість-вісім років, її віддавали у школу «граматиста» за місцем проживання, де вона вивчала «найважливішу науку» — орфографію, тобто її навчали читанню і писанню. Мета початкового навчання полягала в елінізації мови учнів, оскільки спостерігалися значні розходження між вимовою і значенням слів. Крім того, учнів вчили рахувати і співати, а також повідомляли найелементарніші відомості з міфології світської і біблійної історії. На відміну від давньогрецької до програми візантійської школи не були включені заняття з фізичної підготовки.

Вчителів початкової школи, як і в попередні часи, називали або дидасками, або граматистами, або педагогами. Початкове навчання продовжувалося три роки. Більшість жителів імперії на цьому і завершувало свою освіту.

Бажаючи, ті, хто мав можливість продовжувати навчання, вступали до школи граматика. Тут протягом шести-семи років штудіювали граматику, що вважалася початком усієї освіти, базою і матір'ю усіх мистецтв. Викладачі прагнули «досягти повної елінізації розуму і мови учнів» з тим, щоб захистити класичну грецьку від посягань народної мови.

Для кращого розуміння змісту давніх книг юнакам надавали відомості з античної літератури, історії, міфології, метрики, лексики.

Наступна ланка навчання була школа ритора, куди вступали з 16—17 років. Риторика, «найвище, найдосконаліше і найшляхетніше», на думку візантійців, мистецтво, було одним із найважливіших факторів освіти. У ній склад школярів був вже класово обмежений. Головним предметом курсу риторики була теорія словесного мистецтва, метою якого стає вдосконалення стилю мови.

У подальшому, за бажання продовжувати освіту, — приступали до вивчення математичних дисциплін (арифметики, геометрії, музики, астрономії) і фізики. Платон називав їх «початками», що дозволяють пізнати вічні ідеальні істини. Вивчення математичних дисциплін, на думку візантійських учених, тренувало розум, надавало йому гостроти, проникливості, розвивало пізнавальні здібності і логічне мислення, тобто сприяло вдосконаленню розуму.

Певний інтерес викликала і біологія, яка дозволяла розібратися у властивостях характеру і нормах поведінки не тільки людей, а й тварин.

Тільки після засвоєння учнями математичних і природничих дисциплін можна було приступити до вивчення філософських праць Арістотеля і Платона.

Як і в давнину, курс навчання в ранньовізантійських школах (IV—VIII ст.) завершувався викладанням філософії, яку візантійці розглядали як «науку наук», «мистецтво мистецтв» і називали знанням. Зміст її був усеосяжний і містив основи пізнання світу, людини і божества. Філософія вважалася верхівкою зовнішньої мудрості, душею загального, тобто вільної освіти, вищим єднанням знань про «дійсно сутнє». Однак ставлення духівництва до філософської освіти було двоєке, переважно філософію вплітали в інструмент богослов'я.

▲ *Поміркуйте, чому у впорядкованому новому курсі шкільного викладання у Візантії IV-VIII ст. дисципліна «орфографія» визначалась як «найважливіша наука», «граматика» — вважалася «матір'ю усіх мистецтв», «риторика» — «найвище, найдосконаліше і найшляхетніше мистецтво», а «філософія» як «наука наук», «мистецтво мистецтв»?*

Поясніть, чому, на вашу думку, у «квадривиумі математичних дисциплін» чинне місце належить музиці?

Література

1. Гранстрем Е. Э., Удальцова З. В. Византийская наука и просвещение в IV—VII вв. / В кн.: История Византии. — М.: Наука, 1967. — Т. 1. — С. 391—392.
2. Рудаков А. П. Очерки византийской культуры по данным греческой агиографии. — М., 1917. — С. 97—101.
3. Уколова В. Н. Бозэций и формирование квадривиума (к истории начального этапа средневекового образования) / В кн.: Сб. науч. работ аспирантов истор. Ф-та МГУ. — М.: МГУ, 1970. — С. 250—255, 259—260, 264—265.

4. Самодурова З. Г. Школа и образование / В кн.: Культура Византии IV — первая половина VII в.; Ответ. ред. гл.-кор. АН СССР З. В. Удальцова. — М.: Наука, 1970. — С. 478—503.

12.12. У IX—X ст. у пошуках знань із міста в місто, із однієї соборної школи до іншої мандрували допитливі і подекураті студенти-ваганти («вагант» — «бродячий»). Про них казали, що «школярі вчаться шляхетним мистецтвам — у Парижі, давнім класикам — в Орлеані, судовим кодексам — у Болонії, медичним припаркам — у Салерно, демонології — у Толедо, а добрим манерам — ніде».

▲ *Використовуючи накопичений матеріал і власні знання, спробуйте відповісти, чому ваганти в ті часи не мали місця, де навчитись «добрим манерам»?*

Література

1. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. — М.: Наука, 1972.

2. Даркевич В. П. Аргонавты средневековья. — М.: Наука, 1976. — С. 17—22.

3. Памятники средневековой латинской литературы X—XII веков. — М.: Наука, 1972. — С. 455, 282—283.

12.13. Особливості матеріалу, на якому писали, як відомо, визначає і знаряддя письма учнів у школах.

При письмі на камені і металі використовували різець, на стінах іноді писали пензлем або вицарапували текст металевим стрижнем. При письмі на воскових табличках користувалися паличкою з кістки або металу (заліза, міді, срібла, золота), загостреної з одного кінця і пласкою з іншого. Одним кінцем писали, іншим, заглажуючи віск, випраляли помилки. Ця паличка називалась стилем (stilus). Школярам повчально радили частіше повертати стиль (Saepe stilum verte!), тобто частіше виправляти помилки або форму викладення (звідси «стиль»).

На папірусі писали каламом (calamus) — паличкою із очерету або дерева. Один із письменників радив: «Вибери спочатку прямий очерет — міцний і гнучкий... Зріж тонкий кінець так, щоб надріз був рівний і однаковий з обох кінців, а потім з особливим мистецтвом загостріть зрізаний кінець, бо від цього залежить краса письма». Але вже в 624 р. Ісідор Севільський згадує як засіб для написання текстів поряд з каламом і пташине перо, яке

активно впроваджувалось у систему освітнього процесу Європи починаючи з X ст.

Для різних типів письма (книжкового готичного, канцелярського каліграфічного курсиву тощо) необхідно було загострювати перо особливим чином. Таке нарисне писання вимагало перо, зрізане наскісь. Від ширини зрізу пера залежала ширина товстих вертикалей. Бокове вістря такого пера добре виводило тонкі лінії, що з'єднували літери. Перо у руці писаря постійно оберталося і змінювало кут, складений пером і лінією письма. Гостро витончене перо виводило тонкі лінії і фіксувалося в певному положенні. Середньовічні трактати з каліграфії надавали рекомендації, як тримати і як обертати перо.

У подальшому з розвитком потреби у письмі збільшується і з'являється потреба не тільки в матеріалі письма, а й у пір'ях.

▲ *Подумайте і вкажіть, потреба в пір'ях яких птахів стане до вподоби середньовічному учневі, щоб добре вчитися? Визначте, як у подальшому буде здійснюватися еволюція засобів письма? Подумайте, чи покращили інноваційні технології у засобах письма загальний стан освіти в цілому і процес каліграфії в навчальних закладах конкретно?*

Література

1. Киселева Л. И. О чем рассказывают средневековые рукописи (Рукописная книга в Западной Европе). — Ленинград: Наука; Ленигр. отд., 1978. — С. 9—31.

2. Малов В. Н. Происхождение современного письма. — М.: Наука, 1975.

3. Романова В. Л. Рукописная книга и готическое письмо во Франции в XIII—XIV вв. (По материалам собрания рукописных книг Государственной публичной библиотеки им. М. Э. Салтыкова-Щедрина). М., 1975.

12.14. Відомий гуманіст Леонардо Бруні (1374—1444), що був родом із невеликого містечка Ареццо, зумів стати не тільки канцлером Флорентійської республіки, причому двічі, а й досягти вершин філософії, історії, літератури. Він багато в чому посприяв розвитку культури свого часу, зробив власний доробок в освітанську скарбницю людства.

Зміцнюючі позиції гуманізму, він суттєво збагатив його безліччю важливих ідей. У його творчості, як і у Салютаті, сильніш за все звучали громадянські мотиви. Бруні обґрунтував нову концепцію людини та її роль у суспільстві. На думку гуманіста, ли-

ше в суспільстві, у тісному єднанні з іншими людьми людина може реалізувати свої здібності і досягти досконалості.

В одному з листів Леонардо Бруні виклав це так: «Нехай твої заняття будуть двоякого роду: по-перше, необхідно оволодіти знаннями мови (*litterae*)... По-друге, вивчити ті науки, які розглядають життя і звичаї, і тому називаються гуманітарними (*humanitatis studia*), бо вдосконалюють і прикрашають людину. Твої пізнання в них повинні бути великі і різнобічні, аби ти нічого не прогавив з того, що може прислужити до організації, удосконалення й уславлення життя».

Головне місце в освіті молоді поряд з богослов'ям гуманіст вбачає у вивченні філософських творів про добродійне життя, стриманість, невибагливість, скромність, справедливість, стійкість, щедрість. Тому виховання « *нової людини*» повинно стати *головною метою освіти*.

Важливим стає ідеал невибагливості, який не має нічого спільного з аскетизмом: її метою було не насильницьке придушення почуттів і схильностей людини, а їхній природний розвиток.

До числа наук, необхідних усім, Бруні відносить філософію (яка робить людей вільними, яка приписує, що треба наслідувати у житті, а що оминати), історію, математику, астрономію, медицину, право, богослов'я, красномовність, поезію і музику.

Рішуче відмовляючись від середньовічних уявлень, Бруні вважав людину більш схильною до добра і наголошує на необхідності розвитку цієї схильності. Врешті-решт, не придушення фізичного боку людської природи (ідеал аскетизму), а фізичні вправи на зміцнення здоров'я і сили людини — верхова їзда, біг, гімнастика, — проголошуються необхідними для освіти.

Таким чином, метою освіти Бруні проголошував формування добросовісної і гармонійно розвинутої людини, а для цього, як він стверджував у трактаті «Про виховання юнаків», слід поєднувати навчання наукам з моральним і фізичним вихованням.

▲ *Укажіть, який освітянський ідеал був закладений гуманістами середньовіччя? Визначте, які освітянські парадигми передували ідеї Леонардо Бруні? Що на думку Бруні, являє собою виховний і навчальний аспекти в ідеалі освіти?*

Література

1. Абрамсон М. Л. От Данте к Альберти. — М.: Наука, 1979. — С. 117—123. — (Серия «Из истории мировой культуры»).
2. Антология мировой философии: Европейская философия от эпохи Возрождения по эпоху Просвещения / Ред.-сост. В. В. Соколов. — М.: Наука, 1970. — Т. 2. — С. 79—80.

3. *Гуковский М. А.* Итальянское Возрождение. — Л.: Наука, 1947. — Т. 1.
4. Итальянское Возрождение. Гуманизм II пол. XIV — I пол. XV века: Сборник источников / Сост. и пер. Н. В. Ревякина. — Новосибирск, 1975. — С. 130, 64; 70.
5. История эстетики: Памятники мировой эстетической мысли / Ред.-сост. В. П. Шестаков. — М.: Наука, 1962. — Т. 1. — С. 487.
6. Сучасний вчитель та сучасний урок (методичні рекомендації щодо вивчення історії України та всесвітньої історії в школі) / Уклад. метод. реком.: д. і. н. Левітас ф. л. к.: КМіУВ ім. Грінченка Б., 2000. — С. 3—6.

12.15. На території сучасної Мексики протягом двох тисячоліть долина Мехіко була заселена племенами — носіями культури науа, нащадками якої стали мешки.

Давні ацтеки досягли майстерності в багатьох мистецтвах, науках. Досить успішна діяльність стала можливою лише завдяки далекоглядності культурної політики, націленої на збереження і збагачення тисячолітнього спадка науа, реалізацію та увіковіччування надбання ацтекського суспільства. Для цього мешківська держава створила цілісну педагогічну систему, пристосовану до їх вимог.

Існувала система «мистецтва виховання і навчання людей» — «тлакауапауаліцлі». Про її масове й обов'язкове втілення в життя піклувалися школи, що називалися «тельпочкалі» і «кальмекак». Незалежно від соціального стану всі без винятку юнаки повинні були у віці 15 років вступити в ту чи іншу школу. Але в «кальмеках» навчали переважно дітей «піллі» (аристократів) і дітей, що вирізнялися своїми здібностями в «тельпочкалі».

Відомо, що «кальмекак» були центрами, де «тламатініме» (мудреці) навчали вершинам науки науа. В них здобувалась висока спеціалізація, яка дозволяла стати жрецькими, суддями, математиками, астрологами, тлакуїлами (писарями і тлумачами записів у книгах) — одним словом, нових «тламатініме», покликаних передавати знання, накопичені попередниками науа упродовж століть. Викладались там такі дисципліни, як ораторське мистецтво і володіння правильною і культурною мовою — «тепілатоллі»; божественні піснеспіви, що містили основу релігії і філософії науа; астрологія — для орієнтації в складних хронологічних і астрономічних системах; тлумачення «книг літ» («шиуматль»), тобто історії мешків; основи моралі і права (суворий розпорядок суспільної й особистої поведінки).

▲ *Порівняйте систему «мистецтва виховання і навчання людей» європейської епохи Відродження і тогочасної латиноамери-*

канської — «тлакауанауаліцлі». Знайдіть спільне і відмінне. Що, на вашу думку, вплинуло на формування цієї освітянської системи?

Література

1. Галич М. История доколумбовых цивилизаций: Монография / Пер. с исп. Г. Г. Ермошовой и М. М. Гурвица; Вступ. ст. Ю. В. Кнорозова. — М.: Мысль, 1990. — 407 с. — С. 122—123.

2. Таннер Дж. Тридцать лет среди индейцев. — М.: Наука, 1963. — С. 179.

12.16. Як відомо, «самурай», або «бусі», перекладається як воїн. З давніх часів у Японії термін «самурай» (букв. «слуга») отримує багато визначень.

З розвитком феодалних відносин самураями називали членів озброєних дружин, створених володарем маєтків (сьоен) для охорони своїх володінь від нападів сусідніх феодалів.

Японський самурай XVI ст., то вже був воїн, що володів не тільки вогнепальною зброєю, а й був навчений тактичним основам бою. Самурай мав низку характерних рис, змінювався його характер і внутрішній зміст.

Суть моралі самурайського буття викладена в таких прислів'ях, як: «Кращий серед цвіту — вишневий, перший серед людей — самурай».

Якщо ж виділити особливості, то це — васальна відданість, войовничість, мужність і відвага, готовність до самопожертви.

Саме прищепленню цих якостей була присвячена вся система виховання. Вона формувала такі моральні якості і професійні навички, які породжували у воїна почуття власної гідності, давали б змогу відчувати себе відмінним від інших людей.

Ця система повинна була виховати у самурая три головні якості: мудрість («ті»), гуманність («дзин») і хоробрість («ю»). На цьому триножнику тримались моральні правила, які були закріплені в самурайському кодексі бусідо і якого суворо дотримувалися все життя.

Формуванню цих властивостей сприяла продумана система навчання і виховання, що включала комплекс різноманітних предметів — від фехтування і стрільби із лука до філософії, літератури й історії. Заняття гуманітарними дисциплінами передувало мету надати самураям необхідного мінімуму загальноосвітньої підготовки, підняття їх інтелектуального рівня. Усі інші предмети мали винятково прикладний характер. Наприклад, заняття каліграфією формувало чіткий і красивий почерк у написанні ієро-

гліфів і прищеплювало самураям художньо-естетичний смак, але в той же час за почерком і манерою письма можна було судити про особисті якості і характер юнака.

Чільне місце в системі освіти відводилося військовій підготовці, а саме, заняття з фізичної підготовки, вправи з володіння бойовою зброєю, військовою технікою і основами тактики.

Цікавою виглядала і боротьба без зброї — «мистецтво самозахисту» (дзюдо). Це вид боротьби, який іноді називають «гнучкий шлях», будувався не на силі, а на спритності й умінні.

▲ *Охарактеризуйте основи «самурайської освіти». Порівняйте сутність її з сутністю тогочасної європейської освіти. Чи бажали б ви навчатися у такій школі? Що обумовило ваш вибір?*

Література

1. *Искандеров А. А.* Тоётоми Хидэёси. — М.: Наука, 1984. — С. 47—67.
2. *Конрад Н. И.* Япония. Народ и государство. Исторический очерк. — П., 1923. — С. 25.
3. *Спеваковский А. Б.* Самураи — военное сословие Японии. — М.: Наука, 1981. — С. 121—152.

12.17. Середньовічне азійське місто, як відомо, розросталося біля мечетей, де відбувалися богослужіння, його прикрашали і монументальні будівлі медресе, щось схоже на східноєвропейську духовну семінарію. Саме ці заклади були осередком освіти у Середній Азії. Недарма на дверях одного з них було викарбовано: «Прагнення до знань — обов'язок кожного мусульманина і мусульманки». І тут же поряд, на бронзовій пластинці, були інші слова: «Над колом людей, обізнаних книжковою мудрістю, да будуть кожна мить відкриті двері божого благословління».

У духовному училищі викладались передусім релігійні дисципліни і найбільш уживані в ті часи наукові знання.

Навчання в медресе тривало від 15 до 20 років. Заняття відбувалися щоденно від сходу до заходу сонця, крім п'ятниці і четверга. Влітку було три канікулярні місяці. За цей час «муло-бача» (студент) повинен був простудіювати і завчити 157 книг. Викладання було вільним. Муло-бача міг відвідувати лекції в будь-якому із міських медресе і проходити курс у будь-якого «мударриса» — керівника занять. Це був практично вільний диспут між студентами, який направляв в потрібне горнило сам мударрис. Хоча безкінечні суперечки затягували вивчення тієї чи іншої дис-

ципліни вони, безумовно, привчали студентів до життєвої полеміки, виховували у них кмітливість і гостроту розуму.

Медресе надавали освічених людей для багаточисленної армії духовенства і службовців (райсів, муфтіїв, казіїв).

▲ *Схарактеризуйте особливості азійської освіти в середні віки. Виділіть ключові принципи. Порівняйте з тогочасною європейською освітою.*

Література

1. Хламинський Ю. Я. Дорогами легенд. — М.: Советский художник, 1978. — 376 с. — С. 87—95.
2. Бартольд В. В. Культура мусульманства. — Петроград, 1918.
3. Якубовский. Культура и искусство Средней Азии. — Л.: Наука, 1940.

12.18. Протягом XV—XVIII ст. місце вчителя-священника в початковій школі поступово займає професійний педагог зі спеціальною освітою. У зв'язку з цим змінювалося і соціальне становище вчителя. З кінця XVI ст. праця педагога винагороджувалася громадою. Одночасно йде процес покращення в організації освітянського процесу: в класах з'являються підручники і шкільні дошки.

До навчальних закладів підвищеної загальної освіти XV—XVII ст. відносили:

— міські (латинські) школи, гімназії (у Німеччині у Страсбурзі, Гольдельберзі й інших містах);

— граматичні і публічні школи (в Англії у Вінчестері, Ітоні, Лондоні);

— колежі (у Франції при Сорбонні і Наваррському університеті, у Бордо, Вандомі, Меці, Шатийоні, Парижі, Тулузі);

— школи ієронімітів (релігійна громада братів спільного життя);

— дворянські (палацові) школи (у Німеччині й Італії), школи ієзуїтів (у Відні, Римі, Парижі).

У період від XVII до XVIII ст. у зв'язку з посиленням впливу світської освіти основною формою стає школа класичного типу, яка в першу чергу орієнтувалася на вивчення давніх мов і літератури.

У Німеччині — міська (латинська) школа (в подальшому — реальне училище) і гімназія; Англії — граматична і публічна школа (пансіонати для дітей еліти суспільства); Франції — колеж і ліцей; США — граматична школа й академія.

У процесі розвитку шкільної освіти кожний тип збагачувався і вдосконалювався у педагогічному плані, а також набував національних особливостей.

▲ *Прослідкуйте в історичному контексті роль соціальних інститутів у сфері розвитку і виховання людини XV—XVIII ст. Проаналізуйте, як змінилися моделі закладів освіти протягом цього часу? Вкажіть, які із видів шкіл, що існували у світовій практиці в XV—XVIII ст. функціонують у сучасній Україні.*

Література

1. *Бордовская Н. В., Реан А. В.* Педагогика: Учебное пособие. — СПб.: Питер, 2006. — С. 111—113. — (Серия «Учебное пособие»).

2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — 408 с. — С. 291—293.

3. *Семенова А. В., Гурін Р. С., Осипова Т. Ю.* Основи психології і педагогіки: Навч. посіб. — К.: Знання, 2006. — С. 218—220.

12.21. У XIX ст. в Західній Європі і США були закладені основи нової школи. У такий спосіб клас промислової буржуазії, що домінував у суспільстві, прагнув зміцнити власні позиції у перспективі майбутнього. У провідних промислових країнах здійснювався процес становлення національної системи шкільної освіти і широкої участі держави у педагогічному процесі (в управлінні, взаємовідносинах приватної і суспільної школи, вирішенні питання щодо відокремлення школи від церкви). У результаті створювалися державне бюро, ради, департаменти, комітети, міністерства освіти. Усі навчальні заклади підлягали державному контролю. Упродовж XIX ст. здійснювалася диференціація на школи класичного зразка і на сучасні. Так, були організовані:

— неокласична гімназія, реальне училище і школа змішаного типу у Німеччині;

— муніципальні колежі і ліцеї у Франції;

— академії і додаткові навчальні заклади (high school) у США.

▲ *Назвіть основні тенденції розвитку школи XIX ст. Як, на вашу думку, змінилася система цінностей освіти протягом XIX — початку XXI ст.?*

Література

1. *Бордовская Н. В., Реан А. В.* Педагогика: Учебное пособие. — СПб.: Питер, 2006. — С. 112—140. — (Серия «Учебное пособие»).

2. Психологія та педагогіка: Навч. посібн. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ 2008. — 408 с. — С. 291—293.

3. Семенова А. В., Гурін Р. С., Осипова Т. Ю. Основи психології і педагогіки: Навч. посіб. — К.: Знання, 2006. — С. 218—220.

12.22. Починаючи від рубежу X—XI ст., як вказують історичні джерела, у Києв-граді влада активно піклувалася про розвиток письменності й освіти. Давній літопис сповіщає, що під 988 р. Володимир Святославич почав брати у «нарочитые чади» (тобто у представників феодальної верхівки) дітей і віддавати їх на «ученье книжное». Коментуючи цей факт, літописець додає: «Сим же раздаянием на ученье книгам, Сбысться пророчество на Русьстей земли, глаголющее: “Во оны днии услышат глусии словеса книжная, и яси будет язык гугнивых”. Дослідники вважають це повідомлення свідченням заснування в Києві першої школи для дітей феодалів. Відомо також, що Ярослав Мудрий наказував священикам у Києві і Новгороді вчити людей. Є відомості про те, що княгиня Анна Всеволодівна (онука Ярослава) заснувала при Андріївському монастирі в Києві жіночу школу, де впроваджувалися освітянські надбання Візантії.

Велике значення для поширення освіти в Київській Русі мали бібліотеки, перша з яких заснована у 1037 р. князем Ярославом Мудрим при Софії Київській. За свідченням літописця, Ярослав «собра нисце мнози и перекладаше от грек на словенское письмо. И еписаша книги мнози, ими же поучашеся вернии людье...»

Пізніше в Києві виникають інші бібліотеки, серед яких найбільш відомою була бібліотека Печерського монастиря.

▲ *Прокоментуйте наведені вище факти. Про що вони свідчать? Як ви гадаєте, чому в умовах формування держави — Київська Русь, влада надавала великого значення розвитку письменності й освіти? Які ще відомі вам факти свідчать про освітянські і культурні здобутки давньоруської держави?*

Література

1. Історія Києва в двох томах. Т. 1. — К.: АН УРСР, 1960. — Роз. III. — С. 73—74.

2. История культуры Древней Руси. Т. II. — М. — Л.: АН СССР, 1951. — С. 102—104.

12.23. Острозьку слов'яно-греко-латинську академію у 1576 р. заснував Костянтин-Василь Костянтинович Острозький (1526—

1608), найбільший магнат держави, відомий меценат, нащадок князя київського Володимира Святославича.

В історії академії можна окреслити три періоди. Перший — час формування (1576—1586), характеризується значним інтелектуальним спалахом-випуском першої церковнослов'янської Біблії. Наступний період діяльності (1587—1608) — її розквіт. Саме тоді до Острога було запрошено плеяду видатних особистостей свого часу — українців та іноземців (Кипріяна, Ісакія Борисковича, Мануїла Ахілеоса, Кирила Лукаріса та багатьох інших). І останній період — занепад закладу, пов'язаний зі смертю у 1608 р. її патрона Костянтин-Василя Острозького, коли місто перейшло до спадкоємців-католиків.

В основу діяльності було покладено традиційне для середньовічної Європи вивчення семи «вільних наук». Така програма обіймала «предмети тривіуму» (граматика, риторика, діалектика) і квадрівіуму (арифметика, геометрія, музика, астрономія). Проте новозаснована школа докорінно відрізнялась від західноєвропейських чи польських початкових і середніх шкіл насамперед своїм активним використанням греко-візантійської культурної спадщини та виразно національним характером. Православний характер школи зумовив заміну гебрайської церковнослов'янською мовою.

На вимогу часу студенти могли знайомитись із основами права, зокрема церковного.

Приватний характер закладу опосередковано сприяв виникненню вперше в Україні світської публічної школи, незалежної не тільки від державних чинників, але навіть від костельної ієрархії і православної церкви. Більшість викладачів, зокрема ректорів, були світськими людьми.

▲ *Спробуйте визначити і охарактеризувати освітянський статус Острозької академії. Чому з 1583 р. Острозьку школу сучасники часто називали «Академією»? Про які освітянські здобутки закладу вам ще відомо?*

Література

1. Історія української культури у п'яти томах. Т. 2. Українська культура XII—XVII століть. — К.: Наукова думка, 2001. — Роз. 4. С. 539—548.
2. Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська академія // Острозька давнина: Досл. і матеріали. — Львів, 1995. — С. 13—22.
3. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, О. М. Котикова, та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 304.

12.24. На думку українських філософів, Україна на рівні колективного несвідомого успадкувала архетипи візантійської культури, зокрема, це стосується й освіти.

Ученим — знавцем візантійської психокультури вважався не той, хто володів емпіричним знанням і мав безпосередній вихід на практику, а філолог-інтерпретатор, знавець тексту. Процес пізнання у Візантії мав риси авторитарності, спирався на добре розвинену пам'ять, а не на розумову активність. Доросла людина виступала «вічним учнем». Візантинізм робив навчання не просто засобом окультурювання, прищеплення, соціалізації, громадян, атеїзасобом зміни буття у будь-якої посередності імперії.

Безумовно, історія освіти України, відображаючи історію українського народу, не забуває і вклад тих цивілізацій, і, насамперед візантійської, що сприяли розвитку її власного процесу навчання і виховання.

Потреба у передаванні досвіду від покоління до покоління з'явилася в українців у народній педагогіці через казки, билини, пісні, загадки, приспиви, приказки, колядки, народні прикмети. Виховання було таким же суспільним явищем, як і будь-яка інша діяльність людини.

Поява шкіл пов'язана з періодом князівства Володимира Великого (980—1015). Запровадивши у 988 р. християнство як державну релігію, він тим самим сприяв розширенню культурних зв'язків з багатьма народами, особливо православними, що стимулювало розвиток не тільки писемності, літератури, мистецтва, архітектури, а й освіти.

Саме Візантія надала передовий на той час освітянський вектор для формування людини і громадянина Київської Русі.

▲ *Згадайте, які надбання візантійської освіти були перейняті державою Київська Русь, які наслідки це мало? Що таке народна педагогіка? Вкажіть її здобутки.*

Література

1. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення). — К.: Гол. ред. літератури з гум. наук Інституту соц. та політ. психології АПН України. — 335 с.
2. Історія України / Керівник авт. кол. Ю. Зайцев. — Львів: Світ, 1996. — 488 с. — С. 60—67.
3. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ 2008. — С. 303—304.

12.25. У сучасному світі, який увійшов у третє тисячоліття, розвиток України визначається у загальному контексті європейської інтеграції з орієнтацією на фундаментальні цінності західної культури: парламентаризм, права людини, права національних меншин, лібералізацію, свободу пересування, свободу здобуття освіти будь-якого рівня та ін., що є невід'ємним атрибутом громадянського демократичного суспільства.

Досягнення освіти, які забезпечує нова соціально-політична система України, однак ще не забезпечує потрібної якості. Тому в Україні, як і в інших розвинених країнах світу, вища освіта визнана однією з провідних галузей розвитку суспільства.

Європейські вищі навчальні заклади взяли на себе завдання та головну роль у створенні європейського простору вищої освіти. Основний зміст Болонської декларації, прийнятої 19 червня 1999 р., полягає в тому, що країни-учасниці зобов'язалися до 2010 р. привести свої освітні системи у відповідність до певного єдиного стандарту.

Болонський процес — один з інструментів не лише європейської інтеграції, а й загальної світової тенденції нашого часу — глобалізації.

Стояти осторонь від цього процесу Україна не може. Рішенням колегії Міністерства освіти і науки України від 28 лютого 2003 р. (протокол № 2/3-4) було ухвалено вжити комплекс заходів щодо виходу національної вищої школи на міжнародний ринок освітніх послуг та щодо організаційного забезпечення приєднання України до Болонського процесу, основні цілі якого зводяться до такого:

1. Побудова європейського простору вищої освіти як передумови розвитку мобільності громадян з можливістю їх працевлаштування.

2. Посилення міжнародної конкурентоспроможності національних, і в цілому європейської систем вищої освіти.

3. Досягнення більшої сумісності та порівняльності систем вищої освіти.

4. Формування та зміцнення інтелектуального, культурного, соціального та науково-технічного потенціалу окремих країн та Європи у цілому.

5. Підвищення визначальної ролі університетів у розвитку національних та європейських культурних цінностей.

6. Змагання з іншими системами вищої освіти за студентів, вплив, гроші та престиж.

▲ *Сформулюйте своє бачення основних цілей Болонського процесу. Визначте місце України у сучасній освітянській європейській інтеграції і порівняйте його з минулим періодом.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — 408 с. — С. 306—307.

2. Семенова А. В., Р. С. Гудін, Основа Т. Ю. Основи психології і педагогіки: Навч. посіб. — К.: Знання, 2006. — Роз. 8. — С. 224—232.

НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ ЯК ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

ОСНОВНІ ЗМІСТОВІ ПИТАННЯ

1. Категорії навчання і виховання.
2. Навчальний процес і його структура.
3. Цілі, завдання, закономірності та принципи виховання. Особливості виховання в сучасних умовах.

ПРИКЛАД РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ЗАВДАНЬ

13.1. Актова зала поступово заповнювалася учасниками серпневої педагогічної конференції. Поруч сіли двоє давніх знайомих — учитель і науковець. Перший продивлявся програму конференції — порядок і тематику виступів.

— Так... «Питання теорії...». А можливо, питання до теорії? Чомусь вважають, що в усьому винна практика, наш брат-учитель. Але ж і без теорії нам важко...

— Та і нам не легше! Складність теорії полягає в необхідності і важливості вміння відмовитися від конкретного факту, побачивши в одиничному — загальне, істотне для всіх учителів. Тому вам і нам потрібно співпрацювати, щоб разом чогось досягти в роботі з дітьми, а також і з тим, хто їх виховує, — підтримав розмову науковець.

▲ *Прокоментуйте думки вчителя і науковця. Чому у більшості вчителів ставлення до педагогічної теорії неоднозначне? Обґрунтуйте взаємозв'язок теорії і практики виховання.*

Розв'язування

Питання про те, що є важливішим у вихованні молоді — теорія чи практика, є таким же давнім, як і сам процес виховання. Дискусія між теоретиками і практиками на цю тему йде вже давно. Чимало практиків не сприймають кабінетні теорії, а теоретики вказують на недостатню наукову обґрунтованість дій практиків. К. Д. Ушинський з цьо-

го приводу писав, що немає такого педагога-практика, який би не мав своєї, хоча б дрібненької, хоча б туманної, теорії виховання, немає такого сміливого теоретика, який час від часу не зважав би на факти. Але якщо можливо не довіряти кабінетній теорії виховання, то ще більше причин не давати ніякого важливого і загального значення одиничному досвіду практика».

Між теорією і практикою виховання існує тісний зв'язок. Педагогічна теорія узагальнює педагогічну практику, виявляючи найбільш загальні тенденції, створює теоретичну базу для практики, допомагає вчителеві обрати тактику виховної роботи. На основі теорії створюють методичне забезпечення, розробляють педагогічні технології, народжуються педагогічні новації, а отже, удосконалюється практика виховання.

Із історії відомо, що більшість теоретиків-педагогів були талановитими вчителями-практиками (Л. М. Толстой, К. Д. Ушинський, Ш. А. Амонашвілі, В. О. Сухомлинський). Кожен з них розробляв не тільки наукові концепції, а й технології їх практичного втілення. З іншого боку, відомо чимало вчителів, які створювали свої освітньо-виховні технології (І. П. Іванов, О. А. Захаренко, С. М. Лисенкова, В. Ф. Шаталов, М. П. Щетинін). Уже ці факти говорять про те, як тісно пов'язані між собою педагогіка (наука) і педагогічна діяльність (практика).

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 345—346, 353—355.

2. Гребенюк О. С., Рожков М. І. Общие основы педагогики: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений. — М.: Владос-Пресс, 2003. — С. 26—28.

13.2. Для першокурсників викладач читає вступну лекцію, і починає її з аналізу разом зі студентами таких прислів'їв: «Чого навчився, того за плечима не носити», «Важко в навчанні, зате легко буде в роботі», «Освіта — це те, що залишається, коли все те, що ти вивчив, забуде», «Що вчиш, собі вчиш», «Навчання — насіння знань, а знання — насіння щастя», «Не бійся, що не знаєш, — бійся, що не вчишся». Узагальнюючи думки студентів, викладач сказав: «Розвиток і освіта жодній людині не можуть бути дані чи повідомлені. Кожен, хто бажає приєднатися, повинен досягти цього власною діяльністю, власними силами, власним напруженням».

▲ *Розкрийте зміст цих прислів'їв. У чому полягає сутність понять «навчання», «освіта», «розвиток»?*

Яка роль самостійної роботи в навчанні студентів?

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 309—311.

2. *Фіцула М. М.* Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. — К.: Академвидав, 2006. — С. 148—158.

13.3. У вагоні електрички група студентів весело коментує, як вони «на шару» склали залік. Між пасажирами, що спостерігали за студентами, зав'язалася розмова:

— А зараз майже всі не хочуть вчитися, — зауважила літня жінка. — Не хочуть тому, що вчитися важко, тому, що легко дісталось це право на освіту, тому, що живуть забезпечено. Що нам, старшому поколінню, залишається за цих умов, як не нагадувати молоді про почуття обов'язку, відповідальності і важливості здобуття якісної освіти.

— Освіту людина може мати початкову, середню, а то і найвищу: є кандидати, доктори наук, — приєдналася до розмови бабуся з онуком на колінах. Формально школу проходило багато, — зауважила вона, роблячи наголос на слові «проходило». На мою думку, — сказав чоловік середнього віку, — освіченість — це не те, що пропонували, давали, лякаючи двійкою або незаліком, а те, що людина реально взяла.

— Ви правду сказали, — погодилася з ним літня жінка. — Освіченість — це результат власної навчальної праці, який прямо залежить від потреби в оволодінні знаннями і способами їх одержання.

▲ *Поясніть, як ви розумієте, кого можна назвати освіченою людиною? Для такої людини істотним є одержання знань чи навчання їх здобувати? Як співвідноситься освіта, одержана через навчальний заклад, і самоосвіта? Чи можете ви назвати себе освіченою людиною?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 309—311.

2. *Мойсеюк Н. Є.* Педагогіка: Навч. посіб. — 4-е вид., доп. — К., 2003. — С. 103—106.

13.4. Після лекції студенти — майбутні вчителі діляться враженнями від заняття:

— І хто тільки здогадався цим холодним словосполученням «педагогічний процес» назвати таку цікаву і живу справу?! — сказала Оксана.

— Не бачу в цьому нічого поганого. Прямо і точно названо, — заперечила їй Людмила. — А ось яким він буває в житті... Нудний, нецікавий, сірий, одним словом — ланцюг підневільних занять.

— Проблеми, якщо і є, — зауважила Ольга, — то не в назві, а в тім, що педагогічний відривається від виховного процесу. Я згодна з тим, що навчальний процес передбачає розвиток і задоволення потреб, інтересів, динаміку пізнання... Але дуже рідко викладачі говорять, звертають нашу увагу на важливість забезпечення психологічних умов навчальної діяльності, зокрема, настрій учнів, їхні стани.

▲ *Прокоментуйте думки студенток. Який висновок можете зробити?*

Поясніть суть навчального процесу. Які його складові? Від чого (кого) насамперед залежить різний його перебіг? Який варіант навчального процесу є для вас оптимальним?

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 309—311.

2. *Бондар В. І.* Дидактика. — К.: Либідь, 2005. — С. 63—64.

3. *Поляков С. Д.* Психопедагогика воспитания и обучения. Опыт популярной монографии. — М.: Новая школа, 2003. — С. 170—172.

13.5. До вчительської ввійшла схвильована Ольга Петрівна — молода вчителька хімії.

— Знову Петренко Микола зірвав урок, — у розпачі заявила вона. — В мене вже руки опускаються від безсилля. Не знаю, як його змусити вчитися?

— Змусити оболтуса вчитися? — відволіклася від журналу Ніна Петрівна. — Ну ні. Принижуватися перед ним, умовляти? Витрачати свій час на різні додаткові заняття? Нізачо! Не хоче

він бути грамотним сьогодні — не треба. Це його справа! Пізніше зрозуміє — сам буде навчатися.

— Можливо, — зауважила Віра Іванівна, — справедливо кажуть: «Нікого нікому навчити неможливо, можна лише допомогти навчитися».

— А як же гуманістичний підхід, принципи навчання? — втрутилася в розмову Надія Василівна. — Раніше серед учителів був дуже поширеним вислів: «Вчити всіх і кожного».

▲ Прокоментуйте думки вчителів. Якою була б ваша порада Ользі Петрівні?

Поясніть, що означає «навчити» та «допомогти навчитися»? Чи є між цими поняттями різниця? Чи можна допомогти тим, хто вчиться з-під палиці?

Як трактують психологи поняття «научіння»? Наведіть приклади сучасних теорій научіння, розкрийте їхню сутність.

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 312—317.

2. Педагогіка: Навч. посіб. / В. М. Сметанський, В. І. Шахов. — Вінниця: РВВ ВАТ «Вінницька обласна друкарня», 2001. — С. 52—53.

13.6. Викладач педагогіки розповідає своїм колегам на кафедрі.

— Серед інших курсових робіт я запропонував у групі таку: «Педагогічні закономірності в практиці навчання і виховання». Студент, який обрав цю тему, в своїй роботі написав: «У педагогіці вченими обґрунтовано закономірності навчання і виховання. Але є й такі педагогічні закономірності, тобто стійкі взаємозв'язки, які виведені із багаторічного досвіду виховання і навчання багатьох і багатьох поколінь. Наприклад, наочність допомагає навчати; у дружній сім'ї виростають хороші діти; нормальний розвиток дитини потребує його спілкування з однолітками; приклад старших — кращий засіб виховання. Водночас конкретні обставини реального життя завжди різноманітніші і суперечливіші, ніж ті залежності, які встановлені дослідниками».

▲ Прокоментуйте думку студента. Чи поділяєте ви її? З якою метою, на вашу думку, викладач зачитав своїм колегам уривок з роботи студента?

Розкрийте сутність поняття «закономірність навчання». Навіщо потрібно знати їх вчителів? А студенту?

Чому протягом століть живуть традиції народної педагогіки, а то і просто життєвська мудрість?

Спробуйте написати «Повчання дітям». Яким заповідям свого «повчання» ви слідуєте?

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 324—327.

2. *Мойсеюк Н. Є.* Педагогіка: Навч. посіб. — 4-е вид., доп. — К., 2003. — С. 222—228.

13.7. На парі, перевіряючи домашнє завдання, викладач виявив, що його ніхто зі студентів не виконав. Ніяк не відреагувавши на цей факт, він сказав, що завдання треба виконати на наступне заняття... Ситуація повторилась кілька разів і в черговий раз, дізнавшись, що студенти так і не виконали його, викладач поставив усім негативні оцінки.

▲ *Проаналізуйте, чи правильними були дії вчителя? Як би ви вчинили в такій ситуації? Коли і як повинен був відреагувати вчитель на невиконання поставленого завдання? Які компоненти педагогічного процесу не були реалізовані вчителем?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 333—334.

2. *Бондар В. І.* Дидактика. — К.: Либідь, 2005. — С. 67—68.

13.8 Американські психологи Розенталь і Джекобсон проводили психологічне обстеження школярів, визначаючи рівень їхнього розумового розвитку. Після завершення роботи психологи повідомили вчителів, що в класах є учні з високим інтелектуальним потенціалом, і назвали прізвища цих дітей. Під час експерименту вибір того чи іншого учня відбувався випадково, зі списку, тобто вчителям повідомлялися прізвища дітей, які насправді мали різні успіхи і здібності, але дослідники приписували їм значно вищий, ніж у інших, потенціал розвитку, спираючись буцімто на наукові відомості. Минув час, і сталося незвичайне. Психологи повторно обстежили учнів і виявили певні успіхи в їхньому розвитку, але найбільше — в тих, на кого було вказано вчителям раніше.

▲ *Поясніть, чому так сталося? Адже прізвища були названі випадково. Чим зумовлений такий прогрес у розвитку дітей? На яких закономірностях навчання будувалася діяльність учителів з цими учнями? Які умови забезпечили вчителі для ефективного розвитку своїх учнів?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 326.
2. *Мойсеюк Н. Є.* Педагогіка: Навч. посіб. — 4-е вид., доп. — К., 2003. — С. 121—124.

13.9. Йде семінарське заняття. Студенти аналізують педагогічну спадщину відомого чеського педагога Я. А. Коменського. Викладач запропонував студентам прокоментувати адресовані вчителям такі його слова: «Усе, що тільки можна, подавати для сприймання чуттями, а саме: видиме — сприймання зором, почуте — слухом, запахи — нюхом, що підлягає смаку — смаком, доступне відчужуванню — шляхом дотику».

▲ *Поясніть, чому цей вислів називають «золотим правилом» дидактики? Про який принцип навчання йдеться? Які ще принципи навчання ви знаєте?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 328—338.
2. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк. — Вид. 3-тє, перероб. і доп. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — С. 115.
3. *Мойсеюк Н. Є.* Педагогіка: Навч. посіб. — 4-е вид., доп. — К., 2003. — С. 231—238.

13.10. Під час лекції студенти байдуже сидять в аудиторії. Викладач монотонно читає лекцію, уткнувшись у свій конспект.

▲ *Проаналізуйте, які принципи навчання та дидактичні закономірності ним не враховано? У чому сутність стимулювально-мотиваційного компонента навчального процесу? Проаналізуйте ефективність такої лекції.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 325 — 334.
2. *Мойсеюк Н. Є.* Педагогіка: Навч. посіб. — 4-е вид., доп. — К., 2003. — С. 190—196.

13.11. На семінарському занятті викладач запропонував студентам прокоментувати вислів М. Г. Чернишевського: «У кого неусвідомлені принципи в усій логічній повноті і послідовності, в того не тільки в голові плутанина, а й у справах нісенітниця».

▲ *Укажіть, чи є у вашому житті певні принципи поведінки, ставлення до людей, вчинків? Згадайте приклад вияву вами принципності в якійсь ситуації. Назвіть та розкрийте суть важливих, на вашу думку, принципів виховання.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 349—350.
2. *Фіцула М. М.* Педагогіка: Навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів освіти. — Тернопіль: Богдан, 2002. — С. 45—48.

13.12. На семінарському занятті викладач дає невеличку усну роботу, яку можна було виконати, спираючись тільки на знання попередньої теми. А студент, який не завжди сумлінно виконував домашні завдання, і цим заробив собі репутацію несумлінного, якраз мав всі необхідні знання для виконання саме цього завдання. Піднявши руку раніше за всіх, студент сподівався на позитивний результат відповіді, але викладач його намір ігнорував. Не дав можливості він також доповнити відповіді інших студентів. Лише тоді, коли студент обурився, що його не вислухали, викладач спокійно зауважив: «Ти все одно нічого розумного не сказав би, бо для відповіді потрібні знання, а у тебе їх нема. Тому не заважай іншим працювати». Студент встав, вийшов з аудиторії, грюкнувши дверима.

▲ *Проаналізуйте цю ситуацію. Як ви ставитесь до вчинку студента? Які б були ваші дії у цій ситуації? Чи правий викладач? Якими мали б бути його дії? Яких знань і вмінь, на вашу думку, щодо організації навчального процесу бракує викладачеві?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 334—335.

2. Настольная книга преподавателя / Авт.-сост. И. Н. Кузнецов. — Мн.: Современ. слово, 2005. — С. 314—318.

13.13. Педагог входить до класу і чує гудіння, яке стає гучнішим, — учні оголосили бойкот і намагаються зірвати урок. Учитель, приблизно знаючи хто був ініціатором, виганяє цих учнів з класу. До інших звертається зі словами: «Якщо ви зараз не припините, то будете там, де ваші однокласники».

▲ *Проаналізуйте причини такої ситуації. Чи погоджуєтесь ви з діями вчителя? Який метод виховання він застосував? Як можна було б уникнути цієї ситуації? У чому сутність педагогічного процесу? Які методи виховного впливу міг би використати вчитель? А які були б ваші дії?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 322—350.

2. Сисоєва С. О., Поясок Т. Б. Психологія та педагогіка: Підручник для студентів вищ. навч. закл. пед. профілю традиційної та дистанційної форм навч. — К.: Міленіум, 2005.— С. 301—308.

13.14. На семінарі викладач вже вкотре приділяв увагу лише першому питанню заняття, спілкуючись лише з одним студентом. Усі інші студенти змушені були весь семінар слухати їхній діалог. У багатьох із них виникли додаткові запитання, проте не вистачало часу їх розглядати. Під час проведення модульного контролю більшість студентів не спромоглися висвітлити поставлені питання або розкрили їх неправильно.

▲ *Проаналізуйте, у чому ви бачаєте недоліки в діяльності викладача? Про які етапи навчального процесу має пам'ятати він? Які компоненти цього процесу викладач не врахував?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 326.

2. Педагогіка: Навч. посіб. / В. М. Галузяк, М. І. Сметанський, В. І. Шахов. — Вінниця: РВВ ВАТ «Вінницька обласна друкарня», 2001. — С. 50—52.

13.15. На уроках української мови Світлана постійно піднімає руку, щоб відповісти на поставлені вчителем запитання. Але він її не викликає: «Я знаю, що ти готова до уроку», — постійно наголошував він. Світлана, образившись, вирішила більше не готуватись до уроків цього вчителя. Та на одному з них він викликав її до дошки. Учениця підвелася з місця і відповіла йому: «Я не піду до дошки. Викликайте когось іншого, ви ж самі знаєте, що я готова до уроку».

▲ *Проаналізуйте, якою мала бути реакція вчителя? Які принципи навчання не реалізував учитель? Які дидактичні, психологічні, кібернетичні й організаційні закономірності не були враховані ним?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 325—333.

2. *Мойсеюк Н. Є.* Педагогіка: Навч. посіб. — 4-е вид. доп. — К., 2003. — С. 121—124.

13.16. Андрій вчився на першому курсі фізико-математичного факультету педагогічного університету. Якось він не підготувався до практичної роботи з фізіології, а викладач, наче відчуваючи, запитав хлопця. Андрій, недовго думаючи, взяв конспект, який друзі вчасно підклали йому на парту, і пішов за кафедру. На хлопцеве нещастя, почерк у зошиті виявився не дуже розбірливим. Хвилин п'ять помучившись за кафедрою, Андрій повернувся до викладача: «Ну чого дивитесь? Ну не готовий, то й що тут? І взагалі, не розумію, навіщо мені ваша фізіологія? Я ж прийшов сюди вивчати фізику і математику, а не особливості людського організму!». Група мовчала, а обличчя викладача поступово ставало роздратованим. Він вчасно схаменувся, ледь посміхнувся і запропонував Андрію сісти. Натомість хлопець схопив свої речі і вийшов з аудиторії, залишивши вражених однокурсників і трохи розгубленого викладача.

▲ *Прокоментуйте поведінку Андрія. Що мав зробити викладач, щоб запобігти конфлікту? Який компонент навчального процесу не врахував викладач?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 326.

2. *Серьожникова Р. К., Пархоменко Н. Д., Яковецька Л. С.* Основи психології і педагогіки: Навч. посіб. — К.: Центр навчальної літератури, 2003. — С. 127—128.

13.17. Під час проведення лекцій і семінарських занять викладач не виявляє жодної зацікавленості у викладанні. У студентів складається враження, що він навіть не знаходиться в аудиторії: його погляд не фіксується на жодному зі студентів, мова монотонна, без емоцій, не реагує на питання. Студенти поступово перестали звертати увагу на викладача, а коли настав час заліку, половина групи не змогла відтворити і десятої частини поданого матеріалу і не отримала залік.

▲ *Чи є в цьому провина викладача? Чому студенти стали байдужими до викладача? Яких умінь бракує цьому викладачеві? За яких умов засвоєння знань у процесі навчання може бути успішним?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 326.

2. *Мороз О. Г., Падалка О. С., Юрченко В. І.* Викладач вищої школи: психолого-педагогічні основи підготовки / За заг. ред. О. Г. Мороза. — К.: НПУ, 2006. — С. 25—26.

13.18. На семінарському занятті у групі розгорнулась дискусія з проблеми «Особливості управлінської діяльності викладача».

— Управління має багатовікову історію, — зауважила Настя. — Термін «управління» вживали в різних контекстах педагоги і мислителі минулого. Найпоширенішим є визначення цього терміна, яке дав М. Х. Мескон: «Управління — це процес планування, організації, мотивації і контролю, необхідний для того, щоб сформулювати й досягти цілей організації».

Антон, спираючись на висловлювання Плутарха: «Багато прекрасних талантів гине з вини наставників, які коней перетворюють на віслюків, не вміючи правити величними і вільними істо-

тами», звернув увагу на недостатню компетентність учителів в управлінні навчанням і вихованням учнів.

— Я погоджуюся з тим, що навчальним процесом можна і треба управляти, — сказала Леся. — А чи можна управляти особистістю? Думаю, що ні. І на підтвердження своїх слів процитувала Й. Ф. Гербарта: «Управління — це постійно відчутний гніт, якому потрібно піддавати особистість».

Дмитро зупинився на обґрунтуванні доцільності розвивати усім не лише вміння управляти іншими, а й собою, на що свого часу звертав увагу Я. А. Коменський: «Для продовження життя людина повинна підпорядкувати розум доцільному управлінню, виявити здібності управління собою».

▲ *Проаналізуйте думки студентів. З чією думкою ви згодні?*

У чому полягає сутність викладання? Які функції здійснює педагог у процесі управління навчальною діяльністю?

Обґрунтуйте, чому діяльність вчителя, викладача називають управлінською?

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 326.

2. Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. Психологія вищої школи: Підручник. — 2-е видання. — К.: Каравела, 2008. — С. 129—131.

13.19. На семінарському занятті обговорювалась проблема виховання молоді в сучасних умовах. Одне із завдань, що виконували студенти, полягало у доборі й аналізі висловлювань відомих людей про таку педагогічну категорію, як виховання. Ось які висловлювання стали предметом обговорення у студентській групі:

«Виховання — важка справа: воно вирішує долю людини» (В. Белінський).

«Вихователю сам має бути тим, чим він хоче зробити вихованця» (В. Даль).

«Від правильного виховання дітей залежить благоустрій усього народу» (Дж. Локк).

«Учителі, яким діти зобов'язані вихованням, поважніші, ніж батьки, яким діти зобов'язані лише народженням: одні дарують нам тільки життя, а інші — добре життя» (Арістотель).

«Вчитель виховує, життя перевиховує» (Ю. Рибніков).

▲ *Поясніть, яку, на вашу думку, роль виконує вчитель у становленні особистості? Які цілі і завдання виховного впливу? Чи*

всі вчителі розуміють своє призначення? Чи відчували ви на собі виховний вплив педагогів у школі, університеті?

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 345—47.

2. Навчальний процес у вищій педагогічній школі: Навч. посіб. / За заг. ред. академіка О. Г. Мороза. — К.: НПУ, 2001. — С. 6—9.

13.20. Випускний вечір. Виступає Олександр Петрович, класний керівник 11-А класу.

— Хочу подякувати своїм учням за те, чому я у них навчився, — закінчив він свій виступ.

— Мабуть, ви помилились: вони повинні дякувати вам, — поправив його один з учителів.

— Ні, не помилився, — підтвердив свою думку Олександр Петрович. — Вибачте, але я зовсім не вважаю, що вони «повинні» мені дякувати. Якщо подякують, то сподіваюсь тому, що захочуть це зробити. А я і раніше учням дякував, і тепер роблю це вже в десятий раз. Дякую їм за те, що ми були разом.

▲ *Обґрунтуйте ваше ставлення до цієї ситуації. Чи вважаєте ви, що у вчителя є підстави дякувати своїм учням?*

Якими, на вашу думку, принципами керувався Олександр Петрович у виборі методів виховного впливу на своїх учнів?

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 350.

2. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк. — Вид. 3-тє, перероб. і доп. — К., 2004. — С. 234—237.

13.21. На шкільній педагогічній раді вчителька математики Віра Петрівна ділилась з колегами досвідом своєї роботи.

— Для мене, — говорила вона, — урок — це не просто праця, а спілкування; урок — це мистецтво, а не тільки навчальне заняття, година в розкладі. Я часто запитую себе: для чого я йду на урок? Яких струн дитячої душі я торкнулася? Про що думали учні, слухаючи мене?

А насамкінець свого виступу навела слова В. Сухомлинського з його книги «Серце віддаю дітям»: «Людина, що зустрічається з

учнями на уроці по один бік вчительського стола, а по інший — учні, не знає дитячої душі, а хто не знає дитини, той не може бути вихователем. Для такої людини за сімома печатками закриті думки, почуття і прагнення дітей. Учительський стіл деколи стає тією кам'яною стіною, з-за якої він (учитель) веде “наступ” на своїх “супротивників” (учнів); але частіше цей стіл перетворюється на обкладену фортецю, яку “супротивник” бере на змор, а “воєначальник”, що сховався в ній, почуває себе зв'язаним по руках і ногах».

▲ *Поясніть чи поділяєте ви точку зору В. О. Сухомлинського? Що означає «знати дитину»? Який провідний принцип навчання закладений у цьому знанні? У чому ви вбачаєте зв'язок процесів навчання і виховання? Як змогла вчителька перетворити уроки математики на уроки виховання? Які якості треба мати вчителів, щоб його любили учні?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 328—333.

2. *Лозниця В. С.* Психологія і педагогіка: основні положення: Навч. посіб. для самост. вивч. дисц.. — К.: Екс об, 2005. — С. 225—227.

13.22. У 10-Б класі вчитель математики до всіх учнів звертався на ім'я і лише до одного Петра — за прізвиськом. Учня це ображало. Одного разу, коли вчитель знову назвав його прізвисько, Петро обурився і вийшов з класу.

▲ *Проаналізуйте поведінку вчителя і учня. Щоб ви порадили Петру у цій ситуації? Як правильно вийти з неї вчителю? Якими принципами виховання знехтував учитель?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 350.

2. *Мойсеюк Н. Є.* Педагогіка: Навч. посіб. — 4-е вид., доп. — К., 2003. — С. 391—394.

13.23. Люда має гарні оцінки з усіх предметів, але філософія для неї — проблема. Якось викладач викликав Люду, і та відповідала цікаво, влучно висловлювала думку, підкріплювала її до-

казами. Уся група була вражена і захоплено слухала, аж поки Люда не сказала: «Це все». Викладач поставив їй додаткове запитання. Люда розгубилась, адже вона не очікувала цього. Дівчина мовчки дивилася в зошит і чекала вироку. Раптом почула викладачеве: «Прошу» і підвела голову. Те, що вона побачила, зазвичай називають «лісом рук». Дівчина розгубилася ще більше, а дівчата одна за одною й одна поперед одну відповідали, зовсім забувши про Люду.

Наближався кінець пари, і викладач мовчки виставив оцінки в журнал. Після пари його затримали в аудиторії однокурсниці Люди. В цей час Юля, Людина подруга, подивилась у журнал і ображено вигукнула: «Це несправедливо! Вона відповідала на відмінно. Я вас так поважала, а тепер...» Юля вибігла з аудиторії, а Люда мовчки зібрала свої і подруги речі і тихо вийшла.

Викладач розгублено дивився на дівчат, які чекали хоч якоїсь його реакції.

▲ *Проаналізуйте, чи правильно повелася Люда промовчавши? Чи була поведінка Юлі адекватною?*

У чому полягає завдання виховання соціально-компетентної особистості? Які методи виховання реалізував учитель?

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 347, 362.

2. Сисоєва С. О., Поясок Т. Б. Психологія та педагогіка: Підручник для студентів вищ. навч. закл. пед. профілю традиційної та дистанційної форм навч. — К.: Міленіум, 2005. — С. 293—301.

13.24. Уся студентська група відмовляється відвідувати лекції і практичні заняття одного з викладачів, мотивуючи свій вчинок несправедливим і авторитарним ставленням його до студентів.

▲ *Проаналізуйте можливі причини такої поведінки студентів. Спрогнозуйте подальший перебіг подій. Які мають бути дії викладача в даній ситуації?*

Які методи виховання доцільно використати куратору групи в цій ситуації?

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 351—352.

2. *Мойсеюк Н. Є.* Педагогіка: Навч. посіб. — 4-е вид., доп. — К., 2003. — С. 468—474.

13.25. На семінарському занятті з педагогіки жваво обговорювали проблему реалізації гуманістичного підходу в освіті. Дійшли висновку, що вона є актуальною і в сучасних реаліях життя. Підкреслили і той факт, що слова «гуманізм», «гуманність», які пов'язують з любов'ю до людей, доброзичливим ставленням до них, нині у всіх на слуху. Лише одна студентка заперечила.

— Як можна говорити про духовність, стурбовано говорила вона, звертаючись до групи, — коли в країні економічні, політичні, соціальні проблеми, зростають злочинність, наркоманія.

— А чому «не можна»? — запитав викладач. — Треба і говорити, і робити, щоб подолати ці негативні явища. Мабуть, ви помітили цей контраст тому, що людям завжди потрібне щось світле.

▲ *Вкажіть, чи погоджуєтесь ви з думкою студентки? Якою була б ваша відповідь на її слова?*

Назвіть принципи гуманної педагогіки. Що означає «полюбити людей»? Чи поєднується гуманізм із вимогливістю, конфліктами з людьми?

Вкажіть, чи вважаєте ви себе гуманною людиною? Які підстави у вас для цього є?

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 316—317, 350—351.

2. *Мойсеюк Н. Є.* Педагогіка: Навчальний посібник. — 4-е вид., доп. — К., 2003. — С. 374—379.

13.26. Виступаючи на семінарському занятті з педагогіки студент зробив посилання на статтю В. О. Сухомлинського «Гармонія трьох начал», у якій видатний педагог писав: «Трудове виховання — це, образно кажучи, гармонія трьох понять: треба, важко і прекрасно».

▲ *Вкажіть, чи згодні ви з думкою автора? Чи можна говорити про «гармонію трьох понять» стосовно навчального процесу? Відповідь обґрунтуйте. Назвіть основні види (напрями) виховання.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 352.

2. Практикум з педагогіки. Навч. посіб.: / За заг. ред. О. А. Дубасенюк. — Вид. 3-тє, перероб. і доп. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — С. 345—348.

13.27. Для самостійного опрацювання теми «Особливості виховання в сучасних умовах» викладач запропонував студентам підібрати прислів'я та розкрити їхню сутність. Студенти назвали такі прислів'я: «Праця — душа всього життя», «Розум — найбільше багатство», «Мораль чиста — краще всякого намиста», «За рідний край — хоч помирай», «У здоровому тілі — здоровий дух».

▲ *Проаналізуйте, яких напрямів виховання стосуються ці прислів'я? Які ви знаєте прислів'я з цієї теми та прокоментуйте їх?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 352.

2. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк. — Вид. 3-тє, перероб. і доп. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — С. 302—303, 331—379.

13.28. На семінарі у групі розгорілась дискусія з проблеми соціалізації особистості в сучасних умовах. Першим залучився до її обговорення Олег.

— Стихійні соціальні явища, — почав він, — на сучасну дитину справляють переважно негативний вплив. Факторами його соціалізації стали і бездуховність, і злочинність, і байдужість, які часто переходять у жорстокість. Школі і сім'ї важко цьому чинити опір. Негативна «стихія» соціалізації погрожує остаточно зруйнувати слабкі зусилля цілеспрямованого виховання.

— Чому і в підручниках, і на лекціях стверджують, що вулиця — мало не головний ворог дітей? — звернулася до групи Олена. — Я з цим не погоджуюсь! Так, там — не вдома і поза школою — багато такого, чого ні батьки, ні вчителі навіть не уявляють, але майже завжди бояться. Так, там, як ви нам говорили, буває всяке: і наркотики, і тусовки, «друзі» та мало ще чого. Але правда і в

іншому: вулиця вчить життю, попереджає про те в ньому, про що не говорять ні батьки, ні вчителі. Я, наприклад, виросла на вулиці, яка не тільки показала мені те, що не побачиш навіть по телевізору, але й навчила мене вмінню постояти за себе, поборотися з обставинами. І ніхто, крім вулиці, не зміг би цього зробити! — впевнено сказала студентка і завершила. — На вулиці, як кажуть, погано, але погано і без неї!

— Дійсно, — продовжив думку Антон, — нерозумно заперечувати вплив того соціуму, в якому живе і розвивається людина, і не тільки дитина, а й дорослий. Але чому ми, як правило, бачимо тільки один бік: вплив вулиці? Легко і звично пояснюємо, а то і виправдовуємо їхні вчинки, навіть образ життя людей? Адже й вони, ці люди, можуть бути активні в своєму середовищі, чинити опір йому, навіть самому несприятливому.

▲ *Охарактеризуйте власне ставлення до позиції студентів. З чим ви погоджуєтесь і що ви готові заперечити? Чи здатен переконати когось або багатьох чийсь власний досвід? Про що свідчить ваш досвід? Чи змогли б ви сформулювати «правила руху по вулиці дітей»?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 311, 315—316, 345—347.

2. *Мойсеюк Н. Є.* Педагогіка: Навч. посіб. — 4-е вид., доп. — К., 2003. — С. 69—73.

13.29. Студенти обговорюють проблему попередньої лекції «Методи і форми виховання». Першою висловила свою думку Вікторія: «Кожна людина в одних і тих же ситуаціях діє по-своєму. Різні вчителі в подібних ситуаціях також діють по-різному. Навіщо тоді якась методика виховання? Ще можна зрозуміти методику навчання мови, математики: тут хоч діють певні закони, причому обов'язкові, є правила і завдання. А виховання? Все непередбачено. Діють як Бог на душу покладе...».

— Ось-ось... А що в цій душі? — підтримала розмову Оля. — Що на неї «кладе» вчитель? Безперечно, «кладе» те типове, що склалося у багаторічній практиці виховання, перевірено досвідом різних людей.

— Я вважаю, — авторитетно промовила Тетяна, — що методика виховання як сукупність різних методів має право на існу-

вання. Вона допомагає вчителю дати відповідь на запитання: як розв'язати певне виховне завдання? Водночас дія вчителя завжди особистісно зафарбована.

— І все ж таки: якщо слідувати рекомендаціям у підручниках, — підсумувала Вікторія, — нічого не вийде, а то буде навіть зворотний ефект. Все визначається інтуїцією. Перерахувати можливі методи просто важко. Разом з тим часто рішення треба приймати миттєво, коли часу на вибір методів немає.

— Отже, «розумний в гору не піде, він її обійде», — процитував хтось з місця. Всі засміялися.

▲ *Прокоментуйте думки студентів. Чию думку з них ви поділяєте, чому? Чи справді у вихованні можна обійтися без методики? Який зміст вкладаєте в це поняття? Назвіть методи виховання, які використовували вчителі у вашій школі? Які з них, на вашу думку, були ефективними?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 316—317, 350—351.

2. Настольная книга преподавателя / Авт.-сост. И. Н. Кузнецов. — Мн.: Современное слово, 2005. — С. 143—150.

13.30. Серед першокурсників викладач педагогіки помітив високого, гарного студента із зацікавленням, допитливим поглядом. «Напевне, це буде здібний студент», — подумав викладач. Проте Петро (так звали студента), який закінчив сільську школу, мав дуже бідний запас знань. На заняттях боявся сказати навіть те, що вивчив. Червонів, губився під час відповіді. Викладач дав йому час, щоб оговтався, потім призначив консультацію, у ході якої розповів, як краще готуватися до занять, як читати, конспектувати наукову літературу. Час ішов, а Петро не мінявся. У зимову сесію ледве склав залік.

Весною в університеті почалася підготовка до наукової конференції. У групі Петра було оголошено тематику наукових робіт. Яке ж було здивування викладача, коли Петро виявив бажання взяти тему для роботи! І не якусь, а про здібних дітей. Викладач погодився, допоміг студентові в роботі. У той день, коли Петро виступав на конференції, викладача не було в університеті. Зустрілися вони на вулиці. Петро бережно ніс у руках грамоту, яку одержав за роботу. В його очах було стільки радості, тепла!

Склавши екзамен з педагогіки на «добре», Петро вилетів з аудиторії, немов на крилах.

▲ *Прокоментуйте тактику, обрану викладачем щодо Петра. Визначте, завдяки чому Петро досяг успіхів у навчанні?*

Назвіть, які методи виховання застосував викладач? У чому полягає суть гуманістичного підходу у навчанні?

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 316—317.

2. *Мойсеюк Н. Є.* Педагогіка. Навч. посіб. — 4-е вид., доп. — К., 2003. — С. 137—140.

13.31. На виховній годині студенти сперечалися: хто для кого — «особистість для колективу» чи «колектив для особистості»? Проблему так і не вирішили.

▲ *А як думаєте ви? Висловіть свою позицію, спираючись на запропоновані тези.*

Василь: «Особистість виховується для колективу. А. С. Макаренко правильно стверджував, що потрібно виховувати в колективі, для колективу і через колектив».

Олена: «Колектив існує для особистості. Він потрібен для того, щоб особистість набрала соціального досвіду й увійшла підготовленою до життя».

Олег: «Особистість повинна віддати частину себе колективу, а колектив частину своєї сили — особистості».

Ірина: «Без суспільства людина особистістю не стане. Колектив — частина суспільства, тому людина з моменту народження повинна вливатися в нього».

Віктор: «Всі і скрізь керуються власним інтересом. Існує егоїзм особистості й егоїзм груповий».

Наведіть приклади кількох відомих виховних систем і технологій, які реалізовані в практиці навчально-виховної діяльності в освітніх установах.

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 311, 315—316, 345—347.

2. Педагогіка: Навч. посіб. / В. М. Галузяк, М. І. Сметанський, В. І. Шахов. — Вн.: РВВ ВАТ «Вінницька друкарня», 2001. — С. 162—164.

13.32. Письменник і педагог Дейл Карнегі рекомендує правила, дотримання яких дозволяє впливати на людей, не ображаючи їх і не принижуючи їхньої гідності:

1. Розпочинайте з похвали та справжнього визнання гідності співрозмовника.

2. Вказуйте на помилки інших не прямо, а опосередковано.

3. Спочатку розкажіть про власні помилки, а потім вже критикуйте співрозмовника.

4. Задавайте співрозмовнику запитання, замість того, щоб йому наказувати щось робити.

5. Дайте людям можливість врятувати свій престиж.

6. Висловлюйте людям схвалення з приводу найменшого успіху.

7. Створюйте людям добру репутацію, яку вони будуть намагатися виправдати.

8. Домагайтесь, щоб люди були раді зробити те, що їм запропонували.

▲ *Вкажіть власне ставлення до цих правил? Які з них візьмете на озброєння для спілкування з іншими людьми? Чи дотримуються вчителі цих правил?*

Визначте, які методи і форми виховного впливу на учнів учитель може використати в своїй педагогічній діяльності?

Які принципи виховання лежать в основі цих правил?

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 311, 315—316, 345—347.

2. *Макарова Л. І., Гах Й. М.* Основи психології і педагогіки: Навч. посіб. — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — С. 103—105.

13.33. На методичному семінарі директор школи Іван Петрович, узагальнюючи досвід вчителя біології Ніни Іванівни, підкреслив, що вона завжди ділилася з учнями своїми думками і почуттями, планами, очікуваннями, демонструвала свою зацікавленість у якості роботи, в нових ідеях і досягнутих результатах. Вона вчила учнів, як поєднувати цілі із засобами їх досягнення. Завдяки цьому Ніна Іванівна успішно залучала учнів до своїх мо-

ральних цінностей, показуючи цим ефективну компетентну поведінку, щоб її учні змогли відтворити її, причому не тільки зовнішню поведінку, а й цілісну систему думок і почуттів, що лежать в її основі.

▲ *Поясніть, на чому базується професіоналізм учителя? На виконання якої основної місії педагога-вихователя спрямована професійна діяльність Ніни Іванівни?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 346—347.

2. Педагогіка: Навч. посіб. / В. М. Галузяк, М. І. Сметанський, В. І. Шахов. — Вн.: РВВ ВАТ «Вінницька друкарня», 2001. — С. 39—41.

13.34. «Той, хто вміє виховати порядну, чесну людину, здавна вважається найкращим майстром на Землі — таку думку стверджує народна мудрість», — так розпочав лекцію викладач. І для підтвердження її розповів таку легенду: «В одному селі жінки постійно сперечалися про те, хто з них найкраща майстриня. І ніяк не могли домовитися, адже кожна з них була справді кращою в умінні чи то куховарити, чи то в'язати або вишивати, доглядати худобу або город. Були талановиті співачки, чудові господині. І ніяк вони не могли розв'язати свій спір і вибрати найкращу. І вирішили тоді показати свою майстерність. Домовилися, що в неділю всі прийдуть на сільський майдан і кожна принесе найкраще з того, що вона зробила своїми руками.

У призначений день усі жінки прийшли на майдан і принесли безліч дивовижних речей. У тих, кому громада доручила назвати найкращих майстринь, очі розбіглися: тут були і гаптовані золотом і сріблом шовкові покривала, і тонкі мережеві занавіски з вив'язаними на них дивними птахами, і вишиті рушники, і чудові скатертини, і одяг, і неймовірні страви. Маючи безліч можливостей, кожна з них справила враження своїм рукоділлям. Але мудрі судді переможницею обрали дружину бідняка. Вона не принесла ні вишиванок, ні мережив, хоч усе вміла чудово робити. Ця жінка прийшла зі своїм п'ятирічним сином. Він приніс із собою сопілку, яку він сам вирізав з дерева. Приклав хлопець сопілку до губів — заспівала, защебетала вона, як жива. Всі завмерли на майдані, всіх зачарувала пісня, і раптом у блакитному небі заспі-

вав птах, якого привабив спів на землі. Цілий день хлопець розважав старшин своїми вміннями. І дивувалися люди освіченості, вихованню і повазі до матері цього хлопця. “Хто творить розумну і добру людину, — найкращий майстер”, — таким було рішення старійшин. Жодна з господинь не заперечила, адже кожна з них знала, яких зусиль і майстерності варте те вміння, яке показала бідна жінка. І ніякі коштовні рукоділля не зрівняються з плодами її праці».

▲ *Обґрунтуйте, чи згодні ви з народною мудрістю? Що означає «виховати людину»? Які цілі, завдання й цінності сучасного виховання?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 345—349.

2. *Мойсеюк Н. Є.* Педагогіка: Навч. посіб. — 4-е вид., доп. — К., 2003. — С. 74—88.

13.35. На семінарському занятті з педагогіки студенти обговорювали проблему планування й організації виховної роботи з учнями. Підбиваючи підсумки заняття, викладач, зокрема, звернув увагу майбутніх учителів на значення виховної роботи з учнями. На підтвердження своєї думки навів висловлювання К. Д. Ушинського: «Що сказали б ви про архітектора, який, закладаючи нову будівлю, не зумів би відповісти нам на питання, що він хоче будувати — чи храм, чи просто будинок... Те саме повинні ви сказати і про вихователя, який не зуміє ясно і точно визначити вам цілі своєї виховательської діяльності».

▲ *Розкрийте сутність категорії виховання. Які цілі, завдання та цінності сучасного виховання? Чи змінюються вони з часом?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 345—349.

2. *Крысько В. Г.* Психология и педагогика: Курс лекций. — 3-е изд. — М.: Омега-Л, 2005. — С. 315—318.

13.36. До уроку математики Віри Андріївни п'ятий клас приготував їй сюрприз: натер дошку воском. Але Віра Андріївна помітила на перерві метушню дітей біля дошки. Вона спокійно, як

завжди, відкрила журнал. Після цього запитала, що було задано додому і запропонувала самостійну роботу, потім перейшла до фронтального опитування. Учні з нетерпінням чекали, коли на решті когось викличуть до дошки. Проте цього не сталося.

Наприкінці уроку вчителька доручила черговій намочити губку і витерти дошку. Діти були розчаровані таким поворотом, але залишилися у захопленні від своєї вчительки.

▲ *Оцініть дії вчителя. Як би ви вчинили на місці Віри Андріївни? Визначте, що спільного у процесах навчання і виховання?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / Л. А. Колесніченко, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.; За заг. ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 345—346.

2. *Мойсеюк Н. Є.* Педагогіка: Навч. посіб. — 4-е вид., доп. — К., 2003. — С. 120—121.

УПРАВЛІННЯ ТА САМОУПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

ОСНОВНІ ЗМІСТОВІ ПИТАННЯ

1. Поняття про управління.
2. Особливості управління навчанням.
3. Функції управління навчанням.
4. Самоуправління навчанням.

ПРИКЛАД РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ЗАВДАНЬ

14.1. Під час педагогічної практики, проводячи урок з учнями 11-го класу на тему «Сутність і функції грошей», студентка економічного університету намагалася викласти навчальний матеріал так, щоб зацікавити учнів. Однак вони чомусь слухали її не уважно, розмовляли між собою і майже кожен учень намагався знайти собі якесь стороннє заняття. Раптом, коли вже урок наближався до кінця, студентка почала розповідати про те, як розумно побудувати сімейний бюджет, як раціонально вкладати та витрачати гроші, навила приклади того, як прості люди, розумно розпоряджаючись грошима, при виході на пенсію мали на своїх рахунках достатні суми, щоб достойно жити самим та допомагати тим, хто потребує грошової допомоги. Таке закінчення уроку, наведені факти справили на учнів досить велике враження. У класі встановилася тиша, але вони вже не могли пригадати всього того, про що йшла мова протягом уроку.

▲ *Проаналізуйте, якої основної помилки припустилася практикантка?*

Розв'язування

В основі успішності будь-якої діяльності, зокрема і навчальної, лежать мотиви (мотивація). Мотив (лат. *moveo* — рухаю) — це внутрішній потяг людини до діяльності, те, заради чого відбувається діяльність, вагомі особисті причини, які спонукають людину до вчинків і дій. Дже-

релом сили, що спонукає до діяльності, можуть виступати актуальні потреби. Часто діяльність має одразу кілька мотивів (є полімотивованою); так само, вона може спонукатися декількома потребами одночасно.

Для розв'язування кейса слід звернути увагу насамперед на пізнавальні мотиви (розвиток ерудиції, задоволення від процесу навчання та його результатів) і навчально-пізнавальні мотиви (орієнтація на формування умінь здобувати знання). Про наявність мотивації до здійснення будь-якої діяльності свідчить прагнення останньої.

Отже, практикантка мала створити мотиваційну основу навчальних дій учнів і вже на початку заняття зацікавити їх.

Література

1. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк та А. В. Іванченка. — К.: ІСДО, 1996. — С. 101—111.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченка. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 341; 382—387.
3. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За заг. ред. В. А. Козакова. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 601—612; 624—629.

14.2. Під управлінням найбільш часто розуміють процес планування, організації, мотивації і контролю, необхідний для того, щоб сформулювати і досягти цілей організації.

Крім терміна «управління» в теорії і практиці використовуються ще й такі, як «менеджмент» і «керівництво». «Менеджмент» (manage — управляти) — англійського походження, і тлумачень цього поняття існує велика кількість. У загальному вигляді менеджмент розглядають як науку і мистецтво перемагати, вміння досягати поставлених цілей, використовуючи працю, мотиви поведінки й інтелект людей [2, с. 364].

▲ *Проаналізуйте, яким чином можна розглядати з позиції управління процес навчання?*

Література

1. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк та А. В. Іванченка. — К.: ІСДО, 1996. — С. 91—100.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченка. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 364—367.
3. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За заг. ред. В. А. Козакова. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 539—543.

14.3. У педагогіці навчання розглядається як спеціально організований, цілеспрямований і керований процес взаємодії того, хто навчає, і того, хто навчається, з метою засвоєння знань, умінь, навичок, розвитку розумових сил і творчих можливостей, навичок самоосвіти останнього.

Управління навчанням здійснюється у різних дидактичних системах по-різному (дидактична система — виділене за певними критеріями цілісне утворення, яке характеризується внутрішньою єдністю структури, складовими якої є мета, організаційні принципи, зміст, методи, форми і засоби навчання).

В історії педагогіки відомо три принципово різні дидактичні системи: система (дидактика) Й. Ф. Гербарта (1776—1841), дидактична система Дж. Дьюї і так звана досконала система.

За Гербартом, педагог у процесі навчання перебуває в позиції суб'єкта управління (керує діяльністю учня), а останній — у позиції об'єкта управління. Суб'єкт управління (вчитель) здійснює на об'єкт управління прямий вплив, а об'єкт управління (учень) знаходиться з суб'єктом управління у становищі зворотного зв'язку.

Експериментуючи в одній з чиказьких шкіл у 1895 р., американський психолог і педагог Джон Дьюї зробив акцент на розвитку в учнів активності, інтересів, зв'язку з життєвими потребами. На думку Джона Дьюї, людина починає мислити тільки тоді, коли стикається з труднощами і правильно побудоване навчання має бути проблемним. Сутністю й основою активного навчання є власна пізнавальна діяльність того, хто навчається, а вчитель лише допомагає долати труднощі.

Нові рішення актуальних освітніх проблем пропонує сучасна «досконала система». Серед нових напрямів виділяється концепція навчання «через відкриття», розроблена відомим американським психологом і педагогом Джеромом Бруннером. У рамках концепції ті, хто навчаються, оволодівають знаннями через власні відкриття, узагальнюють навчальний матеріал, виявляють закономірності, які виходять за його рамки. Це вимагає великого напруження, але позитивно впливає на розвиток продуктивного, творчого мислення.

▲ *Проаналізуйте особливості управління навчальною діяльністю тих, хто навчається в усіх трьох принципово різних дидактичних системах.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колеснічен-ко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 148—161.

2. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За заг. ред. В. А. Козакова. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 624—627.

3. Подласый И. П. Педагогика: Учеб. для студентов высших пед. учеб. заведений. — М.: Просвещение, 1996. — С. 208—224.

4. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. — К.: Либідь, 1999. — С. 75—133.

14.4. Під час проведення лекції з педагогіки викладач університету, конкретизуючи деякі зі складових частин, які мають бути враховані у дослідженні ефективності управління навчанням у старших класах середньої загальноосвітньої школи, зупинився перш за все на меті навчання як діагностичному системоутворюючому компоненті. Лектор зазначив, що вона полягає в оволодінні учнями цілісною системою загальноосвітніх, суспільно-політичних знань, основами навичок та умінь практичної роботи. Мета навчання має формулюватись діагностично (настільки точно і визначено, щоб можна було зробити однозначний висновок про ступінь її майбутньої реалізації).

Мета навчання учнів визначає мету їхньої пізнавальної діяльності, її зміст і характер. Разом з тим існує специфічна мета пізнавальної діяльності, обумовлена змістом і необхідністю засвоєння конкретної навчальної дисципліни, формуванням і розвитком певних навичок і умінь. На кожному конкретному занятті також ставиться мета пізнавальної діяльності. Взаємозв'язок мети навчання і мети пізнавальної діяльності свідчить про необхідність урахування цих факторів у підвищенні ефективності роботи учнів з оволодіння навчальними предметами.

▲ *Проаналізуйте і поясніть, яким чином мета навчання як діагностичний системоутворюючий компонент впливає на управління навчальною діяльністю учнів?*

Література

1. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За заг. ред. В. А. Козакова. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 580—583; 585—593.

2. Професійна педагогіка: Навч. посіб. / За ред. І. О. Хорєва. — К.: НАОУ, 2005. — С. 65—68.

14.5. За підсумками опитування викладачів економічного університету було зроблено узагальнений висновок про те, що необхідний рівень управління та самоуправління навчальною діяльні-

стю студентів може бути забезпечений у разі дотримання таких вимог і норм:

- всебічне урахування індивідуально-психологічних особливостей студентів і соціально-психологічних явищ у колективі навчальної групи;

- поважне й уважне ставлення як до кожного окремого студента, так і до колективу навчальної групи в цілому, без будь-яких упереджень;

- розумна вимогливість до студентів, піклування про їхнє самовдосконалення, високоморальну громадянську позицію;

- витримка і врівноваженість, доброзичливість і до певної міри неформальність у спілкуванні зі студентами, довіра і тактовність;

- моральна відповідальність за взаємовідносини, що складаються між студентами, стимулювання позитивних сторін виявів особистості, забезпечення мотиваційної основи морально-етичного самовдосконалення, підтримка всіх корисних започаткувань;

- педагогічний оптимізм, активна життєва позиція, особистий позитивний приклад викладача;

- непримиренність до аморальності.

▲ *Прокоментуйте зазначені вимоги та норми, як оцінні критерії, управлінської діяльності викладача. Визначте стиль управління навчальною діяльністю студентів за зазначеного підходу.*

Література

1. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк та А. В. Іванченка. — К.: ІСДО, 1996. — С. 59—72.

2. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За заг. ред. В. А. Козакова. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 557; 755; 800—802; 805.

3. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 366—367.

14.6. Проектуючи лекцію з студентами 1-го курсу економічного університету з «Психології та педагогіки» за однією з тем, викладач міркував таким чином: «З точки зору змісту слід забезпечити належний теоретичний та науковий рівні, доказовість, новизну та інформативність, зв'язок із життям та практикою навчання, відповідність змісту особливостям навчальної дисципліни і рівню підготовленості студентів.

Дуже важливо буде забезпечити вільний, живий (емоційний) виклад, спонування до роздумів, пошуку істини, постійний кон-

такт з аудиторією, взаєморозуміння, чіткість структури, логічність, культуру мовлення, його простоту та правильність, виразність, адекватність інтонації, оптимальний темп мовлення, уміле використання засобів наочності. Необхідно не забувати і про невербальні засоби спілкування, особистий приклад, авторитет».

▲ *Визначте стиль управління навчальною діяльністю студентів за зазначеного підходу. Вкажіть ознаки, на які ви спиралися.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 366—373.
2. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За заг. ред. В. А. Козакова. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 561—566; 727—755.
3. Професійна педагогіка: Навч. посіб. / За ред. І. О. Хорева. — К.: НАОУ, 2005. — С. 69—75.

14.7. Міркуючи над специфічними ознаками семінарських та практичних занять, викладач ВНЗ дійшов висновку, що підвищенню ефективності управління та самоуправління навчальною діяльністю студентів під час занять може сприяти:

- створення обстановки, що спонукає до вільного висловлювання думок, обстоювання своєї точки зору, колективного розв'язання навчальних проблем, організації та підтримки полеміки;
- підтримання встановленого порядку;
- чіткий і розумний розподіл навчального часу;
- тактовність, відкритість викладача до спілкування, його зацікавленість у результатах занять;
- глибина знань, ерудиція, загальна і педагогічна культура викладача.

▲ *Визначте стиль управління навчальною діяльністю студентів за зазначеного підходу.*

Література

1. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк та А. В. Іванченка. — К.: ІСДО, 1996. — С. 127—149.
2. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За заг. ред. В. А. Козакова. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 673—679; 761.
3. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 366—373.

14.9. Теорія алгоритмізації навчального процесу виходить з того, що основна ідея кібернетичного підходу до навчання полягає у розумінні його як процесу управління. При цьому передбачається обов'язкове навчання самостійному відкриттю, побудові алгоритмів тими, хто навчається. Це повинно формувати творче мислення. Прибічники даної теорії стверджують, що слід знаходити алгоритми та навчати їм тільки тоді, коли це є доцільним, раціональним для вирішення завдання. Загальною умовою успішного навчання вважається здійснення за можливості повного управління психічними процесами. Під цим треба розуміти поопераційне формування психічних процесів у тих, хто навчається, відповідно до програми навчання (алгоритму), та наявністю у викладача засобів впливу на згадані вище процеси шляхом регулювання і контролю, який виключає стихійність їхнього розвитку. У разі індивідуальної пізнавально-практичної діяльності тих, хто навчається, такі рекомендації є корисними, тому що виключається випадковість у процесі досягнення результату.

▲ *Проаналізуйте, наскільки доцільно, на вашу думку, в сучасних умовах застосовувати теорію алгоритмізації навчального процесу у школі, вищому навчальному закладі?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 312—320.
2. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За заг. ред. В. А. Козакова. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 554—555; 566—569.
3. Хорєв І. О. Дидактика вищої військової школи: Навч. посіб. — К.: НАОУ, 2004. — С. 51—52.

14.9. На початку другої чверті вчитель пропонує учням початкового класу: «Давайте я вас розсаджую так, щоб мені було зручно з вами працювати. Ті, хто отримав “задовільно” або нижчу оцінку, сядьте, будь ласка, у ряд праворуч від мене. А ті, хто отримав інші оцінки, сядьте, будь ласка, ліворуч від мене. Для чого? Справа в тому, що як тільки ти одержиш вже не 3, а 5, я тебе пересаджую в інший ряд, а як тільки станеш знову одержувати оцінки нижче 4, я пересаджую тебе назад. Ця гра в рух буде наочно показувати ваші успіхи й невдачі у навчанні! Ті учні, які сидять праворуч, більше мають потребу в моїй допомозі й допомозі однокласників. Вони повинні займатися старанніше, змінити ставлення до своєї роботи в школі й удома» [1, с. 228—229].

▲ Проаналізуйте, яка функція управління навчальною діяльністю виявляється у даній ситуації? Чи можна перенести цей прийом на підлітків? У чому полягає освітня і виховна цінність такої педагогічної стратегії?

Література

1. Бордовская Н. В., Реан А. А. Педагогика: Учебник для вузов. — СПб.: Питер, 2001. — С. 228—229.
2. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк та А. В. Іванченка. — К.: ІСДО, 1996. — С. 59—72.
3. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За заг. ред. В. А. Козакова. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 557; 755; 800—802; 805.

14.10. Знаючи про те, що успіх у навчанні багато в чому визначається такою якістю людини, як уважність і готуючись до проведення чергового заняття з економіки з учнями 10 класу, вчитель вирішив звернути увагу на те, як забезпечити стійкість їхньої уваги протягом всього уроку.

Він міркував так:

«По-перше, важливо зробити так, щоб під час заняття учнів ніщо не відволікало.

По-друге, необхідно заздалегідь провітрити аудиторію, забезпечити оптимальну температуру повітря, освітлення, необхідні письмові приладдя та підручники в учнів, тобто певним чином організувати та обладнати своє робоче місце та робочі місця учнів.

По-третє, перед початком заняття (за 2—3 дні) учнів слід попередньо ознайомити з основними матеріалами заняття. Це допоможе зосередитись і підготуватись.

По-четверте, приступаючи до вивчення нової теми, доцільно повторити з учнями попередній матеріал (розуміння нового матеріалу значною мірою ґрунтується на знанні попередніх розділів програми, а від цього залежить стійкість уваги).

По-п'яте, якщо в процесі заняття відбудеться самочинне переключення уваги, слід допомогти учням знову спрямувати її у бажане русло.

По-шосте, можна дати учням можливість використати конспектування та читання вголос. Ці процеси виключають часті та тривалі відключення уваги.

По-сьоме, новий матеріал має бути глибоко осмисленим. Це слід забезпечити в ході самого заняття.

По-восьме, темп мовлення. Він має бути оптимальним. Слід пам'ятати, що занадто уповільнений темп сприяє частому відключенню уваги.

По-дев'яте, варто періодично чергувати читання з обдумуванням та переказом, вирішенням проблемних завдань, кейсів. Це попередить виникнення психічного стану монотонності, за якої стійкість уваги знижується.

По-десяте, слід виконувати правила гігієни розумової праці».

▲ *Проаналізуйте наведені правила забезпечення стійкості уваги учнів протягом заняття. Чи обов'язково, на вашу думку, повертатись у процесі вивчення навчального матеріалу на те місце, де відбулося відключення уваги учнів?*

Література

1. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк та А. В. Іванченка. — К.: ІСДО, 1996. — С. 222—243.
2. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За заг. ред. В. А. Козакова. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 612—620.
3. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 70—74.

14.11. З точки зору забезпечення ефективного управління навчальною діяльністю учнів важливо проаналізувати таку його складову, як взаємодію «вчитель — учень». Вона включає в себе: особистість учня — мету, мотиви, інтереси, характер тощо; особистість вчителя — професійні якості і знання, спрямованість, загальну і педагогічну культуру, досвід тощо. Так само важливо проаналізувати взаємодію між учнями одного класу, між учнями різних класів, між вчителями тощо.

Аналізуючи взаємодію «вчитель — учень» та між учнями, студентка економічного університету у курсовій роботі зазначила таке.

«У жодному разі не можна принижувати підлітків, слід уникати нагадувань про те, що вони ще діти, бо це може викликати озлоблення та погане ставлення до вчителя, негативне копіювання дорослих (паління, вживання алкоголю, брутальності тощо). Не можна ділити учнів на “хороших” і “поганих”, щоб не втратити довіру у так званих поганих і не налаштувати дітей один проти одного. Слід заохочувати прагнення дітей до самостійності і по можливості не втручатися у взаємовідносини між дівчатами та хлопцями. Під час проведення різних конкурсів, змагань, органі-

зації художньої самодіяльності тощо треба задіяти всіх учнів за їхніми здібностями. Не можна забувати про індивідуальний підхід до кожної дитини.

Формуючи особистість підлітка, вчитель повинен спиратися на надзвичайно характерне для підлітка емоційно забарвлене прагнення активно брати участь у житті колективу. Набуття досвіду колективних взаємин безпосередньо позначається на розвитку особистості підлітка. У колективі розвивається почуття обов'язку і відповідальності, прагнення до взаємодопомоги, солідарності, звичка ставити особисті інтереси у разі потреби у залежність від інтересів колективу. Колективна думка, оцінка колективом вчинків і поведінки окремого підлітка є дуже важливими для нього.

Для формування активності й самостійності підлітка важливу роль відіграють стосунки з дорослими. Активізація сил підлітка буде ефективнішою за умови, якщо дорослі не залишатимуть його сам на сам з проблемами, а тактовно будуть керувати його діями. Водночас керівництво не повинно зводити нанівець активність і самостійність підлітка, принижувати його гідність, стримувати позитивні прагнення».

▲ *Виділіть та проаналізуйте ті моменти у тексті, які відображають значення взаємодії «вчитель — учень» і між учнями для управління їхньою навчальною діяльністю.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченка. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 349—352.
2. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За заг. ред. В. А. Козакова. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 673—679.
3. Психолого-педагогічні аспекти реалізації сучасних методів навчання у вищій школі: Навч. посіб. / За ред. М. В. Артюшиної, О. М. Котикової, Г. М. Романової. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 283—305.

14.12. Аналіз педагогічної практики свідчить про те, що якісному управлінню навчальною діяльністю перешкоджає низка труднощів, зокрема, у комунікативних діях. Міркуючи над цим, викладач вищого навчального закладу спланував поетапне розгортання педагогічного спілкування.

«На першому етапі педагогічного спілкування, — міркував він, — необхідно змоделювати гіпотетичну схему майбутньої взаємодії. Технологічно даний етап доцільно будувати на основі таких рекомендацій:

- уявити конкретну навчальну групу, в якій необхідно буде вирішувати навчальні та виховні завдання;

- визначити, який тип спілкування найбільш властивий мені у контактах із даним колективом;

- уявити собі можливі реакції студентів на мою появу і на той навчальний матеріал, позиції, погляди, що будуть їм запропоновані;

- узгодити властивий мені стиль спілкування із завданнями заняття;

- уникати стереотипних психолого-педагогічних настанов відносно навчальної групи та окремих студентів.

На другому етапі — безпосереднього спілкування в процесі заняття, якість управління навчальною діяльністю буде залежати від дотримання таких педагогічних умов:

- оперативність і нестандартність у разі здійснення початку контакту з аудиторією;

- динамічний перехід від формальних процедур до ділового та особистісного спілкування;

- відсутність проміжних пауз між формальними і змістовими моментами на початку взаємодії;

- оперативне формування почуття «ми» на основі досягнення соціально-психологічної єдності з студентами;

- активне запровадження в педагогічне спілкування особистісних аспектів;

- уникання негативних стереотипних і ситуативних настанов щодо окремих студентів;

- організація зони цільного контакту з усією аудиторією;

- постановка мобілізуючих аудиторію та окремих студентів навчальних завдань і проблем;

- скорочення обсягу заборонених педагогічних вимог і розширення кількості позитивно орієнтованих настанов;

- особлива увага до своєї зовнішності (охайність, доброзичливість, впевненість, привабливість тощо);

- уміле транслювання в аудиторію власної дружелюбності, позитивної налаштованості;

- активне застосування мовленнєвих і невербальних (міміка, жести тощо) засобів педагогічного спілкування;

- прищеплення загальної, професійної, естетичної культури студентам, формування в них професійних якостей, позитивних рис характеру;

- зацікавлене ставлення до проблем студентів, виявлення готовності та здатності допомогти, у тому числі психологічно.

Ці умови слід підкріпити основними принципами мовленнєвого спілкування (доступність, асоціативність, сенсорність, експресивність, інтенсивність). Окремо слід звернути увагу на такий технологічний прийом, як гумор, або ефект релаксації, що допоможе встановити контакт з аудиторією, створити умови для керівного впливу.

На третьому етапі доцільно постійно аналізувати динаміку та результати впливу на студентів в процесі навчальної діяльності та спілкування (зворотний зв'язок, що дозволяє здійснити відповідну педагогічну корекцію)».

▲ *Проаналізуйте ефективність наведеної моделі педагогічної взаємодії викладача з студентами в процесі заняття, а також свої спостереження. Визначте стиль управління навчальною діяльністю студентів за зазначеного підходу.*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 364—367.
2. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За заг. ред. В. А. Козакова. — К., КНЕУ, 2007. — С. 633—637; 649—650; 815—816.
3. Савенкова Л. О. Професійне спілкування майбутніх викладачів як об'єкт психолого-педагогічного управління: Монографія. — К.: КНЕУ, 2005. — С. 55—67.

14.13. На практичному занятті з психології та педагогіки в економічному університеті викладач запропонував студентам опрацювати навчальне питання «Поняття психічних процесів» через дискусію. При цьому у вступному слові він зазначив, що розуміння нового матеріалу настає лише тоді, коли студент оволодіває всіма поняттями, що пропонуються для сприйняття. Поняття — це узагальнений образ дійсності. Осмислити будь-який об'єкт чи явище, скласти уявлення про нього — означає усвідомити певну систему, виявити зв'язки між окремими її елементами.

Один зі студентів, розкриваючи зазначену проблему в процесі її обговорення, просто процитував конспект лекції та не зміг навести своїх прикладів.

▲ *Оцініть у ролі викладача відповідь студента. Чи якісно він засвоїв відповідні наукові поняття? Чи не є одним з показників засвоєння наукового поняття здатність студента передати його зміст у децю іншій формі, ніж це було запропоновано викладачем?*

Література

1. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк та А. В. Іванченка. — К.: ІСДО, 1996. — С. 162—171.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченка. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 372.
3. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За заг. ред. В. А. Козакова. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 574—577; 705—708.

14.14. Два студенти заочної форми навчання 1-го курсу економічного університету виконували завдання самостійної роботи (без безпосередньої участі викладача у позааудиторний час), готуючись до екзамену з «Психології та педагогіки». Для цього наперед необхідно було опрацювати навчальний текст у підручнику та виконати низку практичних завдань.

Як відомо, розуміння навчального тексту — складний процес, у результаті якого той, хто навчається, оволодіває новими поняттями або поглиблює і розширює зміст уже засвоєних.

Отже, перший студент використовував спочатку так зване ексклюзивне (неповне) читання. Цей спосіб орієнтований на вибіркове ознайомлення з фрагментами тексту. У такому режимі головну увагу споживач тексту приділяє основним фактам, ключовим поняттям, так званим прецизійним словам (іменам, кількісним даним, датам). Текст оцінюється на основі знайомства з його найменуванням, вступом, закінченням, висновками та резюме. У разі необхідності заповнюється бібліографічна картка. У даному випадку студент немов би вихоплював окремі елементи предметної галузі й базових уявлень автора, не намагаючись на цьому етапі їх співвідносити та впорядковувати. Він приміряв виявлені елементи до цілей своєї підготовки і прийняв рішення про доцільність глибшого знайомства з певним навчальним матеріалом.

Після цього студент використав режим повного (інклюзивного) читання, яке передбачає поглиблене знайомство саме з потрібним текстом. При цьому ефективною виявилась додаткова робота, спрямована на оцінку поданих у тексті фактів, та їхньої інтерпретації авторами підручника. Це дозволило йому під час складання конспекту прочитаного відобразити як положення авторів, так і свої оцінки й судження, що дуже цінується викладачами.

Другий студент намагався детально ознайомитись з текстом починаючи з перших сторінок підручника.

Результати виявились такими: перший студент встиг у встановлені строки підготувати всі завдання і на екзамені дістав доб-

ру оцінку, а другий — виконав лише половину завдань і мав у підсумку незадовільний результат. При цьому обидва студенти використали приблизно однаковий час і доклали майже однакових зусиль на підготовку до екзамену.

▲ *Наведіть конкретні приклади з життя про використання першого та другого способів опрацювання навчального тексту, проаналізуйте їх. У чому виявилась перевага першого студента?*

Література

1. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк та А. В. Іванченка. — К.: ІСДО, 1996. — С. 162—171.
2. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За заг. ред. В. А. Козакова. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 643—649.
3. Психолого-педагогічні аспекти реалізації сучасних методів навчання у вищій школі: Навч. посіб. / За ред. М. В. Артюшиної, О. М. Котикової, Г. М. Романової. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 456—458.

14.15. Психолог Кен Шелдон та його колеги пропонують кілька стратегій для посилення внутрішньої мотивації:

1. Думайте про ваші особисті цілі. Подумайте про ключові цінності, важливі можливості та про місце, яке ви хочете посісти по досягненню даної цілі.

2. Отримуйте задоволення. Визначіть свою мету у контексті того, що вам подобається.

3. Сприймайте картину в цілому.

▲ *Проаналізуйте наведені стратегії. Чи можуть вони вплинути на посилення внутрішньої мотивації щодо самоуправління навчальною діяльністю? Як ви пропонуєте використати поради Кена Шелдона та його колег з метою забезпечення самоуправління навчальною діяльністю?*

Література

1. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк та А. В. Іванченка. — К.: ІСДО, 1996. — С. 101—111.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченка. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 382—387.
3. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За заг. ред. В. А. Козакова. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 601—612; 624—629.

14.16. У ході психологічного дослідження перший студент за шкалою оптимізму набрав 20 %, другий — 75 %. Обидва вважали навчання в університеті важким. Перший, песиміст, аж ніяк не виглядав пригніченим, а другий, оптиміст, не виглядав абсолютно безтурботним. Разом з тим їхні підходи до навчання суттєво відрізнялися. Відмінність полягала у тому, що песиміст, стикнувшись із труднощами, почав працювати менш ретельно, а оптиміст, навпаки, ставив перед собою значні цілі та докладав більше зусиль.

▲ *Спрогнозуйте, яких результатів у навчальній діяльності можна очікувати від песиміста та від оптиміста? У чому може полягати причина таких результатів? Як пов'язані між собою песимістичний та оптимістичний підходи до навчання з мотивацією та самоуправлінням навчальною діяльністю?*

Література

1. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк та А. В. Іванченка. — К.: ІСДО, 1996. — С. 101—111.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченка. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 382—387.
3. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За заг. ред. В. А. Козакова. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 601—612; 624—629.

14.18. У вищому економічному навчальному закладі проводилося анкетне опитування студентів 1-го курсу з метою з'ясування причин їхнього вступу саме до цього ВНЗ. Відповіді розподілилися таким чином:

— 31 % студентів заявили, що головну роль зіграли надії, покладені на них батьками та іншими значущими для них людьми, а також те, що вони прагнуть наслідувати своїх братів, сестер або батьків;

— 12 % студентів наголосили на тому, що вони хотіли стати економістами та їм подобається цикл економічних дисциплін;

— 37 % студентів відповіли, що вони хотіли довести, що можуть вступити до престижного ВНЗ тому, що в них була відповідна початкова підготовка;

— 20 % студентів зазначили, що хочуть самоствердитися, перш ніж вступати у самостійне життя та мати максимальні шанси у ньому.

▲ *Проаналізуйте, як може вплинути, на вашу думку, така мотивація на самоуправління навчальною діяльністю студентами? Наведіть реальні приклади з життя.*

Література

1. Практикум з педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О. А. Дубасенюк та А. В. Іванченка. — К.: ІСДО, 1996. — С. 101—111.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колесніченка. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 382—387.
3. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За заг. ред. В. А. Козакова. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 601—612; 624—629.
4. Психологія та педагогіка: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За ред. Музичко Л. В. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 66.

14.18. Геніальний німецький поет, романіст, драматург і філософ, основоположник німецької літератури нового часу Йоган Вольфганг фон Гете зазначав, що людина з вірою і присутністю духу перемагає у найважчих справах, але хоч трохи піддавшись нікчемному сумніву, вона загине.

В основі мотиву досягнення, а також ефективності будь-якої діяльності лежить рівень самооцінки. *Самооцінка* — це судження людини про себе: вік, характер, плани, переживання тощо, наявність у неї тих чи інших здібностей, якостей порівняно з певним еталоном, зразком. Самооцінка досить суттєво впливає на психічне благополуччя особистості, виконує регулятивну та утворювальну функції (регуляція поведінки в цілому, утворення індивідуального стилю діяльності).

Основний параметр самооцінки — це її рівень. Глибока та міцна віра в себе, у свої здібності, таланти, внутрішні сили породжує відповідну енергію і допомагає досягти поставленої мети. Переконання в обмеженості своїх можливостей, надмірне занепокоєння, сумніви у власних силах та інші подібні негативні комплекси знижують самооцінку. Якісна характеристика самооцінки — це ступінь її самокритичності. Не слід особливо перейматися, переживати з приводу негативного ставлення до себе оточення, слухати їхні поради, якщо останні спонукають вас відмовитись від високої мети.

▲ *Проаналізуйте, як той чи інший вид і рівень самооцінки може вплинути на самоуправління навчальною діяльністю?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колеснічен-ко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 233—242.
2. Психологія та педагогіка: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За ред. Музичко Л. В. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 160—172.

14.19. Бенджамін Франклін (1706—1790) — видатний американський просвітителі і державний діяч, один з авторів Декларації незалежності США, спираючись на моральні цінності свого часу, у молодості склав для себе «комплекс чеснот» з відповідними настановами і наприкінці кожного тижня відзначав випадки їхнього порушення. Наводимо цей комплекс:

- *Стриманість*. Потрібно їсти не до пересичення і пити не до сп'яніння.

- *Мовчання*. Потрібно говорити тільки те, що може дати користь мені або іншому. Уникати порожніх розмов.

- *Порядок*. Варто тримати всі свої речі на своїх місцях. Для кожного заняття мати своє місце і час.

- *Рішучість*. Потрібно мати рішучість виконувати те, що має бути зроблено. Неухильно виконувати те, що вирішено.

- *Працьовитість*. Не можна гаяти часу. Потрібно бути завжди зайнятим чимось корисним; варто відмовлятися від усіх непотрібних дій і контактів.

- *Щирість*. Не можна обманювати, треба мати чисті і справедливі думки й помисли.

- *Справедливість*. Не можна заподіювати будь-кому шкоди. Не можна уникати добрих справ, які входять до твоїх обов'язків.

- *Помірність*. Варто уникати крайнощів. Стримувати, наскільки ти вважаєш доречним, почуття образи від несправедливостей.

- *Чистота*. Потрібно не допускати тілесного бруду. Дотримувати охайності в одязі й у житлі.

- *Спокій*. Не слід хвилюватися по дрібницях.

- *Скромність* тощо.

«Але в цілому, — так Франклін підбивав підсумок у кінця життя, — хоча я досить далекий від тієї досконалості, на досягнення якої були спрямовані мої честолюбні задуми, старання мої зробили мене кращим і щасливішим, ніж я був би без цього досвіду...» (Франклін Б. Избр. произв. — М., 1956. — С. 482—483) [1, с. 229—230].

▲ *Визначте для себе правила самовиховання і самонавчання, спираючись на власні моральні цінності та «комплекс чеснот» Б. Франкліна.*

Література

1. Бордовская Н. В., Реан А. А. Педагогика: Учебник для вузов. — СПб.: Питер, 2001. — С. 229—230.
2. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колеснічен-ко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 386—397.
3. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За заг. ред. В. А. Козакова. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 558; 662—665.

14.20. «Багато вміє той, хто тільки на себе розраховує», — так казав О. Гумбольдт — німецький учений-природознавець і географ, який розробив основи землеведення та кліматології.

Відомий американський психолог Дж. Роттер запропонував розрізняти людей між собою у відповідності до того, як вони локалізують контроль над значущими для себе подіями. Будь-який індивід займає певну позицію між двома полярними типами *локусу контролю* (поняття, введене до психологічної термінології Дж. Роттером): *інтернальним* (людина цілком і повністю бере на себе відповідальність за все, що відбувається в її житті) та *екстернальним* (щастя, професійний успіх, сімейне та особисте благополуччя, події особистого життя тощо, на думку людини, залежать здебільшого від різноманітних обставин, а не від неї самої).

▲ Проаналізуйте, як може вплинути на самоуправління навчальною діяльністю локалізація контролю особистості студента?

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колеснічен-ко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 211—215.
2. Психологія та педагогіка: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За ред. Музичко Л. В. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 144—159.

14.22. Ендрю Карнегі (1835—1919) — американський мільйонер, глава сталевої імперії, організатор великої кількості благодійних фондів завдяки самовихованню мав не тільки організаторський та діловий талант, а й певні позитивні риси характеру. Він був життєрадісним, мав здатність відганяти від себе негативні думки, умів вдумливо підходити до розв'язання будь-якої проблеми, не впадати у відчай у разі невдач. Він казав, що вміє перетворювати своїх «качок у лебедів» і вважав, що в житті така бадьорість духу має навіть більше значення за багатство! Його

життєвим девізом були слова: «Хто не може думати, той глупий, хто не хоче — сліпий, хто не дерзає — раб» [3, с. 134].

▲ *Проаналізуйте, як можуть вплинути на самоуправління навчальною діяльністю наведені позитивні риси характеру Ендрю Карнегі?*

Література

1. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. / За ред. Л. А. Колеснічен-ко. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 393—397.
 2. Психологія та педагогіка: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За ред. Музичко Л. В. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 81—98.
 3. *Васильева Е. К., Пернатъев Ю. С.* 50 знаменитых бизнесменов XIX — начала XX века. — Харьков: Фолио, 2004. — С. 134.
-

Зміст

Передмова	3
Тема 1. Психологія як наука	5
Тема 2. Педагогіка як наука	27
Тема 3. Психіка та її розвиток	53
Тема 4. Психічні процеси	77
Тема 5. Психічні стани	121
Тема 6. Психічні властивості	141
Тема 7. Рівні функціонування психіки: свідомий і несвідомий	176
Тема 8. Особистість. Структура особистості	199
Тема 9. Розвиток особистості та «я-концепція»	221
Тема 10. Діяльність як форма активності особистості	249
Тема 11. Спілкування та міжособистісні стосунки	271
Тема 12. Освіта в культурі людства	293
Тема 13. Навчання і виховання як шляхи розвитку особистості	319
Тема 14. Управління та самоуправління навчальною діяльністю	343

Навчальне видання

**КОЛЕСНІЧЕНКО Ліна Аліковна
РАДЧЕНКО Марина Ігорівна
СГАДОВА Валентина Василівна та ін.**

ПСИХОЛОГІЯ ТА ПЕДАГОГІКА

ЗБІРНИК МІНІ-КЕЙСІВ

За загальною редакцією *Л. А. Колесніченко*

Редактор *О. Шерстюк*
Художник обкладинки *О. Покорницька*
Технічний редактор *І. Федосенко*
Коректор *Г. Беляк*
Верстка *І. Грибанової*

Підп. до друку 11.05.10. Формат 60×84/16. Папір офсет. № 1.
Гарнітура Тип Таймс. Друк офсет. Ум. друк. арк. 21,39.
Обл.-вид. арк. 24,34. Наклад 3890 пр. Зам. № 09-3658

Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи (серія ДК, № 235 від 07.11.2000)

Тел./факс (044) 537-61-41; тел. (044) 537-61-44
E-mail: publish@kneu.kiev.ua

Гарантія відмінних знань

Видавництво КНЕУ, створене 1996 року, є провідним видавцем економічної літератури в Україні.

Видання КНЕУ — це книжки високої якості для студентів та викладачів вищих навчальних закладів, науковців та підприємців.

Видавництво вже випустило у світ понад 1000 найменувань підручників і посібників та регулярно забезпечує своїх читачів новими виданнями.

Якість понад усе

• Літературу видавництва КНЕУ розроблено відповідно до затверджених Міністерством освіти і науки України навчальних програм та вимог Болонської декларації.

• Процес випуску літератури видавництва включає повний цикл підготовки книжок — від розміщення заявки автором до отримання надрукованих примірників. Це гарантує актуальність матеріалів, адекватність їх сучасним умовам ведення бізнесу та перевірку на практиці.

• Видання КНЕУ дають змогу комплексно забезпечити навчальний процес і науковий розвиток студентів, аспірантів та викладачів. Оптимальне поєднання теоретичних матеріалів з практичними прикладами робить видання корисними для працівників підприємств та підприємців.

Видавництво пропонує

- підручники
- навчальні посібники
- навчально-методичні посібники
- курси лекцій
- тренінгові технології
- монографії
- збірники наукових праць
- освітньо-кваліфікаційні характеристики
- освітньо-професійні програми

Основні напрями видань

Міжнародна економіка
Економіка підприємства
Статистика
Менеджмент. Маркетинг
Бухгалтерський облік. Аудит
Фінанси
Банківська справа. Інвестування
Економіка агробізнесу
Право
Точні науки
Суспільні та гуманітарні науки

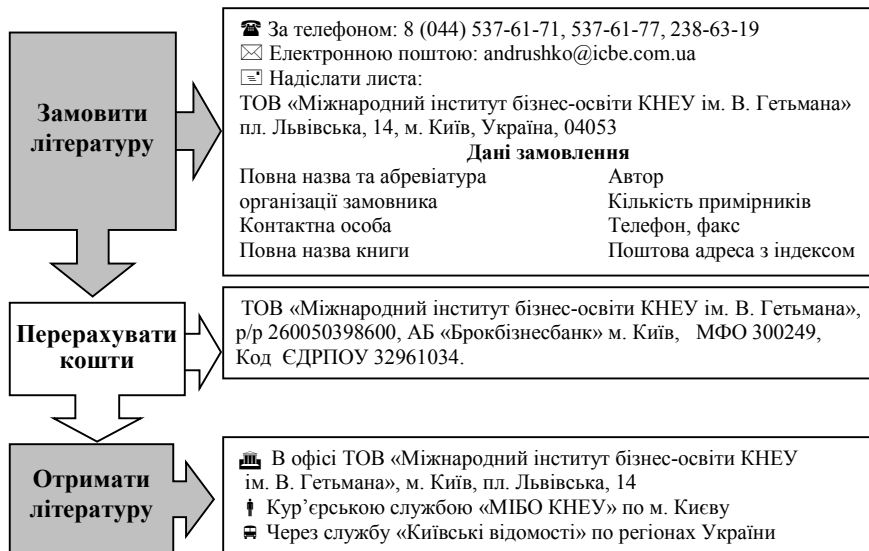
Видавництво КНЕУ імені Вадима Гетьмана
04053, м. Київ, пл. Львівська, 14
тел.: (044) 537-61-44, e-mail: publish@kneu.kiev.ua

Реалізація книжок

ТОВ «Міжнародний інститут бізнес-освіти КНЕУ ім. В. Гетьмана»
04053, м. Київ, пл. Львівська, 14
Тел./факс: (044) 537-61-71, 537-61-77
e-mail: andrushko@icbe.com.ua
www.icbe.com.ua

ОПТОВИЙ ПРОДАЖ

Як придбати літературу

Пропонуємо гнучку систему знижок та вигідні умови співпраці.

Забезпечуємо щотижневe розсилання прайсів та інформації про нові надходження електронною поштою.

Роздрібний продаж літератури в Києві

- пл. Львівська, 14
- просп. Перемоги, 54/1
- вул. Мельникова, 79/81
- вул. Дегтярівська, 49 Г
- Книжковий магазин «Знання», вул. Хрещатик, 44, тел.: 234-22-91
- Книжковий магазин «Сяйво», вул. Червоноармійська, 6, тел.: 235-43-66
- Книжковий магазин «Урожай», просп. 40-річчя Жовтня, 128, тел.: 258-31-87
- Книжковий магазин «Академкнига», вул. Стрітенська, 17, тел.: 272-35-82

Видавництво КНЕУ імені Вадима Гетьмана
04053, м. Київ, пл. Львівська, 14
тел.: (044) 537-61-44, e-mail: publish@kneu.kiev.ua

Реалізація книжок

ТОВ «Міжнародний інститут бізнес-освіти КНЕУ ім. В.Гетьмана»
Тел./факс: (044) 537-61-71, 537-61-77
e-mail: andrushko@icbe.com.ua
www.icbe.com.ua

АРК <u>БАТ «Кримкнига»</u> м. Сімферополь, вул. Горького, 5 тел.: (0652) 27-54-87 <u>Книжковий магазин «Буква»</u> м. Сімферополь, вул. Севастопольська, 6 тел.: (0652) 27-31-53 м. Євпаторія, вул. Фрунзе, 42 тел.: (06569) 331-44 м. Ялта, вул. Гоголя, 24 тел.: (0654) 32-37-41 ВІННИЦЬКА ОБЛ. Магазин «Кобзар» м. Вінниця, вул. Привокзальна, 2/1 ВОЛИНСЬКА ОБЛ. <u>ТОВ «Знання»</u> м. Луцьк, пр. Волі, 41 тел./факс: (03322) 423-98 <u>Книгарня «Дім книги»</u> м. Луцьк, вул. Конякіна, 37-а тел./факс: (0332) 73-01-59 ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛ. <u>Бібколектор обласний</u> м. Дніпропетровськ, вул. Кірова, 22 тел.: (056) 778-38-39-ф, 778-25-37 <u>Магазин «Ера»</u> м. Кривий Ріг, вул. Косіора, 42 тел.: (0564) 712367 <u>Книжковий магазин «Дар»</u> м. Кривий Ріг, вул. Пухачевського, 75 тел.: (0564) 66-41-88 тел./факс: (0564) 66-01-68 ДОНЕЦЬКА ОБЛ. <u>ПП Ярошенко Н. М.</u> м. Донецьк, вул. Артема, 84 (приміщення обласної бібліотеки ім. Н. Крупської) тел.: (062) 343-88-07 <u>СПД Дротенко</u> м. Донецьк, вул. Артема, 160 Книжковий ринок, м. Донецьк, торговий комплекс «Маяк», місце 113 тел./факс: (0622) 22-68-79	ЖИТОМИРСЬКА ОБЛ. <u>«Світ книги»</u> м. Житомир, вул. Київська, 17/1 тел.: (0412) 47-27-52 ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛ. <u>Книгарня «Книги»</u> м. Ужгород, пр. Свободи, 3 тел.: (0312) 61-36-95 <u>Книгарня «Кобзар»</u> м. Ужгород, пл. Корятовича, 1 тел.: (03122) 3-35-16 <u>ТОВ «Букініст»</u> м. Ужгород, вул. Л. Толстого, 4 тел.: (03122) 3-72-18 ЗАПОРІЗЬКА ОБЛ. <u>ТОВ «ЛЕКТОС» ЛТД</u> м. Запоріжжя, пр. Леніна, 142 тел.: (0612) 13-85-53, (061) 220-09-96 ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛ. <u>Книгарня</u> м. Івано-Франківськ, пл. Ринок, 14 тел.: (03422) 2-47-82 <u>ТОВ «Арка»</u> м. Івано-Франківськ, Вічевий майдан, 3 тел./факс: (0342) 50-14-02, (03422) 3-04-60 КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛ. <u>«Книжковий світ»</u> м. Кіровоград, вул. Набережна, 11 ЛУГАНСЬКА ОБЛ. <u>Глобус-книга</u> м. Луганськ, вул. Совецька, 58 тел./факс: (0642) 53-62-30 <u>ФОП Гречишкін С. І.</u> м. Луганськ, вул. Леніна, 149-а тел./факс: (0642) 58-95-28, 59-63-37 ЛЬВІВСЬКА ОБЛ. <u>Книгарня «Глобус»</u> м. Львів, пл. Галицька, 12 тел.: (0322) 74-01-77 <u>ДКП «Бібліотечний колектор»</u> м. Львів, вул. Лисенка, 21 тел./факс: (0322) 75-79-86 <u>ТОВ «Ноти»</u> м. Львів, пр. Шевченка, 16 тел./факс: (0322) 72-67-96
--	---

МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛ. <u>Книгарня «Книги»</u> м. Миколаїв, пр. Жовтневий, 338 тел.: (0512) 25-20-41 ТОВ «Ноч-Хау» м. Миколаїв, вул. Фалесівська, 35А тел.: (0512) 47-47-97 <u>Книгарня «Книголюб»</u> м. Миколаїв, пр. Миру, 3 тел.: (0512) 56-72-65 <u>Книгарня «Світ книги»</u> м. Миколаїв, вул. Б. Морська, 51 тел.: (0512) 67-01-38 АІРП «Миколаїв книга» м. Миколаїв, пр. Леніна, 122 тел.: (0512) 55-20-93 ОДЕСЬКА ОБЛ. ПІП Петров О. Є. м. Одеса, вул. Гайдара, 66, кв. 99 тел./факс: (0482) 49-23-41; (0482) 66-17-64 <u>Книжковий магазин «Дім книги»</u> вул. Дерибасівська, 27 тел.: (048) 728-40-13 ПОЛТАВСЬКА ОБЛ. <u>«Планета»</u> м. Полтава, вул. Жовтнева, 60А тел./факс: (05322) 72-019 <u>Книжковий магазин «Роксолана»</u> м. Кременчук, вул. Перемоги, 26 тел./факс: (0536) 79-85-95, 3-20-64 РІВНЕНСЬКА ОБЛ. ОККП «Рівнекнига» м. Рівне, вул. Островського, 16 тел.: (0362) 22-41-05 СУМСЬКА ОБЛ. ТОВ «Прометей» м. Суми, вул. Інтернаціоналістів, 18 ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛ. СМП «Карт-бланш» вул. Дорошенка, 16 тел./факс: (0352) 43-55-44 ХАРКІВСЬКА ОБЛ. АВІОНІКА-Харків м. Харків, вул. Сумська, 51 тел.: (057) 714-26-75	<u>ПІП Антаков А. П.</u> Книжковий ринок «Райський уголок» м. Харків, пр. Кравцова, 19, 2 ряд, 22 м. тел.: (067) 390-62-82, 8(050) 594-5840 <u>Книжковий парк «Центральний»</u> м. Харків, пл. Р. Люксембург, 10, тел.: (057) 759-02-99, 754-33-01 ХЕРСОНСЬКА ОБЛ. Магазин «Учбова книга» м. Херсон, вул. Декабристів, 22 тел.: (0552) 26-22-10 вул. Кулика, 135, тел.: (0552) 55-54-01 <u>Книгарня «Книжковий ряд»</u> м. Херсон, вул. Леніна, 14/16 тел.: (0552) 22-14-56 ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛ. ТОВ «Книжковий світ» м. Хмельницький, вул. Подільська, 25 тел.: (0382) 65-60-73, 26-60-73 ХОП «Школяр» м. Хмельницький, вул. Щербакова, 4 тел.: (03822) 3-03-90 ЧЕРКАСЬКА ОБЛ. <u>«Будинок книги»</u> вул. Хрещатик, 200 тел.: (0472) 45-99-20 ДТП «Світоч» вул. Байди Вишневецького, 38 тел.: (0472) 32-92-78 Магазин «Інтелектуальної книги» м. Черкаси, вул. Леніна, 31\1 тел.: (0472) 32-14-53 ЧЕРНІВЕЦЬКА ОБЛ. <u>«Чернівецький обласний бібліотекоптор»</u> вул. Шептицького, 23 тел.: (0372) 52-62-10 КП «Чернівцікнига» м. Чернівці, вул. Шептицького, 23 тел.: (0372) 52-23-13 КП «Технічна книга» вул. О. Кобилянської, 45 тел.: (03722) 2-74-96, факс: 2-71-64 ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛ. КТП «Будинок книги» м. Чернігів, пр. Миру, 45
--	--

Можливість здобути західну університетську бізнес-освіту в Україні

Міжнародний християнський університет-Київ

Приватний вищий навчальний заклад,
створений як університет американського
типу на базі Міжнародного університету-
Відень (Австрія) та Київського національно-
го економічного університету імені Вадима
Гетьмана

Ліцензія МОН України
АВ № 498488 від 17.12.09

Акредитовані напрями підготовки бакалаврів:

- менеджмент
- маркетинг
- міжнародна економіка

Мова навчання — українська й англійська.

Освітній рівень — бакалавр.

Диплом бакалавра державного зразка та міжнародний диплом бакалавра бізнес-адміністрування (BBA).

Термін навчання — 4 роки.

Форма навчання — денна.

Навчання платне.

МХУ-Київ наслідує традиції американських університетів щодо дисциплін, розкладу семестрів, системи оцінювання та поведінки.

Університет має міжнародне визнання і не має аналогів в Україні.

Випускник МХУ-Київ сьогодні:

- ✓ знає пріоритети, стиль та культуру західного бізнесу в поєднанні з обізнаністю щодо економічного та правового середовища в Україні;
- ✓ розуміє психологію західного підприємця та швидко адаптується в роботі із західними партнерами;
- ✓ вільно володіє діловою англійською мовою, що відкриває шлях до успіху в міжнародному бізнесі, та знає інші іноземні мови.

Випускники Міжнародного християнського університету-Київ працюють:

- у представництвах іноземних підприємств та організацій в Україні;
- представництвах українських фірм за кордоном;
- українських організаціях та підприємствах, що мають ділові контакти із західними партнерами.

Адреса: 03680, м. Київ, просп. Перемоги, 54/1, каб. 136 (головний корпус Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана)

Тел./факс (044) 456-43-63; (044) 456-51-06

e-mail: office@icu.kiev.ua

www.icu.edu.ua